Dr. FUAD SALTAGA

GRAD
SPDQ
E
032561
V.1
Buhr

A 1,045,215

ANATOMIJA SRPSKE DESTRUKTIVNOSTI

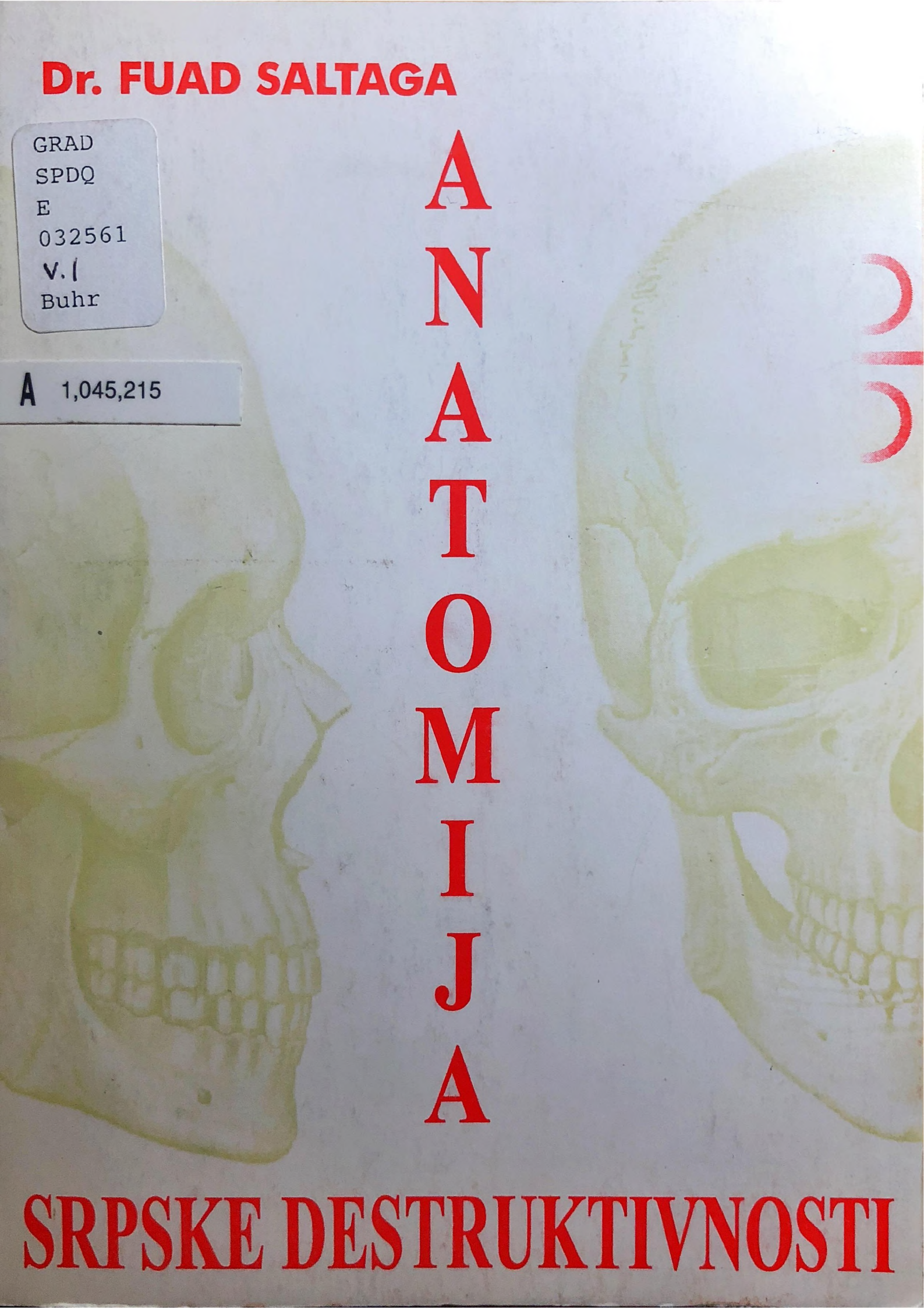

GRAD
30795722
SOSLA
04-03-98

ALIJI IZETBEGOVIĆU, najvećoj historijskoj ličnosti Bošnjaka, koji je svojom mišlju i činom konstitucije suverene Republike Bosne i Hercegovine anatomiju srpske destruktivnosti u odnosu na Bošnjake učinio izlišnom za naredna pokoljenja.

Autor

PREDGOVOR

Sa srbijansko-crnogorskom agresijom na suverenu državu Bosnu i Hercegovinu u aprilu 1992. godine, koja je rezultirala destrukcijom samog života u svom korijenu za svakog čovjeka koji život promišlja u umnom obliku, postavlja se jedno paradigmatično pitanje: odakle s kraja XX stoljeća toliki stepen i volumen destrukcije, nagona smrti, da se na jednom geopolitičkom prostoru uništi čovjek, priroda, arhitektura, sve ono što je produkt suvremene kulture u civilizaciji? Odgovor na ovo pitanje ne možemo dobiti na osnovu općih teorijskih floskula o ratu, ljudskoj prirodi, nagona smrti kao eliksiru destrukcije, već na bazi analize otkrivanja dubljih korijena konkretnog povijesnog etničkog srpskog realiteta koji je prouzročio čin destrukcije s kraja XX stoljeća.

Za mene, kao znanstvenika - sociologa, središnja i egzistencijalna pitanja koja sam osjetio na svojoj koži s kraja XX stoljeća: zašto je radikalski politički pokret, srbo-četnici, ubio toliko ljudi nesrpske nacionalnosti i toliko uništio materijalnih i kulturnih dobara, koliko su uništili? Ne možemo se zadovoljiti odgovorom kroz iskaz pripovjedača naše judeokršćanske civilizacije, ma koliko da je istinit - da je čovjek ubica ili žrtva, jer riječ je o konkretnijoj povijesnoj sadržini i formi srpske destrukcije. Ta opšta antološko-antropološka odrednica da je čovjek ubica ili žrtva,ma koliko da je uprošćena kao ljudska istina i potvrđena cjelokupnom ljudskom poviješću bez sagledavanja konkretnog srpskog povijesnog materijala, postala bi izlišnom. Upotpunosti se slažemo sa Diltajevim stajalištem da odgovor na pitanje - šta je čovjek - može dati

"samo povijest". Ključ anatomije srpske destrukcije leži prevashodno u činjenici povijesti Srba, i suvremenoj državno-ekspanzionističkoj i hegemonističkoj politici. Da bi upotpunosti spoznali ovovjekovni srpski eliksir nagona smrti - destrukcije, nužno je dokučiti njegovo povijesno nasljeđe. Nema dalekosežnijeg rezultata u nastojanju da se shvati anatomija srpske destruktivnosti nego što je konstatacija do koje je došla srpska socijalna misao: da je srpski narod do najnovijih vremena ostao dosljedan paganskoj vjeri.

Zaista, riječ je o jednom hiljadugodišnjem kontinuitetu postojanja srpskog naroda. Srpska religija, uglavnom predkršćanska, paganska, onakva kakva je bila do VII i djelimice do XII stoljeća, tj. prije primanja i u prvim stoljećima uvođenja kršćanstva, takva je i ostala s kraja XX stoljeća. Nadživjevši srpsku feudalnu državu, paganstvo uzima intezivnog maha u stoljećima osmanskog gospodstva, kada srpski narod nije ugrožen samo od islamske Turske, nego i od katoličnih država: Venecije, Austrije i Mađarske, i kada vraćanje izvornom paganstvu, kao objektivnoj povijesnoj konstanti, znači ne samo traženje bezbjednosti u kontinuitetu radi očuvanja identiteta, nego i suprotstavljenost višim stupnjevima kulture i civilizacije. U toj objektivno-povijesnoj protivrječnosti anticivilizacijskog poniranja u paganstvo radi očuvanja svakog identiteta leže korijeni suvremene srpske destruktivnosti, afirmacije nagona smrti.

U to vrijeme polivalentne pozicije Srpske crkve pod osmanskom vlašću, sama u tjeskobi sa neobrazovanim kaluđerima i svećenicima - nema drugog rješenja nego da stavlja formalan pečat kršćanstva i pravoslavlja na cjelinu paganskih vjerovanja, kao znak raspoznavanja prema islamu i katoličanstvu, na šta srpski narod uzvraća izvjesnim većim otvaranjem prema njenom učenju. Tako se u specifičnim povijesnim prilikama profilirala srpska vjera koja je dala osoben ton uobličavanju karakterologije dinarskog plahovitog tipa - subjekta nagona smrti i destrukcije unutar srpskog nacionalnog bića. Ne samo da je srpska vjera dala osoben ton, impuls destrukciji dinarskom plahovitom tipu, nego ga je i očuvala u odnosu na suvremenu kulturu i civilizaciju u nepromijenjenom stanju. Kakvi su bili prije VII stoljeća, prije doseljenja na Balkansko poluostrvo, u osnovi takvi su ostali i dan-danas najpopularniji praznici (Božić i slava), najrasprostranjeniji običaji (kumstvo i gostoprimstvo), najvažniji obredi (svadbeni i pogrebni), svi u najtješnjoj vezi s predkršćanskim kultom predaka - kao

i mnoge druge vjerske manifestacije i ustanove. Srpska vjera je zamršen splet suprotnosti prastare paganske dvostrukosti kao njene osnove, i pagansko-kršćanske suprotnosti, koje najreljefnije predstavljaju današnji srpski sveci u ulozi prastarih paganskih bogova. U srpskoj vjeri, kao formalno-kršćansko pravoslavnoj, svoju punu egzistenciju zadobili su animizam, toteizam, politeizam sa svojim sujevjerjem, nasuprot kršćanskoj monoteističkoj etici dobra i zla. Po svom općem rezultatu s kraja XX stoljeća, srpska vjera je identična sa sujevjerjem. Srbi, usljed dramatičnosti svoje povijesti - četiristogodišnjeg robovanja pod Turcima, pokazali su se ortodoksno konzervativnim u religijskim shvatanjima, osobito u kultu predaka - eliksiru svoje religije, pretvorivši čak i crkveno svetosavlje u mitsko i mnogobožačko.

Kada se sabere sve kondenzirano povijesno i suvremeno iskustvo, Srbi nemaju monoteističko-kršćansku religiju, nego supersticiju. Sa povijesnog stajališa, o čemu nam govori srpski prosvjetitelj, racionalist Dositej Obradović, ovaj nedostatak prave religije je imao kao posljedicu ne samo moralnu neosjetljivost, i nezrelost već i reprodukciju destruktivnih karakternih osobina - gramzivosti, pljačke, prolijevanja ljudske krvi, krvne osvete i svega onog što je antihumano i anticivilizacijski utemeljeno u srpskom nacionalnom biću. Na bazi povijesnih činjenica i suvremene zbilje srbijansko-crnogorske agresije na Bosnu i Hercegovinu, da se zaključiti da su mnogi čini destrukcije i zločini, između ostalog, rezultanta velikodržavne srpsko-hegemonističko-ekspanzionističke politike i nacionalne ideologije, ali po svom dubljem korijenu i rezultanta narodnih religijskih shvatanja ili u bilo kakvoj vezi sa njima. Ako je privrženost paganskoj vjeri ostao jedini veliki, hiljadugodišnji kontinuitet u postojanju srpskog etničkog bića, onda je sasvim logično da je taj paganski sadržaj dao osoben ton. smisao, mentalno-psihološki sklop, arhajski doživljaj svijeta, tj. karakterologiju srpskom nacionalnom biću.

Ostajanje u paganskoj vjeri kao bitnoj konstanti srpskog nacionalnog bića usljed promijenjenog povijesnog iskustva novih sadržaja i oblika komunikativnog djelovanja među ljudima i narodima, manifestnom snagom se izražava kao divijalan anticivilizacijski utemeljen čin. Problem leži u tome što i dalje u srpskom nacionalnom biću opstoji paganski divijalni duh i arhajski doživljaj svijeta i kad Srbi prihvataju suvremena dostignuća kulture. Dakle, najteže od svega je promijeniti lobanju, duh čovjeka. Divijalnost misli i čina u potpunosti

dolazi do izražaja kad paganski subjekt, osobito njegov plahoviti dinarski tip, postaje sredstvom nacionalne ideologije kao pasije rekonstrukcije svijeta. Suvremena srpska nacionalna ideologija, hegemonistički i ekspanzionistički utemeljena, postaje istinskim rodnim tlom svetkovine paganskih nagona smrti, osobito kada su u toj ideologiji druge etničke i religijske zajednice definirane protureligijom, proturasom. Zahvaljujući srpskoj vjeri kao ovaploćenju paganstva, surovost i destrukcija u srpskom nacionalnom biću se održala tako zakonito da je mogla da funkcionira kao "začin", sredstvo u nacionalnoj ideologiji u najrafiniranijim užicima. Ta surovost, nagon smrti, destrukcija svega onog civilizacijskog i ljudskog poprima ingenioznu snagu do neslućenih razmjera kada zadobija svoje usmjerenje u oficijelnoj nacionalnoj ideologiji koja artikulira sve one recidive prošlosti, postulira čast i osvetu kao jedine političke kodekse suvremene političke zbilje. Čast i osveta neposredno izvražavaju prvenstvo kolektiva kao cjeline nad individualnim ogensom. Zaboravlja se u suvremenoj političkoj srpskoj zbilji, kao elementarne strukture pastoralnih društava, osveta i čast su krvni kodeksi. Krvni kodeksi su, nažalost, konceptualizirani u suvremenoj srpskoj nacionalnoj ideologiji i srpskom obliku državnosti.

Dakle, destrukcija - nagon smrti kroz političke kategorije hegemonije i ekspanzije su konceptualizirani kao legalno i legitimno sredstvo oficijelne srpske politike. Kada individua i ekonomska sfera nemaju autonomnu egzistenciju, te su podredeni logici tradicije kao tradicionalizma, vlada kodeks časti, apsolutno, prvenstvo socijalnog prestiža i uvažavanja, isto kao i kodeks osvete, koji, zapravo, znači podredivanje ličnog interesa pasiji nacionalne ideologije, nemogućnost da se raskine lanac saveza i naraštaja, živih i mrtvih, obaveza da se reskira sopstveni život u ime višeg interesa, plemena, roda, naroda, loze. Samim tim, stravičnost zločina genocida nad Bošnjacima-muslimanima, totalno vandalska destrukcija islamske kulture i civilizacije s kraja XX stoljeća može se interpretirati kroz opciju srpske nacionalne ideologije, kroz kodeks osvete radi ravnoteže izmedu živih i mrtvih. To je sasvim jasno kada se zna da je osnova srpske vjere kult mrtvih. Destrukcija bošnjačkog bića od strane Srba u srpskoj opciji je prevashodno povezana s dugom. Dug je konceptualiziran u nacionalnoj ideologiji tako da se čin destrukcije javlja kao socijalnom logikom, interesom, a ne logikom želje. Samim tim stravičnost ubijanja ljudi i destrukcije drugih etničko-religijskih zajednica ima "smisla" jedino u odnosu na onaj

specifičan dug koji povezuje žive s mrtvima. Izuzetan dug najprije, po tome što živi ne mogu da napreduju ako ne obezbijede blagonaklonost i osvetu svojih mrtvih, uvijek "obdarenih"posebnom moći koja predstavlja jednu od najvećih prijetnji, najezda, po tome što se taj dug odnosi na dva svijeta kojima uvijek prijeti radikalska diferencijacija na vidljivi i nevidljivi. Kodeks časti u srpskoj nacionalnoj pasiji artikulira destrukciju, propisujući živim darivanje i obavezu darežljivosti. Darivanje svog života vezano za dug mrtvih. Dug mrtvih je inkorporiran u kosovskoj mitologiji, antiislamski utemeljenoj. Osveta s dugom kosovske mitologije se u dramatičnim povijesnim situacijama javlja kao imperativ rata. Isto kao i imperativ rata, pravilno recipročnosti socijalizira na bazi časti i osvete, pa prema tome i destrukcije.

"Neka škorpija ujede dijete, neka žetva ili lov ne daju poželjne rezultate, neka rana ne zaraste " - svi ti zlosrećni događaji u sferi srpske religije pripisuju se nečijim zloćudnim namjerama. To je srpska religija praznovjerja, sujevjerja. Usljed nove demokratske povijesne pozicije medu ljudima i narodima, pravu naroda na samoodređenje do prava na otcjepljenje, kad srpski unitarni koncept jugoslovenstva kao proširenog srpstva gubi realno tlo pod nogama, onda se to u srpskoj oficijelnoj ideologiji definira kao kominternovskom, zatim vatikanskom zavjerom protiv srpstva, kad taj koncept doživljava definitivan slom, onda se taj zlosrećni događaj pripisuje zloćudnim činom secesionističkih naroda potpomognutih u interkontinentalnim razmjerima. U sferi politike, isto kao i u sferi religije, svi ti zlosrećni događaji pripisuju se nečijim zloćudnim namjerama, samo što je u prvom slučaju riječ o srpskoj religiji kao sujevjerju, u drugom slučaju je riječ o srpskoj politici - ideologiji kao političkoj religiji. Srpska religija i srpska politička doktrina kao hegemonija ili politička religija su komplementarni pojmovi. Srpska religija se tako s kraja XX stoljeća manifestnom snagom iskazuje kao druga strana ili oblik srpske političke religije. Na sujevjerje u odnosu na suvremene kulturne tekovine zacijelo treba gledati kao na jedan oblik one "znanosti o konkretnom", kakva je divlja misao, kao na način da se unese red u haos stvari ne bi li se što približnije objasnile nevolje individue ili jednog etniciteta. Ali jedino onaj koji ima mrenu na oku ili maglinu u mozgu neće zamijetiti da ova cjelokupna "filozofija" sujevjerja uvodi neprijateljstvo i destrukciju u predstavi o međuljudskim i međuetničko-konfesionalnim odnosima.

Sujevjerje, animizam, totemizam, vradžbine su nastavljanje imperativa rata drugim sredstvima. Kao što svaka lokalna zajednica, etnička skupina, konfesija ima neprijatelje, tako svaka individualnost ima lične neprijatelje odgovorne za njene nevolje. Svaka nesreća potiče od nekog magijskog nasilja, pa i nesreća poraza Srba na Kosovu, tako da drugi mogu da budu neprijatelji ili prijatelji, po jednoj shemi koja se etabilirala i u političkoj sferi. Tragika leži u tome što u kosovskoj mitološkoj shemi Srbi nemaju prijatelje, svi su neprijatelji, osobito sljedbenici islama. U okviru pravila recipročnosti ustvari se razmjenjuju pokloni i saveznici, kosovskom mitologijom ciklus darivanja je prekinut i ljudi, nesrpske etničke zajednice su ustvari neprijatelji. Kosovska mitologija je kvintesencija srpske nacionalne ideologije. To akcentiramo, iako srpska nacionalna ideologija, retuširana civilizacijskom formom, po svom korijenu, ishodištu i duhu je divijalno arhajski utemeljena. Srpsko društvo s kraja XX stoljeća, iako retuširano civilizacijskim modelima, riječ je o primitivnom društvu gdje ne postoje stvarna, već formalna politička podjela na vladajuću strukturu i opoziciju, jer svi su opsjednuti nacionalnom pasijom, postoji samo stvarna antagonistička podjela na Srbe i ne-Srbe. U takvoj antagonističkoj socijalnoj sferi ne postoji ravnodušnost, ne postoje neutralni odnosi poput onih koji prevladavaju u individualističkom društvu. S ratom, destrukcijom, sujevjerjem u vjerskom i političkom životu, arahajski doživljaj i aperepcija ljudskog svijeta neodvojiva je od sukoba, nasilja, nagona smrti.

Ovo su bitne značajke anatomije srpske destruktivnosti iznesene u prvomtomu ovog djela. U drugom tomu, za koji pripremam neophodnu građu, treba nastaviti s analizom destrukcije i njene evolucije kroz prizmu njenih sistemskih odnosa s tri glavna stožera - s državom, ekonomijom i društvenom strukturom. Treba konceptualizirati destrukciju daleko od mehanicističkih čitanja, bila ona političke, ekonomske ili psihološke prirode, mi treba da odredimo socijalnu fenomenalogiju destrukcije kao ponašanje koje ima artikuliran smisao vezan za srpsko društvo kao cjelinu. Bitna konstanta srpske državne tradicije i suvremenosti jeste da je srpska državnost konceptualizirana na temelju duga prema mrtvima, na nemanjićkom ekspanzionističkom duhu, ćemu nas uči povijesno iskustvo s kraja XX stoljeća - da srpska oficijelna politika nije odustala od upražnjavanja osvete. Evolucija destrukcije kroz svoju konceptualizaciju u državi, ekonomiji i društvenoj strukturi je rezultirala jednim krvavim rezom u činu

srbijansko-crnogorske agresije na državu Bosnu i Hercegovinu. Ta je destrukcija poprimila krvavi vidan oblik kao plahovita rezultanta svih onih nekada zatamnjenih nagona, poriva, doživljaja koji se u činu agresije gromoglasno manifestuju kao svetkovine nagona smrti, u kojima su užitak i nasilje identični. Subjekt agresije, pretežno onaj dinarski plahoviti tip su oni "suvremeni" retuširani subjekti kumstva, dobrosusjedstva, bratstva što pridaju mali značaj životu u poređenju sa slavom stečenom krvlju, s društvenim prestižom koji dodjeljuju znaci smrti.

Glava I

KRŠĆANSTVO

Uvodne napomene

Ovo poglavlje razrađuje tezu da religijski fenomen kao povijesno-kulturna činjenica bitno utiče na karakterne osobine jednog naroda. Religijski porivi daju svoj neophodan prilog konstruktivnosti - progresu ili destruktivnosti nacionalne zajednice. Nadalje, religija daje svoj osoben ton energiji ljudi za oblikovanje sadržaja i forme socijalne zajednice. S time ne želimo apsolutizirati religijsku supstancu, nego je obuhvatiti u njenom realnom povijesno-kulturnom i socijalno-političkom miljeu. Religija se nikada ne manifestira kao izoliran zaseban faktor reprodukcije socijalnog života, nego je uvijek posredovana povijesno-kulturnim i socijalno-političkim činjenicama. Polazište anatomije destruktivnosti jednog dijela nacionalnog subjektiviteta jednog naroda je u kauzalnom odnosu s karakternom strukturom ispovijedanja njegove vjere. U konkretnom slučaju mi ćemo se baviti anatomijom destruktivnosti Srba i to dimenzijom jednog dijela destruktivnosti, jer - u krajnjem slučaju - nema naroda koji u svojoj povijesnoj amplitudi nije ispoljavao destruktivnost ili samodestrukciju. Kao što nema povijesnih, pseudopovijesnih, vodećih i vođenih, tako nema ni destruktivnih i konstruktivnih naroda.

Skoro svi narodi svojom povijesnom sudbinom, nekom vrstom povijesnog usuda u borbi za svoj egzistencijalni opstanak, u očuvanju svog etosa i nacionalnog identiteta, u borbi za prestiž ili nacionalnu dominaciju ispoljavaju elemente destruktivnosti spram drugih naroda, prekoračuju granice općeg etnosa, survavaju se u vjerski, rasni, nacionalni zločin genocida. Povijesne činjenice nas uče da čin destrukcije postaje fatalan između etnički, jezički i kulturno srodnih

naroda. Njihovo samopotvrđivanje, diferencijacija jednih od drugih, nasuprot procesu asimilacije, rezultiraju krvavom dramom, tragičnim egsitencijalnim etnosom, što se najbolje vidi u činu destrukcije srpsko-bošnjačkih odnosa. Čin šovenske destrukcije međunacionalnih odnosa na geopolitičkom prostoru Balkana se uz odgovarajuće objektivne uslove općeg balkanskog karaktera specificirao i uobličio u društvenu koncepciju - društveni karakter u modernu ideologiju, u sistemvrednovanja, u mentalitet, u intelektualni i privredni moral, u opću psihozu, u kolektivnu paranoju, u socijalnu šizofreniju prema motivima i ciljevima, protagonistima, političkoj konjukturi, prostoru i vremenu. Šovinizam i čin anatomije srpske destruktivnosti se manifestnom snagom izražava u srpsko-bošnjačkim odnosnima kroz povijest i suvremenost. Čin destrukcije u jednom dijelu srpskog nacionalnog bića spram drugih naroda nije proizvod i rezultat niske svijesti određenog sloja intelektualne elite, nego je rezultanta nacionalnog karaktera, nacionalne strukture, određenih ekonomskih i političkin interesa, koncepcija i potreba.

Mješavinu psihičkog područja pojedinaca i povijesno-kulturne karakteristike jednog naroda nazivamo nacionalnim karakterom. Paradigmu povijesno-kulturnih karakteristika jednog naroda predstavlja religija. Anatomija destruktivnosti je, dakle, produkt povijesno-kulturnih činilaca koji su egzistencijalni, složeni i dugoročni, njihova potpunadekompozicija prevazilazi mogućnost i prava državne realpolitike i vremenske okvire jedne generacije. U srpskom dijelu nacionalnog bića čin destrukcije, nacionalizma, šovinizma, zločina, genocida, između ostalog, ima svoje utemeljenje i u pravoslavnoj religiji. "U "našem" nacionalizmu", kaže rodonačelnih suvremenog srpskog nacionalizma Dobrica Ćosić, "istorijski mitovi su duhovne sinteze, a religija suština nacionalne svesti"[1].

Za srpsku destrukciju, utemeljenu na paganskoj mitologiji i mitomaniji, ne postoji suvremena kritička samosvijest o vlastitom retrogradnom činu. Bazirana na logici nacionalnog ekskluziviteta, srpska nacionalna svijest kritički ne valorizira porobljivačke ratove vlastite nacije, njenu nacionalnu sramotu i povijesnu perverziju, svoje nacionalne zločine. U srpskoj nacionalnoj povijesti, predanju,

1 Dobrica Ćosić, Stvarno i moguće, Ljubljana-Zagreb, 1988., str. 67. (Potcrtao F. Saltaga)

ideologiji, tradiciji, sistemu vrijednosti, etici, politici. postoji samo dobro srpske nacije i tuđe zlo. Paganska religija je predstavljala onaj nukleus karakternih osobina nacionalne destruktivnosti s procesom sekularizacije socijalne zajednice religijski mit u srpskoj nacionalnoj tradiciji, kulturi i ideologiji ustupa mjesto političkom mitu. Hipostaziranje samo dobra "svog" naroda i tuđeg zla, dakle zatamnjivanje čina destrukcije predstavlja samodestrukciju nacionalnog bića.

Uz to što služi potrebama društva za određenim tipom karaktera i zadovoljavanja karakterom uvjetovane potrebe pojedinaca, religija ima daljnju i značajnu funkciju. Monoteistička religija kao povijesno-kulturna činjenica zadovoljava ljudskom biću inherentne potrebe kolektivnog i individualnog života, misli i djelovanja socijalne zajednice koja pojedincu pruža okvir orijentacije i predmet poštovanja. Ako je to paganska religija okvir orijentacije etničke zajednice, onda imamo sistem misli i destruktivnog djelovanja pojedinca čiji je predmet poštovanja vlast, moć, hegemonija. Zaista, na geopolitičkom prostoru Balkana gdje je religijska diferencijacija uslov bez kojeg se ne može zamisliti podjela društva na nacije - nema tradicije, kulture, sadašnjosti a i budućnosti koja bi se mogla zamisliti bez religije. Da bi otkrili ukojoj mjeri religiozni porivi, osjećaji kod individua proizvode čin destrukcije ili konstruktivnosti neposrednih i povijesnih oblika zajedništva, mora se akcentirati religiozni sadržaj. Ovdje moramo s jasno akcentiranim tonom definirati da je religijska sfera u produkciji destrukcije ili konstruktivnosti uvijek povijesno posredovan čin, posredovan tradicijom, kulturom, nacionalnim mentalitetom, nacionalnom ideologijom. Određen religijski sadržaj posredovan svim ovim faktorima, proizvodi u nacionalnom biću Srba dinarski violentni tip ljudi koji imaju plahovite osobine s povratnim uticajem na reprodukciju paganizacije srpskog pravoslavlja. Kada je riječ o specifičnom sadržaju religije, onda imamo određenu religijsku sferu gdje ljudi poštuju životinje, stabla, kosmos, idole od zlata ili kamena, nevidljiva božanstva, svetu osobu (sv. Sava) ili dijaboličkog vođu, poštuju svoje pretke (kult mrtvih kod Srba), svoju naciju, novac i političku hegemoniju. U zavisnosti od tradicije i egzistencijalnog etosa jednog naroda njegova religija može voditi destruktivnosti ili ljubavi, dominaciji ili solidarnosti. Religija može unapređivati moć njihova uma, a može iako taj narod prihvaća suvremena dostignuća znanosti i tehnike da ostane u svom paganskom religijskom duhu, gdje je njegov um paralisan. Mnogi narodi su svjesni

svog religioznog sistema različitog od svjetovnog te stoga svom paganskom duhu daju apologetski svjetovni cilj borbe za političku hegemoniju i ekspanziju. Zato temeljno pitanje u produkciji anatomije nacionalne destruktivnosti ne glasi: religija - da ili ne? - već: koja vrsta religije? Hoće li to biti ona koja unapređuje ljudski razvitak, razotkriva specifične humanističke ljudske snage, ili ona koja vrši destrukciju nad drugima, samodestrukciju nacionalnog bića. Određena religija, paganizam srpskog pravoslavlja, o čemu nas uči povijest, imala je dvojako značenje: prvo-motiv rata je srpsko ponašanje u oslobodilačkoj borbi Srba protiv Turaka i drugo - motivirala je ljudsko ponašanje u destrukciji općenito nesrpske kulture.

Religija, kada joj polazi za rukom da motivira ljudsko ponašanje produktivno ili destruktivno, nije samo skupina doktrina i vjerovanja. Ona je po svom sadržaju, povijesnoj ritmici, dinamici, tradiciji, ukorijenjena u specifičnoj karakternoj strukturi čovjeka i, u onoj mjeri u kojoj je religija grupe, u toj mjeri je inkorporirana i oblikuje nacionalni karakter jednog naroda. Na bazi religijskog općeg stava Srpskog pravoslavlja spram nesrpskih etničkih zajednica, posebno Bošnjaka, može se spoznati srpska tradicija, a kroz diferencirani pristup u srpskom nacionalnom biću - može se otkriti dinarski tip Srba sklonih destrukciji, u zavisnosti od njihovog nacionalnog usmjerenja. "Tako naš religijski stav", kaže filozof Erich Fromm, "možemo smatrati aspektom strukture našeg karaktera, jer mi smo ono što poštujemo, a ono što poštujemo je ono što motivira naše ponašanje"[2] Egzistencijalno postoji diskrepancija između stvarnih predmeta svog ličnog poštovanja i oficijelne religije koju upražnjavaju ljudi. Primjera radi, dok srpsko pravoslavlje (i njegovi sljedbenici od obnove srpske državnosti) propovijeda religiju ljubavi, a predmet poštovanje je moć, hegemonija, ekspanzija. Religija moći, hegemonije i ekspanzije Srpske pravoslavne crkve je tajna religija, dok je kršćanstvo kao oficijelna religija samo ideologija. Potreba za paganstvom srpskog pravoslavlja ukorijenjena je u egzistencijalno-povijesnim uslovima srpskog naroda. Simptomatično, ali je istina da ta potreba opstoji i kada su je reproducirali. Za razliku od monoteizma koji je produkt racionalnosti, paganstvo je utemeljeno na osjećaju straha. Dakle, paganstvo je određeno filogenetski programiranim instinktima. Kada je kroz niz povijesno--kulturnih posredovanja

2 Erich Fromm, Imati ili biti? Zagreb, 1984., str. 145. (Potcrtao F. Saltaga).

ponašanje čovjeka sve slabije određeno instinktima, paganizam srpskog pravoslavlja (impregriran kršćanskomformom), ostaje kao dominirajući princip, okvir orijentacije, predmet poštovanja. S obzirom na nedostatak sposobnosti da grupa, čovjek djeluje komandi instinkta, jer posjeduje sposobnost za samosvijest, um, paganski princip se racionalizira i sekularizira kroz srpsku državnu tradiciju i nacionalnu ideologiju. Državna tradicija i nacionalna ideologija, impregnirana s paganizmom, postaje okvir orijentacije i predmetom obožavanja. Bez strukturirane i unutrašnjo-koherentne srpske državne tradicije, izražene prvo u predanju, zatim, srpskoj nacionalnoj ideologiji, paganizam pravoslavlja ostao bi u svom rudimentarnom određenju, ne bi imao svoju suvremenost, bio bi zbunjen u jednom reminiscentnom stanju, nesposoban da djeluje u pravcu novog predmeta obožavanja političke hegemonije i ekspanzije. Suvremena forma predkršćanskog paganskog vjerovanja jeste nova politička religija-kult prostornog širenja srpske državnosti. Politička religija kulta srpske tradicije i državnosti paganskom vjerovanju izgleda sasvim smišljena i veoma pouzdana. Čak i ako je ta mapa pogrešna, ona obavlja svoju psihičku funkciju. Mapa, shema srpske nacionalne ideologije je uvijek putem hegemonije i sile zadobijala svoje ozbiljenje, tako da u očima subjekata koji je nose nikada nije izgledala pogrešna niti je bila neispravna. Uvijek je bila dovoljno bliska paganskom duhu, analogno njegovom objašnjenju pojavu, služeći "svrsi" tradicije i"savremenosti". Sljedbenici paganstva svoju suvremenu nacionalnu ideologiju jednostavno prihvaćaju kao gotovu činjenicu, jer im ona izgleda jedinom umnom a nesvjesni su ili to svjesno zanemaruju kako svi njihovi počivaju na općeprihvaćenom okviru odnosa. Kada se ti subjekti suoče s povijesnim činjenicama, s temeljito različitim pogledima na život, državno uređenje, sistem vrijednosti, smatraju ga "ludim", "racionalnim", sistemom organiziranih "zavjera", dok sebe smatraju jedino "logičnim" i "pravednim". Postojanje duboke potrebe za paganskim okvirom djelatnosti i ponašanja naročito je vidljivo u prelomnim povijesnim situacijama. Ali nacionalna idelogija bez svog koherentnog unutrašnjeg cilja nije dovoljna za ingeniozno ispoljavanje i vaskrsenje paganskog duha. Paganstvu "srpske vjere" potreban je predmet potpunog obožavanja, fokusna tačka svih stremljenja pravoslavnih sljedbenika. Predmet potpunog obožavanja je relativiziran u zavisnosti od prostora i vremena: jednom je to sv. Sava i dinastija Nemanjića, srednjovjekovna srpska državnost, drugi put je obnovljena srpska državnost, a treći put

je proširena državnost ili "Velika Srbija". Potpuno obožavanje proširene srpske državnosti je osnova za sve srpske strane - a ne samo za proklamirane vrijednosti.

Potreban je, dakle, takav predmet poštovanja koji će objediniti cjelokupnu nacionalnu energiju i umjeriti je u jednom pravcu, neovisno od žrtava. Kroz predmet poštovanja nove političke religije - proširene srpske državnosti upotpunosti se vidi da su društveno-ekonomski interesi, karakter i religijska struktura međusobno nerazdvojni. Religijski sistem odgovara društvenom i nacionalnom karakteru, a ukoliko je u sukobu sa suvremenim povijesnim tendencijama, on se manifestira kao ideologija. Stvarna religijska struktura, makar je kao takve i ne bili svjesni, svoje ozbiljenje nalazi u diferenciranom nacionalnom biću Srba - u njihovom dinarskom violentnom tipu. Dinarski violentni tip sadrži ingenioznost ljudske energije, inherentne religijskoj strukturi paganskog karaktera, koja u specifičnim povijesnim okonostima počinje djelovati destruktivno čak do te mjere destrukcije života samog. Religijska orijentacija, kao iskustvena srž paganstva, najčešće pervertira tokom razvoja u destrukciji. Nije važan način na koji pojedinci svjesno shvaćaju svoju orijentaciju čina destrukcije: oni mogu biti "religiozni", a da sebe takvima ne smatraju, ili mogu biti nereligiozni, premda se smatraju pravoslavnim. Ne postoji izraz koji bi definirao iskustveni sadržaj religije, uz njen pojmovni i institucionalni aspekt.

PRIJELAZ SRBA NA KRŠĆANSTVO

Dolaskom Južnih Slavena u VII stoljeću na Balkansko poluostrvo,Srbi i Hrvati su svoj etnički pojam pretvorili u politički - u državu. U prvim spomenicima javljaju se Slaveni kao narod kojem je imanentna sloboda, ponos i prkos. Prema povijesničaru Menandrosu, naći će se riječi vođa Slavena upućene poslanicima Avara, koji su tražili slavensku pokoru i danak: "Koji je od ljudi koje greju sunčevi zraci tako stvoren, da bi mogao našu moć potčiniti sebi. Mi smo svikli da vladamo nad drugima, a ne da drugi vladaju nad nama".[3]

Prokopije opisuje Slavene kao visoke jake ljude s crvenkastom bojom kože i kose, a njihov način života je bornirano sirov, onda plemenski zapušten s mnogo prljavštine. Po drugom historiku Strategijci, bitna odlika Južnih Slavena jeste krvna osveta koju su donijeli sa sobom iz pradomovine. Otporniji su na prirodne uslove: zimu, žegu, nestašicu u hrani negoli Francuzi, Langobardi, narodi svijetle boje. Upisanim izvorima javljaju se Srbi prvi put 822. godine u franačkim analima koji su pripisani Ajnhardu, i to kao silan narod, koji je zaposjeo veliki dio Dalmacije (u rimskom smislu): "Sorabi, quae natio magnam Dalmatiae partem obtinere dicitur".[4] Jevrejin Ibrahim ibn Jakub, koji je oko 965. godine preko Italije putovao u Njemačku, kaže

---

3 Citirano prema: Konstantin Jiriček, Istorija Srba, Beograd, 1922., str. 52. (Potcrtao F. Saltaga).

4 Citirano prema: Ibid., str. 86.

da su Slovenci (Srbi) veoma hrabar narod, da ih se susjedni narodi čuvaju i da žele živjeti s njima u miru. Vilhelm Tirski (1168.) opisuje srpsku zemlju kao brdovit, šumovit i neprohodan kraj, a njeni stanovnici Srbi su ratoboran planinski narod, čije je osnovno zanimanje stočarstvo.

Južnoslavensko plemensko uređenje u svojoj organizaciji počivalo je na predodžbi o nominalnom porijeklu od jednog zajedničkog pretka. Kod Srba, takva organizacija života se nazivala plemenom. Zbog egzistencijalnih uslova života, pleme je organizirano po principu vojne jedinice. Po tadašnjem običaju i predanju, krvna osveta je predstavljala odbrambeni bedem zaštite pojedinca. Pleme je sastavljeno iz bratstva čiji članovi se smatraju krvnim srodnicima i ne žene se međusobno. (Pravoslavni u Hercegovini ne žene se medusobno sve do dvadesetog koljena). Pretkršćanski običaji i vjerovanja koja nazivanojednom riječu paganstvo mumificirat će plemenski duh i način života, neovisno od promijenjenih povijesnih odnosa. Tako imamo da se ne samo u dijelu strukture srpskog nacionalnog bića zadržavao plemensko-paganski duh i u suvremenosti nego i imena "plemena i bratstava ostaju nepromijenjena kroz vekove, dok su patronimika pojedinih kuća, popravilu, samo ime oca, te se menjaju sa svakom generacijom.[5] Još u XIV pa do XIX stoljeća pravoslavci dinarskog tipa u Hercegovini i Crnoj Gori imaju obično četiri imena: svoje ime, ime oca, bratstva i ime plemena. Primjera radi, crnogorska kraljevska porodica spada u pleme Njeguša, u bratstvo Herakovića, po kojima se zove jedno od deset sela u Njegušima, a čini porodicu (kuću) Petrovića. Imena plemena su pretežno izvedena od slavenskih osobnih imena, a neka su, opet, kršćanskog porijekla. Plemena u južnoj Hercegovini i Crnoj Gori mogu se pratiti od XIII stoljeća.[6] ime plemena Njeguši izvedeno je od osobnog slovenskog imena Njeguša što znači njegotežiti, njegovati, uporedi: Njegomir, Njegoslav, Njegovan, Njegota, Ozrihnići (sada Ozrinići) od Ozrihna. Imena plemena kršćanskog porijekla Džeklići, od njihove glavne crkve sv. Tekle, Bjelopavlići od "bijelog Pavla", Nikšići od Nikše (kratak oblik od Nikola), Vasojevići od Vaso. Paštrovići od Budve sačuvali su svoj plemenski karakter. Oni su od 1423. godine pa do pada Mletačke Republike činili zasebnu plemićku općinu koja je s kraja XVI

5 Konstantin Jiriček, Ibid., str. 97.

6 Jedan Njeguš oko 1220. godine. Mon. Serb. 12. Prema: Jiriček, Ibid., str. 98.

stoljeća brojala 1000 ljudi pod oružjem. Prema dubrovačkim izvorima[7], vidi se da su plemena produkt pastirskih sela i katuna. Plemena Zupci, Banjani, Drobnjaci, itd., pominju se u svom izvornom značenju kao katuni, ali ubrzo se uočava kao vidan oblik, kako svako pleme obuhvata i po više katuna. Zupci se prvi put spominju u pisanim izvorima od 1305. godine, Prjedovići i Maleševci kod Bileće u XIV stoljeću, Banjani od 1319., Drobnjaci na Durmitoru 1354. godine. U Crnoj Gori javljaju se Njeguši s više jakih katuna i sa 400 kuća, godine 1435. Njima su susjedi Džekulići od 1381. godine, Bjelice od 1430. godine, Bjelopavlići u dolini Zete od 1411. godine, kada još nisu živjeli na Gornjem Limu, nego kod tvrđave Meduna. Ovo starinsko plemensko uređenje bilo je oficijelno na snazi u Crnoj Gori sve do 1850. godine, oficijelno je dokinuto kada je uvedeno svjetovno kneževsko dostojanstvo, kada su stare, doživotno birane vojvode "plemena", i to konstantno iz tog bratstva zamijenjene kapetanima. Ako je plemensko uređenje sa pretkršćanskim paganskim običajima i vjerovanjima bilo vladajući princip sve do 1850. godine, stoljećima na njemu utemeljen etnički i nacionalni karakter nije mogao biti dokinut svjetovnim kneževstvom.Sa svjetovnim kneževstvom formalno-pravno je dokinuto plemensko uređenje, ali je paganski duh kao način ispoljavanja života ostao da živi kao bitna konstanta jednog dijela nacionalnog bića Srba i Crnogoraca[8]

Po plemenskom predanju, u Vasojevićima petero braće Vaso, Pipo, Ozro, Kraso, Oto jesu preci danas srpskih ili crnogorskih Vasojevića,P ipera, Ozrinića i sada arbanaskih Kranića i Hota. Genealogija je imitacija ilirskog plemenskog predanja. Plemensko predanje kuća izvodi sada srpske kuće i arbanaske Kastrate i Šaljane od tri brata. Sva ta predanja, kroz očuvanje paganskih običaja i vjerovanja, sadržana su i dan-danas u sferi kulta i mita "srpske vjere".

---

7 Ibid., str. 98.

8 Plemensko uređenje i paganski duh "živi i dalje u tradiciji, značajno je da npr. iseljenici u današnjoj kraljevini Srbiji često i posle više generacija tačno znaju kojem plemenu i bratstvu pripadaju. U brežuljaste krajeve na istoku, na Ibru i Moravi, nije doprla plemenska organizacija ni u srednjem veku. Onde priroda zemljišta nije bila pogodna za njen razvoj, as tako isto i veća lična moć kneževa i kraljeva". Ibid., str. 99.

Predanje da plemensko uredjenje u svojoj organizaciji počiva po svom porijeklu od jednog zajedničkog plemenskog pretka, korespondira određenju zemljišnog vlasništva. Kod Srba je osnov posjeda bilo nasljedno dobro, s kojim posjednik slobodno raspolaže. Nasljedno dobro je dvojako definirano, prvo, na sjeverozapadu, definiše se nepokretno dobro kao posjed plemena u Bosni kao plemenita zemlja, u Hercegovini kao plemenita baština. U tome je intencionalno sadržan zaključak da je prvobitna teritorija pripadala čitavom plemenu, pa je vremenom izdijeljena plemenskom članstvu. Drugo, zemlja se u pridjevskom obliku označava kao dobro praroditelja, djedova ili otaca: "djedina", tipično za Bosnu a i u Srbiji. Rjeđi je naziv "očina" (otac), a najviše "baština" (od bašta) koja u Srbiji od 1300. godine poprima dominirajuće značenje. Ovi izrazi osobito posljednji, bodili su u poznije vrijeme značenje nasljeđa uopće. Danas, s kraja XX stoljeća, kada se u poljoprivredi koristi suvremena mehanizacija i suvremene agrotehničke mjere, srpska terminologija u obradivanju zemlje ostala je dosljedna svom pastoralno-paganskom duhu i značenju. Suvremena srpska terminologija za obradivanje zemlje stoji u vrlo tijesnoj vezi sa uobičajnim izrazima za zemljoradnju, što ne svjedoći samo u kontinuitetu zanimanja od pretkršćankog vremena već i o očuvanju paganskog duha i izraza do današnjeg dana. Srbi su zemlju kao i drugi slavenski narodi uvijek doživljavali kao rodnu grudu, kao domicilni zavičaj, razlika je samo u tome što kod Srba zemlja kao rodni domicilni zavičaj. Geografski pojam istovremeno je definiran i kao politički, etnički i nacionalni pojam kao "srpska zemlja". Stoga se u titularniku prvih srpskih patrijarha zemlje, gdje Srbi žive iako izmiješani sa drugim etničkim i religijskim zajednicama, nazivaju srpske zemlje, a patrijarh se definirao patrijarhom srpskih zemalja Makedonije, Bosne, Srbije, Crne Gore, Dalmacije i Slavonije. Dakle u samom titularniku srpskih patrijarha - geografija je pretvorena u političku geografiju.

Prema povijesnim izvorima, prijelaz Evrope na kršćanstvo zbio se najprije u Rimskom Carstvu u periodu vladavine cara Konstantina, zatim je uslijedilo preobraćenje sjevernoevropskih i drugih paganskih naroda pod Bonifacijem "Apostolom Germana", u VIII stoljeću. Primanje kršćanstva kod Južnih Slavena sa povijesnog aspekta je dosta zamršen i u potpunosti znanstveno-teorijski nerazjašnjen proces. Po Konstantinu Porfirogenitu, Srbi i Hrvati primili su kršćanstvo u dva perioda, prvo za vlade cara Iraklija, koji je od pape u Rimu dobio

svećenike koji su ove narode privodili u kršćanstvo. Povijesna je činjenica da su Sloveniu Dalmaciji još za vrijeme pape Jovana IV (640.-642.) bili pagani. Pretpostavlja se da se kršćanstvo kod Južnih Slavena širilo putem rimskih dalmatinskih gradova prvo na dvorovima vladajuće vlastele. Da se naslutiti da su Hrvati pripadali Rimskoj crkvi u periodu kada su latinski svećenici nastojali obratiti Srbe. To je period 642.-731. godine poslije pape Jovana IV prije nego što je Leon Isarijski raskinuo sa Rimom. Godine 879. car Vasilije I dao je pagane u zemlji Hrvata, Srba Zahumlja krstiti, kojima su se priključili i Neretljani kojima su upućeni svećenici.[9]

Da su papski misionari prevodili Srbe u kršćanstvo, to se vidi po imenima srpskih vladalaca u IX vijeku koja su prije latinska nego grčka: Stefan, Petar, Pavle, Zaharije i dr. Velikomučenik Stefan, čije ime uzima većina srpskih vladalaca od XII -XV stoljeća bio je zaštitnikom srpske državnosti i ekspanzije. Vidano blik zadobijaju mješovite kršćansko-slavenske forme, kao, naprimjer, u Duklju omiljeno ime Petrislav izvedeno je od Petar, Mirislava od Marija. S pristajanjem uz Pravoslavnu crkvu, ostaci latinskog uticaja kod Srba prisutni su još u periodu XIII - XV stoljeća, što se vidi u episkopskoj crkvi apostola Petra i Pavla u Rasu, velikom manastiru sv.Petra na Limu, manastiru S. Petri de Campo kod Trebinja, mjestu S. Martinus u Konavlima. Za razliku od materijalnih tragova u crkvenoj arhitekturi u srpskoj crkvenoj terminologiji rijetki su i periferni latinski tragovi i uticaji. U startu, kršćanstvo kod Južnih Slavena širilo se površno, pagani nisu razumjeli latinske molitve i crkvene knjige. Kršćanstvo dobija na intenzitetu tek onda kada je slavenski jezik uveden u bogoslužeњe. Načelo, da se svakom narodu treba donijeti Evanđelje i liturgija na njegovom jeziku, dovelo je do općeg rezulta kada se Pravoslavna crkva učvrstila u mnogim nacionalnim crkvama, u kojima su crkvene granice bile identične s nacionalnim granicama .[10]

Osim prvotnih težnji, koje su bile svojstvene nekršćanskom poslanju, da se raznorodne etničke zajednice individualiziraju u pogledu jezika, nauke i liturgije, prepoznatljivi su i drugi oblici razlikovanja, uslovljeni povijesno kulturnim i političkim odnosima.

---

9 Konstantin Porfirogenit, III, 129., 145., 149., 153. Prema Jiriček, Ibid., str. 125.

10 Ernest Benz, Duh i život istočne crkve, Svjetlost, Sarajevo, 1991. god., str. 72.

Osim načela nacionalno-jezičkog dijeljenja u Pravoslavljoj je crkvi od početka djelovao i drugi momenat razlikovanja, koji nije proizilazio iz njenog poimanja crkve i države, nego momenat koje su etničke zajednice naslijedile, to jest razlika u stepenu paganskog nasljedja u životu Pravoslavne crkve. Dok su Grci, Kopti, semitski Etiopljani iz Abesinije, Sirijci, kršćani Arabljani, Jermeni, Džurdžijanci i na donjem Dunavu pokršteni Goti slavili boga svaki na svom jeziku, Južni Slaveni su morali čekati duže na sličnu kršćansku misiju. U Bizantiji je zbog religijsko-idejne borbe oko ikona, malaksalo ranije oduševljenje za obraćanja pagana. U bizantskim provincijama nije, uostalom, bio izražen interes za prevođenjem, jer su Slaveni, npr. u Tesaliji u primorskoj Mačedoniji i Trakiji živjeli usred grčkih kršćana, te je kršćanstvo spontano imalo uticaja. Iz slavenskih naziva mjesta se decidirano vidi da su se za Slovene podizale nove episkopije. Episkopija Velikaja, episkopija za pleme Smolena pod mitropolitom filipski, ep. Servija za pleme Druguvita od mitrop. solunskim, ep. Jezeru i Radovižd pod mitrop. Larise.[11] Episkopi i njihovo svećenstvo liturgiju su služili grčkim jezikom, ali su monasi i svećenici, rođeni Slaveni podučavali narod na slavenskom jeziku. Oni su riječi svog maternjeg jezika prilagođavali vjerskim pojmovima. Na taj način pripremljeno je socijalno-kulturno tlo za djelo solunske braće i njihovih saradnika.

Drugi prodor kršćanske misije usmjeren ka krišćanizaciji Slavena, vezan je za misionarsku djelatnost poznatih slavenskih apostola Ćirila (t 869.) i Metodija (t 885.), koja je bila usmjerena prema Zapadnim Slavenima. Unutar Velikomoravskog Carstva južnoslavenskim plemenima Bugara, Srba i Dalmatinaca Ćiril i Metodije bili su braća, po nacionalnosti Grci iz Soluna, naučili su slavenski jezik bugarsko-makedonskog dijalekta kojim su tada govorili slavenski doseljenici oko Soluna. Konstantin - tako je glasilo njegovo grčko ime, svojim aktivizmom u promicanju kršćanstva malo prije svoje smrti postao je monahom i primio ime Ćiril. Njegov brat Metodije bio je prvotno uposlen u političkoj upravi slavenskih područja Bizantskog Carstva, zatim postaje monahom, gdje je djelovao kao iguman poznatog samostana Polihron. Na poziv moravskog kneza Rastislava (846.-870.) koji je osnovao samostalno zapadnoslavensku državu, Bizantijski car Mihajlo III šalje braću Konstantina i Metodija, ovlaštenih za promicanje

11 K. Jiriček, Obid., str. 126.

kršćanske misije. Braća stižu u Moravsku 864. godine i posvećuju se, prije svega, izobrazbi učenika kako bi moravskoj crkvi, koju su opsluživali njemački svećenici priskrbili slavenske svećenike. U Moravskoj je Konstantin preveo pojedine dijelove Svetog pisma i liturgije na slavenski jezik. Pretpostavlja se da je Konstantin tvorac staroga slavenskog alfabeta, glagoljskog pisma, što se može djelimice pratiti na sačuvanim spomenicima i do XI stoljeća.

Period djelatnosti Ćirila i Metodija predstavlja vrijeme kada svijest o crkvenom odvajanju od Rima još nije bila opća i diferencirana u predodžbi naroda Pravoslavne crkve. Ugled kršćanskih misionara u moravskoj državi temelje se na predanju da su oni kosti pape Klementa Rimskog, koji je bio u vrijeme progona protjeran na Krim i tamo umro, odatle donijeli sa sobom u Moravsku.

U svojoj misiji - da se u moravskoj državi osnuje crkva na narodnom slavenskom jeziku, Ćiril i Metodije su tražili podršku Rima, kako bi se ujedno osigurali protiv prigovora Franačko-njemačke crkve, koja je u Moravskoj već imala jako uporište. Nakon troipogodišnjeg djelovanja u Panoniji. braća su se obrela u Rimu gdje ih je papa Hadrijan svečano primio. Konstantin je umro u Rimu 869. godine i svečano je pokopan u rkvi svetog Klementa. Metodije, nakon što je biskupski zaređen. imenovan je, nadbiskupom i papinskim legatom Panonije i Moravske. Dakle, Konstantin je time primio papsko-rimsku misionarsku zadaću u promicanju kršćanstva medju Slavenima, isto kao što je Bonifacije primio za njemačka plemena. Zbog rata između njemačkih i moravskih knezova, Konstantin je ostao kod panonskog kneza Kocelja, na misionarskom socijalno-političkom i kulturnom prostoru Salzburga. Salzburški nadbiskup, suprotstavljajući se Metodijevom zahtjevu o osnivanju crkve na narodnom slavenskom jeziku, doprinio je da je jedna bavarska sinoda osudila Metodija na dvoipogodišnju kaznu zatvora. Srž ovog sukoba je bio protivljenje njemačkog klera uvodjenju slavenske liturgije i uspostavljanju slavenskog crkvene provincije sa slavenskim crkvenim jezikom. Krajnji rezultat tog sukoba je bio što je papa Stjepan VI zabranio upotrebu slavenskog crkvenog jezika. opozvan je slavenski biskup Gorazd koga je Metodije imenovao za svog nasljednika, a njegovi učenici su protjerani. Slavenska liturgija u Češkoj, koju su donijeli Metodijevi učenici bila je zabranjena. Novouspostavljena slavensko-crkvena hijerarhija pada nakon 900. godine kao žrtva upada Madara. Moravskoj pripada 950. godine Regensburg. a 973. godine

Prag. Time je kod Zapadnih Slavena propalo istinski životno djelo Ćirila iMetodija, a zapadnoslavenska plemena ostadoše ponajprije pod vodstvom Njemačke crkve, u Poljskoj je odnio također prevagu latinski obred. Propao je također socijalno-politički koncept stvaranja zapadnoslavenske crkve sa slavenskim crkvenim jezikom u okviru Rimske crkve.

Unatoč tome, djelo Ćirila i Metodija doživjelo je neočekivani uspon djelovanjem njihovih učenika koji, nakon egzodusa iz moravske države, nastaviše svoju djelatnost medju južnoslavenskim plemenima na Dunavu i Balkanu. U Bugarskoj i Srbiji su stvorene nacionalne crkve na slavenskom jeziku, svakako ne pod uticajem Rima, već pod zaštitom Bizanta koji, vjeran svojoj misionarskoj tradiciji, odobrava svakom narodu liturgiju na njegovom vlastitom jeziku. Mada crkvena djelatnost slavenskih reformatora u moravskoj državi nije krunisana uspjehom, ipak je njihovo reformatorsko djelo imalo ogromno misionarsko značenje kod Srba. U Srpskoj pravoslavnoj crkvi prihvaćen je staroslavenski crkveni jezik čiji je tvorac Ćiril. On je Bibliju i liturgijske tekstove preveon a bugarsko-makedonski dijalekt, gdje je stvorena osnova za razvoj crkvenoslavenske književnosti i kulture uopšte. Kada je riječ o realizaciji slavenske misije Ćirila i Metodija, pojedinačno gledano,još su neriješeni i sporni mnogi povijesni, a također i filološki problemi - no, činjenica je da je kroz ovu misionarsku djelatnost medu Srbima stvorena Srpska pravoslavna crkva. Duhovni, ali također i kulturni i civilizacijski učinak ovog istrajnog misionarskog rada najupadljivije se pokazuje u jezičkom radu misije, zato, prije svega, treba zahvaliti činjenici što su narodni jezici etničkih zajednica uzdignuti prevodilačkim radom pravoslavnih misionara u književne jezike.

Srbi su do tog stepena asimilirali pravoslavnu vjeru, impregnirajući je paganskim pretkršćanskim običajima i vjerovanjima da je ona uistinu postala nacionalnom vjerom. Srbi su ostali dosljedni svojoj nacionalnoj kulturi. Ne samo da je Srpska pravoslavna crkva ostvarila potpunu afirmaciju narodnosti i jezika, pospješujući taj razvoj, nego je istovremeno njen razvoj tijesno povezan sa svim egzistencijalnim i dramatičnim fazama povijesti oslobodilačke borbe Srba za svoju nezavisnost.

Prijevod Biblije na neki narodni jezik značilo je, prije svega, uključivanje tog jezika u sredstvo za uspostavljanje kraljevstva Božijeg.

Ako su Srbi srpski jezik uključili u sredstvo za uspostavljanje kraljevstva Božijeg, a jezik je kuća nacioualnog bića, onda proizilazi (na osnovu ovog temeljnog teološkog stava) da je i narodnost, nacija-sredstvo u uspostavljanju kravljestva Božijeg. Uvodenje narodnog jezika jeste podizanje duhovnog hrama, govorna granica svetog područja u kojem će se skladno razvijati narodnost idotični jezik. Prijevod Biblije ne znači samo istovremeno ponovno rodenje i krštenje svakog jezika nego i dotične nacionalnosti, koja ostaje svetim "nebeskim" narodom.

S kršćanskom misijom, postaje jasnijom jedna bitna karakteristika srpske pravoslavne povijesti. Pravoslavno srpsko misionarenje išlo je zajedno pod ruku s prostornim širenjem srpske državnosti. Zajedno s prostornim širenjem srednjovjekovne srpske državnosti, uvećanjem srpske države nakon oslobodilačkih srpskih ustanaka s početka XIX stoljeća vršena je takodjer religiozna preobrazba novoosvojenih prostora. Ta preobrazba novoosvojenih prostora ima dvojako značenje: prvo, pojavljujese kao novi svjetonazor i kao oblik života koji su preko crkvenog kalendara sa svetkovinama, običajima i moralom postali kulturnom i civilizacijskom snagom i, drugo, povijest srpsko-pravoslavne misije kao druge strane ili oblika srpske državnosti je povijest destrukcije, osvajanja, pljačkanja, moćne vještine ubijanja. Epska poezija Srba je poetsko nadahnuće srpske oslobodilačke borbe protiv Turaka, ali je ujedno veličanstveni poetski opis glorificiranih osvajača pljačkaša.

U povijesnoj amplitudi, Srpska pravoslavna crkva sve više je postajala jamstvom državnog apsolutizma, ukorijenjenog u ideji Božijeg milosrda, i tako je socijalna aktivnost potiskivana sve više u područje čisto karitativne djelatnosti. To se najbolje vidi kroz prizmu odnosa "srpske vjere" spram znanosti i suvremenih socijalno-političkih i kulturnih pitanja iskrslih usljed promijenjenog povijesnog iskustva.Č injenica da pravoslavno monaštvo uopće, a srpsko posebno, svoj životni sadržaj je našlo, prije svega, u liturgiji, mistici i kontemplaciji, za razliku od rimokatoličkog monaštva i islamskih insititucija koje su postale mjestom znanosti. Za razliku od zapadnjačkog redovništva koje je davalo najsnažnije poticaje u svim sferama znanosti, jedina znanost koja je kulminirala u pravoslavnom samostanu ostao je studij mistične teologije i liturgije. Inače, ni u novije vrijeme u pravoslavnom monaštvu, neovisno od promijenjenog povijesnog iskustva, nove oblike

komunikacionog djelovanja među ljudima i narodima ne dolazi ni do kakvih poticaja za unapređenje teološke znanosti.[12] Pravoslavlje nije imalo svoju reformaciju, analogno katoličanstvu, te je sa svojom mističnom teologijom postalo tipičnom sferom očuvanja paganskog kulta i paganskog karaktera u čovjeku i narodu.

U tradiciji pravoslavnog monaškog reda profilirala se jedna osobita etika dužnosti, analogna paganskoj etici. Dužnost je monaha da se u mističkom promatranju u potpunosti predaju Bogu kroz uzdržavanje od svake akcije u ovovremene uvjete života. Potpuno ingeniozno predanje Bogu je radikalizirno do te mjere da se u ispunjenju svoje dužnosti žrtvuju socijalne obaveze prema drugim ljudima s kojima se živi. Obaveze prema drugim ljudima u socijalnoj sferi kompenzirane su molitvom i kontemplacijom kao "istinskom" dužnosti pravoslavnog monaštva. Takvoj etici odgovornosti korespondira politička misao pravoslavlja. U poimanju Kršćanskog imperija u najtješnjoj uzajamnoj povezanosti je carstvo i carska crkva. U središtu kršćanskog carstva ne stoji lik duhovnog poglavara crkve, nego lik kršćanskog cara.

Politička ideologija srpske državnosti imala je svoj neposredan korijen u bizantijskoj ideji crkve i države, kao što ju je već bio stvorio car Konstantin, utemeljitelj bizantske carske crkve. Shvaćanje o kršćanskoj državi i kršćanskom caru koji je jedinstvo kralja grčkih filozofa, kršćanskog monaha i Gospodnjeg pomazanika, te koji se smatra Božijim zamjenikom ovdje na zemlji, prihvatili su Srbi. To je poimanje od samog početka činilo osnovicu srpske srednjovjekovne državne ekspanzije i hegemonije. Ova je praksa već bila prisutna kroz dva stoljeća prije pada Carigrada. Godine 1349. srpski knez Stefan Dušan promovira se u cara, da bi sa svoje strane tražio pravo napovijesno nasljedstvo Cagirada. Srpski radikalski politički duh vođen ovom idejom, u kojoj se na jedan nerazriješeni način krila svijest oreligioznom, crkvenom i političkom poslanju, izvršeno je prvo pod srednjovjekovnom dinastijom Nemanjića, zatim Karađorđevića i Obrenovića kroz širenje srpske državnosti na Balkanu. Od prava na povijesno nasljeđe Carigrada, kod

12 "Kada je grčki teolog Eugenije Bulgaris (1716. - 1806.) pokušao početkom XIX stoljeća da na gori Atosu osnuje teološku akademiju da bi u atoško monaštvo unio duh teološkog istraživanja, naišao je na žestok otpor monaha, o čemu danas svjedoče ruševine velike zgrade akademije, koju su razjareni atoški monasi zapalili". SFErnest Benz, Ibid., str. 92.)

Srba je u političkoj imaginaciji ostalo i dan--danas predanje i uvjerenje o mesijanskoj zadaći kršćanstva i odbrambenom bedemu protiv nadirućeg islama.

Nakon propasti srednjovjekovne srpske državnosti, Srpska pravoslavna crkva je ostala središtem i uporištem nacionalne i kulturne svijesti, predstavljajući nukleus oslobodilačke borbe Srba protiv Turaka, gdje su se oslobodilačke borbe vodile pod crkvenom zastavom ,gromoglasno artikulišući najvažniju zadaću jednog kršćanskog vladara - rat protiv Turaka i islama čak kad za tim i ne postoji potreba.

Na temelju principa da svakom narodu treba dati Evanđelje, liturgiju i pravoslavni nauk na njegovom vlastitom jeziku, pravoslavlje se kod Srba prilagodilo narodnom vjerovanju i načinu života te sa sobom donijelo svu puninu i diferenciranje nacionalnih crkava. Ovo se nacionalno diferenciranje ne proteže samo na jezik nego, takodjer, na crkvenu tradiciju. Upravo uvažavajući i prihvatajući srpsku pretkršansku crkvenu tradiciju paganskog karaktera, Pravoslavna crkva je očuvala kulturni i socijalni identitet srpskog naroda. Prihvatanje pretkršćanske kulture u suvremenom identitetu Srba prouzročilo je dvojak odnos: prvo, prihvatanjem pretkršćanske crkvene tradicije očuvan je izvorni srpski identitet od asimilacione politike Rima, Bizanta i islama, što se pokazalo posebno blagoslovljenim baš u vrijeme kada je bila ugrožena politička egzistencija srpskog naroda pod Turcima i, drugo, očuvanjem pretkršćanske paganske tradicije u jednom dijelu srpskog nacionalnog bića proizveden je autoritarno-opsesivno-zgrtački karakter, impregniran s pagansko-destruktivnim regligijskim poticajima i porivima. Dok je u katoličanstvu i islamu Bog kao fundament "Bog živih a ne mrtvih", "srpska vjera" je, u suštini, kult predaka, što znači da je srpski Bog "Bog mrtvih, a ne živih". Ova paganska paradigma srpskog pravoslavlja predstavlja istinsku zlu kob u profiliranju paganskog duha. U srpskom pravoslavlju kršćanstvo se udaljilo od svoje biti, jer je napravljeno zakonom za mrtve umjesto za preporodjene. Druga dimenzija zle kobi "srpske vjere" sastoji se u promjeni ravnoteže između ekumenske i nacionalno-crkvene svijesti u korist srpskog

nacionalizma[13] kao čina destrukcije nesrpske kulture uopće, a islamske posebno. Treća zla kob srpske nacionalne crkve sastoji se u promjeni ravnoteže između propovijedanja, sakramenata i socijalne misije crkve u korist ovog potonjeg. Gdje se crkva manifesnom snagom izražava kao politički arbitar, nacionalni ideolog. Ne smije se smetnuti s uma da se u konfrontacijama, nacionalnim, vjerskim raskolimana Balkanu politika ingenioznim činom uvijek povijesno potvrdjivala kao makijavelizam. Preobraćenje Srba na kršćanstvo bilo je lažno, pa se, u najboljem slučaju, može govoriti o djelimičnom preobraćenju na kršćanstvo u razdoblju od IX stoljeća do 1389. godine, padom Srbije pod osmansku vlast, i da je prije, i nakon tog perioda, preobraćenje bilo, za većinu, samo formalne prirode - više ili manje ozbiljno -podređivanje crkvi. Ono nije značilo promjenu paganskog vjerovanja i običaja, tj. promjenu karakterne strukture plemenske zajednice, osim za heretičko-bogumilski pokret na Balkanu. U tih otprilike četiri stotine godina od IX do XIV stoljeća kristijanizacija Srbije bila je kristijanizacija forme ali ne i sadržaja. Crkva je pokušala silom provesti primjenu kršćanskih principa o upravljanju vlasništvom, o promicanju kršćanstva ne kao ideologije, već kršćanstva kao povijesno--kulturne činjenice, načina ispoljavanja života pojedinaca i naroda. Kršćansku asimilaciju promicati silom rezultiralo je rehabilitacijom paganskog vjerovanja i običaja, dublje uranjanje i povratak paganskom principu, uključujući i osudu oficijelne kršćanske crkve. Na kraju, srednjovjekovni srpski ideal je sadržavao snažnu vjeru u pretkršćanska vjerovanja i običaje, snažnu vjeru u srpsku srednjovjekovnu državnost i dinastiju Nemanjića. S paganskim vjerovanjem i načinom ispoljavanja života Srpska

13 "U najveću krivnju i tragiku ove nacionalne rascjepkanosti pravoslavlja spada upravo to što se, naprimjer, u nacionalnim svadama balkanskih naroda Pravoslavna crkva veoma rijetko pokazivala kao duhovna ujediniteljska veza, koja bi bila dovoljno jaka da bi spriječila strahovito često ponovljeno krvavo rješenje ovih konflikata." Ibid., str. 191. Kada je riječ o krvavim sukobima unutar pravoslavnih naroda, može se shvatiti kakav je ingeniozan sukob pravoslavlja u odnosu na narode islamske religije.

pravoslavna crkva je dovela u pitanje čak i ideju kršćanskog boga iz Biblije.

Pokazalo se da kršćanstvo nije predstavljalo prirodnu fazu u razvoju narodne religije, nego je u suprotnosti s njom, stoga je srpski narod do najnovijih vremena ostao dosljedan paganskoj vjeri. Paganstvo je jedini hiljadugodišnji kontinuitet u postojanju srpskog naroda. Međutim, paganska hiljadugodišnja konstanta mumificirat će određene destruktivne karakterne osobine plemenske zajednice u jednom dijelu srpskog nacionalnog bića koje će rezultirati zlom kobi u odnosu na druge religije i narode, osobilo Bošnjake - pripadnike islamske vjeroispovijesti. Kakvi su bili prije VII stoljeća, i prije dolaska na Balkansko poluostrvo, Srbi su, u osnovi, takvi i ostali. Najpopularniji praznici (Božić i slava), najrasprostranjeniji običaji (kumstvo i gostoprimstvo), najvažniji obredi (svadbeni i pogrebni), svi utemeljeni s prastarim kultom predaka kao i mnoge druge manifestacije i ustanove. Mnogi pretkršćanski mitovi preneseni su s pokoljenja na pokoljenje bez bilo kakve suvremene rekonstrukcije, a neki su vezani za novoformirani kult srednjovjekovne srpske državnosti i za pojedine povijesne ličnosti: sv. Savu, Miloša Obilića, dinastiju Nemanjića, Marka Kraljevića, Stevana Visokog, Ivana Crnojevića. Funkcije glavnih paganskih bogova, a naročito vrhovnog boga prenesene su na najvažnije kršćanske svece.: sv. Jovana, sv. Nikolu, sv. Đorda i ponajviše na sv. Savu. Kršćanstvo je tako kod Srba prihvaćeno formalno kao rezultat kompromisa, gdje je ne samo očuvan paganski kult nego i sama magija, stoga se oficijelna crkva morala zadovoljiti djelimičnom rekonstrukcijom glavnih paganskih bogova, vrhovnog boga, u prvom redu, gdje je krajnji rezultat cjelokupne kršćanske misije bio postojanje narodnih predstava o đavolu prije nego li o kršćanskom Bogu. Ostajući dosljedan paganskom vjerovanju, srpski narod se pokazao konzervativnim u religijskoj sferi, osobito u kultu predaka - fundamentu svoje religije, preparirajući crkveno svetoslavlje u mitsko mnogobožanstvo.

Kršćanstvo, nasuprot paganstvu kod Srba, pokazalo se protureligijom, koje je imalo svoje prve sljedbenike u srpskim feudalcima što ga nameću svojim podanicima kao jamstvo svoje vladavine. Srpski narod, podozriv prema feudalnom sistemu u svom etničkom biću očuvanja pretkršćanskih vjerovanja imao je idiosinkraziju prema nepoznatoj i neshvatljivoj kršćanskoj vjeri. Nadživjevši srpsku

srednjovjekovnu državnost, paganstvo zadobija svoj puni razvoj u doba turskog gospodstva, kada je doveden u pitanje srpski etnički identitet ne samo od islamske Turske nego i od katoličkih država: Venecije, Austrije i Mađarske, gdje vraćanje pretkršćanskoj vjeri i običajima znači očuvanje svog subjektiviteta. U toj polivalentnoj egzistencijalno sudbonosnoj poziciji Srba, Srpska crkva, razapeta izmedju egzistencijalnog ovozemaljskog interesa i onozemaljske sfere sa polupismenim i neobrazovanim sveštenstvom - ne može imati bilo koju drugu poziciju nego da stavlja pečat kršćanstva na paganska vjerovanja kao znak diferencijacije u odnosu na islam i katoličanstvo, na šta narod uzvraća većim otvaranjem i povjerenjem u njeno učenje. Tako se u posebnim povijesnim okolnostima, konačno uobličila "srpska vera", kao zamršens plet suprotnosti prastare paganske dvostrukosti, koja čini njenu osnovu, i pagansko-kršćanskih suprotnosti, koje predstavljaju sveci u lozi bogova iz starog panteona. Najbolji poznavalac "srpske vere", koji je znanstveno-teorijski izvršio njenu rekonstrukciju i predočio je javnosti - srpski akademik Veselin Čajkanović, kaže: "Naš narod ima čudnu religiju inteligencija je, uglavnom, ili potpuno apatična ili skroz ireligiozna; narodna masa je, isto tako, ili apatična ili fetiš. Naši pogrebni i svadbeni običaji preneseni su nepromenjeni i nedirnuti, još iz bronzanog doba. Kada se sabere sve, mi imamo ne pravu religiju nego supersticiju. Da li je ovaj nedostatak prave religije imao kao posledicu izvesno moralnu neosetljivost i nezrelost, na koju se mnogi tuže, ili je sve ovo netačno, o tome ne govorim, premda je nesumnjivo dužnost inteligentnog dela našeg društva da ispita da li to stoji jedno s drugim u uzročnoj vezi" [14] Drugi srpski akademik, komentarišući rezultate istraživanja do kojih je došao Čajkanović, Vojislav Đurić kaže: "U potonijim radovima, s običnom argumentacijom na širokoj komparativnoj osnovi, Čajkanović je utvrdio da je religija našeg naroda u stvari pretkršćanska, ali se nije upuštao (kao ni 'inteligentni deo našeg društva') u istorijsko sociološku analizu tog beskrajnog kontinuiteta prastarih verovanja i sujeverja, jednog hiljadugodišnjeg kontinuiteta u životu našeg naroda, koji je starinskom srpskom verom' štitio svoj identitet ne samo od pravoslavne Vizantije, islamske Turske i katoličkih Venecije, Austrije i Ugarske nego i od civilizacije" [15]

14 V. Čajkanović: O čitanju Biblije (1912.) u knjizi V. Čajkanović, Mit i religija u Srba. Beograd, 1973. god., str. 535. (Potcrtao F. Saltaga).

15 Citirano prema: Ibid., str. 535. (Potcrtao F. Saltaga).

Zasigurno (o čemu će biti riječi u narednim poglavljima) da je nedostatak prave kršćanske religije u srpskom nacionalnom biću rezultiralo izvjesnom moralnom neosjetljivosti, nezrelosti. isključivosti i intoleranciji, o čemu"inteligentni deo" srpskog društva nikada nije htio da progovori. Paganski moral je plemenskog karaktera utemeljen na osjećajima, strahu, tim iracionalnim svojstvima, za razliku od kršćanskog morala koji je vrlo energično istakao jedan veliki princip koji je stran pretkršćanskom paganskom vjerovanju - princip čovjekove ravnopravnostii dostojanstva. Ako su paganstvom, kako to kaže akademik Vojislav Đurić ,Srbi štitili svoj identitet ne samo od islama i katoličanstva nego i od civilizacije, onda to ujedno predstavlja povijesno retrogradan čin reprodukcije zle kobi, iracionalnosti i misticizma u jednom dijelu srpskog nacionalnog bića. Paradigma srpske vjere nije samo kult mrtvih nego je riječ i o sujevjerju, koje u zavisnosti od povijesnih situacija artikulira iracionalne porive, instinkte - nagon za smrću.

METAMORFOZA LJUBAVI ISUSA KRISTA

Kao što je Srpska pravoslavna crkva udarala kršćanski pečat na pretkršćanska vjerovanja, tako je i interpretaciju Biblije, Starog i Novog zavjeta prilagodila svojoj paganskoj svrsi. To ilustruje ono što psihoanalitičari naglašavaju, da neuporedivo najjači uticaj na čovjeka imaju najranije asocijacije, konkretno, kod Srba, u sferi religije prva vjerovanja, a ne ona stečena kasnije.

Kada je riječ o Isusu Kristu, srpsko pagansko vjerovanje je redukcionističkim metodama preuzelo neke njegova karakterne osobine koje korespondiraju paganskom duhu. Kristov karakter da se pojmiti iz Starog i Novog zavjeta i Biblije. Isus Krist je iznio temeljne principe kršćanskog vjerovanja i kršćanske etike. Navest ćemo samo neke: "Ne odupiri se zlu: ali ko te udari po jednom obrazu, okreni mu i drugi"[16], za ovaj tekst kršćani kažu da je napisan samo u prenesenom značenju. "Ne sudite o drugima, da se ne bi sudilo o vama"[17]. Zatim Krist kaže: "Daj onom koji traži od tebe i ne odbij onoga koji traži da posudi od tebe"[18]. Zaista, istinska ljudska etika koja usljed opsesivnog zgrtačkog karaktera suvremene kršćanske civilizacije, ostaje samo pukom frazom. Još jedan Kristov stav: "Ako hoćete da budete savršeni, idite i prodajte ono što imate, i dajte siromasima"[19]. Ovo stajalište protivrječi praksi kršćanske suvremenosti. Ovakve Kristove pouke reproduciraju Kristovu izvornu moralnu etiku ljubavi. Prihvatamo visoku vrijednost takvih izreka, međutim postoje u samom Evanđelju i same mane Kristovog učenja. Krist je zaista vjerovao da će njegov drugi dolazak na svijet biti okružen nebeskom slavom prije smrti svih ljudi koji su živjeli u njegovo vrijeme. Dosta tekstova to dokazuju, naprimjer da i "nećete otići u gradove Izraela dok se sin čovjeka ne vrati"[20]. Zatim

---

16 Citirano prema: Bertrand Russel. Religija i nauka, Svjetlost, Sarajevo, 1976., str. 184.

17 Ibid.

18 Ibid.

19 Ibid, str. 185..

20 Ibid.

kaže: "Ima nekih koji ovdje stoje, a koji neće okusiti smrt dok se sin čovjeka ne vrati u svoje kraljevstvo", gdje ima još dosta mjesta koja nam govore da je Krist vjerovao da će se njegov drugi dolazak desiti još za života mnogih koji su tada živjeli. To je bilo izvorno Kristovo vjerovanje i njegovih prvih sljedbenika, što je predstavljalo Kristovu etičku paradigmu. Kad Krist kaže: "Ne mislite o sutra" onda je mislio da će njegov drugi povratak uslijediti veoma brzo te da obične svjetovne stvari postaju profanim. Prvi kršćani su zaista u to vjerovali te je njihov način života bio okrenut mističkoj kontemplaciji, a ne praktičnoj djelatnosti. Dakle, u ovome je dogmatični momenat došao ispred praktičnog. Krist ističe u šta ima da se vjeruje, a ne šta ima da se radi. Prema kazivanju nobelovca Bertranda Russela 40-tih godina XX stoljeća: "Ima jedan vrlo ozbiljan nedostatak u Hristovom moralnom liku... a to je da je on vjerovao u pakao. Ja lično ne osjećam da bilo ko, ko je zaista duboko human, može vjerovati u vječnu kaznu"[21].

Prema Evanđelju, Krist je vjerovao u vječnu kaznu, što, po našem mišljenju, nije nikakav grijeh, to je samo racionalizacija vjerske etike, jer sve monoteističke religije vjeruju u vječnu kaznu. Kristova vjera u vječnu kaznu u kauzalnom je odnosu s osvetničkim bijesom protiv onih ljudi koji odbijaju njegove propovijedi. Ovaj stav i odnos uobičajan je među propovjednicima, ali koji ponekad reducira vrhunsko savršenstvo onog koji propovijeda. Ljudima kojima se nije dopalo Kristovo učenje u Evanđelju on je rekao: "Vi zmije, vi otrovnice, kako možete izbjeći prokletstvo pakla". Postoji i onaj stav o grijehu protiv Svetog Duha: "Ko god govori protiv Svetog Duha, neće mu biti oprošteno ni na ovom ni na onom svijetu"[22]. Ovaj stav je proizveo zlu kob kod mnogo ljudi i naroda. Isus Krist, oličenje ljubavi i dobrote, sa ovakvim stajalištima je usadio strah i užas u ljude. Na drugom mjestu Krist kaže: "Čovjekov sin će poslati svoje anđele, i oni će se sakupiti u njegovom kraljevstvu sve ono što je grešno, i one koji čine nepravdu, i baciće ih u vatreno ždrijelo, i tamo će se čuti zapomaganje i škrgutanje zuba"[23], i što čini zlu kob on nastavlja dalje o zapomaganju i škrgutanju zuba. Zatim, interesantna je iz Evanđelja priča o ovcama i kozama, gdje će Isus Krist, kada se vrati drugi put, razlučiti ovce od koza i reći će kozama: "Dalje od mene, vi prokleti, u

---

21 Ibid, str. 186.

22 Citirano prema: Ibid.

23 Ibid., str. 187.

decidirano dalje kaže: "Ako ti ruka zgriješi, odsjeci je; bolje da se vratiš u život sakat, nego da sa dvije ruke odeš u pakao, u plamen koji se nikada neće ugasiti. Gdje crv ne umire i gdje se vatra ne gasi". Ova doktrina Isusa Krista, gdje je paklena vatra kazna za grijeh je doktrina destrukcije - nagona smrti, a Krist bi, ako je oličenje opšteg dobra, trebalo da se smatra djelimično odgovornim za to. Ima i drugih primjera iz Evanđelja koje govore o destrukciji i okrutnosti. Riječ je o gadarenskim svinjama, gdje nije bilo humano prema živim bićima da se u njih, prema Isusovom nalogu, uvuku duhovi da ih natjeraju da se sjure niz padine u more. Ako se pođe od hipoteze da je Isus bio svemoćan, on je mogao usmjeriti đavole da odu, ali on je odlučio da ih pošalje da uđu u svinje. Zatim slijedi čudna priča o smokvinom stablu, koja nam predstavlja tipičan primjer kršćanske destruktivnosti. Kada je riječ o smokvinom stablu, onda slijedi priča: "Bio je gladan; i vidjevši smokvino stablo nedaleko, on je prišao ne bi li na njoj što slučajno našao; i kad je došao do nje, nije našao ništa osim listova, jer još nije bilo vrijeme smokvama. I Isus je odgovorio i rekao: "Da više nikada niko ne okusi s tebe ploda"... i Petar mu reče: "Gospodaru, pogledaj smokvu koju si prokleo, osušila se"[25]. Ovi stavovi Isusa Krista prema ljudima, životinjama, biljkama nam jasno govore o elementima destruktivnosti u kršćanskoj etici. S druge strane, to nam ujedno govori o paganskom naslijeđu u kršćanskoj koncepciji svijeta koje je svoje rodno tle zadobilo u srpskoj vjeri.

Destruktivne osobine Isusa Krista korespondiraju paganskoj religiji srpskog pravoslavlja i metamorfozirane su u osobine najnacionalnijeg srpskog sveca, svetog Savu. "Formalno, i po imenu, taj tradicionalni sveti Sava", kaže akademik V. Čajkanović, "doduše kršćanski je sveta, i vrlo revnosni propagator Hristove vere, u suštini međutim po svom karakteru i temperamentu, po mitovima i verovanjima koji se za njega vezuju pripada on još starom, prekršćanskom vremenu"[26].

Jedna od tipičnih karakternih osobina koje se u narodnom predanju i umotvorinama pripisuju svetom Savi jeste jaka sklonost ka gnjevu, sklonost da kažnjava, sklonost ka destrukciji. U Ćorovićevom Zborniku gnjev sv. Save i destrukcija spram životinja, biljaka i ljudi

24 Ibid.

25 Ibid.

26 Veselin Čajkanović, Ibid., str. 309.-310., (Potcrtao F. Saltaga).

Zborniku gnjev sv. Save i destrukcija spram životinja, biljaka i ljudi nalazi se u ne manje od četrdeset dvije pripovijetke[27]. Gnjev kao oblik destrukcije kod sv. Save je često ničim motiviran, neopravdan, kazne drastične i upotpunosti nepravične. Sveti Sava je prokleo i uništio svog psa, za koga se kaže da mu je apsolutno bio vjeran, samo zato što je svetitelj džinovski zakoračio s jednog brijega na drugi[28] i nije uspio da i sam učini tako veliki skok, već se stropoštao u bezdan. Jedno ni krivo ni dužno čobanče pretvorio je sv. Sava u psa samo zato što je ležeći jelo[29]. Seljaci iz sela Breška u južnoj Srbiji namazali su iz "nestašluka" svečevog magarca crnom bojom - sv. Sava prokleo je cijelo selo da nema poroda i od tada svi seljani nose samo crno odijelo[30].

Čitava varoš je prokleta i propala u nepovrat samo zato što je neko u toj varoši svecu sakrio rukavice[31]. Ovdje, međutim, i postoje neki formalni periferni razlozi za svećevu destrukciju. Koliko je destrukcija iracionalan magičan čin, vidimo iz predanja kako je sveti Sava upropastio pticu kosa bez ikakvog povoda. Nezlobivi kos jednog prelijepog proljetnog dana, pjevao je bezbrižno na jednom glogu. Sveti Sava, 'nako kroz šalu, upita ga zašto je pokunjio nos, a ovaj mu odgovori da on nije kos što je pokunjio nos, nego kos što diže nos. Na takav odgovor sveti Sava je ispoljio gromoglasan gnjev, odmah je pao snijeg s jakim mrazom i mećavom. Kos je doista pokunjio nos, uginula mu je ženka, a on se polusmrzao. Druga legenda nam kaže da je svetitelj žabama u nekoj lokvi u Hercegovini zabranio da krekeću

---

27 Vladimir Ćorović, Sveti Sava u narodnom predanju, Beograd, II, 1927. god., str. 12., 18., 25., 36., 57., 63., 68.-78., 100., 103., 104., 107., 110., 111., 120., 125., III 1., 12., 13., 21., 26., 27., 28., 30., 31., 32., 35., 41., 42., 43., 44., 59., 60., 62., 65., 72., 97., 98.; Tihomir R. Đorđević, Sveti Sava u narodnom predanju južne Srbije, List Vardar, br. 4., 1935. god., str. 341.-344.; Nikola Begović, Život i običaji Srba graničara, Zagreb, 1887. god., str. 98.-99.

28 Takve džinovske korake u stanju su da naprave i vile koje mogu jednim korakom da prekorače najveću rijeku. Vidi: Natko Nodilo, Stara vjera Srba i Hrvata. Rad. 1888. god., str. 91., 187.; Vuk Vrčević, Srpske narodne pripovijetke i presude, Dubrovnik, 1890. god., str. 99.

29 V. Ćorović, II, Ibid., str. 111. Grijeh je, po paganskom običaju, kada se jede ležeći na zemlji ili na podu, rizikuje se da dođe u dodir s dušama mrtvih koje se tu nalaze (npr. badnjidansko jedenje na podu, kada se društvo duša baš traži), i tako dođe u stanje kultne nečistote. Vidi: Prilazi proučavanja narodne poezije, Beograd, br. 3., 1936. god., str. 193.

30 List Vardar, br. 4., 1935., str. 341.-344.

31 List Bratstvo, br. 5., 1892. god., str. 36.

(jer su mu smetale), "i od tada u toj lokvi ima i danas na hiljade žaba ali ne krekeću"[32].

U čitavom ciklusu legendi o svetom Savi i vucima, u jednoj legendi se priča: kako se nekakav čobanin slučajno u planini desio kada je sv. Sava sazvao sve vukove i djelio im hranu. Čobanin, od straha kada je vidio mnoštvo vukova, pobjegao je na drvo. "Pošto sveti Sava plen razdeli, stigne i jedan sakati vuk, koji nije mogao stići na vreme, te osta bez plena. Ne imajući mu šta dati, sveti Sava mu reče: 'Eno tebi onog čoveka što je na drvetu'. Sveti Sava ode, a i svi vukovi odoše za svojim plenom. Onaj sakati vuk ostade da čeka, dok onaj čovek siđe sa drveta, da ga pojedu. Čovek, videći da se ne može spasiti, namisli da vuka prevari. Svuče gunjče, napuni ga granjem i lišćem, pa ga baci u potok što je bio pod drvetom. Vuk pomisli da je čovek skočio u potok, pojuri za gunjčetom, a čovek pobegne u pudarsku kolibu. Pošto kolibu zatvori, legne spavati. Ali vuk potkopa kolibu, izvuče čoveka i pojede ga"[33]. Ova legenda kod Srba vezana je i za neke druge srpske zimske svece, naročito za svetog Aranđela i svetog Mratu[34], ponekad i za svetog Đorđa. U srpskoj narodnoj tradiciji i predanju vuci su inače stalni pratioci svetog Save, njegovi hrtovi ili herovi[35]. Odnosi između svetog Save i vuka utemeljeni su na intimi i prijateljstvu: svetitelj vuka naziva drugom i daje mu blagoslov da uvijek može izabrati najbolju žrtvu[36]. Očevidno je da je odnos između svetog Save i vuka vrlo čvrst i da za to postoje naročiti razlozi. Prota St. Dimitrijević smatra da se drži post sedam dana sv. Savi "da vuci ne bi klali stoku"[37].

Zasigurno da se ovaj odnos sv. Save i vukova ne može, kako to smatra Dimitrijević, svesti samo na ekonomsko-kulturne razloge, nego ima znatno dublji značaj čiji je karakter, po našem mišljenju, čisto religijski. U jednoj kozmogranskoj skaski (priči, bajki) iz Bosne odežda se javlja kao atribut svetoga Aranđela: njemu je Bog, kada je stvorio svijet, dao dvije odežde: bogatkanu i bogopletenu; s time je

---

32 Ćorović, III, Ibid., str. 55.; V. Čajkanović, Sveti Sava u narodnim pripovetkama, Bogoslavlje, br. 10, 1935.; V. Čajkanović, Svetac na desnom ramenu, Prilozi proučavanju narodne poezije, br. 2, Beograd, 1935., str. 20.

33 St. Dimitrijević. Sveti Sava u narodnom verovanju i predanju, Beograd, 1926. god., str. 104.

34 N. Šaulić. Srpske narodne priče. Beograd, 1925. god., str. 134.

35 Ćorović. Ibid., str. 161.

36 Ćorović, II. str. 106.

37 St. Dimitrijević, Ibid., str. 89.

on stvarao - rađao i rastvarao - duše oduzimao. Kada su jednom svetog Savu i jednog popa koji je išao s njim bacili u zažarenu peć, sv. Sava je uzeo popa "i prikrio svojom gornjom haljinom, da ne izgori, te tako i pop ostade živ" [38]. Ogrtač je u srpskoj religiji karakterističan za one svetitelje koji su nasljednici starinskog srpskog boga mrtvih, gdje je izvjesno da je starinski pretkršćanski srpski bog imao ogrtač među svojim atributima[39]. Najzad, nije slučajno da je jedna vrsta pastoralnog ogrtača karakteristična još za jednog hroničnog srpskog demona - za vampira ili vukodlaka. Taj demon "kažu da sve ide sa svojim pokrovom preko ramena"[40]. Ako se vukodlaku oduzme pokrov, on gubi svoju moć i ne može da se vrati u grob. Vukodlak, demonski vuk ili pola čovjek - pola vuk, srodan je sa srpskim pretkršćanskim bogom mrtvih. "Šta je uostalom drugo", uzvikuje Čajkanović, "srpski bog mrtvih nego apstrakcija pleroma (punoća, bit) svih vukodlaka?"[41]. Ovo su atributi destrukcije kod svetog Save, međutim, za razliku od toga u srpskoj tradiciji svetitelj je bio zaštitnik i pobornik prava i pravde[42].

Atributi destrukcije koji se pripisuju svetom Savi su karakteristični za bogove iz paganizma. Kod Srba, atributi destrukcije su prešli sa onih starinskih božanstava koja su dotični sveci naslijedili ili depusedirali. Osim toga, zanimljivo je da se u mnogim narodnim legendama priča o sakralnoj krađi, kako su svetom Savi ukrali opanke[43], ili tikvicu za vodu[44], što je dokaz da su ti predmeti doista "sveti". Ovi atributi, u cjelini gledajući, ni po čemu ne korespondiraju kršćanskim svetiteljima, i prema tome jedino se mogu definirati kao residuum iz paganstva[45].

Sa htoničnim božanstvima obično je u vezi i pijevac. Pijevac je u vezi sa svecima koji su naslijedili starinskog pretkršćanskog boga mrtvih: to su sv. Sava i sv. Mrata. Da je životinja koja se žrtvuje u

---

38 Ćorović, II. Ibid., str. 79.; Vuk Vrčević, Srpske narodne pripovetke, II. Ibid., str. 10.

39 V. Čajkanović, Ibid., str. 385.

40 Vuk Stefanović Karad-ić, Srpski rečnik, 1818. god., Prosveta - Nolit, Beograd, 1985. god., vidi pod "vukodlak", str. 88.-89.

41 V. Čajkanović, Ibid. (Potcrtao F. Saltaga).

42 Usporedi, naprimjer, pripovijetke "Sveti Sava", "Starac i pravda", Ćorović, II, str.11., i "Sveti Sava razlikuje pravdu", Ćorović, II, Ibid., str. 12.

43 Ćorović, "Sveti Sava ...", III, str. 28.; St. Dimitrijević, Ibid., str. 120.

44 Ćorović, III, str. 26., 31.; St. Dimitrijević, Ibid., str. 118., 119., 122.

45 V. Čajkanović, Ibid., str. 377.

osnovi i prvobitno identična sa božanstvom kome se žrtvuje - to je u povijesti religija tipičan slučaj. Pijevac je atribut sv. Save kao što je orao atribut Zevsov, a sova Palade Atine. U narodnom predanju se kaže da je sveti Sava blagoslavio i uvijek uza se nosio pijevca [46]. Dalje, sv. Sava svojom štakom[47] ima moć da pretvara ljude u životinje, a pretvaranje, metamorfoza u mitskom načinu izražavanja obično je isto što i smrt dotičnog čovjeka. To se da naslutiti po svetosavskoj tradiciji - Štaka svetog Save dolazi sama svom gospodaru u ruke: "Kada je sveti Sava stupio u jerusalimsku crkvu na vrata, srela ga je štaka sama, a niko je nije nosio niti držao, te pred njega stala"[48]. Svi atributi velikog starinskog pretkršćanskog boga Srba preneseni su na svetog Savu. Starinski bog je znao sve zanate i podučio ljude njima. Sveti Sava ne samo da se javlja kao zaštitnik nekih zanata (opančarskog)[49], već za njega narodno predanje kaže da je "znao sve zanate"[50]. Nadimak za starinskog boga srpskog nacionalnog boga bio je Dabog. Sve njegove karakterne osobine kada su Srbi primili kršćanstvo prešle su na svetog Savu, a Dabog je proglašen za zlog demona i izjednačen sa đavolom.

Dakle, srpski starinski bog je antropomorfoziran. Stoga je vjera u svetog Savu kod Srba forma u koju je produžio da živi nekadašnji veliki htonični bog u Srba. Srpski starinski bog je hrom, što je on tu osobinu zadržao i kad je antropomorfiziran - vidi se najbolje iz atributa - štake svetog Save. Mesijanska funkcija srpkog starinskog boga, odnosno svetog Save je njegova najviša funkcija - završni stepen u njegovom razvitku. Srpski starinski bog "po sili prilika, onda kada je njegov narod prolazio kroz dugi period ratova, bilo odbrambenih bilo osvajačkih, postao je bog rata..."[51]. Osim toga, Marko Kraljević, onda kada će po drugi put da se javi medu Srbima i povede ih u oslobodilački boj protiv Turaka, zamišljen je tačno prema obrascu nekadašnjeg starinskog srpskog boga rata - Vida.

"Naš narod", kaže V. Čajkanović, "poznavao je i poznaje i danas praznik heroja, to jest, mitskog pretka, i to je čak najvažniji praznik u

---

46 Ćorović, III, Ibid., str. 21.; Dimitrijević, Ibid., str. 121.

47 O kultu štake kod sv. Save, vidi: Nikola Begović, Ibid., str. 99.

48 Ćorović, II, Ibid., str. 44.

49 St. M. Mijatović, Zanati i esnafi u Rasini, Srpski etnografski zbornik, 42, 1928. god., str. 79.

50 Ćorović, II, Ibid., str. 18.

51 V. Čajkanović, Ibid., str. 417. (Rijetkost je da srpski znanstvenik prizna činjenicu da su Srbi vodili osvajačke ratove!)

privatnom kultu - naša slava, krsno ime: a mitski predak nije ništa drugo nego predstavnik, pleroma i predaka jednog plemena"[52].

Na bazi tradicije i običaja daju se rekonstruirati karakterne osobine starinskog srpskog boga. Centralno mjesto u tom kultu imale su ljudske žrtve. U paganstvu bilo je sasvim prirodno da bogu živih i mrtvih ljudi pripada prvenstveno ljudska žrtva. Tako u jednoj narodnoj legendi roditelji prinose svetom Savi dijete na žrtvu[53]. Srpska narodna tradicija ljudske žrtve vezuje za ličnost svetoga Đorđa, koji je došao na mjesto ranijeg htoničnog boga. U starinskim obrednim pjesmama iz Timočke krajine koje se pjevaju na Đurđevdan se govori nadugačko o ljudskoj žrtvi - o sinu koga je otac zaklao svetome Đorđu[54]. Ljudske žrtve prinošene su Trojanu koji nije ništa drugo nego jedna od hipostaza Daboga, "... car Trojan koji je imao tri glave, od kojih je jedna jela ljude"[55]. U srpskoj narodnoj tradiciji ima mnogo primjera za prave ljudske žrtve ili o njihovoj supstituciji[56]. U srpskoj tradiciji krvne žrtve su bile prvo ljudi, žrtve kao živa bića, da bi se vremenom izvršila supstitucija žrtava životinjama. Dakle, ljudske krvne žrtve su postojale još kao stvarnost, ne u simbolima. Ubijenog čovjeka kao žrtvu ili ubijenog čovjeka uopće morao bi krvnik da prespe zlatom, i time bi se iskupio od krvne osvete[57].

U predgovoru zbornika "Srpske narodne pripovetke" Čajkanović metodama kondenzacije dolazi do slijedećeg zaključka: "Motivi u pripovetkama često su vrlo starinski (iz religije, magije i kulta, mitologije)": kanibalizam ljudske žrtve..., drugi sveti ("koji se čas zamišlja ispod zemlje, čas na nebu, ili pod vodom, ili s onu stranu mora, ili u gori) ... moć i znanje povratnika s onog sveta ("ima veće znanje nego što je imao ranije"). "Sveci u pripovetkama su ili ljudi, carevi i kraljevi, grofovi (u pripovetkama iz zapadnih krajeva), trgovci, kaluđeri (ostala zanimanja ne vide se jasno), ili su natprirodna bića, zmajevi, vile, divovi, đavoli (đavo je često zamenio diva iz starih pripovedaka: obojica imaju ogromnu snagu, preduzimaju kiklopske građevine i radove, glupi su i lakoverni, i zato ih

52 V. Čajkanović, Ibid., str. 419. (Potcrtao F. Saltaga).

53 V. Čajkanović, Ibid., str. 419. (Potcrtao F. Saltaga).

54 Vidi: Marinko Stojanović, Đurđevdan, Letopis timočke eparhije, 4., 1926. god.

55 M. Dž. Milićević, Kneževina Srbija, Beograd, 1887., str. 423.

56 Vidi: Milan R. Vesnić, Praznoverice i zločini s naročitim pogledom na praznovericu o zakopanom blagu, Godišnjica Nikole Čupića, 17., 1894. god., str. 176., 207.

57 V. Čajkanović, Ibid., str. 592.

pripovetkama germanskog porekla. Srpska specijalnost su zmajevi (koji su najčešće potpuno antropomorfizirani, i imaju čak i svoja osobena imena), i vile (koje su zadržale još svoj starinski karakter demona prirode, i javljaju se, po pravilu, uvek u množini)[58]. Iz rekonstrukcije narodnog predanja da se zaključiti da je bitna odlika sprskog paganskog kulta kanibalizam, osvajanje i znanje kao moć vladavine nad drugima. Srpski akademik Vojislav Đurić, sumirajući rezultate do kojih je došao znanstvenik Veselin Čajkanović u proučavanju srpske religije, kaže: "Čajkanović je izabrao pravac rekonstrukcije stare religije 'kroz srpski materijal' i toga se pravca... uporno držao, i postigao izvanredne rezultate, među kojima je najglavniji: da je srpska religija prethrišćanska"[59].

Za razliku od srpske religije, jedno vjerovanje određuje svaki ogranak kršćanstva: vjerovanje u Isusa Krista kao spasioca koji je dao svoj život iz ljubavi za svoje bližnje. Isus Krist je heroj ljubavi, po svom izvornom određenju je bio heroj, heroj ljubavi, heroj bez moći i vlasti nad drugima. Fenomen sile, moći, posjedovanja je u suprotnosti sa istinskom Kristovom ljubavlju. Paradigma Kristove ljubavi je bivstvovanje, davanje, dijelenje. Te karakterne osobine Isusa Krista imale su za svrhu da promjene srca ljudi, što mu je djelimično i uspjelo. To vjerovanje u heroja ljubavi slijedile su stotine hiljada sljedbenika - prvih kršćana od kojih su mnogi promijenili svoj način života ili postali mučenici. Destruktivne Kristove karakterne osobine iznijete u Starom zavjetu našle su svoje rodno tlo u pretkršćanskim vjerovanjima Srba. Već smo istakli da je srpska suvremena religija prekršćanska religija. Srbi su vjerovanje u Krista kao onoga ko je pun ljubavi, koji je samopožrtvovan Bogu preobratili u dvostrukom smislu riječi: prvo vjerom u svoje paganske mitove i kultove; vjerom u svetog Savu, vjerom u srednjovjekovnu dinastiju Nemanjića, u kosovski mit i, drugo, u otuđen oblik u kojem doživljavaju da Isus voli umjesto njih. Srpski kultovi i mitovi postaju kompenzacija za Isusa Krista. Isus tako postaje ideal, magijska moć, a vjerovanje u svetog Savu sa svim vrlinama i destruktivnim karakternim osobinama postaje zamjena za vlastiti čin voljenja. Ta jednostavna, nesvjesna formula glasi: Krist voli za sve nas. Možemo upražnjavati svoj vlastiti kult paganskog heroja - sve nam se prašta,

---

58 V. Čajkanović, Predgovor. Srpske narodne pripovetke, Beograd, 1929. god., str. VI-VII.

59 Vojislav Đurić, Beleške o Čajkanovićevim radovima iz religije i mitologije, u: V. Čajkanović, Mit i religija u Srba, Ibid., str. 575. (Potcrtao F. Šaltaga).

ipak ćemo biti spašeni, jer otuđena vjera u Krista kroz čin vjerovanja u svetog Savu je zamjena za oponašanje Krista. Nije potrebno reći kako je pagansko vjerovanje samo imitacija kršćanske religije s jednim temeljnim razlogom jeftinog prikrivanja socijalno-političkih moći produkcijom u društvu. Propovijedanje "srpske religije", ljubavi, u izvjesnom smislu anestezira njene sljedbenike od boli, nesvjesnog osjećaja krivice što su sasvim bez ljubavi. Zla kob paganskog duha, karaktera, leži u tome što oni koji djeluju kao vukovi, nikada nisu imali nečistu savjest za svoje čine.

Glava II

PAGANIZAM

Općenito o paganizmu

Povijest religije nas uči da svako božanstvo ima svoju oblast, svoj kult, i svoje legende. Bogovi starog srpskog paganizma u ovom određenju nisu izuzetak, i oni su imali svoju oblast i funkcije. Njima se upućuju molitve i prinose žrtve, za njih su vezana razna vjerovanja, legende, kultni običaji. U periodu od IX do XIV stoljeća kada Srbi primaju kršćanstvo, kultni paganski običaji i vjerovanja nisu iščezla, sve ovo je produžilo da živi i dalje samo s kršćanskom interpretacijom. Samo su sada kultni običaji i vjerovanja vezani za pojedine ličnosti iz kršćanskog kruga. Dakle, paganska srpska pretkršćanska tradicija i kultovi koji su bili vezani za starinske bogove preneseni su, u većem ili manjem obimu, na druge natprirodne ličnosti, u prvom redu na današnje svece[1]. Opći rezultat do kojeg je došla suvremena znanost povijesti religije jeste da je današnja srpska religija po svom sadržaju uglavnom pretkršćanska, paganska, onakva kakva je bila do VII i djelimično do XII stoljeća, tj. prije primanja i u prvim stoljećima uvođenja kršćanstva. Kakvi su bili prije VII stoljeća, prije doseljenja na Balkansko poluostrvo, u osnovi, takvi su ostali najpopularniji srpski vjerski praznici (Božić i slava), običaji (kumstvo), obredi (svadbeni i pogrebni) - svi u kauzalnom odnosu sa prostornim kultom predaka kao i mnoge druge manifestacije i kultna vjerovanja. Mnogi paganski mitovi preneseni su s pokoljenja na pokoljenje, a neki koji su vezani za pojedine povijesne ličnosti (sv. Savu, dinastiju Nemanjića, Miloša Obilića, Ivana Crnojevića) apsolutizirani su do krajnjih konzekvenci. Apsolutizacija politički,

1 Veselin Čajkanović, O srpskom vrhovnom bogu, Srpska kraljevska akademija, knjiga CXXXII, knjiga 34., Beograd, 1941. god., str. 5.

religijski primijenjena, često reproducira destrukciju, mitomaniju. Funkcije glavnih paganskih bogova, a naročito vrhovnog boga, prenesene su na najuglednije kršćanske svece: sv. Savu, sv. Jovana, sv. Nikolu, sv. Đorđa. One destruktivne karakterne osobine Sv. Save tipične su i za ove ostale srpske svece. Stoga o njima nećemo govoriti. Karakterne osobine ovih svetaca su u suštini identične; jedino se razlikuju po tome što svaki svetac ima svoju oblast, svoj kult i svoje legende. Razlika još postoji u tome što je sv. Sava vodeći svetac. Da iznova akcentiramo jednu od temeljnih karakternih osobina koje se u narodnim umotvorinama pripisuju srpskim svecima: to je njihova jaka sklonost ka gnjevu i apriorna spremnost da izriču kazne. Gnjev i kazna su temeljne karakterne osobine srpskih svetaca. Gnjev i kazna svetaca postaje glavnim motivom narodnih umotvorina. Razumije se da su ove odlike svećeve destruktivnosti u suprotnosti sa etikom odgovornosti kršćanskih svetaca. Naime, gnjev je jedna od osnovnih karakternih osobina pastoralno-paganskih bogova: oni su općenito, nemilostivi, isključivi apsolutisti. Molitve i žrtve, i uopće sve kultne i magične radnje u paganizmu imaju za krajnji cilj da sačuvaju ljude, prirodu, životinje od destrukcije bogova. Srpski sveci, po ovim karakternim osobinama ne samo da ne liče na kršćanske svece već njihove karakterne osobine destruktivnosti ne bi se mogle naći ni u činu destrukcije - gnjeva starozavjetnog Isusa Krista.

Srpski paganski bogovi pravo na savršenstvo i na sreću su za sebe zadržali; svako prekoračenje granice voljno ili nevoljno, izaziva kod bogova gnjev[2]. Jedina mogućnost da se sa bogovima ne pokvare dobri odnosi jeste čovjekova zlatna sredina, da ne prekorači mjeru sreće koja je ljudima dopuštena. Koliko srpski paganski bogovi posjeduju destruktivne karakterne osobine - najbolje vidimo iz činjenice da su u narodnom predanju, epu, nazivani starim krvnikom. To se najbolje vidi u Višnjićevoj pjesmi "Smrt Marka Kraljevića". Tu vila kaže začuđenom Marku ove stihove:

"Nit' ti možeš umirijeti, Marko,
Od junaka, ni od britke sablje,
Od topuza ni od bojna koplja,
Ti s' ne bojiš na zemlji junaka,
Već ćeš, bolan, umrijeti, Marko,
Ja od Boga, od starog krvnika"[3].

2 Ibid., str. 9.

3 Citirano prema: Ibid., str. 56.

Ovome stihu obično je davan dualističko-patearenski smisao[4], bog krvnik po tom određenju bio bi zao bog, antipod pravoga Boga. Ta paganska predstava Srba navodno došla je iz bogumilstva, u pomenutom stihu imali bismo, dakle, jedan fragment iz bogumilske dogmatike. Međutim, ovo stajalište Natka Nodila (Stara vjera Srba i Hrvata) je u diskrepanciji s paganskim srpskim vjerovanjem. Očito ovdje nije riječ o kršćanskom bogu, već o starinskom bogu mrtvih, čija je glavna funkcija, kao i kod srodnih božanstava u drugim indoevropskim religijama, da oduzima ljudima živote i vuče ih u Had - podzemni svijet . Stvar postaje sasvim jasna kada se zna da se krvnikom, inače, naziva sveti Arandeo, kao kršćanska zamjena za starinskog srpskog boga donjeg svijeta[5]. Za srpske svece u onom dijelu svetosavske tradicije koji je bio van oficijelnog kršćanskog crkvenog uticaja i kontrole su vezana čisto paganska moralna shvatanja[6].

Kakva su paganska moralna shvatanja, najbolje se vidi iz statusne pozicije vuka, te krvoločne životinje u staroj srpskoj vjeri. U staroj srpskoj vjeri postoji božanstvo vukova, u mitskom jeziku to božanstvo isto je što i božanstvo mrtvih. Mjesto na koje je došao sveti Sava jeste božanstvo mrtvih. Kroz tradiciju i kultne običaje koji su vezani za svetog Savu može se u potpunosti rekonstruirati i izraziti starinski srpski bog donjega svijeta[7]. Kod Južnih Slavena, pa analogno tome i kod Srba, baveći se njihovom starinskom religijom, Ivo Pilar je došao do slijedećeg rezultata: da slavenska, odnosno, srpska starinska religija pretpostavlja ne samo kult i svetilišta dobrome bogu nego i bogu zla, dakle i đavolu[8]. Ukoliko je ovo tačno - kult i svetilišta đavolu - zasigurno da će rezultirati zlom kobi, destrukcijom i amoralnosti u srpskom etničkom biću. Mi prihvaćamo Pilarovo stajalište, jer ono u potpunosti korespondira s činjenicom da Srbi i Slaveni prinose žrtvu đavolu. Tu se đavo javlja u dvostrukom liku nekada kao demon zla, nekada kao deposedirani bog donjeg svijeta.

Pastoralno-patrijarhalni način života, sa svim svojim okrutnostima je reproducirao pogubne karakterne osobine i zlu kob

4 N. Nodilo, Stara vjera Srba i Hrvata, LOGOS, Split, 1981. god., str. 206., 167.

5 V. Čajkanović, Ibid., str. 57.

6 Ibid., str. 11.

7 Ibid., str. 21.

8 Ivo Pilar, O dualizmu u vjeri starih Slavena i o njegovu porijeklu i značenju, Zagreb, 1931. god. V. Čajkanović ovo Pilarovo stajalište naziva potpunim nonsensom. Ibid., str. 34.

srpskih narodnih bogova koji su indoktrinirani prirodnom stihijom i socijalnom netrpeljivosti plemensko-krvne osvete. Srpski bogovi nisu vični moru, intolerantni su prema strancima, privezani su za rodnu grudu, za poljsku svoju kuću, distribuirani su na "tvrde i godišnje mijene svog čobanskog i težačkog življenja. Dok grčki primorci i pomorci naslađuju se vidljivim, plastičnim oblicima svojih skroz počovječenih bogova... slavenski ratari i pastiri ostaju radije kod davnašnjih nazora, kod nejasnih religioznih slutnja, kod pustog praznovjerja tijesne im seljačke duše"[9]. Svakako da prvotna vjera nije samo rekonstrukcija vjerske misli već ona predstavlja zlatnu nit koja se svuda provlači i sve veće, ona kao konstanta srpskog etničkog i nacionalnog bića prožima sav domaći, socijalni i politički život. Ako M. Muller izvodi mirnu ćud Arijaca iz one filologične ostojnosti (u naroda, od njih potekavši, većim dijelom jednake su riječi za mirni rad, a nejednake za lov i boj)[10] onda destruktivnu ćud u dijelu srpskog naroda možemo potražiti u karakterističnim oznakama paganstva koje je ostalo da živi kao srpska vjera i danas. U daljem tekstu metodom kondenzacije, izložit ćemo bitna svojstva pretršćanske paganske religije koja su ostala suvremenom paradigmom srpske vjere.

9 Natko Nodilo, Ibid., str. 65.

10 Interpretirano prema: Ibid., str. 64.

DABOG

Dabog je naziv za najvišeg nacionalnog boga Srba, koji je stajao na čelu panteona sve do formalnog kraja paganizma. Kada su paganski bogovi pod hrišćanskom misijom iščezli, jedini se Dabog, odnosno njegovi kršćanski supstituti, ističe kao ravnopravan suparnik božiji sa istom snagom i moći. Da dođe do ovog stupnja, Dabogu je pomogla činjenica što je on bio nacionalni bog, rodonačelnik srpskog naroda. Nije slučajno da su njega naslijedili kršćanski sveci najvišeg ranga: sv. Jovan, sv. Sava, sv. Đorđe, sv. Arandeo, sv. Nikola [11]. Iz tradicije i narodnog predanja daju se rekonstruirati izvjesni detalji, karakterne osobine i funkcije Daboga. Srpska paganska religija po našem stajalištu se da najbolje rekonstruirati ne samo iz tradicije, običaja već prvenstveno iz epske poezije[12]. Srpski junački ep faktički predstavlja kondenzirani mit. Epski su junaci simbolički prerušeni paganski heroji preuzeti iz mitologije. Mitsko se božanstvo rekonstruira u božanskog kralja, a odatle, u trećem stepenu, u epskog junaka. Osobito srpski junački ep čuva paganski mit od raspadanja, on je izvorno sam početan mit. Zato je moguće iz epa rekonstruirati mit. Pretkršćanska vjera, koja se svojim značenjem situira negdje između mitologije i religije, po svom volumenu jeste starinska, ali i "suvremena", jer je srpska vjera davna pretkršćanska vjera. Da se u umotvorinama i narodnom predanju bogovi skrivaju prerušeni u paganske heroje - nije nikakvo čudo, o tome nam govore ciklusi srpskih junačkih epskih pjes-ama, skaski, zagonetki, pripovijetki[13]. "Mit hoće da se

---

11 Naročito visok rang ima sveti Jovan. "Nad Jovanom višega i pribranijega sveca na nebu nema" (Vrčević, Pomanje, str. 42.) "Sveci se uopšte zovu: Božiji ugodnici, a veći: strašnici. Sveti Jovan, krstitelj, smatra se jednim od najvećih strašnika" (Srpski etnografski zbornik, 48., 1931. god., str. 242.)

12 Među prvima je u epskoj poeziji paganizam egzistenciju bogova zapazio I. Euvarac u svojoj raspravi. (Prilog k ispitivanju srpskih junačkih pesama. Novi Sad, 1884. godine)

13 To se najbolje vidi u: Čubro Čajković, Pjevanja crnogorska i hercegovačka, u Lajpcigu, 1837. godine; zatim u pripovijetkama: V. Vrčević, Niz srpskih pripovedaka, Pančevo, 1881. godine; G. Kojanov, Srpske narodne pripovijetke, 9, Novi Sad, 1871. god.; S. Novaković, Srpske narodne zagonetke, Beograd, Pančevo, 1877. godine.

uzdrži, hoće da živi, zguren u jezgru svoju, ima otpornu snagu, što je gotovo neucjenjiva. Vjerski nazori, jednom usječeni u duši narodnoj, jesu joj potreba i hrana svagdanja pa unekoliko oni će prkositi i samo korjenitoj promjeni religije..... Narod rado boravi u odaljenim obzorima prvoga svog vjerovanja. Odaljeni su, ali su ti obzori puni ćara. I srcu i duši narodnoj gode bogovi iz prirode izniknuti u mnogo čemu ljudima slični"[14].

Narodne umotvorine, maštanje narodno, kaže N. Nodilo, "koje nije vjersko, slabo se razigrava u seljačkog naroda"[15]. Uostalom, nema naroda koji u većoj ili manjoj mjeri u svojim običajima nije očuvao segmente paganstva, a u svom narodnom predanju mitsko sjećanje na svoju tradiciju, pretke, povijest, svoje nacionalne heroje. Kod Bošnjaka, za razliku od Srba, mitsko narodno predanje nije postalo homogenom nacionalnom samosviješću, a monoteistički islam, koji su prihvatili od XV do kraja XVI stoljeća, sukcesivno je izbrisao tipične paganske običaje i vjerovanja[16], ostavivši neke segmente koji korespondiraju s islamskim vjerovanjem. Dok kod Srba mit, osobito onaj politički i pretkršćanski, postaje zaprekom raiconalizacije nacionalnog interesa, kod Bošnjaka-muslimana nedostatak mitske tradicije se iskazuje kao nedostatak nacionalne svijesti. Iz srpske tradicije i epa da se rekonstruirati da je vrhunski srpski kult Dabog - bog mrtvih i živih ljudi, kojem prvenstveno pripada ljudska žrtva.

Vjerovanje o dobroj sreći, o dobrom času, o dobroj žetvi, dobrom putu, ovo je sve od Daboga - dobrog boga. Suprotno njemu, od zla boga je sve protivno tome, zla sreća, zao čas, zli biljezi[17]. Dakle, ponovo se srećemo u srpskom paganskom vjerovanju, s dualizmom patarenske hereze. Dabog je bog mrtvih, prije nego je postao antropomorfan, imao je životinjski oblik u liku vuka s jednom karakterisičnom crtom - bio je hrom. Tu karakterističnu crtu zadržao je Dabog i kada je antropomorfiziran. Dabog se istovremeno javlja identično vrhovnom slavenskom bogu i u konjskom obliku. Konjsko božanstvo ili demon javlja se u svojoj sekundarnoj formi, ljudskom

---

14 Natko Nodilo, Ibid., str. 51. (Potcrtao F. Saltaga).

15 Ibid., str. 55.

16 Natko Nodilo o islamizaciji južnoslavenskog etnosa ima pežorativan odnos, što je odlika kršćanskih znanstvenika. Vidi: N. Nodilo, Ibid., str. 81.

17 "Teško od zla 'boga'" - "Skupo od zla 'boga". Bog - Bog čuo, a davo ne čuo!". - "Bog čuo, a zla sreća ne čula!" - "Razminuše se ka' vukac i dobra sreća". Vuk Stefanović Karadžić, Srpske narodne poslovice, Beč, 1849. godine.

obliku kao čovjek na konju, za razliku od vučijeg oblika vrhunskog božanstva, boga mrtvih, koji je primarnog značaja i zadržao je "svoj ugled" i do današnjeg dana".[18] Činjenica da je starinski bog Srba zamišljen u vučijem obliku nalazi svoju potvrdu ne samo u legendama nego i u kultu. Božanski paganski vuk Srba imao je i svoj kult i svoje praznike: "sve to sačuvano je - u možda malo oslabljenoj, ali jasnoj formi - i do današnjeg dana".[19] U zimskoj sezoni tome vuku prinose se žrtve, a na Božić nosi se "vuku večera", njena sadržina, mjesto i vrijeme gdje se donosi vrlo su karakteristični: večera se sastoji od svih jela koja su se zatekla na trpezi - a ovakva mješovita žrtva prinosi se samo mrtvima i božanstvima donjeg svijeta.[20] Antropomorfiziranje Božića: "Božić se djeci predstavlja kao blag, dobrodušan starac s belom kosom i bradom, ogrnut kožuhom, na krivom sakatom magarcu"[21], ovo se doista odnosi na starinskog srpskog Daboga. Ovdje padaju u oči dva atributa koja istvoremeno pripadaju starinskom bogu mrtvih: kožuh koji je zamijenjen za kabanicu i hromost životinjskog pratioca. Usud koji je jedna od hipostaza Dabogovih jeste da živi sam daleko od ljudi u nepristupačnoj planini. Ovaj usud s kristijanizacijom Srba prenesen je na svetog Savu koji živi isto tako "u pustinji" i vrši funkciju vrhunskog Boga[22]. O Božiću i o Đurđevdanu, u koje su vrijeme nekada dolazili Dabogovi praznici i kada se očekivala njegova epifanija (pojava božanstva u ljudskom liku), baš u onom trenutku kad treba da započne ritualna gozba, objavljuje se u svećanoj formi da se iznad kuće pojavio oblak, znak da je došao sam Dabog, a na krov je prije toga stavljen hljeb. Situacija je sasvim jasna-velikom nacionalnom biću čija se epifanija očekuje, prinosi se žrtva u hljebu na krovu zato što, prema narodnom predanju, bog kroz krov i preko tavana dolazi u kuću. Po svojim atribucijama i manifestacijama sasvim je jasno da je starinski bog Srba po prevashodstvu bio davalac bogatstva. Dabogove funkcije su mnogobrojne. On je bog vukova i ova njegova funkcija nije bez mističnog značenja, utoliko što su vuci inkarnacije duša, pa karakterišu Daboga kao htonično božanstvo. Postoje, također, izvjesne mistične primjese i Dabogovoj funkciji zaštitnika sitne stoke:

---

18 V. Čajkanović, Mit i religija Srba, Beograd, 1974. god., str. 441.

19 Ibid., str. 396.

20 Godišnjica Nikole Ćupića, 41., 1932. god., str. 168.

21 V. Čajkanović, Ibid.

22 Vidi pripovijetku: "Sveti Sava i trgovac", Ćorović, Sveti Sava u narodnom predanju, Beograd, 1927. godine, III, str. 19.

on je bio njen gospodar i zaštitnik još u svoj vučijem obliku. Jedna od bitnih funkcija Daboga, analogno germanskom vrhovnom bogu Vodanu, jeste da je on bog koji određuje sudbinu. I ova funkcija, kao i sve prethodne, prenesena je docnije na svetog Savu. Nije slučajno što se u jednoj pripovijetci koja je tipična "sudbinska" pripovjetka - "Sveti Sava i trgovac"[23] Svetitelj pojavljuje poglavito i određuje novorodenom djetetu sudbinu. O Dabogu u periodu paganizma postojali su i božanski mitovi[24], on je bio centralna ličnost u čitavim ciklusima narodnih epskih pjesama. Sa primanjem kršćanstva božanski mit je jednim dijelom racionaliziran i prilagoden promijenjenim povijesnim okolnostima. Promicanjem kršćanstva, nukleus napada bio je usmjeren, sasvim prirodno na najvećeg boga - niža božanstva i demoni, u principu, ostavljeni su na miru. Primanje kršćanstva kod Srba odvijalo se kroz kompromis, sve funkcije Daboga prenesene su na pojedine velike svece (svetoga Jovana, svetoga Savu, svetoga Aranđela, svetoga Đorđa, svetoga Nikolu, svetoga Mratu) ili potpunim negiranjem, gdje je Dabog definiran kao đavo, s ostavljenim nazivima od riječi Daboga ("Daba", "hromi Daba"). I đavo je, mada u negativnom smislu, jedan od nasljednika vrhovnog boga u srpskoj religiji. On je ponekad smatran i za dobrog demona. Ako je đavo čak ponekad i definiran dobrim demonom, možemo shvatiti kakve to može imati pogubne efekte za etiku odgovornosti i ponašanje ljudi. Dakle, đavo je naslijedio nekadašnjeg vrhovnog boga. Na bazi srpske tradicije da se rekonstruirati funkcija đavola. Đavo se manifestnom snagom ispoljava u funkciji mlinskog kamena. Vodenički kamen je epifanija, materijalizacija samog đavola. Srpska tradicija pripisuje pronalazak kovačkog zanata đavolu. Na bazi tog narodnog predanja seljak u istočnoj Srbiji dat će svoje dijete na svaki drugi zanat "samo ne na kovački, jer veruju da je kovački zanat izmislio đavo"[25].

Ne samo da je vrhunski srpski starinski Dabog hrom, što je vrlo važno, i najstariji, najopasniji đavo je hrom, narodno predanje ga naziva "šantavi vrag"[26] i sl. "a taj đavo... jedan je od oblika u kojima je

---

23 B.H. Istočnik, 11., 1897., str. 392., V. Ćorović, Sveti Sava u narodnom predanju. Beograd, 1927. god., str. 227.

24 Petranović, Srpske narodne pesme, II, Beograd, 1867. U pjesmi pod brojem 1. "Anđeli blago dijele", koja je mitskog sadržaja, govori se o pobjedi kršćanstva nad starom vjerom. Ličnost Daboga u ovoj pjesmi sakrivena je u racionalističkim izmjenama, ali je intencionalno prisutna u formi prilagođenoj novim prilikama.

25 Srpski etnografski zbornik, 19., 1913. god., str. 375.

26 Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, 19., 1914. god., str. 147.

produžio da živi nekadašnji naš veliki htonični bog"[27]. Za razliku od paganizma Srba, đavo u paganizmu evropskih naroda nije postojao, on je njima postao poznat tek preko kršćanstva. Stoga đavo predstavlja specifičnost srpskog paganstva, koji daje osoben ton i smisao srpskoj religiji i religijskoj etici. Kršćanski bog kod Srba nije uvijek uspjevao da istisne starog, nego je ovaj, na neki način, sačuvao svoju egzistenciju u liku đavola.

Metamorfoza srpskog paganskog Daboga u kršćanskog nije značila i njegovu smrt, nego postojnost u đavolu i velikim svecima. Ako je srpski vrhovni bog, kao bog mrtvih apstrakcija, punoća svih vukodlaka[28], onda su karakteristične osobine vuka prenesene u karakterne osobine đavola i srpskih svetaca. Sveti Sava, sveti Mrata i sveti Đorđe su vučija božanstva. Zbog čega se uoči Svetog Mrate verigama prinosi žrtva? Jedan od fetiša oko koga je o Badnjoj večeri, inače u zimskoj sezoni, usredsređen izvjestan kult, jesu verige, koje vise iznad kućnog ognjišta[29]. Žrtvena životinja kolje se na pragu, pod kojim se inače zamišljaju duše predaka[30]. Kada je riječ o sadržini žrtve, u verige se zabada pokoja dlaka od svake vrste domaće stoke: to očevidno predstavlja supstituciju. Mješovite žrtve u stoci je mješovita žrtva, što je karakteristično za htonične kultove. Kada se kolje pijevac koji se općenito javlja kao žrtva supstitucije, a prinosi se kao žrtva verigama, onda onaj koji ga kolje, kaže: "Ne koljem te ja, Mrata te kolje". Ove riječi subjekta koji kolje su autentično paganske i predstavljaju jednu bitnu pseudoetičku komponentu - da se sa sebe skine odgovornost za smrt te životinje i prebaci na drugoga. Iz tih riječi i cijele ceremonije vidi se da mi zaista imamo konkretnog subjekta i njegovu žrtvu, međutim, simptomatično je što se odgovornost konkretnog subjekta - koljača mistificira i prebacuju na drugog, a žrtva ostaje vidnom činjenicom. Isto to pravilo imamo u srpskim skaskama o ubijanju staraca. Starcu se metne na glavu hljeb, i on preko toga hljeba biva udaren sjekirom: na taj način ubio ga je, tobože, hljeb, a ne čovjek koji je stvarno to ubistvo izvršio[31].

Odgovornost za smrt čovjeka ili demonske životinje koja se prebacuje na drugog, u srpskoj religiji predstavlja idealno rodno tlo da se

27 V. Ćajkanović, Ibid., str. 398.

28 Ibid., str. 385.

29 Ibid., str. 368.

30 Srpski etnografski zbornik, 31., 1924. god., str. 127.

31 V. Ćajkanović, Ibid., str. 507.

svi oni zločinci koje je počinila srpska država, pojedinac ili srpski radikalski pokret prešute, blagosiljaju ili registriraju kao da je to počinio neko drugi.

"Ne koljem te ja, Mrata te kolje", iz tih riječi, iz cijele ceremonije vidi se sasvim jasno da srpska pravoslavna etika nema individualan čin odgovornosti. O paganskoj etici će u narednom poglavlju biti riječi. Ceremonije koje se izvode prilikom prinošenja žrtve nam jasno govore da je doista riječ o konkretnoj žrtvi, prinesenoj po svim propisima starinskog kulta. Žrtva mora biti crne boje[32], što je dokaz da je ovo klanje doista kultna radnja. Fetiš verige i sveti Mrata su ustvari jedno isto, kao što se božanstvo često identificira sa jednim od svojih atributa ili fetišem. Zbog čega se uoči svetog Mrate prinosi verigama žrtva? Seljaci, koji to rade, kažu da "vuci ne bi klali stoku"[33]. Te večeri i verige se vezuju: "da bi se vukovima usta zavezala"[34]. I o Božiću verige se vezuju, kako to kaže Begović, "prtnenim koncem"[35] kako bi se obuzdali vuci. Dakle, u starinskoj srpskoj religiji verige predstavljaju fetiš božanstva koje gospodari vucima. Mi smo već akcentirali kako su funkcije negdašnjeg vrhovnog boga, cijelo njegovo kultno i mitološko nasljeđe preneseni, hijerarhijski distribuirani prvo na svetog Savu, zatim na ostale zimske svece. Jedan od zimskih svetaca je i sveti Đorđe, koji je također poznati zaštitnik sitne stoke. Činjenica da je sveti Đorđe zaštitnik sitne stoke nam jasno govori da je božanstvo, koje je on u legendama i kultu zamijenio, identično sa božanstvom o kome smo govorili u vezi sa svetim Savom. Ujedno nam to kazuje da je njegova funkcija doista stara i autentična, i da je pripadala božanstvu koje je on naslijedio. Temeljna karakteristika sv. Đorđa jeste što je on u legendama i u kultu zaštitnik vukova - vučije božanstvo. Kao vučije božanstvo, kao zaštitnik od vukova, sveti Đorđe prisutan je i u kultu: cijela đurđevdanska nedjelja praznuje se da vuci ne bi klali ovce[36]. Mi smo već istakli da je ova veza sa vucima tipična karakteristika nekadašnjeg srpskog htoničnog i nacionalnog boga.

O ljudskim žrtvama koje su prinošene tom bogu, pa su docnije ostale vezane za đurđevdanski praznik, najbolje nam govore legende

32 St. Dimitrijević, Sveti Savo u narodnom verovanju i predanju. Beograd, 1926. god., str. 85.

33 Ibid.

34 Ibid.

35 N. Begović, Život i običaji Srba graničara, Zagreb, 1887. god., str. 224.

36 Srpski etnografski zbornik, 14., str. 65.

iz gornje Raške koje se sastoje u priči o bacanju djevojaka u jezero, što nije produkt samo mašte već ima i svoje povijesno utemeljenje. U istočnoj Srbiji bacaju se o Đurđevdanu djevojke u rijeku[37], one se, naravno, odmah iz vode izvuku što je samo imitacija nekadašnje konkretne ljudske žrtve.

Neke razvaline na gori Peštru mještani nazivaju gradom Trojanom. Za taj Trojan - grad vezao je narod legendu o svetome Đordu. Pod gradom se nalazi malo jezero, iz njega je izlazila aždaha i proždirala djevojku, dok nije došao red na banovu kćerku. Upravo u tom momentu pojavio se sveti Đorđe, ubio aždahu i oslobodio djevojku. Svake godine o Đurđevdanu Arnauti - muslimani iz cijele okoline i mnogi Srbi dolaze na jezero pod gradom Trojanom da prinesu žrtvu svetom Đordu: tu zakolju ovna, izliju njegovu krv u jezero, pa onda jedu ovna uz veselje[38].

U daljem izlaganju osvrnut ćemo se na najpopularniji srpski vjerski praznik - Božić, najrasprostranjeniji običaj - kumstvo i najvažnije obrede - svadbene i pogrebne, dakle, na one religijske fenomene kakvi su bili prije VII stoljeća, prije doseljenja Srba na Balkansko poluostrvo i u osnovi takvi su ostali do današnjeg dana. Kroz Božić, kumstvo, gostoprimstvo, svadbene i pogrebne obrede srpsko pravoslavlje se manifestuje kao povijesno mumificirana kulturna činjenica, koja čuva i štiti srpski identitet, ali je ujedno u suprotnosti sa civilizacijom. Mumificiranje vjerskih praznika, običaja i obreda je stanje očuvanja i reprodukcije kulta paganskog heroja, što je retrogradan čin u odnosu na promijenjeno povijesno-civilizacijsko iskustvo.

37 Srpski etnografski zbornik, 1913. god., 19., str. 54.

38 Vidi: St. Novaković, Legenda o svetom Đordu, Starine, 12., 1880. god., str. 137; Godišnjica Nikole Čupića, 25., 1906. god., str. 218.

BOŽIĆ

Vuk Stefanović Karadžić srpsku tradiciju, narodno predanje je kondenzirano transformirao u suvremenu srpsku nacionalnu ideologiju. Fundament srpske nacionalne ideologije je srpsko pravoslavlje. Vuk u svom rječniku za Božić kaže: "Uoči Božića, pošto se badnjaci unesu u kuću i nalože na vatru, uzme domaćica slame i kvočući (a za njom djeca pijučući) prostre po sobi, ili po kući ako nema sobe. Potom uzmu nekolika oraa i bace po slami. Poslije večere pjevaju i vesele. Kad u jutru ustanu najprije otide jedno te donese vode, no ponese žita te pospe vodu (kao polazi je) kad k njoj dođe. Tom vodom umese česnicu i naliju rugak te pristave. Kad se podjutri, pošto namire stoku, onda sjedu za ručak. No prije nego sjedu za ručak, izbace po nekolike puške (tako i u jutru rano kad ustanu) pa se onda skupe svi oko sofre te se mole Bogu (držeći svako po jednu voštanu svijeću u rukama) i mir božuje se, tj. izljube se svi redom govoreći: "Mir Božiji Ristos se rodi, va istinu rodi, poklanjamo se Ristu i Ristovu rozanstvu". Potom domaćin pokupi sve one svijeće u jednu rukovet i sada u žito, koje stoji na sofri u kakvoj karlici, ili u čanku (svakojako žito pomiješano zajedno, u tom žitu stoje i kolači kojekakvi), te ondje malo pogore pa i ugase onim žitom. Ono žito poslije daju žene kokošima da nose jaja. Kad počnu ručati, neki najprije okuse sira, neki pečenice, a neki (kao po Srijemu i po Bačkoj) prije svega srču vareniku, no rakije mlogo ne piju prvi dan zbog vrućice. Oko pola ručka ustanu u slavu i lome kolač kakogod i o krsnom imenu samo što nema koljiva. Na Božić se obično ruča s vreće (prostre se prazna vreća mjesto čaršafa, ili po čaršafu), i sofra se ne diže (niti se kuća čisti) za tri dana. Prvi dan Božića niko nikom ne ide u kuću, osim polažajnika. O Božiću se opiti i pobljuvati nije nikakve sramote (ako sam se opila, Božić mi je došao, ako sam se otkrila, prema svom deveru). Na nekim mjestima (kao po Bosni i po Ercegovini) sjaču na Božić, tj. domaćin rano u jutro viče: sjaj Bože i Božiću našemu, ili našoj (po imenu svim kućama redom). Pripovjedaju da je otišao nekakav Srbljin svom begu u Skočić (niže Zvornika) da ište šenice za česnicu, a beg mu kazao "daću ti šenice, ali ako oćeš jedan put i meni sjaknuti." Srbljanin kazao da oće, uzeo

šenicu i sjaknuo mu na Božić: 'Sjaj Bože i Božiću i našemu begu na Skočiću'. Do malog Božića govori se, kad se dvojica sretnu na putu, ili kad koji kom dođe u kuću, Ristos se rodi (mjesto dobrojutro, pomoz' Bog i dobar veće), i odgovara se vaistinu rodi, tako i kad se pije, mjesto spasuj se i nazdravlje"[39].

Božić onako kako ga je opisao V.S. Karadžić a kako ga i danas srpski narod slavi sa badnjakom, slamom, kvocanjem, žrtvovanjem praseta, česnicom, polaženikom sa raznim vračanjima i gatanjima, jeste praznik iz pretkršćanske srpske vjere[40]. Kao paganski praznik, pored krsnog imena i Đurđevdana, najnacionalniji srpski praznik - Božić je praznik iz kulta predaka, kojima se tih dana daje prilika da se najedu, i napiju. "U jedenju i pijenju sastoji se uglavnom, sve blaženstvo u raju primitivnih naroda"[41]. Iz narodne tradicije, obrednih pjesama, vjerovanja i običaja vidi se da se o Božiću očekuje lični dolazak jednog velikog božanstva. Iz narodnih skaski, priča, poslovica da se izvesti jasna predstava o božanstvu koje se javlja o Božiću. Kao što Božić koji slave Srbi danas spada u pretkršćanske paganske praznike[42], tako i božanstvo koje će se na Božić pojaviti nije kršćanski Bog. Lično učešće božanstva na svakoj gozbi koja mu se priređuje je imanentno za paganstvo a u idiosinkraziji je s kršćanskim poimanjem. Božanstvo koje se očekuje na Božić ima sve karakteristike starinskog srpskog nacionalnog boga. Vjerovanje da Božić putuje preko zemalja i obilazi svoj narod imanentno je osobinama starinskih nacionalnih bogova koji su stalno na putu, iznenada, neočekivano obilaze svoj narod.

"U božića tri nožića:
jednim reže veselicu,
drugim reže pečenicu,
Trećim reže sig Božiću.

---

39 V.S. Karadžić, Srpski rečnik 1818., Prosveta - Nolit, Beograd, 1825., str. 39.-40.

40 V. Čajkanović. Ibid.. str. 219.

41 V. Čajkanović, O srpskom vrhovnom bogu. Srpska kraljevska Akademija, knjiga CXXXII, Beograd, 1941. god., str. 15.

42 "Dva su badnjaka bog i Božić. Ovo dvojicu napominje i nožni pridavak uz deblji kraj badnjaka. Kad su tri glavnje, jedna se kaže badnjak, druga badnjačica, a treća kaže dijete. Pokršćene ove badnjake sad zovu u Srbiji Josifom, Marijom i Isusom, kako god što ih naši stari zvahu bogom, božićevom majkom i božićem". Natko Nodilo, Stara vjera Srba i Hrvata, LOGOS Split, 1981. god., str. 203.

O Božiću! brate moj,
dobro mi je na te,
i dva dana za te,
Al' nije ka na te.

Božić, Božić bata,
Nosi kitu zlata,
a pozlati vrata,
I oboja poboja,
I svu kuću do kraja"[43].

"Božić ide uz ulicu,
te se veseli,
pred njim ide žarko sunce,
te mu svijetli"[44].

Srpski starinski praznik koji je prethodio kršćanskom Božiću i koji je produžio da živi i danas u srpskim narodnim običajima i vjerovanjima bio je praznik u slavu predaka, u slavu boga mrtvih koji je ujedno bio i najveći nacionalni bog. Sasvim je prirodno kod takvog stanja stvari što je Božić, pored krsnog imena, bio i ostao najveći praznik Srba. Božić, kao paganski praznik ušao je u dušu, srce, narav svekolikog srpstva. Kad govori o srpskoj vjeri, N. Begović uzvikuje: "Ovakvi smo iz davne prošlosti. Ovakvi smo i dana današnjega... Samo ovako skupljanjem svega što se od iskona nosi... - može nas povratiti opet zdravome i pravome životu narodnom. Odmah ćemo opet biti i Srbi i ljudi!"[45].

Na Kosovu se o Badnje veče pred kuću postavlja trpeza na kojoj se nalaze sva jela zgotovljena za Badnji dan, gdje se na sofru pozivaju "vuci, mačke, lisice, zajci, tvorovi, psi". Vidimo da je u cijelom ovom spisku životinja vuk na prvom mjestu. Prema narodnom vjerovanju, vuk ima prvenstvo na ono što zakolje. Jedna legenda iz Prizrena kaže da je sveti Sava blagoslovio vukove da "vazda u plenu izaberu najbolje ovce". Na osnovu jednog ciklusa srpskih legendi da se zaključiti da su vuku u drevnoj prošlosti prinošene čak i ljudske žrtve[46]. Tako se na Kosovu polju o Badnjoj večeri žrtvuje vuku veliki

43 Srpska narodna pjesma, citirano prema: Nikola Begović, Ibid., str. 95.

44 Vuk S.K., Pjesme iz Hercegovine, str. 349. Citirano prema: Natko Nodilo, Ibid., str. 204.

45 N. Begović, Ibid., VI-VII.

kolač, a u Bosni iznosi se vuku večera. Rekonstrukcijom narodne tradicije i umotvorina utvrđeno je da su svi ovi običaji ostatak iz drevne prošlosti - paganstva, ma koliko da su pastoralno primitivni i u diskrepanciji s promijenjenim povjesnim iskustvom, narod ih upražnjava u jednom mumificiranom stanju, ne pitajući za razlog, prenoseći ih s pokoljenja na pokoljenje. Takva priroda odnosa spram reprodukcije tradicije postaje destruktivnom u odnosu na civizaliciju.

To izuzetno dobro uočava i srpski akademik V. Čajkanović, čiji su rezultati i istraživanja tridesetih godina XX stoljeća, u suštitini, pokazali da je srpska religija danas pretkršaćnska, reducirana na jednu temeljnu osnovu - slavu i kult predaka. Ovi rezultati njegovog istraživanja prešućeni su u srpskoj javnosti. O odnosu između vuka i Srbina, Čajkanović kaže: "Posle svega jasno je da ovakvi odnosi između vuka i primitivnog Srbina, koji bi sa gledišta zdravog razuma bili neobični i neprirodni, imaju religijski karakter. To nas neće iznenaditi kad znamo da su ti odnosi, i običaji koji iz njih proističu, preostatak iz daleke mitske prošlosti, njih narod, ne možda toliko iz pobožnosti koliko iz straha da u tim stvarima štogod nema, održava, kao što smo naglasili i danas"[47]. Strah je praroditelj okrutnosti, i stoga nije čudo ako su destruktivne osobine okrutnosti i paganstvo išle ruku pod ruku. Cjelokupno paganstvo produkt je straha od prirodnih pa zatim socijalnih sila.

Dakle, o Božiću kod Srba naročita žrtva prinošenja vuku, a vuk koji je prvobitna forma vrhovnog boga, bio je po slavenskoj i po indoevropskoj tradiciji čobanin ovcama, kao što je docnije čobanin antropomorfni bog. Najzad, u staroj srpskoj mitologiji živih je predstava o svakojakim čudovištima, to su bili demoni sa psećom glavom, poznati psoglavi, koji su proždirali žive i mrtve ljude, prevashodno mrtve, od kojih nijedan mezar na miru nije mogao ostati. Starinsko mitsko vjerovanje smatra da su Srbin i vuk srodni i na izvjestan način identični. U jednom srednjovjekovnom katalogu u kome se mnogi narodi identificiraju sa nekom životinjom, za Srbina se kaže da je vuk[48]. U narodnom predanju i danas živi u formi reminscencije ostatak negdašnjeg takvog identifikovanja. Kada dođe na svijet novorođenče, onda u izvjesnim slučajevima i danas Srpkinja majka kaže "da je rodila vučica vuka". Kada se dva Srbina vide iznenada,

---

46 V. Čajkanović, Mit i religija Srba, Ibid., str. 225.

47 Ibid., str. 225.

48 Ibid., str. 226.

obično se u Crnoj Gori kaže: "Otkle tu vuka vidio?". Djetetu se u bešici i danas obično tepa: "Nini, sine, vuče i bauče", a u jednoj poslovici stoji: "Vuk na vuka (to jest na Srbina) ni u gori neće". Postoji vjerovanje koje je do današnjeg dana sačuvano da se živ Srbin može pretvoriti u vuka. Međutim, još je domicilnije i tipično vjerovanje da se mrtav Srbin može, i čak mora, pretvoriti u vuka. Ovo vjerovanje je osobito rasprostranjeno u Boki, Crnoj Gori, Hercegovini, na onom geopolitičkom prostoru gdje je Vuk Vrčević sakupljao narodne umotvorine[49]. Tu se vampir prosto naziva vukom. Vukovi su, dakle, prema starinskom srpskom vjerovanju doista demonske životinje iz onoga podzemnog svijeta ili kako ga Grci nazivaju - Hada. Srbi su, međutim, projecirali onaj svijet koji nije samo ispod zemlje nego i u gori mjestu, gdje vuci žive. Srpski sveci, obično sveti Sava, sveti Aranđelo ili sveti Đorđe o svom danu iskupljaju vukove i dijele im hranu. U drugim, znatno starijim srpskim legendama, skaskama, općenito narodnim umotvorinama, kaže se kako je starješina vukova ne neko više biće u ljudskom obliku, nego demon u vučijem obliku. Božićni srpski običaji, s obzirom na vrijeme postanka svakog njegovog segmenta, pripadaju raznim stupnjevima kulture u raznim epohama, ali kada je riječ o večeri koja se iznosi vuku ili kolaču koji se za vuka mijesi i njemu nudi na kućnom pragu, onda je to divijalni srpski običaj, najprimitivnijih među naprimitivnijim, jer vuk o kome je ovdje bilo riječi je demonski vuk iz srpske divijalne prošlosti - životinjski prethodnik antropomorfnog srpskog vrhovnog boga. Ove žrtve o hrani vuku na Božić, isto kao i mješovita žrtva u stoci, pripadaju kultu predaka.

Badnje veče je praznik duša i praznik vrhovnog boga od fetiša vrhovnoga boga dolaze o Badnjoj večeri u obzir sjekira i verige, od demona u životinjskom obliku vuk. U završnoj fazi svog razvoja javljaju se savršeniji božanski oblici u ljudskom obliku.

Običaj polaženika na Božić kod Srba sačuvan je tako vjerno u svom izvornom određenju, u punoj svojoj primitivnosti i dan-danas. Polaženik na Božić i to onaj starinski, koji po svojoj inicijativi na Božić ujutro dođe u kuću, ustvari je božanski gost - on je inkarnacija mitskoga pretka. Prema mitskom predanju u vatri na domaćem ognjištu nalaze se duše predaka pa je sasvim jasno zašto je zabranjeno davati vatru iz kuće baš o Badnjem danu. Badnji dan je veliki praznik predaka, a badnjidanska večera obilata i raznovrsna

49 Vidi: Vuk Vrčević, Srpske narodne pripovijetke, Dubrovnik, 1889. god.

kao nijedna u godini, praćena mitskim ritualom (riječima i radnjama) ustvari nije ništa drugo, nego gozba dušama predaka. Zanimljivo je da je kod Srba, "sve do današnjeg dana sačuvan taj običaj verno, i u punoj svojoj primitivnosti"[50].

Prosipanje slame i kvocanje o Badnjoj večeri ima za primaran cilj da skupi duše predaka na gozbi. Čim se pospe slama, domaćin baci četiri oraha u četiri ugla kao hranu mrtvima, odmah počinje večera.

Crvena je boja krvi, a krv je život, ili duša. U samoj Bibliji preuzeto je ovo narodno vjerovanje: "Vječni zakon neka vam bude od koljena do koljena" - kaže Gospod Mojsiju - "da ne jedete... krvi... Jer je duša svakom tijelu krv njegova, to mu je duša". Iz ovog razloga krv se daje mrtvima kao žrtva. Ali krv u vlastitom etničkom biću je skup sok, i zato se pastoralan čovjek rano postarao da za nj nađe zamjenu. Srpska radikalska vojno-politička pozicija u klanju nožem drugih, obično "Turaka", voli prolijevanje krvi što taj čin ima vjerovatno i svoje dublje mitske korijene, jer krv je život - duša mrtvih predaka. Srpska religija danas nije ništa drugo nego religija predaka. Ritualno pijanstvo o srpskom Božiću ima svoje dublje paganske korijene. Vino se u religiji, uopće, javlja kao kompenzacija za krv, a krv je u kultu htoničnih božanstava i demona imala dominirajuće značenje. Da je vino postalo susptitucija za krv to najbolje vidimo iz Biblije: Mojsije, kad je sklopio stari savez između Gospoda i Izrailaca, izlio je krv ("A Mojsije uzeo krv, i poškropi njom narod, i reče: evo saveza koji učini Gospod s vama za sve riječi ove"), a Isus Krist, kad je sklopio novi savez, upotrijebio je za to vino ("Ova je čaša novi savez krvi koja se za vas prolijeva").

Pokojniku, da bi na onom svijetu mogao produžiti egzistenciju, potrebna je krv. Otuda običaj izlivanja krvi po grobu. Krv je kompenzirana vinom, otuda je običaj da se pokojniku obezbijedi mjesto na božićnoj gozbi, a vino se, tom prilikom, daje pokojniku u naročitoj i svečanoj formi. Vino se pokojniku namijeni, "za ispokoj duše" ili "u slavu", a piju ga učesnici gozbe. Dakle, ritualno pijenje o Božiću je sasvim javno. Badnji dan i Božić su zadušnice, i zbog toga je jedenje i pijenje prevashodno sakramentalna (sveta, obredna) žrtva. Stoga je preporučljivo i dobro kada se neko napije, jer su preci za čiji račun pijemo na taj način zadovoljni pa će nam vratiti ljubav tako što će nam naredna godina biti plodna i sretna u svakom pogledu.

50 V. Čajkanović, Ibid., str. 214.

U interesu je da sakramentalna žrtva bude što bogatija, i da se od jela i pića potroši što više.

U božićnoj i uskrsnoj sezoni normalni ritualni post sastoji se u zabrani jedenja životinjskog mesa i životinjskih proizvoda uopće. Današnji crkveni post istoznačan je sa starinskim paganskim postom. Ovakav post nije kajanje i nema karakter askeze. Meso je u izvjesne dane bilo tabuirano pa je očevidno da paganski post nije imao etičku već čisto mitsko-religijsku podlogu. Srpski paganski post koji je i danas na snazi utemeljen je na shvatanju da "grijeh ulazi na usta", što je u suprotnosti sa kršćanskim shvatanjem". "Ne pogani čovjeka što ulazi u usta: nego što izlazi iz usta, ono, pogani čovjeka" (Evanđelje po Mateju, 15, 11). Zabrana jedenja mesa uz božićne i uskrsne praznike danas, ostatak je i produkt pretkršćanskog kulta.

Mratinački i Savičin post[51], iako nikad nisu bili oficijelno uvaženi od Crkve, oni se i danas upražnjavaju kod Srba kao ostatak iz stare religije.

Ako je post ostatak pretkršćanskog kulta, onda je taj kult vezan za vučiji kult i vučije praznike koji se i danas praznuje sa naslijeđenom strogošću, nepromijenjenim starinskim formama i sačuvanom izvornom paganskom terminologijom. Januarski post je paganski starinski post i kada je docnije vezan za ime svetog Save, dobio je svetac atribut zaštitnika vukova. Vuk je senovita životinja po prevashodstvu, i prema tome, vuci iz zimske sezone, kojima se čini kult, u mitskoj formi, isto su što i oligetvorene duše predaka. Post koji je vremenski situiran januaru a koncentriran na vuka, predstavlja drugu stranu ili oblik iz kulta predaka. Post pred slavu izražava se u svom vidnom obliku - slava je praznik predaka, pa analogno tome i post predstavlja amo strukturu toga kulta. Post koji se sastoji u zabrani jedenja životnjskog mesa, čini sastavni dio strukture mrtvačkog kulta i kulta predaka uopće.

Božićni običaji, post, gozba, kvocanje, zabrana davanja vatre, polaženik koji su proizvod i rezultat paganstva u potpunosti su se u svom izvornom određenju zadržali i dan-danas u srpskoj religiji. Badnji dan sa Božićem u svom izvornom određenju je praznik predaka. Na bazi sadržaja najpopularnijih paganskih praznika (Božića i slave), najrasprostranjenijih običaja (kumstva i gostoprimstva) najvažnijih obreda (svadbenih i pogrebnih), koji su postali sastavni i

51 Vidi: St. Dimitrijević, Sveti Sava u narodnom verovanju i predanju, Beograd, 1926. god., str. 69., 82.

aktuelni faktor srpske religije, moguće je rekonstruirati, manje ili više sigurno, pagansku dogmatiku i kult. Vidimo da je eliksir paganskih praznika, običaja i obreda produžio da živi i dalje, u koje Srpska crkva ne samo da nije dirala nego im je dala svoju autorizaciju i blagoslov. Pravoslavna crkva je pravila kompromis zato što je to u određenim povijesnim prilikama morala. Paganstvo je u cjelini čuvalo iskonski identitet Srba, međutim, u određenim socijalno-političkim situacijama crkva je bila netrpeljiva prema paganskim obredima koji su vremenom postajali retrogradnim činom nasuprot civilizacijskim procesima, što se najbolje vidi u Vukovom Rječniku kada su svećenici batinama razgonili kraljice, koje su uz Duhove i pjesmu izvodile prastaru pagansku igru. Kroz paganske običaje i vjerovanja koja žive u srpskom nacionalnom biću mogućno je kontruirati, manje ili više potpuno srpsku pretkršćansku dogmatiku i kult. Srpski običaji i vjerovanja danas, uprkos znatnoj povijesno-vremenskoj udaljenosti su identični njihovim pretkršćanskim vjerovanjima i, prema tome, mogu se uzeti kao pouzdan religijsko-povijesni materijal koji determinira bitne karakterne osobine jednog naroda. Prema Vukom svjedočanstvu u Rječniku, gdje se u Bosni i Hercegovini na Božić ujutru pjeva "Sjaj, Bože i Božiću!" mada Božić predstavlja praznik predaka, Božić može imati nešto i od solarnog značenja.

Malobrojnost autenićnih kršćanskih legendi u srpskoj tradiciji i suvremenosti srazmjerna je stepenu u kome su Srbi primili kršćanstvo, a oni su to primili neznatno ostajući violentnom snagom u paganstvu. Kršćanska monoteistička etika s naglašenom ravnopravnosti sa kultom neposrednim i simplificiranim bez neshvatljivih simbola i obreda bila je izravno u suprotnosti s paganskom dogmatikom. Očevidno, na vjetrometini Rima, Bizanta i islama, Srbi su ostali vjerni svojim mnogobožačkim vjerovanjima i obredima zato što latizirano kršćanstvo, a posebno naglašena ravnopravnost uprkos koji su i u ime koje su stoljećima ne samo svjetovni nego i crkveni velikodostojnici držali podanike i pastvu i najtežoj obespravljenosti.

Pored Božića najpopularniji srpski praznik je krsna slava. "Krsno ime je Srbinu prirođeni svetac. Drugo je kršteno ime, a sa svim drugo - krsno ime. Osoba, (čovjek, žena, dijete) nosi kršteno ime, a kuća, porodica, cijelo pleme ima svoje zadružno krsno ime. Ovi su među sobom rođaci po prezimenu, a duhovna svojta po - krsnome imenu. (Od inovjeraca u pravilu je krsna slava zatvorena. Ko je prevjerio, taj

po redu ne može biti zvanica u srpskoj kući)[52]. Krsno ime je pretkršćanska srpska stara slava[53]. Proslava krsnog imena je isključivo srpski produkt i rezultat, po čemu se u vjerovanjima Srbi razlikuju od drugih pravoslavnih naroda: Rusa, Grka, Bugara, Romana. I ovi narodi imaju svoje domicilne svece, ali, za razliku od Srba oni nemaju domaćeg obreda. Krsno ime je u porodici, u kući, pred ikonom krsnog imena, gdje se izvodi kratka popijevka u čast svečevog imena, pali se krsna svijeća i pričesti se krsnim koljivom. "To je prva crkva srpska. Otac, mati i dječica"[54], što znači da je paganstvo u odnosu na kršćanstvo u srpskoj religiji i mitu odnijelo dominirajuću pobjedu. Kad govori o krsnom imenu, neće bez razloga N. Begović gromoglasno akcentirati "Ovo je od vijeka i vijekova. S toga je krsno ime vrlo stara i časna slava u nas Srbalja". Ako krsno ime ima kuća, porodica, cijelo pleme, onda krsna slava nije ništa drugo nego praznik predaka. Odgovor na pitanje: kako je postalo krsno ime, možemo rekonstruirati iz srpskih narodnih umotvorina, što je učinio N. Begović na bazi narodne pjesme "Ljulja majka Dejana čejaka", iz koje se da izvesti zaključak: pradjed jednog plemena kršten je na ime jednog od svetaca. Pradjed je vremenom poštovan kao svetac pa rodovi i pleme poštuju ime i svog pradjeda kao krsno ime.

Na krsno ime kao na najsvetiju službu u crkvi napravi se koljivo i kolač kao temeljna odrednica kućne svetkovine. Koljivo je varena pšenica, a kolač je kvasani hljeb pšenični. Koljivo je ukrašeno slatkišima od oraha i lješnika i unutra "nadareno" novcem. Koljivo, kolač i svijeća se zajedno donesu u crkvu gdje se sve to osvještava naročitom molitvom, zatim se koljivo kući povraća koje jedu svi redom, kao da je pričest.

"Na krsnoj slavi ne samo da se uči slavna molitva Bogu, Isusu Hristu i Bogorodici, nego i Va Slavu ize časnog i životvornog krsta Svetije Aranđela i sviju Anđela nebesnije sila svetije proroka Mojsija vidovita, Ilije Gromovita, Nikole Brodovita i Hove krstitelja, va slavu bogonosnije otaca trista i osamnest iz Nikeje, va slavu sviju mučenika Marka, Matije Luke i Jovana a posebno va slavu ize srpskih svetitelja. Sime starca mironosca, save Sveca, Arsenija učitelja,

52 Nikola Begović, Ibid., str. 35. (Potcrtao F. Saltaga).

53 "Od kada je Srbalja, od tada je i krsno ime. Krsna je slava sveta molitva samoga imena srpskog. Ovo je vjera srpska, ovo je leturđija srpska. Obilježe je ovo žive pravoslavne vjere i srpske narodnosti". Ibid., str. 35.

54 Ibid.

Maksima Vladike, Stevana prvog kralja, Milutina, Stevana Dečanskog, i cara Uroša Dušana mladeg; cara Lazara viteza i Miloša Junaka, na Kosovu postradaše, na Vidovdan glave izgubiše za vjeru kršćansku i rod srpski.

Povijesna je činjenica da je u povijesti srpske državnosti uopće (a srednjevjekovne srpske državnosti posebno) prisutna politika ekspanzije i hegemonije, što je očuvano u molitvi krsnog imena, dakle u srpskoj liturgiji i mitu. Religijski mit je reproducirao politički mit ekspanzije i hegemonije. Na molitvi krsnog imena, krsne slave slijedi molitva za poštenog doma domaćina, domaćice, sve čeljadi i dečice, kumova i prijatelja... za zdravlja živina, na spasenje pokojnima"[55]. Na kraju molitva još će se pomoliti kući, porodici, cijelom plemenu koje ima svoje zadružno krsno ime. Saplemenici su među sobom rođaci po prezimenu, a duhovna svojta po krsnom imenu. Ako je u molitvi srednjovjekovne kraljevske dinastije sačuvan hegemonističko - ekspazionistički državni duh, u molitvi poštenoj kući, porodici, cijelom plemenu sačuvan je krvno-srodnjački plemenski duh i oblici života imanentni plemenskoj zajednici u kojoj produžava da živi paganizam.

55 Ibidm, str. 39.

NAJRASPROSTRANJENIJI OBIČAJI (KUMSTVO I GOSTOPRIMSTVO)

Kumstvo kod Srba, koje se zadržalo do današnjeg dana, je starinska pretkršćansko paganska institucija. Kum ima neobično vidnu ulogu u domaćem kultu. U najvažnijim momentima iz tog kulta pri rođenju (odnosno davanju imena), pri ceremonijama prilikom puberteta ("šišano kumstvo"), pri svadbi i pri umiru osvete kumstvo ima primarno značenje. Pri davanju imena, svadbi, adopciji uvodi kum novorođenče, odnosno mladu u domaći kult, pri šišanju kum prinosi "žrtvu" precima svog kumčeta, pri umiru osvete, njegov je zadatak da umiri pretke što traže osvetu. Iz svadbenog ceremonijala, mada dosta komplikovanog, se može izvući zaključak da je kum posrednik između živih i između pokojnika - pokojnih predaka, koji brižno prate sve što se u njihovoj porodici dešava i od kojih se mora dobiti saglasnost za svaku promjenu u porodičnim odnosima.

Kumstvo kao paganska religijska ustanova, mada nezgodno. kod Srba se naziva vještačkim srodstvom. Vještačko srodstvo je samo druga strana ili izraz kumstva i bratimstva. Da kum doista ima htonični karakter, vidi se iz njegove nerazdvojne veze sa svetim Jovanom, koji je izvjesno htonično božanstvo. Još jedan razlog za to vjerovanje imamo u izrazu poznatog sazvježđa na nebu koje se zove "Kumova slama". Po toj slami idu duše pokojnika na nebo. Kum koji žive dovodi u vezu sa precima pri ulasku u život, koji predstavlja mladu precima pri ulasku u njen novi dom vjerojatno ima dužnost da i na onom svijetu povede dušu precima, pa se otuda taj "slamni put" naziva kumovski put - kumovskom slamom. Za nas je relevantno da ovdje kumovsko ime ima kozmogonijsko značenje, a veznje se za jedan onostrani put koji pripada onostranom svijetu. Kumovska svojstva su prevashodno mitološka: on zna koje ime i kapu treba dati novorođenčetu, zatim kojeg izabrati "podbratima po nuždi". Kum, dakle, u funkciji kumstva ima odnos sa htoničnim silama, ima i sam htonični karakter. I stoga u potpunosti vidan oblik i značenje ima kumova kletva. "Kum može da prokune, njegovu kletvu Bog prima

pre nego i očinu i materinu. Što kum prokune, nikad sreće nema"[56]. Kumstvo i bratimstvo još se drugačije naziva srodstvom po Bogu ili vještačkim srodstvom. Kumstvo i bratimstvo su mistično krvno srodstvo, koje se sklapa ceremonijalno izmjenom ili pijenjem zajedničke krvi ili vina[57] kao supstitucije za krv, ali uvijek uz prisustvo i po pristanku božanstva svetog Jovana. Sveti Jovan je nadležno božanstvo za kumstvo i bratimstvo. Kumstvo i bratimstvo kod Srba je toliko sveto i važno koliko i najsvetija služba Božija[58]. Sveti Jovan i sveti Aranđel, čija je htonična priroda jasna, po prevashodstvu su zaštitnici kumstva i bratimstva. Činjenica da se kumstvo i bratimstvo vezuje za dva sveca, za koje se inače zna da su nasljednici starinskog srpskog boga mrtvih, korespondira sa stajalištem da su srpsko kumstvo i bratimstvo, koji su i danas u punom svom volumenu na snazi, stariji od kršćanstva. Stoga je u narodnom predanju ostala fraza "Bog i sveti Jovan", o kojoj iscrpno govori Nodilo[59]. Kad dolazi do čina bratimstva, onda se subjekti vežu vezom krvnog srodstva. Tako bratimljeni subjekti obezbjeđuju izvjesnu korist i privilegije - u prvom redu - privilegiju neprikosnovenosti, tabu krvi koju taj odnos sa sobom reproducira. Iz tabua krvi proizilazi da je bratimstvo mistički uspostavljeno krvno srodstvo. Analogno toj činjenici i kumstvo je također krvno srodstvo na isti mističan način stvoreno. "Pobratimstvo je duhovna svojta u nas Srbalja. Crkva srpska je naše pobratimstvo osvještala... Od nebrata - brata praviti to je poziv i poslanje Hristove crkve. I samo ovako je moglo pravoslavlje svoga korijena zahvatiti u srcu i duši različitih naroda u davnašnja paganska vremena"[60]. Veliki poznavalac srpskih vjerovanja i običaja N. Begović uvažava činjenicu da je na paganske običaje kumstva i bratimstva kršćanska crkva samo udarila svoj kršćanski pečat. Bratimstvo i kumstvo kao duhovno rodbinstvo kod Srba je dominirajući prinip etničke i nacionalne homogenizacije, znatno jači negoli krvno srodstvo[61].

---

56 J. Veselinović, Kumova kletva, citirano prema: V. Čajkanović, Ibid., str. 163.

57 N. Šavlić, Srpske narodne priče, 1, 2. Beograd, 1925. god., str. 147.

58 Nikola Šumonja, Spomenik kumstva i bratimstva, Srpski zabavnik, broj 6. 7 i 8.. Zagreb. 1885. godine.

59 Natko Nodilo, Stara vjera Srba i Hrvata, LOGOS, Split, 1981. god., str. 85.. 147.

60 N. Begović, Ibid., str. 57. (Potcrtao F. Saltaga).

61 Vidi: Milan Dž. Milićević. Život Srba seljaka. Beograd, 1867. god.

Govoreći o običaju kumstva u Hercegovini, Crnoj Gori i Boki, Bogišić kaže da kumstva ima tri vrste: "Jedno se zove mokro, a dva suha. Mokro kumstvo znači kršteno, jedno suho vjenčano, a drugo šišano. Ovo najpotanje nastalo je između kršćana i Turaka budući da Turčin na prva dva ne može kumovati"[62]. Osim ovoga, Bogišić spominje kumstvo po nuždi "kad ko koga u nuždi okumi". U suštini, šišano i kršteno kumstvo se svode na jedan isti cilj: definitivno uvođenje djeteta u porodicu - domaći kult kroz davanje imena. Razlika se sastoji u tome što je šišano kumstvo starije, ostatak pretkršćanskog običaja[63] i ubraja se u duhovno srodstvo. Za razliku od šišanog kumstva koje ima dominirajuće značenje, Njegoš u "Gorskom "uzvikuje: "Nema kumstva bez krštena kumstva". Kumstvo i bratimstvo, prema izvornom svom paganskom određenju, koje je prihvatila i oficijelna crkva je srodstvo. Za kumove važi, kao inače za krvne srodnike, zakon egzogamije. Egzogamija je zabrana ženidbe djevojkom istog plemena, odnosno obaveza uzimanja žene iz druge sredine, a ne iz vlastite. Paganski zakon egzogamije prihvatila je i sankcionirala Pravoslavna crkva[64]. I to je jedan oficijelni dokaz da se kumstvo definiralo kao srodstvo. Veza kumstva, kao i veza bratimstva utemeljena je na neprikosnovenosti. Pri umiru krvne osvete, kada se dvije suprotstavljene strane vežu vezom kumstva, krvna osveta prestaje. Stoga ubica traži da se okumi da bi on i njegovi srodnici bili slobodni od krvnog progonjenja. O tome nam najbolje govore narodne pjesme iz kojih se vidi da je dovoljno da ubica nekog okumi Bogom, pa će mu krvno progonjenje biti oprošteno[65]. Da je kumovska veza zaista pouzdana zaštita, sasvim se jasno vidi iz narodnog predanja gdje se kumstvo može načiniti i sa životinjom, te se onda životinja ne smije ubijati niti ona smije nas napadati. Ta uzajamna garancija neprikosnovenosti, taj "tabu krvi" tipičan je dokaz da se kroz vezu kumstva doista mističkim putem postaje srodnik. Prema tome, kumstvo i bratimstvo ima vrijednost krvnog srodstva i stara srpska paganska božanstva, sveti Jovan i sveti Aranđel, koji su produžili da žive u subjektu kumstva su, prema tome, božanstva krvnog srodstva. Božanstvo to postaje ako je samo sa subjektom u vezama krvnog srodstva - ako je to zajednički predak

---

62 Bogišić, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, citirano prema: V. Čajkanović, Ibid., str. 377.

63 Natko Nodilo, Ibid., str. 85., 147.

64 Nikodim Miloš, Pravoslavno crkveno pravo, Mostar, 1902. god., str. 653.

65 Maretić, Naša narodna epika, Zagreb, 1909. god., str. 244.

cjeline etničnog identiteta, njegov mitski rodonačelnik. Prema tome, taj bog nije ništa drugo nego veliki nacionalni bog srpskog naroda. Najveći bog donjeg svijeta u srpskom paganizmu bio je istovremeno i najveći srpski nacionalni bog, mitski rodonačelnik cijelog naroda. Vjerovanje o kome je riječ, autentično je i logički proizvod paganskih običaja i shvatanja. Kumstvo i bratimstvo, kao starinsko pagansko vjerovanje i način života, u svim svojim manifestacijama (izuzetak krvne osvete koja je odumrla civilizacijskim hodom) živi i danas u srpskom nacionalnom biću.

Sa promicanjem kršćanstva u ranom srednjem vijeku, u Srbiji je kršćanstvo doista bilo oktrojirano. Prvo ga je prihvatila feudalna gospoda pa je ono postalo obavezno i za podanike, ali zato što je protivrječilo paganstvu, što nije predstavljalo "prirodnu fazu"u razvoju religije i što je, utoliko više, bilo nesbvatljivo - kršćanstvo je naišlo na velike otpore, te je Pravoslavna crkva morala praviti kompromise - stavljajući svoj kršćanski blagoslov na mnoga paganska vjerovanja i običaje. Paganska suprotnost oficijelnom kršćanstvu rezultirala je činjenicom još dubljeg vraćanja rehabilitacije srpske starinske vjere. Obrt ka staroj srpskoj vjeri je korespondirao sa povijesnom činjenicom naglog prelaska rodovskog u feudalno društvo, to jest, ako je kmet-paganin imao podozrenje prema feudalcu uopće, to podozrenje osobito je dolazilo do izražaja i prema oficijelnoj vjeri koja je dolazila od feudalnog gospodara. Uz to, paradigmatična je povijesna činjenica da je kršćanstvo u Srbiji kao oficijelna religija bilo kratkog vijeka, ako se uzmu teške socijalno-političke prilike na početku i na kraju srednjovjekovne srpske državnosti. Za promicanje krŝanstva, jedva dva stoljeća, a u obnovljenoj srpskoj državi jedno i po stoljeće i zatim pola stoljeća komunističke vladavine gdje je religija, uopće, anatemisana, sasvim je razumljivo da kršćanstvo nije moglo za kratko vrijeme postati oficijelnom vjerom. Paganska vjera i običaji ostali su i dalje da žive samo pod kršćanskom formom. U srednjovjekovnom razdoblju, paganstvo je priklješteno između Rima i Bizanta, zatim se na pravoslavno-katoličku suprotnost nedovezuje i kršćansko-muslimanski antagonizam, srpski narod je rješenje svoje egzistencijalne pozicije vidio u oslobodilačkoj borbi protiv Turaka, kroz privrženost paganskoj vjeri i vraćanju rodovskim oblicima života, zadruzi i plemenskoj organizaciji. U tim dramatičnim povijesnim okolnostima, Pravoslavna crkva bez obrazovanog svećenstva nije mogla mnogo više da učini nego da mnogim paganskim vjerovanjima i običajima udari pravoslavno-kršćanski pečat, kao znak

raspoznavanja i diferenciranja prema katoličanstvu i islamu. U tom periodu, srpski etnos spontano rekonstruira oficijelne crkvene kultove prema svojim paganskim potrebama. To nam najbolje pokazuje primjer svetog Save, jednog od svetaca Nemanjića, koji su za sebe i na onom svijetu rezervirali carsko mjesto analogno kineskim carevima i egipatskim faraonima. Uporedo sa oficijelnim crkvenim kultom svetog Save, širi se narodni kult sa nizom paganskih atributa koji će odnijeti prevagu nad oficijelnim kultom. Zašto je srpski narod izabrao baš svetog Savu i rekonstruirao ga u svojoj predodžbi i tradiciji u paganski atribut a ne nekog drugog? Vjerojatno zato što sveti Sava, mada iz vladarske kuće, nije bio vladar, već vjerska ličnost koja je tako organizirala Srpsku crkvu da je nadživjela državu.

Bitna karakterna osobina Srba je gostoprimstvo. Koji su dublji korjeni, smisao i svrha gostoprimstva jednog naroda, ta pojava i do danas nije u potpunosti rasvijetljena. Prema našem stajalištu, u seciranju anatomije gostoprimstva najdalje je otišao teoretik Vestermark, koji gostoprimstvu daje i religijsku podlogu i značenje. On smatra da stranac koga primamo u kuću ima kvazinatprirodni karakter, te da su u njemu sadržana dva principa - princip dobra i princip zla - te da je gostopimstvo koje se ukazuje strancu rezultat praznovjerja. Gostoprimstvo se dakle ne izražava kao iskonska ljudska dužnost, nego prevashodno kao obaveza koja stoji u kauzalnom odnosu sa religijom. U epskoj pjesmi "Prečista Marija i sveti Arandeo u raju i paklu"[66] opisuje se vječita i strašna muka jedne babe koja nije dočekala gosta kako treba. Gost je, dakle, nepovrediv tabuiran subjekt. Običaji vezani za dočekivanje gosta (pranje nogu, obavezan zajednički objed sa solju i hljebom itd.)[67] imaju sasvim jasan religijski karakter, što se vidi iz tipičnog primjera, to jest, kad polaženik o Božiću dolazi u kuću. U krajnoj konzekvenci, gostoprimstvo Srba treba posmatrati kao religijski fenomen, i tražiti njegovo objašnjenje i korijene u religijskim shvatanjima paganstva. Vjerovanje (teofanija) kojim se označuje ukazanje božanstva nekom čovjeku postoji i danas u srpskom narodu. "Crnogorac", kaže Medaković, "drži da na (krsno ime) dolazi sam svetitelj u dan njegov, pa zato i kaže: 'Došao mi je sveti Jovan ili Sveti Đorđe u kuću"[68]. Vjerovanje da se božanstvo može inkarnirati, stvoriti čovjekom, nije nikakav autohton proizvod Srba niti izolovan motiv iz narodnog pre-

66 Petranović, Epske pesme, Ostvaren uvid prema: V. Čajkanović. Ibid., str. 138.

67 Medaković, Život i običaji Crnogoraca, Novi Sad, 1860. god., str. 62.

68 Ibid, str. 64.

danja i mitologije, nego je najdublje uvjerenje, jaka dogma u paganstvu. Teško je razlučiti koliko je srpsko paganstvo koje opstoji i danas autonoman proizvod, a koliko su na njega uticali, preko hiljadu godina, strani elementi, staroilirska i romaska vjerovanja, kršćanske legende i apokrifi, grčke istočne skaske i bajke, tako da se iz njih ne može sklopiti koherentan sistem starinske srpske religije.

Božanstvo kod Srba i Slavena, uopće javlja se obično u licu prosjaka. Pod naslovom "Zašto Turci Ciganima dele milostinju", Tihomir R. Đorđević kaže: "O ciganskoj prošnji Turci pričaju ovo: Bio neki siromah čovek pa se naglo obogati. Da bi ga Bog kušao, pošalje Cebrajla (svetog aranđela Gavrila) prerušena u Ciganina da ide i da u njega prosi milostinje. No ovaj ga odbije. Videći to Bog, prokune ga, te nanovo osiromaši. Zbog toga Turci neće prosjaka Ciganina nikad odbiti a da mu što ne udele, jer se boje da onaj Ciganin koji prosi milostinju ne bude prerušen Cebrail"[69]. Za prosjaka u srpskom jeziku postojiriječ božjak ili ubog, te riječi nam najbolje govore da Srbi u prosjaka gledaju eventualno teofaniju. Otuda je uvriježeno pravilo da se prosjaku mora nešto dodijeliti, naročito o slavi, zadušnicama, Božiću. Slava[70] zadušnica i Božić su pomen umrlim precima. I kako se tih dana očekuje dolazak mitskog pretka na gozbi - sveca zaštitnika o slavi te pozivanje pokojnih predaka na čast, logično proizilazi da su Srbi nekada u prosjacima vidjeli inkaranciju tih deificiranih predaka. Ima primjera u narodnim umotvorinama da je u precima i prosjacima sadržan kult jedne te iste vrste. U narodnoj pripovijetki o Usudu ne daju se goveda jednom domaćinu zato što "o krsnom imenu najgore zakolje"[71]. Primjera radi, tako sveti Sava kaže kako je nekome stoka "bolesna zato što nije delio ni slepu, ni nemu, niti hromu"[72]. S obzirom na dominirajući značaj koji kult predaka ima u srpskoj religiji, ni najmanje nas ne čudi što oni u precima vide božanstvo i što u prosjaku, koji je prerušeno božanstvo, vide svog pretka. Vjerojatno da je srpski narod u svojoj povijesnoj amplitudi u svakom gostu gledao eventualnu epifaniju predaka. Taj zaključak se da izvesti iz običaja i vjerovanja srpskog

69 Tihomir R. Đorđević, Zašto Turci Ciganinu dele milostinju, Godišnjica Nikole Čupića, 24., 1905., str. 281.

70 Vidi: V. Skorić, Postanak krsnog imena, Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo, 32. 1920. god., str. 245.

71 Vuk S. Karad-ić, Narodne pripovijetke i zakonetke, Beograd, 1897. god., str. 79.

72 Bosanska vila, 16., 1901. god., str. 53.

naroda, jer gostu namjereniku, kad dođe u kuću. sprema se pogača[73]. Međutim, pogača se prinosi na žrtvu i pokojnicima, gdje ima u mrtvačkom kultu značajnu ulogu[74]. U običaju da se za kugu, kada se očekuje da će doći pa joj se "sprema doček", umijesi pogača[75], imamo dvostruko značenje: dočekuje se gost s pogačom i doček htoničnog demona, jer je kuga u potpunosti htonični demon s pogačom. O slavi, napija se i mitskom pretku (to je "ustajanje u slavu"), a isto tako i putniku, gostu[76]. Kad pijetao zapjeva na kućnom pragu okrenuvši se u kuću, doći će gost. Značajno je da se u ovom vjerovanju promocija dolaska gosta vrši na pragu, prag je mjesto ispod kojeg obitavaju preci koji su tu nekada i sahranjivani. Gosta predskazuje pijevac koji je ekvivalent čovjeka. Kod Srba, božanstvo se javlja in persona u određeno vrijeme, i na određenom mjestu o slavi, o Božiću (polaženik), o zadušnicama i pomenu i uopće o praznicima.

Srpsko gostroprimstvo kao produkt paganskog vjerovanja i običaja živi i danas u sekulariziranoj formi, empirijski primijenjeno predstavlja gostoljubiv, neposredan i srdačan čin koji se može pretvoriti u svoju suprotnost spram drugih vjerozakona, u čin destrukcije u zavisnosti od usmjerenja nacionalne ideje i subjekata koji je nose.

---

73 V. S. Karadžić, Crna Gora i Boka Kotorska, Beograd, 1922. god., str. 78.

74 Sav. M. Grbić, Srpski narodni običaji iz sreza boljevačkog. Srpski etnografski zbornik, Beograd, 14, 1898. god.

75 S. Trojanović, Glavni srpski žrtveni običaji. Srpski etnografski zbornik, 17, 35.

76 Sav. Grbić, Ibid., str. 203.

OBREDI
(SVADBENI I POGREBNI)

Mrtvačke gozbe, daće, donošenje mrtvom hrane na grob juče, kao uostalom i danas, je specifikum pogrebnih običaja kod Srba. Pokatkada je postojao čak kanal kroz koji bi mlijeko i hrana mogli dolaziti dopokojnika. "Kod nas se i danas sipa jedna kašika koljiva na grob, i o daći jede se na grobu"[77]. Kada se pripremi mrtvačka gozba, mrtvi se neposredno pozivaju na čast. O srpskoj slavi kad se osvećuje kolač i koljivo, pozivaju se svi mrtvi, čija su imena već napisana u čitulji da dođu na čast, o Badnje veče, zovu se duše na gozbu kvocanjem (duša pokojnog vrlo često obitava u ptici) ili se dušama domaćin neposredno obraća. Pogreb mora biti propisan, jer kod Srba postoji violentno predanje i uvjerenje da je mrtvac apsolutno nesrećan koji nema groba. Grob je kuća mrtvaca i onaj koji ga nema, osuđen je na vječno lutanje. Bošnjaci-muslimani, isto kao i Srbi, kad sahranjuju svoje mrtve u mnogim mjestima polivaju obilato grob vodom. Ponekad mrtve sahranjuju dva do tri dana hoda daleko jer tu ima vode - Srbi iz uvjerenja da u donjem svijetu vlada vječita žeđ i da je potrebno dostavljati vodu mrtvima, a Bošnjaci prema kur'anskom vjerovanju da postoji voda života u Dženetu.

Dakle, i pagansko i islamsko monoteističko uvjerenje[78] polazi od činjenice da je najbolje dijeliti vodu za dušu umrlog, jer umrli na "onome svijetu" može najviše da oskudijeva u vodi. Dušama mrtvih i demonima donjeg svijeta pripadaju, prije svega, prvine: prvo voće, prve kapi rakije, prvi mačići i kučići bacaju se u vodu za "dušu mrtvih". Prvi borac koji pređe na neprijateljsko zemljište posvećen je u donjem svijetu. S druge strane, postoji i danas jako uvjerenje da postoji put da se dođe do besmrtnosti: ono se sastoji u tome da se nađe drvo života, ili bilje koje će nam dati besmrtnost. Kao što voda ima moć da očisti "dušu" mrtvih i spremi je za besmrtnost, kult drveta

77 V. Čajkanović, Ibid., str. 86.

78 "Zbog toga, naprimjer. Muslimani za vreme suše nose kamene (a kamenje je, po pravilu, sedište za duše pokojnika) i bacaju u vodu, ili polivaju vodom grob lokalnog sveca", V. Čajkanović, Ibid., str. 92.

i biljaka u pogrebnom običaju počiva na uvjerenju da se eliksir života nalazi u tajanstvenoj snazi svetog drveta i magičnih biljaka. Biljka bosiljak igra izvanredno važnu ulogu u magiji, religiji i kultu, u medicini i poeziji Srba. Bosiljak dejstvuje kao tajanstvena biljka za odvraćanje nesreće. Bosiljak ima ugledno mjesto i u mrtvačkom kultu, možda i tu u funkciji odvraćanja od zlih sila. U srpskim narodnim lirskim pjesmama koristi se bosiljak u magiji, narodnoj medicini, obično u animističkoj formi.

Religija biljaka i drveta bila je u srpskom paganstvu veoma razvijena. U tom pogledu Srbi ne čine izuzetak, međutim, za razliku od drugih indoevropskih naroda, od te religije kod Srba i do danas očuvalo se više jasnijih ostataka, nego kod mnogih drugih naroda. Drvo trn, prema srpskom paganizmu, vrlo je moćno sredstvo protiv svih zlih demona. Sadrži po svom volumenu uvećanu moć koliko po općem rezultatu drugih devet biljaka zajedno. Kao sredstvo kojim se odgana zlo, trn se osobito koristi protiv mrtvačkih demona, kao i protiv pokojnika čiji povratak želimo onemogućiti. Još veći utuk protiv vampira, vještica i zlih demona uopće, ma u kojoj formi se ispoljavali, jeste glog. Zato se glog veže u hamajliju da bi se dijete održalo. Glog se definira "svetim drvetom", a u mitologiji ima kosmogonijski značaj. Da je glog smatran sjenovitim drvetom, jasno se vidi iz bajanja i vračanja u vezi sa glogom, na kojem borave demoni koji rasprostiru bolest. Uoči mladog utorka, vračara donese pod glog malu pogaču, vina, soli, potkovicu i zaklinje demone na glogu da prime žrtvu i ostave bolesnika na miru. Ovdje je riječ o sinkretizmu, u vezi sa glogom ostvarena je veza između magije i kulta. Demonima se, s jedne strane, prinosi žrtva da bi se istovremeno magičnim načinom tjerali putem potkovice, jer u narodnom predanju demoni se boje gvožđa.

Za razliku od kulta drveta i biljaka, kod Srba postoji i danas kult životinja. Životinje, i divlje i pitome, u srpskoj paganskoj religiji imaju veoma ugledno tabuizirano mjesto, gdje su "kod našeg naroda mnoge životinje zadržale svoj veliki ugled, u dobrom i rđavom smislu i do današnjeg dana"[79]. Pored životinjskih praznika (stočni, mečki, mišiji, kokošiji, konjski, vučiji) u starom srpskom paganizmu praznik posvećen psima, prema nekim autorima, bio je sasvim moguć[80]. Pored toga što pas ima izvjestan značaj u narodnoj medicini, pas je

79 V. Čajkanović, Ibid., str. 613.

80 Ibid., str. 614.

prevashodno proročka životinja, on otkriva lopova, predskazuje smrt, požar, rat. Psa se boji demon, pa i najjači, kakvi su kuga i smrt. Od crnog psa boje se đavoli i vampiri. U psu se nalazi demon zaštitnika kuće i cijelog kraja. Pas je, dakle, tradicijski a i danas u suvremenosti posjeduje demonske i božanske osobine. Da je pas zaista u srpskom paganizmu imao svoj kult, na to nas upućuju razne žrtve koje su prinošene psima, jer kome se prinose žrtve, taj ima svoj praznik, a praznik je, ustvari, žrtva i kultni običaji koji se sukcesivno ponavljaju u formi koja postaje tradicijom.

U kultne običaje spadaju privilegije, beneficije, uspostava religijske moći jednih na račun drugih, široko polje razuzdanosti, metamorfozom odnosa između starijih i mlađih, gospodara i potčinjenika sa završnom tačkom koja kulminira u tjeranju zla, što često ima krajnji rezultat radnikalno presijecanje tradicije, likvidiranje praznika. Ova pojava lahko se da pratiti prilikom primanja kršćanstva kod indoevropskih naroda. Osnova srpske religije danas je pagansko vjerovanje u kult predaka. dok je ta religijska činjenica kod indoevropskih naroda nastala kao pravilo. U kultu predaka je mumificirano (što danas vidimo iz srpskog paganizma) poznato tjeranje duša umrlih na kraju zadušnica. Bez pretjerivanja se može reći da se cijela srpska religija danas svodi na kult predaka. Za tu povijesnu činjenicu najbolje nam mogu poslužiti današnji srpski običaji, koji su, zahvaljujući tome što su Srbi "u religijskim shvatanjima i navikama vrlo konzervativni", ne samo "pouzdan izvod za ispitivanje prošlosti" nego "za staru srpsku religiju gotovo i jedini izvor"[81]. Izvjesne pojave iz oblasti religije i kulta koje su i danas na snazi su proizvod i rezultat isključivo srpskog paganskog nasljeđa i ne mogu se dovoditi u vezi sa paganstvom drugih indoevropskih naroda, poglavito Grka i Rimljana. Tvorac sociologije religije Veselin Čajkanović, koji je na srpskom materijalu izučavao starinsku srpsku religiju, srpsko paganstvo, stalno je nastojao kroz komparativnu analizu da dokaže kako je srpsko paganstvo identično paganstvu Germana, Grka i Rimljana. Po Čajkanoviću, izvjesne pojave iz oblasti religije i kulta "nisu i ne moraju biti isključivo srpske", međutim, ono što je povijesna činjenica, rezultat do kojeg je došao Čajkanović jeste da "su u srpskoj religiji najbolje sačuvane, pa ih je prema tome u okviru te religije najlakše uočiti i objasniti[82]. O odnosu srpske religije

81 V. Čajkanović, Nekolike opšte pojave u staroj srpskoj religiji, Beograd, 1932. god., str. 168.

82 Ibid., str. 167.

prema drugim religijama, Čajkanović kaže: "Ona je pretežno indoevropska, i u njoj ima najviše elemenata iz indoevropskog vremena. Osim toga, može se konstatirati izvestan uticaj mitraizma i neomaniheizma, u primorskim krajevima može biti govora i o antičkom (rimskom) uticaju"... Vjerovatno je da je na srpsku mitologiju i skaske uticala i "religija naroda koje su Srbi zatekli kada su se doselili na Balkansko poluostrvo[83]. Paradigma stare srpske religije jeste kult predaka, kult koji je karakterističan za religiju rodovske zajednice koji se održava s manjim ili većim intenzitetom veoma dugo i kontinuirano u klasnom društvu. Sipmtomatično, ali je istina (za razliku od Homerove Ilijade i Odiseje koji predstavljaju nedostižan umjetnički ideal suvremenog čovječanstva, epova koji su nastali na preinaci rodovske i robovlasničke zajednice) da je srpska rodovska zajednica imala svoju povijesnu egzistenciju sve do kraja XIX stoljeća, koja će u svom okviru očuvati paganstvo. Dok grčki Olimp, to središte bogova i grad-polis predstavljaju religijski i politički ideal suvremenog čovječanstva, paganski srpski bogovi su bili nepismeni. Pisana riječ Grka, Rimljana, znanost, filozofija je kultivirala i humanizirala njihove bogove, retuširajući u njima kult paganskog heroja s humanističkim obilježjima. Grčki i rimski paganski heroj nije samo osvajač nego i filozof, znanstvenik. Za razliku od grčkog, rimskog paganizma gdje su filozofi, znanstvenici, imali počasno mjesto kao i bogovi, srpska paganska božanstva, kultovi su nepismeni ljudi. Srbi će o svojoj paganskoj povijesti saznati iz povijesnih izvoda koje su drugi napisali o njima. Dakle, nije moguća komparativna analiza ni identitet, čemu Čajkanović tendenciozno smjera - srpskog i grčko-rimskog paganstva. Srpsko paganstvo je pastoralno-rodovskog karaktera, a grčko-rimsko je produkt jednog višeg osjećaja i racionalnosti. Kod grčkih bogova prisutno je racionalističko stajalište dikije (pravde) i dizdikije (nepravde), za razliku od pastoralno-rodovskog paganstva Srba, kod koga je vrhovni princip utemeljen na moći - moći nad drugima. U grčkom paganskom bogu intencionalno je sadržan princip ne samo pravde već i jednakosti među ljudima[84], što će to u svom punom volumenu razviti i kršćanstvo, za razliku od srpske paganske religije koja je isključivo okrenuta kultu mrtvih. I grčko paganstvo sadrži kult mrtvih, ali grčki bogovi su okrenuti više najsavršenijim idealima

83 Ibid., str. 167. (Potcrtao F. Saltaga).

84 Vidi: Miloš N. Đurić, Istorija helenske etike, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1976. god.

života. Komparacija grčko-rimskog paganstva sa srpskom starinskom religijom je moguća pod uslovom da se istaknu bitne razlike u sadržaju jednog i drugog kulta, što srpska znanost općenito prešućuje.

Dalje, kada je riječ o kultu životinja, sistemom kondenzacije akcentirajmo samo to: da je vo u starinskoj srpskoj religiji božanska životinja, konj je demonska životinja, "Konja valja biti, a vola milovati" (narodna poslovica).

Sumirajući niz primjera pogrebnog običaja kod Srba, Čajkanović kaže: "Naš narod je u svojim običajima jako konzervativan, i mnogi od njih nose na sebi pečat najdublje starine. To naročito važi za običaje iz mrtvačkog kulta"[85].

O svadbenim običajima u svom jasnom opisu Vuk Stefanović Karadžić kaže: ..."Na srpskoj svadbi se neprestano igra i pjeva. Svatovi igraju kolo i pred mladinom kućom i pred mladoženjinom kada je dovedu. U Crnoj Gori i u susjednijem primorskijem krajevima gdje su kuće u vrletnijem mjestima da se ne može igrati, igra se na gumnu..."[86]. O svadbi se igra na raznim mjestima i u raznim momentima, gdje je igranje, prema nekim etnografima, proizvod i rezultat zadovoljstva i mladalačke snage[87]. Za neke slučajeve svadbene igre se ne može reći da je to prvobitni razlog. Primjera radi, u mnogim mjestima Crne Gore dočekuje svekrva mladu sa hljebom ispod miške, medom i maslom u rukama i zapaljenom svijećom igrajući pred vratima. Također, u okolini Knjaževca i Vranja poznato je "svekrvino kolo", za šta ne bi moglo stajati objašnjenje da je proizvod snage i mladalačkog zadovoljstva. U Risnu, kad svatovi krenu u crkvu, njegova majka "iskoči iz kuće i bude u kolu kolovođa, pa makar se od starosti i poštapa, te s' nevjestom i ćerkama pjeva..."[88].

---

85 V. Čajkanović. Mit i religija Srba, Ibid., str. 101.

86 Vuk Stefanović Karadžić, Crna Gora i Boka kotorska, Ibid., str. 91.

87 Vuk Vrčević, Tri glavne narodne svečanosti, str. 193. Citirano prema: V. Čajkanović, Mit i religija u Srba, Ibid., str. 172.

88 Vuk Vrčević, Tri glavne narodne svečanosti, str. 193. Citirano prema: V. Čajkanović, Mit i religija u Srba, Ibid., str. 172.

Zasigurno da i ovo kolo nije rezultat mladalačke snage, dakle u konkretnom slučaju svako kolo je proizvod određenog običaja, propisa. Onda je sasvim jasno da motive za njih treba tražiti u domaćoj religiji. Svadbeno igranje u ovom ili onom slučaju, u zavisnosti od konkretnog podneblja, može imati ritualni karakter. Takav karakter da se pretpostaviti i u slučaju "svekrvinog kola". Kakvog bi inače smisla imalo ovo naporno igranje sa sviječom, pogačom, maslom i medom u rukama, ukoliko nije sastavni dio kulta. Sada se postavlja jedno paradigmatično pitanje: kakav je cilj ovom igranju. Svi svladbeni običaji imaju dvojak cilj: da mladu nevjestu uvedu u novi kult i da joj osiguraju plodnost uz ritualne radnje sa popijevkama koje treba da odganaju zle demone. Preci mlade, a posebno mladoženje, moraju biti uslišeni da pristanu na novo stanje stvari - primanje novog člana u svoju sredinu. Da bi se ostvario taj rezultat, precima se prinose žrtve, nevjesta dobija otpust iz svog dosadašnjeg kulta "dobra molitva"[89]kroz predstavljanje svojim novim precima (ritualne radnje prilikom ulaska u novi dom - oko ognjišta: prvo jutrenje - obličajno idenje na vodu i dr.). Da bi se sve ovo realiziralo, potrebno je da preci o danu svadbe uz ritualne radnje budu prisutni, gdje se treba učiniti sve da se pridobiju za svadbeni čin. Svekrvino kolo, prema tome, ima ritualan karakter i predstavlja jedinstvo kulta mrtvih i živih. To se najbolje vidi iz djela Tihomira R. Đorđevića koji u opisu svadbenih običaja spominje svekrvu dvadeset i šest puta, a svekra svega tri puta[90].

Pitanje naprosto nije simplificirano kada se osobito zna da subjekti paganstva, prerušeni u kršćansko ruho, prema demonima u isti mah uzimaju pomirljiv i borben stav, što je osobito karakteristika dinarskog tipa Srba, i da se, prema tome i atraktivne ritualne riječi i radnje, o srpskoj svadbi, javljaju bez ustaljene hronologije i često preko svakog očekivanja. To šarenilo bez ustaljene hronologije rituala, odnos protivrječnosti sadržan je u činjenici da su se u svadbi u većoj mjeri nego inače kondenzirali običaji različiti po hronologiji postanka: došla su nova shvatanja i nove ritualne radnje sa ingenioznom dominacijom starog, bez obzira na njihovu isključivost i protivrječje. Temeljna je činjenica da svadbeni običaji danas (kao i sve druge sfere ispoljavanja života jednog naroda neposredno i u povijesno-kulturno posredovani), svoje ishodište imaju u paganskom karakteru srpskog pravoslavlja. Postojala je zabrana "da momak i

89 V. Vrčević, Ibid., str. 199. Citirano prema: Ibid., str. 172.

90 Tihomir R. Đorđević, Naš narodni život, III, Beograd, 1931. god.

devojka, ako slave istu slavu, ne mogu stupiti u brak", s obzirom na motivaciju ("jer se smatraju kao rođaci)[91]. Ovo vjerovanje i običaj ima zasigurno isti religijsko-socijalni značaj kao i zabrana u totemističkim društvima, gdje se ne smiju uzimati oni koji imaju zajednički totem.

U srpskoj mitologiji i danas vile imaju dominirajuće mjesto. Za srpske junake se interesuju vile, pomažu im u borbi, liječe im rane, žale ih i oplakuju u nesreći. U pjesmi "Smrt majke Jugovića" majka Jugovića se javlja kao vila, a srpski rod su odgojile vile i "zmajevi rodili":

"Što god ima Srbina junaka,
svakoga su odgojile vile
mnogoga su zmajevi rodili.".

U prvoj pjesmi "Smrt majke Jugovića", majka Jugovića kao majka srpskog roda uopće, je vila koja je na bojište došla da izvrši matererinsku i vilinsku dužnost. Je li došla iz dvora ili iz gore, narodno predanje nije decidirano. U drugoj pjesmi majka Jugovića je vlastelinka, koja živi na dvoru okružena svojim nevjestama. Ona, dakle, u hronološki drugoj pjesmi nije više vila. Vila je šumsko božanstvo, po svojoj genealogiji vila je božanstvo prirode i prirodnih fenomena. Vila je neposredno fiziološki vezana za šumu za potoke i jezera, ona je druga strana ili forma neposrednih prirodnih pojava. Kroz lik majke Jugovića, koja je u prvoj pjesmi vila, a u drugoj pjesmi je laicizirana, vidimo da su srpske vile pokatkada dobre. Vilinska dobrota u srpskoj mitologiji je incidentna situacija. Vile su u osnovi svirepe, osvetoljubive, kapriciozne i destruktivne. Vile oduzimaju ljudima pamet bez ikakvog racionalnog razloga, vuku ih u dubine da ih tamo udare, kralju Vukašinu ne da vila da podigne grad Skadar (vjerojatno u toj činjenici dolazi do izražaja destruktivnost paganizma prema civilizaciji); Miloša Obilića ubija vila zato što ima ljepši glas nego njen. U Vukovom rečniku, pod pojmom baždarica - nalazi se određenje:

"Na vodici vila baždarica,
Te uzima tešku bazdarinu,
Od junaka oba crna oka,
A od konja noge sve četiri"[92].

---

91 Ibid., str. 267.-270.

92 Vuk Stefanović Karadžić, Srpski rečnik, Ibid., str. 22.

Dakle, mitološki principi i funkcije su u potpunosti negacija racionalnosti, sekulariziranog sadržaja i forme socijalnog života čovjeka. U pjesmi "Smrt majke Jugovića", iako postoji diskrepancija izmedu prve i druge pjesme, koherentno je izražena vilinska iracionalna psihologija destruktivnog karaktera.

Protivrječnost srpske paganske mitologije odlikuje se činjenicom da je u jednom te istom antropomorfnom i božanskom biću, totemu, sadržan princip dobra i zla, što je eliksir bogumilskog manihejskog dualnog učenja. Prema principu dobra, vile su božanstva koja udešavaju i čuvaju brak, to potvrđuje svjedočanstvo Vuka Stefanovića Karadžića kad opisuje da su mladići i djevojke na vilinom gumnu u Budvi prizivali vile tražeći vijenac, od čega je izvedena riječ vjenčanje. Iz narodnih umotvorina i običaja se vidi da vile magičnim travama i drugim ritualima proizvode ljubav, pomažu u izboru brčanog druga, čuvaju brak i dr. Iz narodnog vjerovanja se jasno vidi da su vile slavenskog, odnosno srpskog porijekla, veoma stara božanstva. Obično se biraju pogodni dani za svadbu: krsno ime, Petrovdan, Sveti Ilija, Velika Gospojina i Sveta Petka, što nam jasno govori da su na ove svece prenesene funkcije paganskih božanstava braka. Vezivanje svadbe za krsno ime jasno ukazuje na vjerovanje da je kult predaka zaštitnik braka, a tome korespondira i običaj da se svadba pravi uveče ili noću prije sunca u periodu koji pripada dušama umrlih. Totem drveta i danas je prisutan kao božanstvo braka: to je maslina, grab, vrba. Imamo niz primjera kako se momak i djevojka vjenčavaju obilazeći oko graba, to ritualno obilaženje karakteristika je za svadbeni ritual uopće. Kada se tome doda vjerovanje da će se o djevojku koja nosi grabovu grančicu grabiti momci te da se na grabu skupljaju duše pokojnika, onda je evidentno da je u starinskoj srpskoj religiji grab smatran za božanstvo braka. O božanskom karakteru graba najbolje nam govori ime srpskog manastira Grabova, koji spada u istu kategoriju kao i ime manastira Orahovice, gdje se pretpostavlja da je tu u pagansko vrijeme bilo svetilište grab, a orah je simbol muškog pretka, Peruna koji je zamijenjen svetom Petrom, ženskim pretkom.

KULT PREDAKA

Eliksir srpskog pravoslavlja danas jeste kult predaka. Srpska nacija je mumificirala i ostala vjerna pretkršćanskoj paganskoj vjeri. Paganstvo je očuvalo Srbe od asimilacije, a istovremeno i od civilizacije. "Za Srbe", kaže V. Čajkanović, "može se reći da su u eligijskim shvatanjima i navikama vrlo konzervativni. Da spomenemo samo dva-tri primjera. Najstariji "preanimistički" demon... vampir ima i danas punu vlast nad ljudima kao i pre mnogo vekova. Religija kamena, bar formalno, ništa nije izgubila od svoje važnosti. Srbi i danas prinose žrtve svom domaćem laru, i, jasnije i sigurnije nego ijedan indoevropski narod, veruju u epifaniju predaka. Zbog toga su današnji srpski običaji pouzdan izvor za ispitivanje prošlosti. Oni su, uostalom, za staru srpsku religiju, gotovo i jedini izvor. Kao najglavniju karakteristiku stare srpske religije valja spomenuti veoma veliki značaj koji u njoj ima kult predaka. Svi praznici u godini, sa Badnjim danom i slavom na čelu, grupišu se oko toga kulta, kud i kamo najveći broj žrtava, slučajnih i periodičnih, namenjen je precima. Bez preterivanja može se reći da se cela srpska religija svodi na kult predaka"[93].

Božanstva putuju po svijetu i javljaju se ljudima, obično prerušena kao putnici i prosjaci. Sjetimo se samo, iz srpske narodne epike[94], narodnih umotvorina u kojima se priča kako Bog, najčešće u društvu sa svetim Petrom, pa docnije svetim Savom ili svetim Arandelom putuje po zemlji, ulazi u ljudske domove, čini čudesa, pomaže ili kažnjava ljude. U srpskoj religiji kulta predaka karakteriše osobine paganskog heroja obogotvorene su u osobine svetaca. Što su ranije činili heroji, to su produžili da čine srpski sveci. Moralni prigovor i kritička valorizacija paganstva jeste da njegov vjerski nauk datira iz vremena rodovske zajednice kada su ljudi posjedovali destruktivne karakterne osobine i stoga imaju sklonost da nastavljaju s nečovječnošću koju je moralna savjest ovog doba već prevazišla. Karakterne destruktivne osobine paganskog heroja u srpskoj religiji

---

93 Ibid., str. 259. (Potcrtao F. Saltaga).

94 T. Maretić. Naša narodna epika, Zagreb, 1919., str. 191.

prenesene su na svece. Prema srpskoj religijskoj opciji, najviše vrlina je imao onaj čovjek, koji se povukao od svijeta. Jedini ljudi od akcije koji su se smatrali svecima i koji su postali kult, bili su oni koji su protraćili svoje živote i imovinu svojih podanika, osobito u borbi protiv Turaka. Srpska crkva nikada nije proizvela čovjeka u sveca, koji je dao osoben doprinos u novcu, kulturi (Dositej Obradović, Ilarion Ruvavac, Vuk Stefanović Karadžić), koji je izvršio reformu finansijskog ili političkog sistema. Kulturno-znanstveni doprinosi nikada nisu imali crkveno posvećenje niti su dobili opći legitimitet. Ne vjerujem da postoji ijedan jedini svetac u cijelom srpskom kalendaru čija je svetost posljedica rada na ravnopravnosti kao općem dobru. Sa ovim odvajanjem socijalne i moralne ličnosti nastavlja se i sve veća diskrepancija između duše i tijela koja opstoji u paganskoj metafizici kao dominirajući princip.

Epifanija heroiziranih predaka i danas u srpskom nacionalnom biću ima dominirajuće značenje. U sudbonosnim egzistencijalno dramatičnim povijesnim uslovima borbe Srba protiv Turaka postojalo je uvriježeno pravilo da se dozovu preci i na taj način iznudi njihova pomoć. Pozivanje mrtvih predaka u boj koji vode živi potomci predstavlja pojavu koja najjasnije pokazuje smisao i snagu kulta predaka. Na jednom mjestu u "Gorskom vijencu", kad Vuk Mandušić priča na koji mu je način slomljen džeferdar, kaže se kako je Radun iz Proganovića kad u svojoj kuli nije mogao zadržati Turke, otpočeo klicati "i žive i mrtve". U prvoj pjesmi "Svobodijade" kaže se kako "narod srpski podjarmljeni klikuje Obilića, Toplicu, Kosančića, Jogoviće i traži od njih da ga puste i odriješe iz sinđira nesnosnoga u koji ga Osman sveza. Ovo nisu incidentne situacije srpskog nacionalnog bića, već svoje ishodište imaju u srpskoj religiji i tragičnoj povijesnoj situaciji jednog naroda, pod Turcima. "Kada je mala snaga Crnogoraca" - kaže Medaković u svom djelu "Život i običaji Crnogoraca", "onda se biju iza zasede, a kliču i mrtve, koji su prije dvadeset godina umrli: "Ha, đesi mi Miliću Grujiću! Ha, ko je Crnogorac" itd. "Kad se pomešaju s Turcima", kaže Lj. P. Nenadović, (Crnogorci) "uzvikuju imena i onih junaka što su u stara vremena sekli Turke: Ha Strahiniću bane! Ha, poteci Obiliću! Ha, Mandušiću Vuče, de si, evo Turaka!". Jedan slučaj klicanja mrtvih poznat je iz srpsko-bugarskog rata 1913. godine, a desio se na položaju Crni vrh kod Kratova. Kao što se vidi, u toku borbe pozivaju se u pomoć i mrtvi junaci, i riječ klicati ima svoje specifično određenje "pozivati mrtve junake upomoć". Izvorni i puni smisao klicanju danas je sasvim postao reminiscencija, ali je izvjesno da je povijesno vezan za

epifaniju predaka, kada se u mogućnost epifanije vjerovalo. Iza klicanja imala je da dođe efipanija po imenu pozvanih heroja i predaka. Srbi su osobito skloni da vjeruju u epifaniju svoga svetitelja o njegovom danu. Jasno je da klicanje heroja zaštitnika (Miloša Obilića, Strahinića Bana, Jugovića i drugih) i klicanje mrtvim junacima, koji također imaju osobine i moć heroja, ima prvobitno za cilj da i njih uvuče u borbu, u borbeni red, u oslobođenje i osvetu. Docnije je hronološki pravi uzrok zaboravljen, ali je običaj ostao konstantnom religijskog i političkog bića Srba.

Srpsko klicanje u borbi nije proizvod i rezultat trenutačnog raspoloženja, već je to naslijeđe paganstva koje je postalo običajem koji se ponavlja uvijek, tako reći u svakoj borbi. Objašnjenje za poklič i kult mrtvih koji se pozivaju u pomoć treba tražiti u paganskim običajima i shvatanjima koji su i danas na djelu. Poklič mrtvima i njihov poziv u aktuelnu borbu, osobito protiv "Turaka" profiliralo je u srpskom nacionalnom biću uvriježeno mišljenje da su duše onih koji su poginuli na bojnom polju čistije od duša onih koji su umrli prirodnom smrću. Kroz klicanje kultu mrtvih vrši se sinteza svih mrtvih i živih, a prvi borac koji pređe na "neprijateljsko" zemljište posvećen je u donjem svijetu kad umre. Dakle, klicanjem kultu mrtvih na vojnom i političkom polju, u borbi za hegemoniju ili ekspanziju, paganski heroj dostiže svoje savršenstvo. Paganizam se djelimično u socijalnoj sferi sekularizira, a kult mrtvih postaje novom političkom religijom. Ideologija kulta mrtvih profilirana i zaokružena kod Srba pod osmanskom vlašću je u potpunosti antiislamski utemeljena. Konkretni ljudi, proizvedeni u svece pod osmanskom vlašću, također su promovirani na antiislamskoj paradigmi. Srpski sveci, proroci su insistirali da je grijeh tolerirati bilo koju drugu religiju.

Vjerovanje u kult mrtvih i težnja za njihovom osvetom u dramatičnim povijesnim situacijama ima značajnu vojničku vrijednost, jer pojačava prirodnu i socijalnu ratobornost. Emocije, a ne racionalni dokazi uzrokuju vjerovanje u kult mrtvih. Kroz osvetu i kult mrtvih sila se slobodno obožava i prima neograničene izraze poštovanja, uprkos njenom destruktivnom karakteru. Hoćemo li obožavati silu ili dobrotu? Odgovor na ovo pitanje je veoma značajan i znatno utiče na totalitet etike jednog naroda. Obožavanje sile, osobite s početka XIX stoljeća, kada Srbija u oslobodilačkoj borbi postaje nezavisnom državom i vjera u hegemoniju i ekspanziju, to obožavanje u jednom dijelu srpske nacije je po sebi ponizno

potčinjavanje zlu. Stoga se taj dio nacionalnog srpskog bića kod djelovanja, želja, stalno priklanja osveti i kultu mrtvih, tiraniji podzemnih i ovozemaljskih sila. Ovo je razlog zašto kult mrtvih, ta ingeniozna vjera u prošlost i tradiciji ima tako magičnu moć. Prošlost, tradicija kroz kult mrtvih se mijenja i ima svoja osobita stremljenja, ostvariti ideal mrtvih, osobito dinastije Nemanjića. Kult mrtvih u političkoj sferi postaje hirovitom groznicom života, ono što je bilo pohlepno i zadihano, kultom paganskog heroja postalo je "lijepo" i vječno što sija poput zvijezda u noći. Ljepota paganskog heroja je neizdrživa za dušu koja je nije vrijedna, ali za dušu koja je duša paganskog heroja je ključ srpske religije. Ono što su propatili paganski heroji - mitologizirano je u kultu mrtvih, tamo gdje nisu uspjeli - krivica je u islamu kao nekad vladajućoj, a danas "protureligiji".

Glava III

PAGANSKA ETIKA

Da se zaključiti iz prethodnog izlaganja da je kult predaka paradigmatična karakteristika stare srpske religije, što se zadržalo i dan danas. Kult predaka je inače karakterističan za religiju rodovskog društva koji opstoji i danas, kad rodovske zajednice više nema. Sa nestankom rodovske zajednice, kod Srba su se zadržali paganski običaji i vjerovanja na koja je kršćanstvo udarilo svoj pečat. Paganstvo srpskog pravoslavlja ne predstavlja koherentnu etičku doktrinu. Pagansku etiku moguće je rekonstruirati iz dva izvora: iz narodnih umotvorina, epike, lirike, pripovijetke, poslovice i dr. i iz konkretnog povijesnog odnosa srpskih ustanova spram drugih etničkih i vjerskih zajednica. Paganska etika, iako nije sistematski izgrađena, povijesno je konkretna. Iz samih srpskih običaja i vjerovanja danas se daju rekonstruirati vjerska shvatanja svijeta i života, i mnoga i različita uputstva u različitim socijalno-povijesnim prilikama za moralno ponašanje, ali u tom izobilju nema koherentnosti i sistematičnosti koja bi predstavljala sintezu životnih pravila, dovodeći ih u funkcionalno genetičku cjelinu. U tom izobilju da se vidjeti da je kult predaka najglavnija karakteristika srpske religije koja proizvodi pojedinačne norme, određene životne svrhe, kojima su svjesno bili podređeni pojedini propisi, kao sredstva za konkretnu svrhu. Etička shvatanja sljedbenika srpskog pravoslavlja prevashodno su utemeljena na paganskoj tradiciji, religijskim političkim kultovima s krvno-srodničkim pravima i običajima. Bitno jedno načelo srpske paganske etike sastoji se u tome što ona svoj autoritet uopće ne crpi iz racionalno dokučivih načela, nego iz svagdašnjeg predanja i crkveno profilirane srpske pravoslavne mitologije. Najvišu instanciju i posljednji razlog svake etičke obaveznosti čini paradigma tradicije, primjer prethodnih naraštaja,

predaka, porodice i krvno-srodničke zajednice - nekada plemena, danas pobratimstva i kumstva.

Paganska vjerovanja i običaji, povijesno uslovljeni imali su svoju humaniziranu funkciju očuvanja srpskog etničkog bića, zatim jačanje i osposobljavanje čovjeka za svakodnevno ispunjavanje teških dužnosti i spremanje za život poslije smrti. Da bi se realizirala ta funkcija, proizveden je kult paganskog heroja, koji je apsolutiziran do krajnjih konzekvenci, koji ostaje da živi i kada su dokinute njegove socijalno-političke pretpostavke, tada se paganstvo, vjerovanja i običaji pretvaraju u svoju suprotnost - paganstvo postaje retrogradan i pseudo-povijesni čin. Kult heroja ili kult predaka, kao rezultanta paganskog vjerovanja i običaja, formalnom sekularizacijom prerasta u politički kult s destruktivnom funkcijom. Ono što je zajedničko kultu predaka i političkom kultu sastoji se u tome što je tajna života, smrti, vaskrsenja, postala i njihova tajna. U cjelini, kult mrtvih nije mogao zadovoljiti religijske i socijalne potrebe Srba, stoga je nadjena kompenzacija s početka XIX stoljeća u političkom kultu - kultu srpske državnosti, koja je razvila potrebu paganskog heroja do neslućenih razmjera, heroja koji nije bio samo oslobodilac nego i heroj destrukcije spram drugih etničkih religioznih zajednica. Paganstvo nije moglo zadovoljiti religiozne potrebe Srba, a nije ih ni moglo zadovoljiti, jer je takozvana paganska religija bila religija mrtvih i ona nije uzimala u obzir najživotnije snage naroda. Najživotnije, ali i najdestruktivnije snage naroda mogle su biti zadovoljene u povijesnoj sintezi međuzavisnosti pagansko-religijskog i političkog kulta. Paganski kultovi i sveci morali su ući u duše i srca naročito ljudima koji obrađuju zemlju, u duše lovaca, orača, sijača i žetelaca, međutim, stoljetna robovanja Srba pod Turcima su tražila oslobodilačku borbu koja prevazilazi potrebe kulta mrtvih i svoje ishodište zadobija u novoj političkoj religiji: obnovi, hegemoniji i ekspanziji srpske državnosti. Čudo oplođivanja i rađanja i tajna umiranja bili su za paganina izvor najdublje religioznosti, a obnova, prostorno širenje srpske državnosti temelj novoga političkog kulta - nove političke religije. Kult predaka je u srca posvećenih usadio sljedeće vrline: poštovanje i strah od bogova, poštovanje krvno-srodničkog odnosa, kult biljaka i životinja što je imalo za svrhu da paganina lovca i ratara izdigne iz grubog i divljeg života do ljudskog dostojanstva. To je intecionalno bilo prisutno u paganskoj vjeri i običajima ili se mumificiralo na postojećem stepenu u embrionalnoj formi. Usljed slijepog služenja tradiciji i dramatičnim povijesnim prilikama nije se razvilo u jedan

viši i koherentan etički sistem. Stoga paganstvo u svom razvijenom obliku valorizirano i projicirano na savremenost - postaje oblikom destrukcije. Po svojoj simplifikaciji i plitkosti u odnosu na razvijeno kršćanstvo, paganski običaji vremenom postaju prazne ceremonije za slavljenje božanstva. Ono je izvršilo jak uticaj za očuvanje pastoralnog duha proizvedenog na krvno-srodničkim odnosima. Ljudima kojima filozofija nije bila poziv nego huk krvi, stalna borba, hajdučija za oslobođenje - paganstvo je imalo značajan politički angažman dajući ljudima uputstvo da misle o sebi, o svojoj duši, da svoj život podešavaju u pravcu borbe, četovanja, hajdučije, vojevanja.

METODOLOŠKE NAPOMENE

U proučavanju paganstva, njegovih običaja i vjerovanja, ne možemo se služiti suvremenom znanstvenom metodom. Mišljenje kojim mi poimamo čovjeka, svijet i život definira se racionalno-znanstvenim mišljenjem, a ono mišljenje koje je sadržano u kultovima, mitovima, zovemo mitsko-mistički način doživljaja čovjeka i svijeta. Mitsko-mistični način doživljaja svijeta posredovan radikalskom politikom, proizvodi takvo destruktivno - razorno bezumlje koje se ne može pojmiti racionalno ni na mitsko-mistički način. Za to imamo povijesne činjenice prilikom srbijansko-crnogorske agresije na suverenu državu Bosnu i Hercegovinu u aprilu 1992. godine.

Da bismo dokučili bit religije predaka i na osnovu toga riješili pitanje njihova etničkog značenja, prevashodno treba riješiti pitanje funkcije mita u njima. Stoga moramo početi od ostvarenog rezultata dubinske psihologije, tj. rezultata u osvjetljavanju nesvjesne sfere čovjekove duše, jer je u toj sferi sadržan arhajski način doživljavanja čovjeka i svijeta, tj. onakve sfere ispoljavanja čovjekovog života kojom je on živio prije obrazovanja razumske refleksije. Metodska paradigma dubinske psihologije jeste da prilikom proučavanja te sfere ne unosimo racionalistički način mišljenja u vrijeme i prostor kojem taj način ne korespondira. Tako postupati znači, kako piše Brugsch u Religiji i mitologiji starih Egipćana - svojim sopstvenim jezikom čitati knjigu pisanu stranim jezikom. Racionalistička metoda pada u pogrešku što smatra da je mit i mistička svijest konstruirana kao i naša današnja. Politički mit se može promatrati racionalističkom metodom, ali je i u njemu sadržan arhajski način doživljaja svijeta, što znači da je nužna kombinacija obje metode. Dakako da je svijet iz koje su proizišle mitološke predstave bila u osnovi sasvim različita od naše. Prema mitološkim predstavama da se zaključiti da je svijet bio slika i ono što je bilo u osnovi slike doživljeno je kao viša stvarnost, smisao koji se ispoljava posredstvom slike. Posebno treba akcentirati da je doživljavanje svijeta u paganstvu bilo kolektivno, tj. psihički arhajski način doživljavanja svijeta nije bio svojstven individumu, već množini

individua u krvno-srodničkoj zajednici. Sadržaj doživljavanja bili su bogovi, demoni, totemi biljni i životinjski, a oni nisu ništa drugo do one stvaralačke, uobličavalačke, konstruktivne i destruktivne prirodne i socijalne sile koje tajanstveno dejstvuju u tamnim dubinama našeg nesvjesnog, što nije pojmljivo sa suvremenog racionalističkog stajališta. Povremeno, u diskontinuitetu, u zavisnosti od političkog i nacionalnog opredjeljenja, u srpskom nacionalnom biću izbija iz dubina poneki talas onog arhajskog, paganskog, suprotstavljenog civilizaciji. Život paganske duše zgusnute arhajskim načinom doživljavanja i djelovanja može se usporediti s heraklitskom rijekom, koja se neprekidnim strujanjem svakotrenutno obnavlja. Ona svakodnevno protiče svojim utvrđenim koritom, dok na njenoj površini talasi igraju skoro uvijek jednoliku ritmičku igru. Tako i površinom čovjekove duše u svijesti manje ili više teku normalne, samo od trenutka do trenutka uznemirene, povorke različitih doživljaja. Svijest je tada u svojoj ravnoteži, mirna, harmonična. Pažnja promatrača okrenuta je obično onoj struji doživljaja koja je u danom trenutku najprimjetnija, koja ima svoj vidan oblik. Obično se vidi ona glavna struja na površini, zakrivene su tajne struje što obitavaju u dubinama - u duši u onoj sferi nesvjesnog. Tek te dubine duše ono arhajsko, postaje vidno kada nacionalna ideja - političko opredjeljenje svojim radikalizmom, gromoglasnim tonom artikulira onaj arhaizam u čovjeku, njegovo paganstvo, kad oluja i socijalni vihor onu površinu potresu i onu normalnu struju pomjere. Nastupa bura, a socijalna gibanja destrukcije izlaze ispod kontrole. Za vrijeme bure

"..... kad huknu severac
pa u jedrila lupi i do neba podiže vale
.....
.....
Oni vise valu na vrhu, a pod njima more
zinulo do dna pa i tu, po pesku besni oluja.
Lađe tri na skriveno stenje goni severac"[1].

Na to skriveno stijenje ispod površine prirodnih i socijalnih sila vidni postaju oni nepoznati slojevi duše, koje C.G. Jung zove arhetipovima[2], a to je kolektivno nesvjesno, u pradubini sakriveni

1 Vergilije, Aen. I, 102.-108. Citirano prema: Miloš N. Đurić, Istorija helenske etike Beograd, 1976. god., str. 16.

2 C.G. Jung, Psihološki tipovi, Filos. biblioteka "Karijatida", knjiga XII, Beograd 1938. god., str. 408.. 497.-501.

osnovi svjesne duše, mnemički talog divijalnih načina doživljavanja u kontinuitetu drevnih naraštaja. Ti nepoznati slojevi - ahetipovi - su utemeljeni na animalnom, što predstavlja ishodište paganskog etosa i "suvremenog" doživljaja svijeta. To kolektivno nesvjesno na nevidljiv i utoliko presudan način određuje destrukciju i samodestrukciju čovjeka.

Način arhajskog doživljaja svijeta u paganstvu artikuliran nacionalnom idejom kao političkom religijom formulira onu identitetsku vezu, tj. prvobitno psihičko-mitski odnos drevnog čovjeka i suvremenih socijalnih sila koje svojom dinamičkom djelatnosti vrše neposredan suvremeni pshički uticaj na njegovo biće. Snagu kojom se održava i razvija vegetativni život u prirodi ljudi koji su prirodu na arhajski način doživljavali definirali su Demetrom. Taj život traje dok traje. nicanje, bujanje, rastenje, klasanje i sazrijevanje ploda. Zrno predstavlja krajnji rezultat genetičkog procesa u prirodi. Isti genetički procesi odigravaju se i u čovjeku. Svojom mističkom participacijom čovjek je u svojoj kondenziranoj formi osjećao da jedan dio stvaralačke i razarajuće snage u prirodi živi u njemu samom i ta stvaralačka i, suprotno njoj, destruktivna snaga, postaje arhajskim sadržajem njegove svijesti. Tu demetrovsku stvaralačku i rušilačku snagu, drevni čovjek konkretno doživljava kao realno personificiranu mitsku, totemsku moć. On kroz upražnjavanje paganskih običaja i vjerovanja ne misli kao individua koja se svojom razumnom refleksijom stavlja u suprotnost prema prirodnim i socijalnim snagama, nego su te snage personificirane i misleće u njemu. Čovjek ni u kojem smislu nije svjestan sebe, prirodne i socijalne snage. Čovjek se, dakle, osjećao u svojoj cjelini kao kosmički uslovljen objekt - kolektivitet i njegove misli bile su arhajski kosmičke misli. Subjekt koji se docnije kosmičko-povijesnom nužnošću pojavio kao suprotnost objektivnoj prirodi, svojom apstraktnom mišlju, iako je razorio takvo doživljavanje u srpskoj religiji zgusnuti arhajski način doživljaja svijeta po svojoj formi i sadržaju ostao je nepromjenjen. Iako na scenu stupa razvitak racionalne industrije mistička participacija svjeta kroz političku religiju u srpskoj vjeri ostaje vladajućim odnosom. Zašto se to desilo? Korijeni arhajsko-paganskog doživljaja svijeta - rodovska zajednica, koja proizvodi paganstvo, ostala je da živi u Srbiji sve do kraja XIX stoljeća a svoj kontinuitet je produžila u srpskom kumstvu i bratimstvu sve do današnjeg dana. Srpsko kumstvo i bratimstvo, kao što smo vidjeli, nije ništa drugo nego druga strana ili oblik kulta predaka. Klicanje kultu predaka u političkoj religiji prostornog širenja srpske državnosti jeste

uspostavljanje kulta paganskog heroja. U socijalnog paganskoj etici, za razliku od kršćanske etike ravnopravnosti. ravnopravnost je reducirana, omeđena krvno-srodničkim odnosom i odnosi se isključivo na srodnike, sunarodnike, a nikako na cjelokupno čovječanstvo. Za paganske običaje i vjerovanja presudnije su razlike među religijskim i etničkim zajednicama negoli zajedničke crte svih ljudi. U paganstvu ostaje dominirajući arhajski doživljaj negoli vlast uma. Ono što je bitno za pagansku etiku, čin i doživljaj svijeta je što su paganski kultovi na svom početku moralno uticali na svoje vjernike koji su ostali duboko predani poštovanju osnovnih životodavnih divijalno-pastoralnih svetinja vodeći strogo računa da se te svetinje ne unize usljed promijenjenog povijesnog iskustva. To ih je sve zajedno vezivalo jakim osjećanjem moralne solidarnosti. Istrajavati na očuvanju pastoralnih divijalnih običaja i vjerovanja usljed promjenjenog povijesnog iskustava, novih odnosa komunikacionog djelovanja među ljudima i narodima, svojom nužnosti povijesnog procesa postaje destruktivan socijalno-politički čin, anticivilizacijski usmjeren. Ravnopravnost i pravednost u paganstvu je ono što crkva odobrava i suprotno - neravnopravnosti je ono što ona ne odobrava. Djelotvorni dio koncepcije o pravednosti je opravdanje antipatije grupe. Pagansko vjerovanje je mumificiralo arhajski osjećaj straha, mišljenja i mržnje. S preobraćenjem pagana u kršćane koje je u srpskoj vjeri zadobilo samo formu, imalo je za cilj da se ovim osjećajima, strastima da ton pristojnosti, pod uslovom da su usmjerene u pravcu humanizacije. Kategorije ravnopravnosti i neravnopravnosti moraju se razmatrati u jednom zajedničkom odnosu. Da bi se razmotrilo kakav moralni uticaj ima bilo koja ustanova na karakter naroda ili karakternu strukturu ličnosti, mora se u obzir uzeti ona vrsta podsticaja koji je institucionaliziran u toj ustanovi i stepen do kojega ta institucija povećava efikasnost tog podsticaja u nacionalnoj zajednici. Ponekad je taj podsticaj sasvim očigledan, ponekad latentan. Zasigurno je da će nam jedan alpinistički klub očito razviti otjelotvorenje sklonosti ka avanturizmu, jedno znanstveno društvo razvit će podsticaje ka znanosti, a paganska divijalna tradicija s arhaičnim doživljajem svijeta razvit će neslućene osjećaje, porive, nagone, instinkte, koji će se razviti stvaralački ili destruktivno u zavisnosti od političkih partija, države, nacionalnog programa. Sve vrijeme, od Konstantinovog doba do kraja 17. stoljeća, osobito na geopolitičkom prostoru Balkana, postojali su unutrašnji krvavi sukobi kršćana: kršćane su progonili drugi kršćani više nego što su ikada bili progonjeni i masakrirani od

druge religije i znatno više nego što su bili ubijani od rimskih imperatora. Sve do kraja 17. stoljeća ti sukobi u sklopu kršćanstva bili su religijsko-sektaško-frakcijske prirode, da bi od 18. stoljeća poprimili etnički i politički smisao i oblik. U srednjovjekovnom periodu, u sklopu oficijelnog kršćanstva nastaju heretičke vođe i sekte, uglavnom pod uplivom misticizma, koji su zahtijevali povratak izvornom Kristovom principu ljubavi, uključujući osudu vlasništva, ekonomske i političke moći. Heretičke sekte u koje ulaze i bosanski bogumili igrale su odlučujuću ulogu u antiautoritarnom humanističkom pokretu, suprotstavljenom oficijelnoj crkvi. Oficijelna crkva, kao druga strana ili forma države, utemeljena na političkoj i ekonomskoj moći je definirala kršćansku etiku. Pravednost i ravnopravnost je ono što je ona oficijelno legitimirala.

ETIKA PAGANSKOG HEROJA

Paganska religija je polako i sigurno razvijala duh kolektivne osjećajnosti, nasuprot duhu znanstvene spoznaje. Duh kolektivne osjećanosti arhajskog tipa doživljaja svijeta se počeo izrođavati u manipulativnu destrukciju, a individualizam u sebičnost. Vjerovanje u Isusa Krista, kao spasioca koji je dao svoj život iz ljubavi za svoje bližnje, u srpskim običajima i vjerovanjima se preinačilo u vjerovanje u paganske, zatim formalno transformirane kršćanske svece. Isus Krist je u svom izvornom određenju heroj ljubavi, heroj bez vlasti koji ne zna za silu i posjedovanje moći. Isus je heroj bivstvovanja, davanja, dijeljenja, heroj koji, izuzev ljubavi prema svojim bližnjim, nije želio ništa imati. Te osobine su duboku djelovale na rimski pauperizirani plebs, koji je pod tim učivom suzbio svoju sebičnost. Isosova ljubav je bila usmjerena ka srcima ljudi, mada se sa intelektualnog stajališta to može smatrati naivnim.

Kršćanski heroj po svom izvornom odredjenju je bio mučenik, jer je tada po kršćanskoj tradiciji najviši cilj bio dati vlastiti život za Boga i svoje bližnje. Po svom iskonskom određenju, kršćanski heroj kao mučenik, dijametralno je suprotan paganskom heroju kojeg oličavaju grčki, germanski i srpski heroji. Cilj paganskog heroja je osvajanje, prostorno širenje "svoje" državnosti, pobjeda, destrukcija, pljačkanje[3]. Kod paganskog heroja arhajski doživljaji osjećanja i saznanja svijeta se manifestnom snagom izražavaju kroz ponos, moć, slavu, zastave, oružje, mitove. Sve to zadobija u kriznim socijalno-političkim dramatičnim prilikama nadmoćnu vještinu ubijanja, destrukcije. Stoga povijest državnosti Srbije, osobito srednjovjekovni period[4], zatim period obnove srpske državnosti je povijest pljačkanja, osvajanja tuđih teritorija hegemonije i ekspanzije.

Nije bez razloga Augustin povijest Staroga Rima uspoređivao s bandom pljačkaša. Oličenje paganskog heroja, što se vidi u amplitudi srpske državnosti, leži u junaštvu zadobivanja i hegemonije moći.

---

3 Vidi: Erich Fromm, Imati ili biti?, Zagreb, 1984. god., str. 151.

4 Da je povijest srednjevjekovne Srbije povijest osvajanja i pljačkanja tuđih teritorija, najbolje nam govori knjiga: Konstantin Jiriček, Istorija Srba, Beograd, 1922. god.

Dakle, ljudska vrijednost paganskog heroja leži u junaštvu uvećanja socijalno-političke moći. Paganski heroj prevashodno umire na bojnom polju, u čast pobjede, o čemu nam govore srpske epske narodne pjesme. Srpski ep je, u suštini, veličanstven poetski opis ne samo oslobodilačke borbe nego, ujedno, glorificirani opis osvajača i pljaškaša. Da cilj srpskog paganskog heroja nije samo oslobodilačka borba nego i slava, pobjeda, destrukcija, ubijanje, najbolje nam govori srpska epska pjesma Smrt majke Jugovića[5] i Smrt Vojvode Karice koje su tipične i izražavaju herojsko vrijeme. Za paganskog heroja koji je produkt i rezultat pastoralnih običaja i vjerovanja sa arhajskim doživljajem svijeta, temeljnja ljudska vrijednost leži u junaštvu za dobivanja i produkcije uvećane moći. On rado umire na bojnom polju da bi ostvario pobjedu, ako ne na ovom a ono na onom svijetu.

Bitne karakterne izvorne osobine Isusa Krista su bivstvovanje bez moći, ljubav, davanje, dijeljenje, a paganskog heroja - posjedovanje, izrabljivanje, hegemonija. Već smo akcentirali da je paganstvo uopće, pa analogno tome i srpska starinska religija, povezani s patrijarhalno-rodovskim društvom - pobjedom patrijarhata nad matricentričnom zajednicom. Muškarčevo vladanje ženom prvi je čin osvajanja i prva eksploatativna upotreba sile, proizašle iz religijske sfere. Nakon pobjede patrijarhata, u svim patrijarhalnim društvima pobjeda muškaraca nad ženom, taj osnovni princip je postao osnova karaktera muškarca. Rodovsko - plemenska zajednica, na kojoj se temelji paganska religija, kod Srba je ostala dominirajućim odnosom sve do kraja XIX stoljeća. Paganski kult mrtvih je ostao paradigmom u nepromijenjenoj običajnoj i vjerskoj formi srpske religije. Paganska etika kulta mrtvih, što je prevashodno

5 U početku pjesme (stih 17.) kaže se da je iznad braće Jugovića bilo devet bojnih kopalja i na kopljimadevet sokolova, za koplja su vezani konji i lavovi. Mi nismo u nedoumici šta treba da znači: koplja, sokolovi, konji i psi nad odrom Jugovića? Ova obilježja definiraju paganskog heroja i predstavljaju čin posmrtne žrtve Jugovića, što znači da kult mrtvih predstavlja kult paganskog heroja. Koplja, sokolovi, konji i lavovi jesu žrtve dušama Jugovića, to su predmeti povučeni iz ovozemaljskog svijeta da bi zadobili funkciju u vaskrsenju paganskog heroja na onome svijetu. U kojoj mjeri je paganski heroj projiciran u kult mrtvih? Dajući odgovor, mi se moramo staviti na gledište onog društva u kome su krvne žrtve, žrtve u živim bićima, postojale još kao stvarnost, ne u simbolima. Koliko je paganski heroj produkt snage i moći, najbolje nam govori srpska mitologija, prema kojoj se za heroje interesuju vile. One druguju sa junacima, daju im snagu i moć, pomažu im na ratištu, liječe im rane, žale ih i oplakuju kad im se desi nesreća. Vilinsko i zmajevsko porijeklo epskih junaka je fakat sa kojim se i danas srećemo u srpskoj mitologiji, političkom i nacionalnom programu. Međutim, i vilinska psihologija i karakter su destruktivni. Srpske vile su ponekad dobre, ali su one, u osnovi, svirepe, osvetoljubive, destruktivne.

druga strana ili oblik paganskog heroja, reproducirala je destruktivne karakterne osobine u jednom dijelu srpskog naroda. Neporeciva je činjenica da se kategorija dobra vrednuje po modelu paganskog heroja. Za to imamo niz primjera u povijesti Srba i srpske državnosti. U Drugom balkanskom ratu koji je vodila Srbija i koji je po svom karakteru bio osvajački, njegova vrijednost se vrednovala po količini "oslobođene" teritorije. Takav isti slučaj imamo pri stvaranju prve Jugoslavije koja je bila koncipirana kao proširena Srbija.

Srednjovjekovna i novija srpska povijest, kao što je akcentirano, je povijest osvajanja, ponosa, pohlepe. Najviše vrijednosti paganskog heroja su biti jači od drugog, biti pobjednik, osvojiti druge i izrabljivati ih. Te se vrijednosti poklapaju s hijerarhijom totema i svetaca u srpskoj religiji. Ideal "muškosti" paganina jeste neprekidna borba, osvajanje, a onaj ko ne posjeduje u dovoljnoj mjeri snagu i nije muškarac.

Svi sveci u srpskom pravoslavlju su na nižoj ljestvici i imaju manju dobrotvornu ili destruktivnu moć od svetog Save. Te karakterne osobine su projekcija konkretnih povijesnih odnosa u rodovsko-plemenskoj zajednici koje je religija mumificirala i očuvala i koje imaju povratni uticaj na oblikovanje društvenog karaktera. Sve ono prostorno širenje Srbije krajem XIX i XX stoljeća, hegemonija i ekspanzija nije se mogla ostvariti da ta želja nije bila dio društvenog karaktera, to jest, da nije bila već profilirana u jednom dijelu nacionalnog bića. Želja za osvajanjem i pobjedništvom, neovisno od zahtjeva političkog i državnog vodstva, nije mogla biti realizirana da nije postojao kult paganskog heroja. Da zlo bude veće, paganski heroj s kraja XX stoljeća, kada je Srbija izvršila agresiju na suverene države Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, je oficijeno promiviran u generala ili narodnog heroja. Ta promocija nije bila moguća da paganstvo, kao princip osvajanja i pobjedništva, nije bilo dio socijalnog karaktera. Izuzetno je živo i aktualno prisutno sjećanje divljeg, ludog entuzijazma s kojim je srpsko-crnogorski paganin sudjelovao u agresiji na državu Bosnu i Hercegovinu, spremnosti većeg dijela srpske nacije u Bosni i Hercegovini da se stavi u funkciju destrukcije svega postojećeg kako bi se sačuvala slika "najveće moći" ili časti ili prostornog širenja srpske državnosti.

Još je davno, pri obnovi Pećke patrijaršije, u titularniku pećkih patrijarha stajalo: "Patrijarh svijeh srpskih zemalja, Dalmacije,

Slavonije, Bosne, Hercegovine, Srbije i Makedonije"[6]. Pokrajine su definirane isključivo srpskim zemljama, iako na tom geopolitičkom prostoru nisu živjeli samo Srbi već i pripadnici drugih religijskih i etničkih zajednica. U samom titularniku srpskih patrijarha intencionalno je prisutan zahtjev paganskog heroja o ekspanziji i hegemoniji. Naziv u titularniku srpskog patrijarha - patrijarh svijeh srpskih zemalja, politički primijenjen, reproducira mržnju, netoleranciju, rat, posjedovanje, moć nad drugim. Koncept titularnika patrijarha srpske pravoslavne crkve u sekulariziranoj formi Srpske nacionalne ideologije predstavlja novu političku religiju.

Srpska starinska religija kulta mrtvih je, dakle, ostala da traje, čuvajući paganske običaje i vjerovanja. Ljubav u Krista, kao onog ko je pun ljubavi, paganizam je preobratio u dvostrukom smislu kroz arhajski način doživljaja ljubavi, to jest da Isus voli umjesto njih i da se ljubav u Isusa Krista transformirala u ljubav prema paganskim svecima. U paganstvu Isus je idol, a kršćanstvo je primljeno kao ideologija. Vjerovanje u Isusa je preinačeno u vjeru u svetog Savu i druge paganske svece. Vjerovanje u Isusa kao idola postaje zamjenom vlastitog čina voljenja. Iz toga se da profilirati paganski zaključak. Krist voli u ime i za sve nas. Možemo se, stoga, čuvati tradicija srpskog heroja a da ipak budemo spašeni, jer otuđena vjera u Krista je zamjena za upražnjavanje paganstva. U srpskoj mitologiji da se naslutiti da srpski heroj oponaša Isusa Krista, samo to oponašanje više izražava destruktivne karakterne osobine anđela, demona, vila, kulta životinja. Kompenzacija Kristove iskonske ljubavi "vrlinama" paganskog heroja temeljena je odrednica da ljudske mane postaju vrlinom jedne etike. Nije potrebno rečć kako je paganško vjerovanje u kršćanskoj oblandi na koje je Srpska crkva udarila kršćanski pečat jeftino prikrivanje gramežljivih postupaka. Simptomatično je da paganski heroj ponašajući se kao vuk (a znamo da je vuk u starinskom srpskom vjerovanju kult), ni do danas ne posjeduje svijest o nečistoj savjesti. Propovijedanje ljubavi u Srpskoj crkvi u izvjesnom stupnju anestezira njene sljedbenike od boli osjećaja krivice. Ne samo što su sasvim bez ljubavi već od boli, odgovornosti za sve one zločine koje su počinili krajem XX stoljeća u činu agresije na Bosnu i Hercegovinu. Sasvim je logično da ne postoji

6 Vidi: Protojerej Dimitrije Ruvarac, Srpska mitropolija karlovačka, Sremski Karlovci, 1902. god., Radoslav M. Grujić, Apologija srpskog naroda u Hrvatskoj i Slavoniji, Novi Sad, 1909. god.

etika odgovornosti za počinjene zločine, jer paganski heroj, koji je postao kultom, utemeljen je na kategorijama prisvajanja, osvajanja, proširenja moći i pljačke. Te osobine paganskog heroja su vrline pa je apsurdno očekivati osjećaj krivice. Arhajski osjećaj doživljaja i produkcije svijeta kao uvećane moći ne zna za bilo koju vrstu osjećaja krivice.

Autoritarno-opsesivno-zgrtački karakter jednog dijela Srba, koji se počeo razvijati u XX stoljeću i nastavio biti dominantna karakterna struktura, bar srednjih klasa (vojni i državni aparat, trgovci, inteligencija, do kraja XIX stoljeća) polako je pomiješan ili čak zamijenjen s kraja XX stoljeća političkim karakterom se lementima tržišnog načina privređivanja. Bit tog novog društvenog karaktera je podređivanje paganskom duhu kulta heroja, sa političkom reprezentacijom i monopolom kao jedinim načinom za dobivanja "ljubavi" i priznanja. Politički karakter srpskog društva je utemeljen na monopolu, politički um je instrumentaliziran u manipulativnu inteligenciju, u sebičnost mitomanijom u javnoj sferi. U društvu gdje vlada monopol političke moći s dominirajućom kategorijom sebičnosti Isus Krist, Djevica, crkva kao majka koja voli sve, patrijarh i svećenik kao majčinski likovi koji simboliziraju ono majčinsko, neuvjetovano retuširani su vjerskim fenomenom kao isključivo nacionalnim interesom. Bit tog novog društvenog karaktera srpskog društva promovirana je reduciranim nacionalnim interesom, utemeljenim na paganskom heroju, sa kultom heroja kao jedinim načinom zadobivanja moći i priznanja.

Taj sam fenomen nazvao političkim karakterom, jer se on zasniva na doživljavanju samog sebe kao robe u političkoj konjukturi i vlastite vrijednosti koja se mjeri političkim aršinima odanosti svojoj pradjedovskoj vjeri i naciji. Živo biće postaje isključivo roba u svom nacionalnom određenju. Princip vrednovanja je različit za sopstvenu naciju u odnosu na pripadnike drugih nacionalnih subjektiviteta. Osobito u kriznim povijesnim preinakama, profesionalne i ljudske osobine postaju minimizirane, karikaturalnog sadržaja u odnosu na snagu paganskog heroja čija je upotrebna i prometna vrijednost destrukcija - čin razaranja, pobjeda - prostorno širenje. Činjenica da umiječe i opremljenost sposobnosti za heroja predstavljaju ništicu. Kult heroja na polju destrukcije u političkoj sferi korespondira filozofija "snaći se". U političkoj sferi koja oblikuje socijalni karakter da bi se u potpunosti zadovoljio hipostaziran nacionalni interes, što je ravno novom vidljivom božanstvu, članovi društva postaju

bezsopstveni instrumenti, čiji identitet zavisi od angažmana u kultu paganskog heroja. "Um, u smislu razumijevanja", kaže Erich Fromm, " isključivo je osobina homo sapiensa; manipulativna inteligencija kao orudje za postizanje praktičnih ciljeva, zajednička je i životinjama i ljudima. Manipulativna inteligencija bez uma je opasna, jer navodi ljude da se kreću u pravcima koji mogu biti, sa stajališta uma, razorni za njih same. U stvari, što je nekontrolirana manipulativna inteligencija domišljatija, to je opasnija"[7]. U srpskoj religiji kolektivni arhajski doživljaj svijeta je odnio pobjedu nad individualnosti. Tamo gdje ne postoji autentično srpstvo, ne može postojati ni identitet. Arhajsko-paganski čin i doživljaj svijeta dao je svoj osoben ton i smisao društvenom karakteru državne i socijalne zajednice. Razumije se, ukorijenjenost Srba u plemensko-srodničkoj zajednici je bitno doprinijelo prihvatanju religijsko-paganske tradicije, kao što je i ojačalo sklonost ka uvažavanju tradicionalnih autoriteta. Na Zapadu su ekonomski najrazvijenije oblasti imale osobito snažnu sklonost ka crkvenoj revoluciji. Crkveni reformator Luther je uvidio da crkvena revolucija ne može dati povijesni rezultat ukoliko se realizira u društvu utemeljenom na krvno-srodničkim odnosima. Stoga je svoju reformu kršćanstva osnovao na obliku kršćanstva koje se baziralo na gradskoj srednjoj klasi i svjetovnim prinčevima. Bit te nove crkvene revolucije je podređivanje patrijahalnom autoritetu, sa radom kao jedinim načinom zadobivanja ljubavi i priznanja.

Nasuprot tome, stoljetno robovanje Srba pod Turcima povijesnom nužnošću ih je guralo u očuvanje plemenske zajednice s paganskim običajima i vjerovanjima, a borba protiv Turaka razvila je kult paganskog heroja do neslućenih razmjera. Umjesto Lutherove kategorije rada, kod Srba se u povijesnim preinakama razvio kult paganskog heroja kao jednog izvora zadobijanja ljubavi i priznanja. Kult paganskog heroja, kao što smo već akcentirali, nije samo čin oslobodilačke borbe već čin i destrukcije, pljačke i uvećane socijalno-političke moći. Organizirajući oslobodilačku borbu Srba protiv Turaka, Srpska pravoslavna crkva s tradicionalnim paganskim običajima i vjerovanjima je previše zagospodarila životom, dajući osoben ton profiliranju nacionalnog karaktera. Crkva ne samo da je utisnula osnovnu bit društvenog karaktera nacije već je vaspitanjem usadila duhovne odlike, i naročito, pravac obrazovanja koji je uslovljen pagansko-religioznom atmosferom roditeljskog doma, što

7 Ibid., str. 159.

je odredilo izbor poziva i dalju sudbinu pojedinaca. Ovaj uzročni odnos profiliranja etničkog karaktera srpskog naroda i sudbine pojedinca uslovljenog crkvenim običajima i vjerovanjima imao je svoje dominirajuće značenje sve do prve polovine XIX stoljeća. Od tada pa do danas (krajem XX stoljeća) period je od 150 godina, što je veoma malo vremena - s povijesnog stajališta - da se ustaljene tradicionalne osobine mogu transformirati, sekularizirati, zadobiti civilizacijski ton i smisao. Najteže je promijeniti lobanju ljudi. Štaviše, činjenica je da su pravoslavni Srbi pokazali specifičnu sklonost ka religijskom tradicionalizmu, kakva se nije mogla i ne može zapaziti kod katolika Hrvata. Prema tome, jedini uzrok različitog ponašanja ne može se isključivo reducirati u povijesno-političkom položaju ove vjeroispovijesti, već uzrok različitog ponašanja mora se potražiti i u trajnim unutrašnjim osobinama ovog etnosa.

Ako uopće treba pronaći neko unutrašnje srodstvo između određenih osobina staropaganskog duha i tradicionalne ili suvremene srpske kulture, onda te osobine moramo potražiti ne u tobožnjoj manje ili više materijalističkoj radosti srpske vjeroispovijesti, već u njenim čisto asketskim religioznim crtama. Jer to je upravo ono što leži u osnovi paganskog kulta i mita i što kroz konkretne duhove genetičke veze reproducira arhajski čin i doživljaj svijeta. Čin prinošenja ljudske žrtve, koji je vremenom nadomješten životinjskom žrtvom u srpskoj religiji kulta mrtvih koji se zadržao i dan-danas, je arhajski čin. Ko ubija prasnu krmaču ili ovcu koja će brzo da se ojanji, taj uništava čitavo njeno potomstvo do hiljaditog člana. I što je naročito važno u paganskom vjerovanju: ovdje se ne propovijeda samo obična tehnika života - kult paganskog heroja, već jedna samovoljna etika gdje se povreda tih etičkih normi ne shvata kao zaboravljanje dužnosti. Ovdje nije riječ samo o empirijskom prakticiranju paganskog vjerovanja i običajnosti već o jednom etosu, i to je upravo ono što nas interesuje. Sve vrline su samo utoliko vrline ukoliko su vrline heroja, a u sekulariziranoj formi - ukoliko su vrline od koristi kolektivitetu. Ono što čini "summum bonum" ove etike jeste slava heroju, što više sticanja i prisvajanja sa izraženim hedonističkim elementima. Apsolutna i spontana bezobzirnost u težnji da se ostvari slava i sloboda od turskog jarma bila je često najtješnje povezana s najstrožijim pokoravanjem tradiciji. Pokoravanje tradiciji svi su prihvatali kao nešto što je u etičkom pogledu dobro i čemu treba povladivati. Tradicija nije shvaćena kao nešto što je sa etničkog stanovišta neutralno već nešto što je

sudbinski neizbježno, kao glavna sila prema kojoj se mora orijentirati povijesno-kulturno, socijalno-političko i ekonomsko djelovanje. U XIX stoljeću ekonomska sfera robno-novčanih tokova se emancipirala od religijske osnove a socijalno-politička i kulturna sfera ostala je oslonjena na pagansku tradiciju. Glavni protivnik civilizacijskog duha u smislu načina vođenja i ispoljavanja života koji je zaogrnut izvjesnim etičkim maksimama bio je i ostaje onaj oblik arhajskog doživljaja svijeta i ponašanja koji se može definirati tradiconalizmom[8].

Tradiconalizam , oslanjen na staru pagansku religiju zaogrnutu kršćanskom formom, održao je arhajski osjećaj i doživljaj svijeta - opsesivno zagrtački karakter i njegovu destruktivnost bez racionalnih kriterija produkcije i reprodukcije života. S početka XIX stoljeća u Srbiji počinje da funkcionira robno-novčana privreda, ali sa tradicionalnim arhajskim pastoralnim odnosom osnovnog subjekta privrđjivanja. Uzimimo jedan elementaran primjer, počnimo od radnika koji posjeduje sve karakterne osobine paganina. Nadnica na akord je civilizacijsko dostignuće kojim se moderan kapitalist služi da bi povećao intezitet rada, to jest, da se od radnika ostvari najveći mogući učinak. Srbija je od svog postanka do danas poljoprivredna zemlja. Radnik na poljoprivrednom dobru koji se plaća na akord nije stimuliran da više zaradi, koliko da manje radi. Arhajski doživljaj svijeta mu ne omogućuje da postavi pitanje: koliko mogu da zaradim za jedan dan, ako bih najviše radio što mogu, već koliko moram da radim da bih zaradio određenu sumu novca koju sam i do sada primao što podmiruje moje ustaljene potrebe? To je upravo primjer onog pastoralno-arhajskog shvatanja koje definiramo tradicionalizmom u privrednoj sferi. Po prirodi paganin, zarobljen svojom tradicijom, ne želi radom da zaradi novac i što više novca, već hoće prosto da živi, da živi onako kako je navikao praksom snalaženja, da zaradi samo onoliko koliko mu je neophodno. Svuda gdje nastupa modernizacija i veći stepen civilizacije, ustaljeni oblici arhajskog načina života su davali spontan otpor kroz reprodukciju i valorizaciju svih tradicionalnih institucija i odnosa kao imitacije novog. Poznati srpski akademik Vojislav Đurić, kad govori o vraćanju Srba svojoj staroj paganskoj vjeri i starim oblicima života u vrijeme primanja kršćanstva, što je značilo traženje bezbjednosti u kontinuitetu radi očuvanja svog identiteta, neće bez razloga reći da je taj čin tradicionalizma bio

8 Vidi: Max Weber, Protestantska etika i duh kapitalizma, u: Mihajlo Đurić, Sociologija Maxa Webera, Matica Hrvatska, Zagreb, 1964. god., str. 282.

suprotstavljen civilizaciji. U sferi privrede od početka XIX do kraja XX stoljeća zadržao se, ako ne tradicionalizam načina privređivanja, a ono tradicionalni arhajski duh.

Ako se uzme tokom XIX stoljeća čisto trgovačko-poslovni karakter preduzeća, objektivna strana ekonomskog procesa, način vođenja poslovnih knjiga, onda se mora priznati da su plemensko-srodnički odnosi i njihove institucije dominirale nad kapitalističkim oblikom organizacije. Kako u XIX stoljeću, tako i s kraja XX stoljeća, kada se ima u vidu duh kojim su organizatori proizvodnje nadahnuti, onda treba reći da je to tradicionalna privreda. To se najbolje vidi iz činjenice što su mnogi Srbi u toku agresije na suverenu državu Bosnu i Hercegovinu u aprilu 1992. godine, nadahnuti nacionalnim ekskluzivitetom, skočili kao jedan čovjek u činu destrukcije jedne države, ne pitajući se uopće za racionalni interes, razloge i smisao svog čina. Ta činjenica je rezultat i proizvod tradiconalnog paganskog duha koji opstoji u procesu proizvodnje.

U osnovi onoga što možemo nazvati tradiconalnom proizvodnjom i etosom subjekata privređivanja, stajalo je: tradicionalni troškovi života, tradicionalna visina dobiti, tradicionalno vrednovanje rada, način vođenja poslova i ophođenja u proizvodnoj i prometnoj sferi, kao i tradicionalni način zadobijanja mušterija i prodaje proizvodnih dobara.

Dakle, pastoralna etika s arhajskim doživljajem svijeta, taj tradicionalizam stare srpske vjere i starih oblika života korespondira s tradicionalnim duhom u privrednoj sferi. Arhajsko-paganski duh i tradicionalizam duha privređivanja su, ustvari, identični. Ako bi neko pitao modernog kapitalističkog poduzetnika ili radnika kakav je smisao njihove neumorne jurnjave koja im nikad ne omogućuje da se raduju stečenoj imovini, oni bi, ako uopće znaju za neki odgovor, mogli odgovoriti: "Briga za djecu i unučad". Dakako, ovaj moto nije sprecifikum njihovog racionalnog bića, već je prevashodno prisutan i kod tradicionalistički orijentiranih ljudi, onda je njihov moto u krajnoj instanci kategorija neprekidnog rada na poslu kao neophodnog uslova za njihov život. Za razliku od paganina koji smisao života vidi u tradicionalnim oblicima bitisanja, što njegov život u odnosu na civilizaciju čini iracionalnim, destruktivnim, suvremeni radnik sa stajališta lične sreće živi za svoj posao a to je upravo ono što život paganina čini iracionalnim. Iracionalnost u jednom i drugom slučaju se znatno razlikuje, jer je razlika u subjektima koji je nose, sigurno je da kategorija iracionalosti kod subjekta s arhajskim

doživljajem svijeta sadrži znatno širu mogućnost destrukcije i manipulacije njegovim vlastitim bićem. Nema nikakve sumnje da proces racionalizacije u oblasti tehnike i ekonomije uslovljava zamašan dio životnih ideala modernog građanskog društva rad u službi jednog racionalnog oblika produkcije života kontinuirano retušira arhajske doživljaje i karakterne osobine, ali je to povijesni proces.

Snaga tradicionalizma je neosporna; suprotstavljajući se kontinuirano racionalnom sistemu privređivanja, zadržavajući se na povlašćenom taljiganju starih oblika života, pustolovnom kapitalizmu (Srbija u II balkanskom ratu) koji se upravlja prema političkim izgledima i iracionalnoj špekulaciji. Zasigurno je da se razvitak i obnova srpske državnosti, njenog karaktera, može objasniti kao dio općeg razvitka tradicionalizma, naslijeđenih paganskih vjerovanja i običaja, i da se mora objasniti na osnovu načelnog stava prema osnovim životnim pitanjima. Pri tome srpsko pravoslavlje ima dvojaku funkciju: prvo, što je odigralo određenu izvjesnu ulogu u očuvanju srpskog identiteta kroz dramatične egzistencijalne situacije srpskog naroda, i drugo, u očuvanju tog identiteta na tradicionalističkoj paganskoj osnovi u dijelu srpskog nacionalnog bića očuvalo je i sve one arhajske opsesivno-zgrtačke i destruktivne karakterne osobenosti što su u suprotnosti sa jednom racionalnom kulturom i civilizacijom.

Sasvim je jasno da su pagansko-religijski motivi dali osoben ton srpskoj kulturi i državi koja je izrasla zahvaljujući dejstvu bezbrojnih pojedinačnih i posebnih povijesnih motiva. Prema tome, mi se samo pitamo koji bi se od izvjesnih karakterističnih sadržaja srpske kulture mogli pripisati uticaju srpske religije. Ustvari, ovdje hoće da se utvrdi samo ovo: da li je i koliko arhajski pagansko religijski uticaj sudjelovao prilikom stvaranja profiliranja nacionalnog karaktera Srba.

Pod nacionalnim karakterom podrazumijevamo tipične osobine jednog naroda. To jest, postavlja se pitanje koje je karakterne osobine Srba ili u dijelu srpskog nacionalnog bića moguće svesti na starinsku srpsku religiju? I s obzirom na strahovitu isprepletenost i međuzavisnost materijalnih temelja, oblika socijalne i političke organizacije društva, duhovnih sadržaja i religijske sfere u procesu profiliranja jednog nacionalnog identiteta, smatramo za najbolju metodu da se utvrdi koliko je srpska religija ostala paganska (o čemu je već bilo riječi) i kolika je srodnost između izvjesnih oblika religiozne

vjere i etike poziva. Već smo definirali da paganizam predstavlja osnovu srpske vjere što predstavlja temeljnu paradigmu srpskog tradicionalizma u svim sferama ispoljavnaja života. Religiju nikada ne možemo promatrati kao isključivo vjerski fenomen, već, prevashodno, kao povijesno-kulturnu socijalno-političku činjenicu.

Prema tome, u pojmu poziva dolazi do izražaja središnja dogma srpskog pravoslavlja koje formalno prihvata kršćanske moralne zapovijesti i koje kao jedino sredstvo da se živi onako kako je Bogu ugodno priznaje ne samo prevazilaženje ovozemaljske etike kaluđerskom askezom, već ispunjenje ovozemaljskih dužnosti vidi više iz tradicionalnog načina života, a manje iz suvremenog životnog položaja svakog pojedinca. Povijesno gledajući, etika poziva je više bila etika paganskog heroja negoli radnika, što usljed egzistencijalno dramatičnog položaja Srba pod Turcima, što usljed pustolovne ekspanzionističko-hegemonističke srpske politike. Za razliku od rada po pozivu koji proizilazi iz životnog položaja svakog pojedinca, koji rastjeruje religiozne sumnje i daje izvjesnost u vlastito spasenje, poziv paganskog heroja reproducira tradicionalizam i još veću utonulost u paganstvo. Ostajanje pri tradiciji kroz političku opciju paganskog heroja je imitirano i retuširano suvremenošću. Zbog apsolutne dominacije heroja prema svemu što je stvoreno, on se izjednačava u kult gdje je inteživirano stvarno ulaženje paganskih vjerovanja u ljudske duše. I što je još važnije, religiozno organiziranje i podsticanje Srba u oslobodilačkoj borbi protiv Turaka proizvelo je kult paganskog heroja kao jednu vrstu poziva u dijelu srpskog nacionalnog bića kao najsigurnije i najvidljivije potvrde o postojanosti Srbina i njegove vjere, što je moralo biti najjača moguća poluga širenja onog shvatanja života koje smo definirali paganskim tradicionalizmom.

Kroz stoljetnu oslobodilačku borbu, zatim produženu osvajačku borbu za hegemoniju, razvio se specifičan paganski duh čisto nagonske grabežljivosti, suprotan racionalnom načinu privređivanja. Tendenciju paganskog duha čisto nagonske grameždjivosti, kao vidnog oblika ispoljavanja života jednog naroda, uočili su i kritikovali istaknuti pravoslavni dostojanstvenici - u XVIII stoljeću Dositej Obradović, a u XIX stoljeću Ilarion Ruvarac, što je ostalo nezapaženo. U njihovim spisima kritikovana je čisto nagonska grameždjivost, posvjedočena je izričito borba protiv prekomjernog tjelesnog uživanja i žudnje za spoljašnjim dobrima i njenom racionalnom upotrebom. Kult srpskog heroja ne može se izvesti

samo iz oslobodilačkog etosa dramatične povijesne zbilje Srba pod Turcima, već njegovi korijeni sežu u dvijalnim paganskim vjerovanjima i običajima u naslijeđenom arhajskom doživljaju svijeta. Kroz srpsko društvo XIX stoljeća nazire se razdor između naslijeđenih pastoralno-krvno-srodničkih oblika života i embrionalno-racionalističkog duha privređivanja. U slici srpskog narodnog karaktera i danas stoje, jedna pored druge, obje ove crte - pagansko nasljeđe regulirano tradicionalnim etničkim normama i običajima, vrlo rastegljivim, i građanski duh s pustolovnim političkim usmjerenjem. Na taj način retušira se oblik srpske religije civilizacijom, ali pustolovnost ekonomije i politike nam govori da ostaje njen paganski duh. Tek što je vrhunac čisto religioznog entuzijazma s obnovom srpske državnosti bio splahnuo, grč traženja Božijeg carstva se nije kondenzirao u trezvenoj vrlini profesionalne djelatnosti, već u pustolovnom kapitalizmu koji se upravlja prema političkoj hegemoniji. Time religiozni korijen nije odumro, nego se preobrazio u novu političku religiju. Ostvarenje pravoslavne misije je značilo artikulaciju pustolovnog kapitalizma u ekspanziji i osvajanju onih prostora gdje Srbi žive. Tako je paganski heroj postao misionarom koji usput obavlja i profesionalan poziv. Nastala je jedna specifična sinteza kulta heroja i poziva građanskog etosa s isključivo paganskim duhom. Ova sinteza u svojoj pustolovnoj varijanti dala je snažan psihološki podstrek, što je herojstvo proglasila za poziv (gomile novih generala, oficira, državnih činovnika), kao najbolje i, u krajnjoj liniji, primarno sredstvo pomoću koga pojedinac može biti siguran u svoje egzistencijalno postojanje. Snalaženje više nego rad promovirani su pozivom, snalaženje korespondira s pustolovnošću ekonomske i političke sfere, a rad je definiran pozivom u onim najtežim, borniranim životnim nužnostima.

Dakle, jedno od bitnih sastavnih dijelova srpskog heroja - tradicionalno vođenje života na osnovi ideje poziva, tradicije kao imitacije suvremenosti - rodilo se iz paganskog duha običajnosti i vjerovanja. A ovaj moćni mehanizam prisiljava danas, i prisiljavat će, možda, sve dok se ne ohladi i posljednji cent fosilnog goriva na određen stil života sve one koji su opsjednuti ekskluzivitetom tradicionalizma. Da se i posljednji cent fosilnog, divijalnog goriva nije ohladio, već da poprima gromoglasan ton destrukcije, požar nesagledivih razmjera, govori nam najbolje primjer srpsko-crnogorske agresije s kraja XX stoljeća na državu Bosnu i Hercegovinu, gdje je etika paganskog heroja odnijela nesravnjivu pobjedu nad etikom poziva. Briga za pastoralnim širenjem srpske

državnosti na plećima srpskih svetaca i političkih svećenika postaje obavezujući ogrtač koji se ne može lako odbaciti. Ali "sudbina" je htjela, zahvaljujući političkoj pustolovini, da ogrtač postane ljuštura tvrda kao čelik. Bitna karakterna dimenzija paganskih običaja i vjerovanja je mumifikacija postojećeg. To ima za svrhu očuvanje postojećeg. Iz povijesti divijalnih životinja poznat je slučaj da je dinosaur širio svoj oklop kako bi se sačuvao od vanjskih sila. To je imalo značajnog efekta, ali, vremenom, oklop je životinju učinio nepokretnom i ona je uginula. Sudbina paganskog oklopa je nešto drugačija - vraćanje Srba paganstvu je očuvalo njihov identitet, ali ih je s paganskim duhom i arhajskim doživljajem svijeta suprotstavilo civilizacijskom miljeu, reproducirajući stalno duh paganskog heroja kao "oslobodioca". Time što je paganstvo nastojalo da preuredi svijet prema tradicionalnim kriterijima, paganska forma - divijalna ljuštura i njen paganski duh ostali su da žive kao stalna povijesna konstanta, ko zna? Paganski heroj mističnom imaginacijom sebe pretvara u kult, mit, u "posljednje ljude" koji su se uspeli na jedan stupanj ljudske povijesti koji ranije nikada nije bio "dostignut".

Mi smo u najkraćim crtama nastojali da pokažemo kakav značaj imaju paganska vjerovanja i običaji za sadržaj društveno-političke etike i, prema tome, za oblik organizacije i način funkcioniranja socijalne zajednice od religioznog skupa do države. Poslije toga, trebalo bi ispitati odnos paganskog duha prema asketskom i humanističkom racionalizmu i njegovim životnim idealima, kulturnim uticajima, zatim, prema razvitku filozofije, naučnom empirizmu, tehničkom razvoju i prema duhovnoj i kulturnoj sferi. Odgovor je sasvim poznat i sadržan u općoj činjenici koja glasi: paganstvo je suprotstavljeno civilizaciji.

Teško je da suvremen čovjek kroz današnju prizmu može sebi predstaviti od kolikog su značaja religiozni sadržaji svijesti za način života, kulturu i karakterne osobine naroda. Ovo stajalište ne reduciramo na jednostrano spiritualističko uzročno tumačenje povijesti, kulture i suvremenosti, nego samo nastojali da mu damo objektivnu elagobraciju uvažavajući i druge povijesno-kulturne, socijalno-političke činioce. Opća je činjenica da je pagansko vjerovanje kao fundament postojeće srpske religije, koja se može slobodno svesti na kult predaka, dalo osoben ton i smisao socijalno-političkoj etici Srba, koja po svom volumenu sadrži i destruktivne osobitosti, što se manifestnom snagom izražavaju u paganskom heroju.

Još je daleke 1911. godine srpski akademik Veselin Čajkanović, u jednom svom radu današnju "srpsku vjeru" izjednačio sa sujevjerjem, praznovjerjem. "Kada se sve sabere" kaže Čajkanović, "mi imamo ne pravu religiju nego supersticiju" (sujevjerje, praznovjerje)[9]. Sujevjerje i praznovjerje nemaju konkretnu i koherentnu etiku odgovornosti, nego reproduciraju samovolju, destrukciju, polivalentnost individue između moralnog i amoralnog, u krajnjem slučaju, ahrajski doživljaj svijeta utemeljen na strahu kao izvoru nasilja. "Da li je ovaj nedostatak prave religije imao kao posledicu izvesnu moralnu neosetljivost i nezrelost" - to, veli Čajkanović, "treba ispitati"[10]. Planirani odjeljak gdje bi saopćio rezultate svog ispitivanja Čajkanović nije završio, da li slučajno ili namjerno, nije nam poznato. Čajkanović je bio svjestan da bi rezultati tog istraživanja u svom vidnom obliku razotkrili anatomiju srpske destruktivnosti, utemeljene na etici kulta paganskog heroja. Kult paganskog heroja je predstavljao samo drugu stranu srpske državnosti, njene ekspanzije i hegemonije. Dakle, planirani odjeljak "Pobožnost i verski moral" u neobjavljenom rukopisu "Stara srpska religija i mitologija", prema kazivanju Vojislava Đurića, gdje bi se mogla vidjeti kauzalna veza između paganskog sujevjerja i etike destrukcije - moralne nezrelosti, Čajkanović nije završio[11]. Obuzet rekonstrukcijom stare srpske religije u različitim pravcima: antropološkom, sociološkom, psihološkom, filološkom, Čajkanović se nije upuštao u objašnjavanje dubljih uzroka i posljedica konzervativnosti i praznovjerica koje su posredno i neposredno rezultanta starog paganskog vjerovanja.

U svom radu "Starinska religija u našim dnevnim listovima" (1939.) u uvodu - govoreći o dnevnim listovima, sudskim i policijskim izvještajima kao izvorima za povijest srpske religije, Čajkanović naglašava: "... Da su mnogi prestupi i zločini ili rezultat narodnih religijskih shvatanja ili u kakvoj bilo vezi sa njima"[12], i na taj način sugerira da bi ispitivanja u ovom pravcu otkrila neposrednu vezu paganske religije i suvremene destrukcije i samodestrukcije u društvu.

---

9 Citirano prema: Vojislav Đurić, Predgovor, str. XII u: Veselin Čajkanović, Mit i religija u Srba, Beograd, 1973. godine.

10 Ibid. (Potcrtao F. Saltaga).

11 Ibid.

12 V. Čajkanović, Mit i religija u Srba, Ibid., str. 635. (Potcrtao F. Saltaga).

U prvom poglavlju istog rada "O božijem sudu krvlju"; kroz komparativnu analizu, objašnjeno je vjerovanje da krv traži osvetu, da iz rana ubijenog poteče krv kada mu se približi ubica i da se zato neosvećena krv i ne sahranjuje, da krv i iz zemlje može da zavapi za osvetom, da se krv čuvana u kakvom sudu uskomeša u času osvete (provri, proključa).

U drugom poglavlju "O onima koji paze na grad", između ostalih mjera za odstranjivanje grada, naročito je akcentiran onaj primjer iz bačkog Tavankulta, gdje čuvar jednog posebnog zvona ima dužnost da predosjeti nevrijeme od grada i da zvoni sve dok nevrijeme ne prođe. "Ko bi verovao da se u jednom kulturnom kraju, u punom dvadesetom veku, može da nađe ovako primitivan ostatak praznoverice?... U srednjem veku postojalo je u srednjoj Evropi nešto slično,... ali najpotpuniju paralelu imamo kod starih Grka"[13], od kojih i potiče termin "oni koji paze na grad". Kod Grka je, međutim, demonu grada prinošena žrtva, a kod Srba on se goni magijom. Grčki običaj pripada religiji, a srpski magiji. "Prema tome, naš običaj": kaže Čajkanović, "iako pune dve hiljade godina docnije zabeležen od grčkog, u stvari bi bio primitivniji i stariji od njega"[14].

Čajkanović je na osnovu znanstvene analize dnevnih listova, sudskih i policijskih izvještaja sve do četrdesetih godina XX stoljeća utvrdio da su mnoga sujevjerja, prestupi, zločini, proizvod i rezultat srpske religije ili u bilo kojoj vezi s njom, što znači da paganizam sa svojom kontinuiranom opostojnosti reproducira destruktivne karakterne osobine u srpskom nacionalnom biću.

13 Ibid.

14 Ibid.

MITOLOGIJA

Pod mitom (grčki: mythos - riječ, govor, povijest) podrazumijevamo predanje - vjerovanje starih naroda o porijeklu svijeta, o prirodnim fenomenima, o bogovima i legendarnim herojima[15]. Svi pokušaji raznolikih pravaca usporedne mitologije da mitskim idejama daju koherentno značenje - posve su propali[16]. Neovisno od te činjenice, mitotvorstvu po općem sadržaju nedostaje istinske homogenosti. U našem konkretnom slučaju V. Čajkanović je kroz komparativnu analizu "srpskog materijala" s mitologijom indoevropskih naroda otkrio identitet pojedinačnih sadržaja i elemenarnih predanja u posve različitim socijalnim i kulturnim uslovima. Segmenti vjere, dogme i teološki sistem u neprestanoj su borbi, osobito kod paganskog vjerovanja koje se povijesnim retuširanjem profiliralo kao srpska vjera. Čak je i etički ideal vrlo divergentan i teško međusobno pomirljiv. Religijski simboli povremeno se mjenjaju, ali osnovni princip srpske religije kulta mrtvih, kao simboličke i praktične djelatnosti, ostaje nepromjenjen. Kult mrtvih kao vjerovanje s kraja XIX stoljeća psotaje samo puko uvjeravanje.

Neovisno od konkretne povijesne prakse, u mitsku je imaginaciju uvijek uključen akt vjerovanja. Bez vjerovanja u postojanje svog objekta, mit bi izgubio svoje temelje. Svijet mita je dramatičan - to je prirodno i socijalno polje akcije, sukoba, destrukcije. U svakoj prirodnoj i socijalnoj pojavi mit otkriva sukobe tih nepoznatih sila. U mitskoj praksi, sve što se vidi, osjeća, okruženo je specifičnom atmosferom radosti ili bola, ushićenosti ili strepnje, djelatno-konstruktivnog odnosa ili čina destrukcije. Tu nije riječ o fenomenima kao mrtvoj materiji. Svi su predmeti dobroćudni ili zloćudni, prijateljski ili neprijateljski. Taj elementarni oblik čovjekova iskustva može se u potpunosti rekonstruirati u srpskoj religiji, jer svoju prvotnu snagu nije nipošto izgubio čak i s kraja XX

15 U prenesenom značenju mit znači: skaska, priča, izmišljotina, nevjerodostojan prikaz nekih događaja.

16 Vidi: V. Čajkanović, Mit i religija u Srba, Ibid., Klod Levistros, Divlja misao, Nolit, Beograd, 1960. god., Robert Grevs, Grčki mitovi, Nolit, Beograd, 1974. god.

stoljeća. Paganski arhajski čin i doživljaj svijeta. iako je predstavljao doživljaj divljaka, danas to nije slučaj, već je riječ o doživljaju i misli u divljem stanju koja se razlikuje od kultivirane i humanizirane misli čina. Dramatična povijesna praksa Kosovskog boja 1389. godine i srpskog poraza od Turaka narodno predanje je rekonstruiralo u mit. Kosovski mit je imao ingenioznu snagu duhovnog jedinstva Srba s profiliranjem nacionalne svijesti o dramatičnoj njihovoj sudbini. On je razbuktavao žestoke emocije i socijalne zatjeve za slobodom i osvetom.

Kod nas djeluju žestoke emocije, onda sve stvari još uvijek dramatično poimamo. Emocije nam onda nemaju svoje uobičajno lice, nego su obojene specifičnom bojom naših strasti, ljubavi ili mržnje, straha ili nade[17].

Emocije kao produkt mita nazivamo mitološkom emocijom, koja ima ingenioznu snagu. U kom će pravcu ta snaga biti usmjerena, ovisi od socijalne sredine i njenog političkog usmjerenja. Sekularizirani kosovski mit proizvod je tragičnog poraza koji u kolektivnoj svijesti srpskog etnosa budi izvorne arahajske osjećaje. pradivijalne nagone za osvetom i prolijevanju krvi. Danas je arhajski osjećaj izgubio temelje strukture srodstva, ali im je ostala antropološka osnova. Za razliku od paganskih mitova, kosovski mit povijesno postaje političkim mitom, a njegove dogme i sistem djelatnosti političkom religijom. Mit nije sistem dogmi. Sastoji se, prevashodno od djelatnosti više nego li od običnih slika i predodžbi. Da je ritual prije dogma i u povijesnom i u psihološkom smislu - u kosovskom mitu se čini prihvaćenim stajalištem.

Kada se u slici kosovskog mita Turci projiciraju u apsolutnom svom određenju kao protureligija, proturasa, nastupa (u zavisnosti od političkog avanturizma) ritual klanja i onda kad više nema Turaka. Vitalni princip kosovskog mita - antiislamizam politički se operacionalizira nad Bošnjacima islamske vjeroispovijesti. Ingerniozan model mita nije više priroda, nego socijalna zbilja. Sve su pobude kosovske mitologije obnova i projekcija, prostorno širenje srednjevjekovne srpske državnosti. No, tu se srećemo s jednom općenitijom karakteristikom: kosovska mitologija jeste oslobodilačka, ali kad ona opstoji i danas u svom arhajskom sadržaju kao antiislamska, ona je zla kob - destruktivna za druge etničke zajednice islamske vjeroispovijesti, općenito i za druge religije. Ako i traži uzroke za svoj aktivizam destrukcije, oni nisu ni logički ni empirički.

17 Ernest Cassirer, Ogled o čovjeku. Naprijed, Zagreb, 1978. god., str. 106.

nego su "mistični". No, da je sav arhajski mentalitet u svojoj destrukciji mistički, artikuliran nacionalnom ideologijom kao političkom religijom, onda destrukcija sljedbenika mitologije dostiže svoju "vrhonaravnu", moć što se najbolje vidi iz srpsko-bošnjačkih i srpsko-hrvatskih odnosa u XIX i XX stoljeću. Tu se u pravom svjetlu pokazuje da prava podloga mitu nije misao, nego osjećaj. Po destrukciji zla koje je počinjeno od oficijelne srpske politike nad Bošnjacima krajem XX stoljeća se pokazuje da kosovski mit i paganska starinska religija s kolektivnom "etikom" neodgovornosti nisu nipošto nekoherentni. Njihova koherentnost, čemu nas uči povijesno iskustvo, ovisi mnogo više o ingenioznosti osjećaja s pomamnom destruktivnošću, negoli o pravilima logike. To je jedinstvo jedno od najjačih i najdubljih poticaja paganske destrukcije. U tom jedinstvu kosovske mitologije i starinske srpske religije ništa nema određen, nepromjenjiv, statističan oblik. Silovitom i nepredvidivom metamorfozom sve se može preobraziti u bilo šta. Ako mitski svijet i kosovska mitologija ima ikakvu osebujnu i naglašenu značajku, onda se ona manifestira u dvojakom smislu, u kategoriji antiislamizma i zakonu metamorfoze, gdje se poraz promovira u pobjedu, dobro se definira zlom, ličnost, narod se promovira u prijatelja - neprijatelja i dr.

Osebujna i naglašena značajka mita - zakon mefamorfoze važi ne samo za srpsku, već mitologiju uopće. Ustvari, ovdje nije riječ o etničkom koherentnom sistemu, nego o eklektici samovoljnog čina etničkog kolektiviteta. U svakom slučaju, samovoljan čin je socijalno posredovan i politički usmjeren. Bitna karakteristika (o čemu je već bilo riječi) primitivnog mentaliteta nije u njegovoj logici, nego u njegovom općem arhajskom doživljaju života. Primitivan čovjek ne gleda prirodne i socijalne fenomene očima prirodnjaka, društvenjaka koji hoće stvari i odnose klasificirati prema intelektualnoj mjeri. On ni prirodne i socijalne fenomene ne gleda ni kao teoretik ni kao praxis nego s njima saosjeća. Ako se izgubi taj momenat, ne možemo otkriti anatomiju destruktivnosti u jednom etosu, niti naći pristup mitskom svijetu. U njegovu poimanju prirode i života sva različitost je poništena jednim ingenioznim osjećajem - divijalnim uvjerenjem da postoji paradigmatična osnova života, definirana u svojoj složenosti života, što nadilazi raznovrsnost i mnogostrukost ispoljavanja njegovih pojedinačnih oblika. Arhajsko-pastoralni čovjek sebi ne pripisuje jedinstveno i povlašćeno mjesto na ljestvici prirode i socijalne zajednice. Krvno srodstvo, o čemu je već bilo riječi, svih oblika života je temeljna i opća predpostavka mitske misli. Za mitski

i religijski osjećaj priroda je totalitet društva, društvo života. U tom društvu čovjek je reduciran na arhajski doživljaj i nije obdaren nekim istaknutim položajem. On je dio prirode, ali ni u kojem slučaju nije viši od ostalih živih bića. Život tako ima religijsko mitsko dostojanstvo u svojim najnižim kao i najvišim svojim oblicima. U totemskom društvu naći ćemo u istoj razini toteme biljke, toteme-životinje za koje važi i načelo složenosti i neraskidiva jedinstva života. Generacije ljudi tvore jedan jedinstven i neprekinut niz. Prijašnji su stadiji očuvani što smo vidjeli na srpskom religijskom materijalu, vjerovanjima i običajima reinkarancijom. Duše predaka pojavljuju se u novorođenčetu u pomlađenom obliku. Prošlost, sadašnjost i budućnost međusobno se stapaju bez ikakve oštre diferencije, a granice između čovjekovih generacija postaju reminiscencijom.

Osjećaj neuništiva jedinstva života kroz rodovsku zajednicu i njenu mitsku svijest koja ostaje da traje kad više rodovskog društva i nema je tako jak i nepokolebljiv da poriče činjenicu smrti. U mitu u kojem se mumificirao arhajski osjećaj, na smrt se nikad ne gleda kao na prirodni proces, podložan općim zakonima. Smrt nije nužnost, nego slučajnost. Uvijek ovisi o pojedinačnim ili slučajnim uzrocima. Smrt je rezultat kakve čarolije, magije ili neke druge osobne sile. Srpska religija s kultom mrtvih poriče i samu mogućnost smrti. Ako je srpska religija kult mrtvih, u cjelini se da izvesti zaključak da ona po svom sadržaju nije monoteistička, nego je i dalje utemeljena na mitovima i sujevjerjima. U stanovitom smislu kult mrtvih, pozivanje predaka što smo vidjeli iz konkretnog religijskog materijala, jeste negacija smrti. U stanovitom smislu, mitska misao se po svom punom volumenu i sadržaju može interpretirati kao stalna i ingeniozna negacije fenomena smrti. Prihvaćanjem fenomena smrti kao prirodne i zakonite pojave ruši se koncepcija jedinstva i kontinuiteta života, koncepcija kulta predaka ili danas - srpskog kumstva i bratimstva, utemeljenog na krvnom srodstvu. Zbog toga je srpska mitologija uklonila fenomen smrti kao nepoćudan čin. Primitivna srpska religija ujedno ostajući kod arhajskog doživljaja svijeta ujedno predstavlja i najjaču i najenergičniju afirmaciju animalnog života, ali koja ga povijesno mumificira i stoga zapada u svoju protivrječnost u odnosu na promijenjeno povijesno iskustvo. U srpskoj religiji gromoglasno se koristi riječ smrt, ali samo kada su u pitanju sljedbenici druge religije, drugih etničkih zajednica. Nasuprot tome, stalno je prisutno uvjerenje da mrtvi žive. U svom individualnom a osobito kolektivnom osjećanju prisutno je uvjerenje da mrtvi žive.

Stoga čovjekovo ispoljavanje života nema određenih granica u prostoru i vremenu.

Poznati znanstvenik Herbert Spencer iznio je stajalište da se na obožavanje predaka treba gledati kao na pravi izvor religije. Međutim, Spenser se nije bavio konkretno srpskom religijom, već sociologijom religije općenito, te nije mogao ni primijetiti da imamo primjer ne samo obožavanja predaka kao izvor religije, nego uslov i pretpostavku daljeg njenog opstanka. Malo je naroda na svijetu koji na ovaj ili onaj način nemaju kult mrtvih, međutim, kod Srba danas, kult mrtvih u svom rudimentarnom određenju je cijela religija[18]. U srpskom je slučaju kult predaka svepozivajuće obilježje koje karakterizira i određuje cijeli religijski život. Kult predaka u povijesti i suvremenosti, cijelo vrijeme je bio jedna od osnovnih i glavnih značajki religije Srba. Ako u mentalitetu primitivnog čovjeka sudimo i prema njegovim djelatnostima, prema njegovim predodžbama i vjerovanjima - uočit ćemo da su te djelatnosti potaknute strahom od nepoznatih opasnosti. U kultu mrtvih čovjek je našao novu snagu kojom će odoljeti strahu od smrti i odagnati ga. Strah od smrti nedvojbeno je jedan od najvažnijih i najdubljih ljudskih nagona[19]. Strah, općenito, nastoji da se nadvlada suprotnim držanjem - željom da se zadrži ili ponovo dozove duh mrtvog. Mitsko osjećanje ne možemo samo svesti na strah već i na suprotne pozitivne afekte radosti, ljubavi i ushićenja. Osjećanje nevolje, što rezultira strahom je praktično teološko, a osjećanje zahvalnosti prema konstruktivnoj i blaženoj funkciji religije mita je poetsko, estetsko[20]. Za razliku od drugih nacionalno-religijskih zajednica gdje je osjećanje straha i nevolje prolazno, a osjećanje zahvalnosti, kao plemenitog osjećanja je konstantno, u srpskoj religiji je obrnut slučaj.

Pastoralni i lovački način života prilikom dolaska na Balkan, grmljavina i nepogode, vojnički poraz na Kosovu od Turaka 1389. godine, bijeda, kuga, glad i prisilni egzodusi, zaraze i smrt, neprekidne i sve do početka XIX stoljeća neuspješne borbe protiv Turaka više su Srbe vratile svom izvornom paganstvu u očuvanju svog identiteta, negoli bilo koji drugi uzrok. Ta zbivanja, koja su dovela do čudesnog sujevjerja, ponovo su razbudila paganstvo do neslućenih

18 "Kad čovek ne bi umirao, kada bi živeo večito, kad dakle, ne bi bilo smrti, onda ne bi bilo ni religije... Samo je grob čovekov... kolevka bogova... kod većine naroda služba mrtvim, umrlim bitan je deo religije, a kod nekih čak jedina cela religija". Ludvig Feuerbach, Predavanja o suštini religije, BIGZ, Beograd, 1974. god., str. 33.

19 Ernest Cassirer, Ibid., str. 118.

20 L. Feuerbach, Ibid., str. 30.

razmjera. Strah od prirode koji je reproducirao religijsko vjerovanje u paganstvu nikada nije imao moralno značenje straha od sramnih, hrđavih postupaka. Strah je u srpskom paganstvu arhajski doživljaj svijeta koji se održao u svojoj surovosti tako konstantno da je služio kao začin u najrafiniranijim osvetničkim činima. Srpski paganizam njeguje tradiciju straha bez racionaliziranog kršćanskog moralnog značenja. Prvo, u borbi protiv nepoznatih prirodnih sila, zatim, socijalnog zla Turaka, u toj neprestanoj borbi Srbi nisu mogli tražiti blaženstvo, nego moć, snagu, silu. Blaženstvo isto kao sila, moć, snaga, destrukcija, nisu božanstvo, nego su oni dar Božiji. Mada pagansko vjerovanje ukazuje božanske počasti korisnim stvarima kao što su: vatra, voda, Sunce, Mjesec, ono se bitno ne razlikuje od kršćanstva zbog njihovog objekta obožavanja, zbog jednog i jedinstvenog pravog bića od prirode različitog, duhovno nevidljivog, svemoćnog božanskog bića, već po arhajskom doživljaju svijeta koji su kršćani racionalizirali. I kod pagana i kršćana postoji strah, pagani strah doživljavaju kao ahrajsku zagonetku, a kod kršćana ima jedno moralno značenje - strah od sramnih, hrđavih postupaka. I kod pagana postoje principi i razlozi obožavanja, izraženi u dobrotvornosti i korisnosti, moći činjenja dobra i zla, nanošenja zadovoljstva ili bola, zdravlja ili bolesti ali su doživljeni pastoralno bez svoje unutrašnje etičke koherentnosti. Koji će od tih principa odnijeti pobjedu, zavisi od pustolovine grupe, njenog samovoljnog čina. U zavisnosti od dramatične povijesne zbilje, Srbi su pod Turskom vladavinom u duhu paganske tradicije pravili svoje bogove i mitove: svaka nevolja ili tragedija zadobila je svog sopstvenog iscjelitelja i mit. To su bili spasioci u nevolji i darodavaoci neposredne prirode, a kršćanski Bog je proizvod duše i racija. Priroda kao animalno određenje čovjeka uvijek ima i svoju destruktivnu potenciju, u zavisnosti od njenog usmjerenja. Stoga je u paganizmu osjećanje nevolje prosto instinktivno, a osjećanje kršćanske zahvalnosti je plemenito osjećanje, izraz poetske, estetske duhovnosti. Ovo prvo obožava svoje objekte (kultove, mitove) samo u nesreći ovo drugo obožava svoj objekt i u sreći. Pagansko arhajsko divijalno osjećanje kad postane sredstvom i objektom radikalske politike, po svom činu postaje do tog stepena destruktivno da dokida i one korijene na kojima i počiva. Usljed dramatične povijesno-egsistencijalne situacije robovanja Srba pod Turcima mit Srba se očuvao u svojim najsirovijim i najrudimentarnijim oblicima

Mit i kult mrtvih je, ustvari, srpska religija, tako da ne možemo napraviti jasnu distinkciju gdje mit prestaje, a religija počinje. Srpski

mit očuvan danas u svom izvornom određenju nije potencijalna, nego povijesno konkretna i suvremena religija Srba. Prijelaz mita u religiju, prijelaz iz jednog stadija u drugi nije ni bilo, stoga nije bilo nikakve revolucije ni misli ni osjećanja. Imanentno toj povijesnoj činjenici, nije moglo doći do kidanja dotadašnjih društvenih spona statične, konvencionalne i tradiconalne moralnosti. Usljed promijenjenog povijesnog iskustva, statična tradicionalna moralnost postaje amoralnom. U mitološkoj etici riječ je, prvenstveno, o moralnosti više kolektiviteta - plemenske zajednice a manje o odgovornosti pojedinaca. Čovjekova moralnost isto kao i njegovi osjećaji ne potiču od njega samog, nego su mu nametnuti vanjskom prirodnom i socijalnom silom. Tradiciji i običaju čovjek se pokorava ropski, čak i nesvjesno, spontanom duhovnom inercijom ili općim grupnim nagonom. Sljedbenik Srpske pravoslavne crkve nedvojbeno najviše poštuje svoje plemenske običaje i tradicije kao takve, gdje tradicija postaje mitskom svijesti. U takvoj mitskoj svijesti povijest i tradicija doživljavaju svoju rekompoziciju u narodnom predanju koje vrši selekciju povijesnih izvora prema voljnom nahođenju. Humanizacija bogova koja je postojala kod Srba prije Turaka, s padom Srbije pod Tursku, gubi na svom značenju i od božanstva, mitova, izvlače se one karakterne osobine koje su u funkciji oslobodilačke borbe. Idolopoklonstvo se manifestira u sili, a paganski heroj postaje srpskim mitom. Krvno srodstvo, što je nekad povezivalo ljude s biljkama i životinjama, nadomješteno je srodstvom u zajedničkoj borbi i prolijevanju krvi. U tom pogledu i magija se koristi kao sredstvo rata. Za razliku od magije općenito, u konkretnom povijesnom slučaju magija kod Srba služi dvojako - u praktične svrhe a namijenjena je i višim ciljevima, smionim i pogibeljnim pothvatima. Zašto kod Srba mit igra tako dominirajuću ulogu i značenje kako u povijesti tako i u suvremenosti?

Prema našem shvatanju, u svim onim zadaćama koje iziskuju posebne i izvanredne napore, posebnu odvažnost i smionost kakva je bila povijesna pozicija Srba u borbi protiv Turaka, cvjetao je mit i magija isto kao što cvjeta u suvremenosti u periodu ekspanzije i hegemonije srpske državnosti u XIX i krajem XX stoljeća. Isti je slučaj kada se radi o pogibljenom djelu s neizvjesnim ishodom kakva je agresija Srbije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, uvijek se javlja visoko razvijena magija i s njom povezan mit s tiranijom političkih laži. U tom slučaju, politički artikuliran, s jakim emocionalnim nabojem, politički mit "Velike Srbije" pribjegava magijskim obredima čija je suština u odnosu na suvremenu tehniku ubijanja - zaklati

nožem čovjeka kao kozu. Ali, upravo izvedba tih obreda arhajskog čina destrukcije daje mu novi osjećaj vlastite snage - snage volje energije. U ovom slučaju snaga volje i energije sadrži ljudsku potenciju nagona za smrću. Nagon za smrću reproducira "suvremenu" vrstu magije. Ovdje se radikalska politika "Velike Srbije" manifestnom snagom izražava kao politička religija. Magija postaje političkom magijom kojom čovjek do maksimuma koncentrira sve svoje destruktivno-rušilačke moći koje su, inače, u normalnim okolnostima, raspršene i nepovezane. Takvu intenzivnu koncentraciju nameće tehnika same magije kao poizvod političkih ciljeva.

Ako je paganin s arhajskim doživljajem svijeta bio ropski pokoran tradiciji i običajima, nesvjesno on to ostaje i danas, jer je zadržao sve konstante kulta mrtvih, samo što je riječ o transformiranom predmetu obožavanja političkoj koncepciji "Velike Srbije", dakle, političkoj sferi iznjedrenoj iz srpskog pravoslavlja i njegove socijalo-političke misije. Svaki politički potez identičan je magijskom umjeću, iziskuje najveću pozornost. Ako nije izvedena pravilnim redom i prema nepromjenjivim konstantama, magija neće djelovati isto kao i politika, što joj daje karakter političke religije. Primjera radi, pisma podrške građana i kolektiva srpskom predsjedniku Slobodanu Miloševiću za već učinjene političke odluke, ili odluke što treba da slijede uvijek su izvedena programiranom tehnologijom, pravilnim redom i prema nepromjenjivim konstantama imanentno magijskoj proceduri, samo što je ovdje riječ o religijskom ceremonijalu s vidljivim, a kod magije s nevidljivim božanstvom. Ovdje postoji jedna temeljna razlika: politička magija je maligan, a religijska benigan tumor. Sastavni dio srpskog kulta mrtvih predstavlja magija.

Ako religiju definiramo simboličkim, povijesno-kulturnim izražajem naših najviših moralnih ideala i načina života, pod magijom se podrazumijeva bornirani empirizam praznovjerja. Ako je magija inkorporirana u religijsku aktuelnost, onda religijsko vjerovanje kao da postaje pukom praznovjernom lakovjernosti. Od samog je početka religija morala udovoljiti teorijskoj i praktičnoj svrsi. Ona ima svoju kosmologiju i antropologiju, odgovara na pitanja o porijeklu svijeta i ljudskog društva. Iz te paradigme ona izvodi čovjekove dužnosti i obaveze. Kada je u osnovi jedne religije, kakva je srpska, magija - sujevjerje, čovjekove dužnosti i obaveze ostaju maglovite, prekrivrene tradicijom i mitom, oslonjene na pre-

thistoriju. Uzmimo magijske obrede - posipanje pšenice u kući, kvocanje u toku Božića i dr. - takav magijski obred daje nam jasnu i konkretnu sliku magije, njene društvene i religijske funkcije. Kroz dolaženje položenika kao antropomorfnog kulta predaka, sinteze svih živih i svih mrtvih, prostor i vrijeme su iščezli, prošlost i tradicija su postali sadašnjost. Vjerovanje u suosjećaj cjeline kroz kult mrtvih jedno je od najčvršćih osnova same religije. Ali je religijski suosjećaj, o čemu je već bilo riječi, drugačiji od mitskog i magijskog. Religijski osjećaj daje maha osjećaju individualnosti, on je humaniziran u odnosu na mitski i magijski arhajski osjećaj plemenske zajednice. Kod Srba je ideja predaka, kult mrtvih, tako fundamentalna u društvenoj strukturi rodovske zajednice koja je danas ostala da živi u kumstvu i bratimstvu, zadobivši besmrtnost koju pojedinac nije uspio postići. Nakon poraza Srba na Kosovu, epska poezija utrla je put specifikaciji karakternih osobina srpskih svetaca, mitova, sujevjerja. Djelo što ga je započelo srpsko pjesništvo dovršila je obnovljena srpska državnost. Što nije bilo dano srpskim narodnim stvaralaštvom, završio je srpski instrumentalni politički um.

Kosovsku mitologiju nije stvorila moralna težnja nego okrutna krvava borba. Iz tog arahajskog osjećaja neprekidne borbe, mitovima i svetiteljima pripisana su i ona djela koja su među ljudima sramotna i beščasna: krađa, izdaja, prevara. Pa ipak, upravo su te mane i ti proroci srpskih mitova, srpskih osobitih svetaca omogućili da se premosti jaz između ljudske i božanske prirode. U kosovskoj mitologiji narodno predanje je projiciralo povijesnu dramatiku srpskog etosa, a osobito idiosinkraziju spram islama. Antiislamizam je mitski utemeljen, a mit opstoji kroz generacije i prevazilazi život jedinke. Kosovska mitologija sardži reminiscentno moralne, ali izražava vrlo karakteristične duhovne ideale. Ta mitologija je prevashodno funkcionalna u pravcu borbe protiv Turaka i bdije nad određenom narodnom sudbinom. Mitovi nisu zainteresirani za čovjeka pojedinca nego za kolektivitet kojem raznovrsno pomažu. Svaki svetac i mit posjeduje određene karakterne narodne crte, koje se smjerom pale i smjerom gase, koje su stvaralačke ili destruktivne s izraženim kolektivnim nagonom smrti. Te karakterne narodne crte koje su smrtne ili besmrtne, nisu utjelotvorenje moralnih ideala, ali su više stanovit duhovni odnos koji vezuje narod i Boga. Nije bez razloga epsko narodno stvaralaštvo poraz na Kosovu definiralo kao izlaz i rješenje "ka carstvu nebeskom". U kosovskoj mitologiji, uopćeno gledajući, postoji jedinstvo motiva i ciljeva borbe i potpuna riješenost

za smrt za "carstvo nebesko"[21]. Smrtnici i besmrtnici, iako su nekad otjelotvorenje moralnih ideala, više su izraz posebnih duhovnih talenata i težnji.

Sasvim je drugi aspekt božanstva što ga srećemo u velikim monoteističkim religijama. Monoteizam je za razliku od protivrječne i nekoherentne paganske religije usredsređen na jednu fokusnu tačku - na problem dobra i zla. Primitivna pastoralna mitologija je napadnuta i prevladana jednom novom silom - silom isključivo etničkog karaktera. U prvim shvatanjima svetog, nadnaravnog, etički princip je posve nepoznat. Srbi su ostali vjerni svojoj starinskoj paganskoj religiji. U kosovskoj mitologiji, kad su smrtnici i besmrtnici otjelovljenje moralnih ideala, to je samo forma kojom je dat kršćanski pečat na paganski sadržaj - na ovaploćenje paganskog heroja. Destruktivne osobine projecirane u mitu definirane rječju "mana" mogu se koristiti u dobre ili loše svrhe - ali uvijek djeluju na isti način, na sve moguće načine za dobro i zlo. Mana se može definirati kao prva, odnosno, egzistencijalna dimenzija nadnaravnog - ali nema nikakve veze s njegovim moralnim kvalitetima[22]. To su dobre manifestacije sveprožimajućih natprirodnih sila na istoj razini s njihovim zloćudnim i destruktivnim manifestacijama. Dakle, mit falsifikuje život i snagu velikih oplođaja, on je gromoglasan izražaj bola, mašte i magije, cio opseg i bogatstvo prirodnosti. Mitska imaginacija opravdavajući tegobu života, zlo i sve ono upitno, preko pojedinačnog nikada nije uspjela da se uzdigne do onog općeg u beskonačnom moru života i kretanja. Stoga paganstvo nikada nije uspjelo čak i kompromisom sa kršćanstvom, što je slučaj kod Srba, da postane izraz silne osobene moralne snage - on je po svom volumenu i formi samo kršćanska imitacija.

Dok arahajski osjećaji doživljaja svijeta u srpskom pravoslavlju ostaju nepromijenjeni, u monoteizmu i priroda poprima nov oblik, jer je gledana u zrcalu etičkog života. Prirodi se, za razliku od mitske kosmogonije, prilazi s racionalne, a ne emocionalne strane. Dok je etički smisao nadomjestio magiju, magijski smisao opstoji u srpskoj religiji. U kršćanskoj viziji svijeta cijeli se čovjekov život pretvorio u neprekidnu borbu za krepost. U toj sveopćoj borbi vodeća maksima je trojstvo "dobre misli, dobre riječi i dobra djela": Božansko se i vše ne traži i ne pristupa mu se pomoću magijskih moću nego pomoću snage kreposti. Upravo taj oblik univerzalnog etničkog suosjećanja u

21 Episkop Nikolaj. Ibid., str. 64.

22 Ernest Cassirer, Ibid., str. 133.

monoteističkim religijama odnio je pobjedu nad primitivnim osjećajem prirodne i magijske složenosti života. Kod Srba je to bila pirova pobjeda - starinska religija je očuvala svoj sadržaj obmotan kršćanskom formom. Ono što je zasnovano na nagonu života, postalo je suvremenost. Zakon života je upravo podsticao mitsko stvaralaštvo. S kršćanskom formom srpsko pravoslavlje vjerovanje u magiju nije dovelo uopće ozbiljno u pitanje. Pa i samo kršćanstvo je do nekih sasvim razumljivih granica uvažilo magijsko vjerovanje.

Religijska monoteistička evolucija ne znači potpuno uništenje prvih i osnovnih značajki mitskoga. Novi sadržaj proročke monoteističke religije se ne sastoji u njenoj dogmatici niti liturgiji, nego u njenoj unutrašnjoj tendenciji, u njezinu moralnom značenju. Epohalna renesansa što ju je izvela monoteistička religija bila je u tome što je razvila svoj novi karakter, koji se nacionalizira kroz različite etnose. Novi karakter koji je religija dala socijalnoj zajednici se ogleda kroz manifestaciju religije kao povijesno-kulturne činjenice, kroz njeno etičko i religijsko usmjerenje socijalnog života. Postoje pojmovi u paganstvu koji na prvi pogled imaju identično značenje s pojmovnim kategorijalnim aparatom u monoteističkoj religiji, što je obična varka. Primjera radi, pojam čistoće i nečistoće u paganstvu ima fizičko značenje a u monoteizmu prevashodno etičko. Primitivnom sistemu tabua takva distinkcija je posve tuđa. Tu je važno djelovanje a ne pobuda. U monoteizmu tražiti čistoću ili nečistoću u jednom predmetu, u materijalnoj tvari, prosto je nemoguće. Sistem tabua nameće čovjeku bezbroj dužnosti i obaveza. Sve te dužnosti sadržane su u zajedničkom negativnom karakteru, ne uključuju nikakav pozitivan ideal. U tabuu neke se stvari moraju izbjegavati, od nekih se čina valja uzdržati. Riječ je tu prvenstveno o zabranama i zaprekama bez moralnih i jasno određenih religijskih zahtjeva. Sustavom tabua vlada strah, koji zna samo zabrane,a ne i etičko usmjerenje. Strah upozorava na pogubnost čina, ali on u čovjeku ne može potaknuti novu djelatnu ili kakvu moralnu snagu.

Uprkos svojih mogućnosti, sistem tabua je bio prapočetak socijalnog ograničenja i obaveze što ju je iznašao čovjek. Bio je kamen temeljac cijelog socijalnog poretka. Nije bilo segmenta socijalnog sistema koji nije bio reguliran i određen posebnim tauima. Odnosi između vladara i podanika, politički, seksualni, porodični, gospodarski život nisu imali nikakve druge ni svetije veze nego kroz sistem tabua. I sama ktegorija vlasništva u svom embriju izgledala je kao institucija tabua. Da bi se prisvojila neka stvar ili osoba, da se

zauzme komad zemlje ili zaruči djevojka, bilo je nužno da se obilježi jednim tabu-znakom. Vidimo kako se prve religijske predodžbe manifestnom snagom ispoljavaju kao povijesno-kulturne činjenice koje determiniraju način života u cjelini, oblikuju određene plemensko-rodovske karakteristike i vladaju ljudima. Monoteistička religija nije bila u stanju da preko noći ukine taj složeni ali životni sistem zabrana. Ukinuti ga, predstavljao bi čin potpune anarhije. Međutim, veliki su monoteistički proroci čovječanstva našli nov poticaj kojima je čovjekov život otada usmjeren u novom pravcu. Oni su snagu zabrane nadomjestili novom snagom nadahnuća i težnje. Pasivnu pokornost su pretvorili u aktivan religijski osjećaj. Sistem tabua prijeti da čovjeku život pretvori u teret koji na kraju postaje nepodnošljiv. Kršćanstvo, islam, budizam skidaju nepodnošljiv teret sistema tabua, sujevjerja i mitomanije, otkrivajući dublji smisao vjerske obaveze koja je - umjesto ograničenja i prisile - izraz i potreba novog pozitivnog ideala ljudske slobode.

Religija koja ostaje u svojim starinskim običajima i vjerovanjima, u svom tradicionalizmu, koja se zadržava u sujevjerju sa kršćanskom formom, kao što je slučaj kod Srba, ima za posljedicu izvjesnu etičku neosjetljivost i nezrelost.

KOSOVSKI MIT

Srpska religija, koja je neka vrsta povijesnog kompromisa između paganstva i kršćanstva, svojim se značenjem situira negdje između mitologije i religije. Srpski ep, općenito, a posebno kosovski je po našem saznanju kondenzirani mit. Kosovski epski junaci su simbolički prerušeni paganski heroji iz mitologije - antropomorfizirani bogovi. Mitsko se božanstvo transfromira nekad u božanskog kralja, nekad u "božanski narod", a odatle u trećem stepenu u epskog junaka s konkretnim karakternim osobinama. Ep, općenito, čuva mit od raspadanja, posebno kosovski mit i njegovu dramaturgiju[23]. Srpski ep po svom izvoru je početni mit[24]. Zato je i moguće iz epa rekonstruirati kosovski mit. Čitava kosovska legenda po svom mitskom utemeljenju je paganska i znatno je starija od historijske pojave kosovskih junaka[25]. Kosovski mit je prestilizacija paganskih drevnih mitova s novim povijesnim sadržajem. Rekonstrukciju kosovskog mita u bitnim karakterističnim crtama izložit ćemo kroz stihove kosovske epopeje:

Sama knjiga caru besedila:
Care Lazo, čestito koljeno!
"Kome ćeš se privoleti carstvu?
"Ili voliš carstvu nebeskome
Ili voliš carstvu zemaljskome?
Ako voliš carstvu zemaljskome
Sedlaj konje, priteži kolane,
Vitezovi sablje pripasujte,
Pa u Turke juriš učinite,
Sva će turska izginuti vojska,

---

23 Vidi: Natko Nodilo, Stara vjera Srba i Hrvata, LOGOS, Split, 1981. god., str. 674.

24 Ibid., str. 613.

25 Ibid., str. 635.

Ako l' voliš carstvu nebeskome
A ti svakoj na Kosovu crkvu
Ne vodi joj temelj od mermera,
Već od čiste svile i skerleta,
Pa pričesti i naredi vojsku
Sva će tvoja izginuti vojska
Ti ćeš, kneže, s njome poginuti,
A kad care saslušao reči
Misli care misli svakojako
Mili Bože što ću i kako ću
Kome ću se privoleti carstvu!
Da'l ću carstvu nebeskome?
Da'l ću carstvu zemaljskome?
Ako ću se privoleti carstvu zemaljskome,
Zemaljsko je za malena carstvo,
A nebesko uvek i do veka,
Car volede carstvu nebeskome
A negoli carstvu zemaljskome"[26].

Ovaj odlomak iz kosovskog mita odlikuje se jedinstvenošću motiva borbe i riješenošću na mučeničku smrt. Ovo nije rezultanta neke moralne težnje, nego stanovitog duhovnog odnosa koji vezuje Boga i čovjeka, Boga i narod. Dakle, besmrtnost za koju se opredjeljuje car Lazar, smrtnost i besmrtnost - imanentno paganskoj vjeri, nije utjelovljenje moralnih ideala, nego posebnog duhovnog talenta i težnje. Ovdje je u potpunosti riječ, kroz jedinstvo motiva i ciljeva borbe, kroz potpunu riješenost na smrt, da se ne samo opravda poraz na Kosovu kao povijesna činjenica, nego i da se zadovolji paganski motiv i premosti jaz između ljudske i božanske prirode. Jaz je premošćen kroz Lazarevu riješenost na smrt. Borba je za "carstvo nebesno", za "krst časni", kako to kaže Nikolaj Velimirović, "Simbol Carstva Hristovoga"[27]. Velimirović ovdje kaže da je krst simbol "carstva Hristova", međutim, sociologija religije je rekonstrukcijom

---

26 Svi citati iz kosovske epopeje prema: Episkop Nikolaj, Kosovo i Vidivdan, Šabac, 1989. god.

27 Nikolaj Velimirović, Kosovo, Misionar, 1939. god., br. 6., str. 4.

običaja i vjerovanja utvrdila da je srpska religija danas naslijeđena paganska religija kulta mrtvih, ali nije mogla dokazati da li je srpski krst naslijeđeni paganski ili kršćanski Kristov krst[28]. Opredjeljenje cara Lazara za carstvo nebesko jeste motiv premošćivanja između ljudske i božanske prirode, motiv da se premosti jaz između mrtvih i živih u krajnoj konzekvenci. Ishodište te motivacije je u kultu mrtvih. Tu nema individualizacije na čelu sa carem Lazarom, sva se vlastela, vojska, opredijelila za carstvo nebesko. Pa, iako je knez odobrio da jedan od Jugovića ostane u domu svom, svi su bili kolektivnog huka, nijedan se nije htio zadržati. Svi polaze na Kosovo pored uplakane sestre s najgrubljim arhajskim doživljajima života:

"Ne bih ti se, sestro, povratio
Da mi care pokloni Kruševac.
Idem, sejo, u Kosovo ravno
Za krst časni krvcu proljevati
I za vjeru s braćom umrijeti".

Da nije riječ o kršćanskom krstu i o kršćanskoj sprskoj vjeri, već o paganstvu, najbolje nam govori sadržaj iz kosovske epopeje. Sa opredjeljenjem za carstvo nebesko - sa tom notom u duši srpski knez Lazar, njegova vlastela i vojska učinila je sve predsmrtne pripreme s paganskom običajnošću i vjerovanjem. Oprostila se na domu, pričestila na Kosovu, pa pošla pod krstastim barjacima na krst ka carstvu nebeskom, upravo na dan svetoga Vida, i svetoga Amosa, krsne slave kneza Lazara. Vid[29], i Amos su paganski bogovi koji su u srpskom

28 To pitanje postavlja jedan od najboljih poznavalaca srpske religije V. Čajkanović u svom djelu "Mit i religija u Srba".

29 "Prometnuvši stariju arijsku riječ za božanstvo i velikoga boga na nebesima, Slaveni ipak, a u njima Srbi i Hrvati, ovog boga uzdržaše čitava. To im bijaše sveti, jaki Vid. Naziv mu je od vid, vidiš, znati... Vid je takav, jer njegovim zrenjem, njegovim vidom, bogovi postaju. Vid je bog bogova i krsjani ga prometnuše svetim Vidom... Sreća, te i usud, privezani su uz vrhovnog Vida. Vidovo je lice ratoborno, a tome nije čudo u religiji... Riječ sveti prvo neznabožačko značenje jest jak. Svantevid je Jak i Vid. Sveti, jaki bog čistog vidila i nesporne ljutine, bog na nebesima bijaše veoma opasan hrišjanskoj vjeri. Kad se Hrvati i Srbi u ovu vjeru obratiše, i stadoše zatomljivati stare svoje bogove iz svijeta, jamačno popovi njihovi nastojaše da najgušćom koprenom zastru osobito tog poglavara neznabožačkog olimpa. Nego bi čudo bilo, kad veliki bog ne bi ipak, iza sebe ostavio vidljivih tragova. Ostavi ih u imenima, jeziku, u običajima, u pjesmama i pričama...")Natko Nodilo, Ibid., str. 28.-36.). U srpskim narodnim pripovijetkama i zagonetkama karakteristike Vida imaju dominantno značenje. (Vidi: G. Kojanov Stefanović, Srpske narodne pripovetke, 9, Novi Sad, 187 t. god.). "Pokojna jedna duša u crno uvijena, drži u ruci gusku, pa govori: "Ustaj! da kuvamo od vidovitoga guska vidovitu večeru - Božija večera, ili vidovita večera, biće da je večernji sutom vidila." (S. Novaković, Srpske narodne zagonetke, Beograd i Pančevo, 1877. god., str. 18., 32., 91. i 111.)

pravoslavlju zadobili istaknutu poziciju vrhunskih svetaca. Ovi bogovi i kao sveci su zadržali neobrađene sirove karakterne osobine, primitivna shvaćanja iz najgrubljih praznovjerja. Iz cjelokupne kosovske epopeje može se zaključiti da se božansko ne traži i ne pristupa mu se pomoću snage kreposti, nego pomoću magijskih moći. Da je zaista riječ o pristupu u carstvo nebesko pomoću magijskih moći, a ne kroz zrcalo etičkog života, govori nam sadržaj kosovske epopeje.

U svijesti ili podsvijesti cijelog srpstva brujala je jedna tajanstvena nota:

- na Kosovu Hristos djeli mučeničke vijence slave,
- treba se "grabiti za te vence"[30]
- da se zemaljsko carstvo gubi, a nebesko dobija,
- kucnuo je sudbonosni čas da se za krst časni samo žrtvuje jedan narod - njegova vojska.

Ova kosovska magija predstavlja kompenzaciju za povijesnu kosovsku tragediju. Mi pretpostavljamo da se ova vjera u magiju javlja ne samo kao pagansko nasljeđe, već i kao rezultat povijesne tragedije poraza srpske vojske na Kosovu i gubljenja srpske državnosti. Magijsko vjerovanje u nebesko carstvo jeste manifestacija starinske srpske religije, ali i sredstvo njenog temporalnog trajanja. Sasvim je poznato kako se tvrdokorno održava nešto što je jednom steklo psihički izraz i arhajski doživljaj.

S tom notom srpska vojska izvršila je i sve vjerske običajne radnje kao čin predsmrtne pripreme pred kosovski boj.

"I pogibe srpski knez Lazare,
I njegova sva izgibe vojska,
Sedamdeset i sedam hiljada
Sve je sveto i čestito bilo
I milome Bogu pristupačno".

Taj tragizam Kosovskog boja osnovni je motiv i najviši duhovni poetski izraz srpske narodne epske poezije. Kosovski poraz predstavlja nesaglednu i razumom teško shvatljivu ljudsku i nacionalnu tragediju, složenu psihološku, religijsku, moralnu i duhovnu dramu

---

30 Ibid., str. 6. Grabljenje, kao oblik prisvajanja, je odlika paganskog heroja s njegovim zloćudnim ili destruktivnim manifestacijama.

isprepletenu zabludama. Ta polivalentna povijesna drama jednog etničkog subjektiviteta je narodnom maštom - epom pretvorena u mit s rekonstruiranim povijesnim činjenicama kroz ostvarenje "carstva nebeskog".

Bitna konstanta povijesti jeste da je čovjek ubica ili žrtva. Ta ontološko-antropološka konstanta, ma koliko da je simplificirana kao povijesna istina, jasno nam govori da je čovjek po svojoj odrednici stvaralačko i destruktivno biće. Otkad postoji pisana povijest, njen predmet je ubijanje i rat. O ubijanju i ratu spjevani su najbolji epovi čovječanstva - Homerova Ilijada i Odiseja. Dakako, to su paganski epovi koji su ujedno mit paganskog heroja, koji slave osvajanje, porobljavanje i pljačku kao najbolje čovjekove vrline. Duh rata i destrukcije je ispunio etos ljudskog bivstvovanja. Pobjede i porazi u ratu postaju ljudskom sudbinom. Ne postoji nijedan antropološko-antološki dokaz da se ta tragična sudbina čovjeka, naroda, okončala, osobito na Balkanu. Na Balkanu, kada ratovi još nisu ni završeni, kada su pri svom kraju, kad treba da nastupi mir, latentno se vrše pripreme - što hukom povijesti što voljom ljudi - za nove ratove.

Naslijeđe povijesti, geopolitički položaj Balkana sa svojim egzistencijalnim iracionalnostima primorava nas na spoznaju - rat je sadržan i moguć u svim našim potencijalima, kao povijesnom usudu. Koji je temeljni uzrok te činjenice, odgovor možemo potražiti u ljudskoj prirodi. Po svojoj prirodi, povijesno-socijalno posredovanje čovjek je u svojoj ontološkoj suštini agresivno biće, biće koje hoće vlast, moć, prisvajanje, biće koje ne ubija samo u svojoj samoodbrani, iz životne nužde, koje ne ubija u korist slobode, slave ili potvrđivanja svoje moći. Čovjek ne ubija, ne postaje samoubicom iz zle prirode, taštine, zle kobi, čovjek je biće koje ubija i za vjeru, misao, ideju, a dramatika njegovog ubijanja postaje većom što ubija za svoju zabludu. Na prvi pogled paradoksalno zvuči, a to je moguće, da čovjek ubija i u ime dobra, ljudske sreće i spasenja čovjeka i naroda. Čovjek je vjerovatno najviše ljudi ubio kao religijsko, a zatim etničko biće za svoju vjeru i svoju naciju, svog boga. Vjerovatno je i najviše stradao kao žrtva svoje vjere, svoje nacije, svoga boga. U knjizi postanja, toj praknjizi civilizacije, povijest ljudi započinje bratoubistvom. Kain, prvi sin prvog Božijeg čovjeka Adama, ubija svog jedinog brata Avelja, definišući se arheotipom ljudskog bivstvovanja. Suprotno tome, Avramovo žrtvovanje svog jedinca Bogu predstavlja arhetipsku manifestaciju ingenioznosti duha i vjere

kršćanskog Zapada. Novovjekovne revolucije od XVIII do XX stoljeća, kao političke religije, potvrđivaće tu bratoubilačku, oceubilačku i sinoubilačku ljudsku i narodnu sudbinu u grandioznim razmjerama.

Na bazi borniranog i destruktivnog povijesnog iskustva, sasvim je moguće izvući i ovo stajalište. U središtu čovjekovih potencijala sadržana je sila destrukcije i samodestrukcije, koja se na ingeniozan način pali i gasi - sadržan je nagon smrti, pa je čovjek po svojim karakternim osobinama i jedno iracionalno, destruktivno biće s opsesivnim zgrtačkim mentalitetom, koje lako postaje bezumno sa zlom kobi. Fenomen i čin agresije postaje duhovnom hranom, opsesijom niza generacija ovog doba. Srpski ep je postao duhovnom hranom oslobodilačke borbe Srba protiv Turaka, ali je postao i duhovnom hranom zločinjenja i profiliranja destruktivnih poriva, rehabilitacije arhajskih doživljaja svijeta, osnovnom motivacijom povijesnog i "suvremenog" djelanja. Kosovska epopeja je postala kolektivni mit emancipacije srpstva, što je pozitivan čin, međutim, proizvela je i agresiju kao osnovnu motivaciju kolektivnih emocija. Oslobodilačka borba s obnovom srpske državnosti nije završena. Rat se po svom krajnjem ishodu ne završava ratom. On ostavlja motiv za novi rat, posebno kad u dijelu jednog nacionalnog bića ostaje agresivni motiv, zla kob za osvetom, kondenzirana u epskom pjevanju, a mitologija epa uvijek vaskrsava kao zrcalo srpske nacionalne svijesti. Sagledavajući povijesno iskustvo, ne prodirući nikad dublje u anatomiju ljudske ili nacionalne destruktivnosti, mi smo zaista istrajavali u iluzijama o čovjeku kao biću dobra i razuma - ta odrednica projicirana na političku ravan nas je uspavljivala u iluzijama bratstva i jedinstva. Bratstvo među ljudima i narodima je moguće ne na bazi naslijeđenih ili uspostavljenih hegemonističkih odnosa nego na bazi konkretne i suvremene civilizacijske ravnopravnosti. Epska mitska svijest sa svojim opsjenama i mrenama, iluzijama i skaskama o "nebeskom narodu" predstavlja ono duhovno ishodište o neravnopravnosti i hegemoniji. Srpski ep je stvoren u funkciji oslobodilačke borbe, njegovo mitsko trajanje kao dominirajući faktor nacionalne svijesti i onda kad prestaju povijesni uslovi borenja za slobodu, rezultira idiosinkrazijama spram drugih, činom destrukcije - valorizacijom zatamnjenog nagona smrti. Još je rodonačelnik psihoanalize Sigmund Freud u svom pismu Einsteinu 1932. godine pisao: "Mi pretpostavljamo da u čovjeka postoje samo dvije vrste nagona: takvi koji teže održavanju i ujedinjenju - zovemo ih erotski... - i oni drugi koji teže razaranju i ubijanju, njih smo sabrali

pod imenom nagona za agresijom ili destruktivnog nagona... Jedan od obaju nagona jednako je neophodan kao i drugi, a iz njihovog zajedničkog i oprečnog djelovanja proizilaze pojave života"[31]. Ukoliko prihvatimo Freudovo stajalište da su oba nagona erotski i destruktivni - nagon smrti, nužni u reprodukciji života, onda nemamo razloga da istrajavamo u humanističkim i prosvjetiteljskim iluzijama o čovjeku kao biću dobra i razuma, čovjeku kome će znanje, znanstveni i materijalno-tehnički progres humanizirati njegovu prirodu, učiniti ga bićem slobode i razuma. Ne smije se smetnuti s uma da je ljudski progres u dominantnom svom određenju i fascinantni progres sredstava za ubijanje, genocid i uvećano razaranje. Sa progresom, općenito, uporedo nije išla transformacija u progresivnom smjeru arhajskog doživljaja svijeta, što se možemo uvjeriti ne samo na srpskom povijesnom materijalu nego i na povijesno-kulturnim činjenicama drugih naroda.

Okosnica kosovske epopeje je čin samodestrukcije jednog oružanog naroda zbog "carstva nebeskog". "U istoriji kršćanskih naroda nema poznatog slučaja, da cela jedna vojska, ceo jedan oružani narod, bude zapojen voljom za smrću i da ode u smrt za veru svoju. Ne u smrt samoubilačku nego u smrt herojsku... Greše oni koji go-vore: Kosovo je zaustavilo točak naše istorije, unazadilo nas je, da nije bilo Kosova, mi bi danas bili veliki narod!

Baš Kosovo nas je učinilo velikim narodom. Ono je naša narodna Golgota, ali u isto vreme naše narodno vaskrsenje, duhovno i moralno. Ono je zaustavilo moralno raspadanje srpskog naroda. Dalo nam galeriju viteza vere, poštenja i požrtvovanja, koja nesumnjivo vredi više od ma koje galerije mermernih kipova, napravljenih u mirno doba od naroda koji nisu imali svoje Kosovo"[32]. Kosovska legenda, povijesna tragedija kroz kosovski mit u povijesnoj amplitudi srpskog naroda na ingeniozan način je izrazila čin samodestrukcije kao simbolički akt uzrasta i pada, druga faza je iskupljenje u mitologiji i sujevjerju, a treća vaskrsenje jednog naroda. Srpsku zajednicu na okupu njeno duhovno jedinstvo drže dvije stvari: pritisak sile i arhajski osjećaj vjere. "A narod koji je", kaže episkop Nikolaj, "sem ostalih tvorevina, stvorio i svoju naročitu nacionalnu veru (srpsku veru), moglo bi se reći, dao joj drastičnu

---

31 Sigmund Freud, Budućnost jedne iluzije. Naprijed. Zagreb, 1986. god., str. 373. (Potcrtao F. Saltaga).

32 Episkop Nikolaj, Ibid., str. 8. (Potcrtao F. Saltaga).

boju."[33], ta drastična boja jeste kult paganskog heroja, ostajanje pri izvornim paganskim vjerovanjima i običajima, kolektivan čin stvaralaštva, destrukcije i samodestrukcije. Kompenzacija kršćanske vjere sujevjerjem. U nacionalnoj religiji, kojoj je paganstvo dalo "drastičnu boju", povjeravan je sili da li u oslobodilačkoj borbi ili činu samodestrukcije potencijala i nagona smrti ima dominirajuće značenje. Ovdje se pravo i sila iskazuju kao opreke, kao zla kob, rat, a koja je usmjerena protiv drugih. Ali i unutar postojeće etničke zajednice ne može se izbjeći nasilno rješavanje sukoba. U tom slučaju ne može se od arhajskog mentaliteta očekivati neka humanizacija etičkih propisa sadržanih u mitu, osobito kosovskoj mitologiji, tj. moralni nivo pripadnika je u korenspodenciji s paganskim običajima i vjerovanjima.

Kosovski mit svoje prve impulse sadrži u povijesnoj činjenici poraza, to je tragična sudbina svekolikog srpstva, međutim, njegovi ideali spasa kroz čine samodestrukcije su izgrađeni na paganskim divijalnim izvorima, omogućeni kolektivnim vjerovanjem i nadarenošću, i te prve izvore mit je zadržao kako bi omogućio njihov kontinuitet. Zadovoljenje koje mit poklanja subjektima koji ga nose, nacističke je prirode i počiva na ponosu zbog već očuvanog dostignuća. Da bi se to zadovoljenje upotpunilo, komparacija sa drugim kulturama je nadomještena činjenicom koliko današnji mit sadrži onih izvornih paganskih elelemata u sebi[34]. Dakle, tu ne postoji usporedba s drugim kulturama koje su se posvetile suvremenim djelima i razvile druge ideale. Na taj način, zahvaljujući toj temeljnoj odrednici srpske mitologije kao oblika kulture, čija se legtimnost i ideal mjeri po tome koliko je ona okrenuta tradiciji, mit je anticivilizacijski utemeljen. Svaka kultura, zahvaljujući svojim razlikama, prisvaja sebi pravo da omalovažava druge. Na taj način kosovska legenda, mitski ideal, pored svog višestrukog značenja postaje povodom razdvajanja i neprijateljstva između različitih kultova, što se osobito manifestira ingenioznom snagom sukoba među nacijama. Ne treba zaboraviti da se civilizacijsko dostignuće jedne kulture ne mjeri samo po tome koliko je ona utemeljena i

---

33 Episkop Nikolaj, Kosovo i Vidovdan. Ibid., str. 76.

34 Za ovo naše stajalište najbolji primjer nam je ep "Smrt majke Jugovića", čiji su junaci, konji, vile, koplja, mačevi, običaji uzeti iz najdivijalnije srpske paganske prošlosti. (Vidi detaljnije o tome: Natko Nodilo, Ibid., str. 668.-681.; V. Čajkanović, Mit i religija u Srba, Ibid., str. 543.-555., 586.-587., 399-605., 613., 618., 619., 624., 638., 640., 641.

okrenuta u tradiciju nego koliko je okrenuta ka suvremenosti, koliko valorizira suvremena stvaralačke interese i potrebe. Čin destrukcije i samodestrukcije kosovske mitologije reproducira paganina u svom divijalnom stanju, porobljenog i poniženog u turskom ropstvu, ali zato je on heroj koji sudjeluje u samooslobođenju i zadaći da ovlada drugim nacijama i da im se propišu zakoni. Mit uopće, a posebno kosovska epopeja, nudi zamjensko zadovoljenje najstarijih paganskih vjerovanja i stoga bolje od ičeg drugog djeluje na obje vrste nagona - nagona za životom i nagona za smrću.

S druge strane, mitske tvorevine uzdižu osjećaj poistovjećenja, toliko potreban svakome etnikumu, što se manifestira kao tradiconalizam, ali to služi ujedno i nacističkom zadovoljenju, jer predstavlja dostignuće posebne nacionalne kulture. Svaka kultura, u suštini počiva na sankcioniranju i humanizaciji nagona, tako i srpska vjera kulta mrtvih, nagonima daje osoben sadržaj, ton i smisao. Ti nagoni su produkt i rezultat arhajskog doživljaja svijeta, paganskih običaja i vjerovanja, koji procesom sekularizacije društva zadobijaju određenu formu, ali im ostaje divijalni sadržaj. Činjenica da jedan nagon ne može biti zadovoljen uskraćivanjem, on može biti samo potisnut mjerom zabrane, a stanje koje ta zabrana uzrokuje nazivamo oskudicom. Cjelokupna je srpska mitologija, od poraza na Kosovu, pa do dana današnjega antiislamski utemeljena. Nagonske želje uskraćene zabranom, u ratovima zadobijaju stravičan divijalni sadržaj i ton destrukcije sveg islamskog, bošnjačkog. Svi oni nagoni od Kosova koji nisu bili zadovoljeni usljed zabrane ukazane povijesne mogućnosti vaskrsavaju kao sujevjerje, bal kosovskih junaka, paganskih heroja, koji hoće svoje zadovoljenje. Nagonske želje koje nisu imale mogućnost svog zadovoljenja s kosovskom mitologijom u sprskom nacionalnom biću iznova se rađaju kao ubilački antiislamski poriv smrti. Nagon smrti u jednom dijelu srpskog nacionalnog bića nad sljedbenicima islama je povijesno posredovan nagon determiniran tradicijom, ekonomijom, nacionalnom idejom i politikom. Ni kultura se prema tim divijalnim nagonskim htijenjima nipošto ne odnosi na jedan način, negdje su ti nagoni uskraćeni zabranom, negdje kulturno prevladani, u srpskoj religiji, mitologiji su samo zatamnjeni i očuvani. Srpska kultura, kosovska epopeja, pod određenim uslovima u zavisnosti od političkog usmjerenja antiislamsku destrukciju još uvijek vrši, pa čak i zapovijeda. Ustvari, starinska paganska religija je predstavljala najstariju sferu prostranog razvoja nagona. Kršćanstvo, koje je formalno udarilo pečat na srpska paganska vjerovanja, nije uspjelo

da obezbijedi preobrazbu divijalnog, da ga učini moralnim kroz proces kristijanizacije. U onom dijelu srpskog nacionalnog bića kod kojeg je proces odricanja od nagona smrti završen, od neprijatelja kulture postaju njeni promicatelji, kosovska epopeja predstavlja čin promicanja kulta paganskog heroja koji, kao osvetnik i oslobodilac, hoće da vlada drugima. Moralni nivo njenih pripadnika zasigurno počiva na psihološkom uvidu prema kojem čovjek u sebi nosi destruktivna nagonska svojstva kojima tradicionalizam određuje konačan smjer. Može se postaviti pitanje otkuda bi se trebali pojaviti svi ti nadmoćni "nepogrešivi" sljedbenici kosovske epopeje, koji kao ponornica poslije kiše imaju svoje razorno dejstvo. Radi se, naime,o stoljetnoj tradiciji antiislamski utemeljenoj, koja se "prosvjećivanjem" kontinuirano iznova javlja sa svakim rođenim djetetom. Kosovsko-mitska tradicija svakako proizvodi u svojoj raznolikosti sadržaja i pobuda i neprijateljske pobude ljudi, ne na odricanju, već valorizaciji nagona smrti. Čovjek mora računati sa činjenicom da u svim ljudima postoje destruktivne divijalne anticivilizacijske sile i tendencije i da su one u velikog broja individua dovoljno jake da odrede njihovo ponašanje u socijalnoj zajednici. Divijalnom ponašanju osoben ton daje političko usmjerenje, nacionalna ideja, nacionalni program.

Po svom političkom volumenu srpski nacionalni program ukorijenjen u tradiciji i mitologiji je ekspanzionistički i hegemonistički. Politička sfera, utemeljena na ekspanziji i hegemoniji je rodno tlo nagona smrti paganskog heroja. U takvom nacionalnom programu vaskrsavaju cjelokupna paganska vjerovanja, tradicija, arhajski doživljaj svijeta, a politika hegemonije postaje novom političkom religijom. Ono odlučujuće jeste u kojoj mjeri ti nagoni s takvim političkim, nacionalnim usmjerenjem postaju znatno destruktivniji? Kosovska mitologija je sublimacija cjelokupnog paganskog nasljeđa, sublimacija nagona smrti, poetski izraz anatomije srpske destruktivnosti i samodestrukcije. Narod koji je stvorio nacionalnu vjeru i dao joj "drastičnu boju", kako to kaže episkop Nikolaj, Kristovu je sveopštu ljubav pretvorio u svoju nacionalnu ljubav, to je u osnovi starinska paganska religija ljubavi za sve one koji joj pripadaju, a okrutna i netolerantna prema sljedbenicima druge vjere. Sljedbenici srpske nacionalne vjere svojom ambivalentnašću osjećaja pokazuju međusobno odbojnost prema etnički i kulturno srodnim narodima. Međusobna odbojnost se javlja usljed zahtjeva za poistovjećenjem jednog naroda s drugim, obično većeg naroda na račun manjeg, što rezultira daljom

nacionalnom diferencijacijom, šovenskim raskolima i genocidnim činima. Stoga u kosovskom mitu nije sadržan samo oslobodilački etos jednog naroda, iako je i to već ujedno i otvorene duhovne mogućnosti šovinističke destrukcije spram drugih. Isto onako kako srpska vjera nastavlja da živi kao praznovjerje, kao što se održava jedno narodno vjerovanje uobličeno u nacionalni program, tako se danas oni prvotni arhajski doživljaji svijeta, sadržani u mitologiji i kao praktičan čin destrukcije produžuju da žive u psihologiji ruralnih masa, oslobođeni lične odgovornosti. Mitologija, kao kolektivna samosvijest srpstva XX stoljeća, koja se zasniva na paradigmi da je Srbin svojim rođenjem nerazdužno dužan mrtvim stradalnicima Kosova, iracionalna je svijest s jasno intoniranim arhajskim tonovima destrukcije i afirmacije nagona smrti. Srbin s kraja devete decenije XX stoljeća ne može svoje nacionalno pitanje niti nacionalnu svijest usljed promijenjenog povijesnog iskustva, novih komunikacionih odnosa među ljudima i narodima rješavati na mitologiji, sujevjerju, vjerskom folkloru, paganskim legendama i apokrifima, skaskama, kao što to danas čini. U toj opciji paganska mitologija postaje fundusom političkog vodjstva. Smatram politiku jednim od sredstva progresa, i to sredstvom koje treba neprekidno, demokratski, moralno i intelektualno provjeravati i po rezultatima u praksi vrednovati, međutim, politika utemeljena na mitologiji postaje političkom religijom, kojoj je nagon smrti sredstvo za ostvarenje ekspanzije i hegemonije.

Glava IV

RELIGIJA I NACIJA

Ovo poglavlje nema za svrhu da šire elaborira značaj religijskog faktora u profiliranju nacionalnog fenomena. Prethodno smo govorili kako paganski običaji i vjerovanja kao osnova srpske religije danas proizvode određene destruktivne karakterne osobine u srpskom etničkom biću. Da bi u potpunosti potvrdili naše stajalište, ovdje ćemo ukratko iznijeti da religija ne proizvodi samo određene karakterne osobine, socijalni karakter, u okviru jedne etničke ili nacionalne zajednice,već i samu naciju. Ovdje religiju ne uzimamo isključivo kao vjerski fenomen, već kao povijesno-kulturnu činjenicu. Još će znameniti njemački socijalni mislilac Max Weber u svom poznatom djelu "Protestantska etika i duh kapitalizma", pisati: "... Da se razlika u veri poklapa s razlikom u nacionalnoj pripadnosti..."[1]. Religija kao povijesno-kulturna činjenica nije posljedica, nego uzrok nacionalnog subjektiviteta. Od svog postanka pa sve do Francuske revolucije 1789. godine religija je previše gospodarila životom, predstavljala je ogromnu socijalnu snagu koja vlada emocijama ljudi, određuje ritam i način života, daje osoben ton vremenu i prostoru, određuje način ishrane i odijevanja, sve ono što igra neku ulogu u čovjekovom životu. Ona predstavlja i danas, u doba opće sekularizacije i prosvijećenosti s kraja XX stoljeća, čovjekovu duhovnu snagu. Religija je ogromna snaga, koja vlada ne samo socijalnim procesima i odnosima nego i emocijama ljudi. Fakat je da je religija, kao povijesno-kulturna činjenica, obuhvatala totalitet ispoljavanja čovjekove duhovnosti, ona je kompenzirala mjesto znanosti, profilirala je jedan koherentan i dosljedan pogled na svijet

---

1 Max Weber, IV Protestanska etika i duh kapitalizma, u Mihajlo Đurić, Sociologija Maxa Webera. Matica Hrvatska, 1964. god., Zagreb. str. 272. (Potcrtao F. Saltaga).

koji usljed promijenjenog povijesnog iskustva i danas igra važnu ulogu. Ako hoćemo da dokučimo paradigmatičnu suštinu religije, onda s povijesnog stajališta moramo imati na umu šta ona pruža ljudima. Religija objšnjava porijeklo i nastanak svijeta, pruža im zaštitu i konačnu "sreću" u svim socijalno-povijesnim promjenama, upravlja njihovim mislima, postupcima, profilira karakterne osobine naroda. Poznata je činjenica kako se uporno održavaju karakterne osobine naroda, ono što je jednom zadobilo svoj mentalno-psihološki izraz. Nećemo, dakle, biti iznenađeni kada i danas, pored monoteističke religije, osobito u srpskom pravoslavlju, iako toga nisu oslobod ene i druge religije, imamo mnogo ispoljavanja animizma koja su se održala sve do današnjih dana, većinom kao takozvano praznovjerje, pored i iza religije[2]. Bitna konstanta religije se ogleda kroz vršenje njenih socijalnih funkcija. Prva funkcija je: religija zadovoljava ljudsku žeđ za saznanjem, čini isto što i znanost, samo drugačijim sredstvima i metodama. Usvaja tekovine znanosti i prilagođava se novim povijesnim uslovima, odgovara na suvremene izazove vremena. Druga funkcija koja nadmašuje tekovine znanosti jeste: religija ublažava strah ljudi od opasnosti i socijalno-kulturnih promjena, uvjerava ih u dobar ishod, pruža im utjehu u nesreći i dr. Tim pitanjima se bavi i znanost otkrivanjem uzroka i zakonitosti jedne pojave, ali usljed svoje nerazvijednosti, ona ljude prepušta često patnji. U svojoj trećoj funkciji - kad daje propise, izdaje zabrane i ograničenja, religija humanizira individuu i socijalnu zajednicu. To osobito važi za monoteističku religiju, koja je postulirala kategoriju ravnopravnosti među ljudima i narodima. Ipak, zli duh, kao preživjeli ostatak iz divijalnog perioda, zadržao je izvjesno mjesto u sistemu religije. Sasvim je jasno, ali je kasno došlo do izražaja, da su se pokazala nevjerodostojnim i ona tvrđenja religije što čovjeku obećavaju zaštitu i sreću, pod uslovom da ispunjava religijske etičke zahtjeve. Temeljni religijski postulat da se vrlina nagrađuje, a zlo se kažnjava, u svojoj povijesnoj amplitudi ostao je nekoherentnim ozbiljenjem. Često je paganski heroj lukav i bezobziran čovjek koji grabi priželjkivana dobra svijeta, a krotka individualnost ostaje praznih ruku. Mračne, bezosjećajne povijesno-socijalne sile bez etičkih kriterija određuju sudbinu ljudi. Često ona sistem vrline i kazne, kome je religija pripisivala interkontinentalnu vladavinu, izgleda kao da ne postoji.

2 Sigmund Freud, Autobiografija, Nova predanja, Matica srpska, Beograd, 1981. god., str. 274.

Nas prevashodno interesira povijesno-kulturni uticaj religije na geopolitičkom prostoru države Bosne i Hercegovine, gdje se susreću, prožimaju tri monoteističke svjetske religije: katoličanstvo, pravoslavlje i islam. Prve značajne pisane tragove o religijsko-etničkim odnosima u Bosni nalazimo kod Slovenca Benedikta Kuripešiča, koji je 1532. godine putovao preko Bosne u Carigrad[3]. Kuripešič kaže da je u donjoj Bosni, koja se prostire od Une do Sarajeva našao tri narodnosti (nationes) i tri vjere: "Prvo su stari Bošnjaci, koji su rimokatoličke vjere, drugo su Srbi (Surffen), koje zovu Vlasi, a mi ih zovemo Zigi (Zigen) ili Martolozi (Marscholozen)[4]. Ovi dolaze iz Smedereva i Beograda, a vjere su Pavla (tj. istočno pravoslavne)... Treći su narodi pravi (1) turci..."[5]. Opisujući zatim gornju Bosnu, koja se po Kuripešiču protezala od Sarajeva do Zvečana, kaže: "Stanovnici ove zemlje dvojake su narodnosti, a naime Turci i Srbi... Srbi ili Zigi i Martolozi..."[6]. Dakle, Kuripešić boravi u Bosni u periodu kad etnička i religijska karta nisu još uobličene, a proces islamizacije nije dovršen. On ingeniozno uviđa dvojaki karakter narodnosti, osobito kategoriju romanskih Vlaha pravoslavne vjeroispovijesti, koji još nisu asimilairani u srpsko etničko biće. Dakle, Kuripešič boravi u Bosni kada proces islamizacije i diferencijacije po religijskoj osnovi nije završen. Ono što je temeljna odlika njegovog djela jeste što je on među prvim otkrio da su Srbi u Bosni pretežno etnogenezom Vlasi. S turskim osvajanjem Bosne 1463. godine nastupio je proces islamizacije, gdje promjena vjere postaje istoznačnim pojmom s promjenom etničke zajednice. To je multipliciran proces posredovan nizom povijesno-kulturnih činilaca, paralelno s prelaskom bogumila, pravoslavnih i katolika u islam nastupaju procesi preobraćenja istih ovih skupina i na katoličanstvo. Vidni su organizirani zahtjevi unijaćenja, gdje se sukcesivno kroz sve te procese i odnose promjene vjere vršila diferencijacija, ne samo na vjerskoj osnovi između kršćana i muslimana, zatim između katolika i pravoslavnih, već i etničko uobličavanje

---

3 Kuripešič je najstariji putopisac Bosne. Njegov putopis je izdat pod naslovom: "Itinerium Wegrayss kun May. potschofft gen Constantinopel zu den Turkisehen keiser Soleyman", u: Jugoslovenska akademija znanosti, Zagreb, Rad LVI, str. 141.-196.

4 Martoloz u prevodu s grčkog znači uvijek naoružan čovjek, konstantno raspoložen za boj.

5 Rad LVI, Ibid., str. 12., 164.

6 Ibid., str. 174.-175.

narodnosnih skupina. U tom vjerskom mozaiku Bosne javlja se vjerska surevnjivost. Franjevci pominju u svojim izvještajima da su fanariotske vladike u Bosni smatrale upravo u periodu kada se vjerska diferencijacija odvijala na liniji kršćani-muslimani da i katolici spadaju pod njihovu vjersku upravu, te da plaćaju njima prinose kao i pravoslavni[7]. Nasuprot tome, franjevci zastupaju stajalište da je papa vrhovni poglavar obiju crkava, te da su pravoslavni šizmatici, a oni su prava vjera. Franjevci su razvili veliku prozelitsku revnost, jer njihova je božija funkcija "obraćanje inovjernika na katoličku vjeru"[8]. Usljed religijske diferencijacije ojačala je vjerska surevnjivost koja će se manifesnom snagom izraziti u oblikovanju zasebnih etničkih zajednica osobenog karaktera i mentalno-psihičkog sklopa. Religijska diferencijacija rezultirat će etničkim uobličavanjem posebnih narodnosnih zajednica, među kojima se, u zavisnosti od povijesnih prilika i interesa, javlja tolerancija, neposredni oblici suživota ili obrnuto - isključivost, mržnja, surevnjivost.

Bosna i Hercegovina sa svojim geopolitičkim položajem, nasljeđem povijesti, posjedovala je naročite predispozicije za promjenu vjere. Konvertiranja je bilo i u predislamskom periodu kad kršćanstvo nije bilo u dovoljnoj mjeri ukorijenjeno, a kršćansko heretičko bogumilsko učenje je postalo vladajućim principom. Kada su Turci zavladali Bosnom i Zahumljem, islamizirali su se bogumili zajedno sa bosanskim plemstvom i izvjestan broj pravoslavnih. Prihvatanje islama nastavilo se i proširilo na ostale dinarske Srbe sve do kraja XIX stoljeća[9]. Uporedo sa procesom islamizacije Bosne, u kojoj je islam postao vladajućom religijom usljed omogućene vjerske tolerancije, ostvarila se katolička misija. Vršeno je pokatoličavanje pravoslavnih, prema nekim autorima u znatno višem opsegu nego što se može potvrditi izvještajima franjevaca i povijesnim izvorima[10]. Diferencijacija usljed promjene vjere je rastočila pojedina bratstva,

---

7 Vidi: T. Smičeklas, Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, Jugoslovenska akademija, Zagreb, 1981. god., str. 82.

8 Stipan Zlatović, Franovci države presvete otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji. Zagreb. 1888. god., str. 233.

9 Jovan Cvijić. Iz društvenih nauka, Beograd, 1965. god., str. 301.

10 "Mnoga katolička bratstva predstavljaju pokatoličene pravoslavne starine, tako pamte mnoge pokatoličene porodice oko Mostarskog blata i u Hrasnu u Hercegovini da su bile pravoslavne vjere. Ima i vrlo starih doseljenika iz Crne Gore, iz Bjelopavlića i drugih oblasti koje su se pokatoličile". (Jevto Dedijer, Porijeklo bosanskohercegovačkog stanovništva, Pregled, Sarajevo, 1911. god., br. 7. i 8., str. 425.)

tako da imamo bratstva čiji dijelovi pripadaju pravoslavnoj, katoličkoj i muslimanskoj vjeri. Promjena vjere nastupa između ostalog i usljed migracije stanovništva. Evo primjera promjene vjere koje navodi franjevac Zlatović: Godine 1648., kada su visočki franjevci preveli 10.000 ljudi iz Bosne u Dalmaciju, mnoge od njih su pokatoličili, sam župnik Šibenika, otac Juro Marković, "pridruži jedinstvu katoličkog zakona 77 čeljadi". Na samom početku bečkog rata, franjevci, Franjo Marjanović i Ivan Knežević, doveli su iz Hercegovine u Dalmaciju 2.000 ljudi koji su prevedeni u katoličanstvo 1723. godine. Namjesnik generala franjevaca na skupu propagande rimske kurije je predočio svjedodžbe da su franjevci u Bosni u posljednje 23 godine preobratili 1.350 "Turaka", tj. Bošnjaka "raskolnika i krivovjeraca" u katoličku vjeru. Godine 1739. franjevci su pokatoličili u Vrgorcu oko 100 pravoslavnih[11]. Drugi franjevac Batinić navodi da je proces pokatoličavanja uzeo maha u Bosni i Slavoniji. Godine 1595. fra Petar Soljanin (Tuzlak) je preveo mnoge "raskolnike" u krilo Katoličke crkve. U Slavoniji, oslobođenoj od Turaka, o čemu nam priča T. Smičeklas, franjevci su obratili sve Bošnjake-muslimane, te "nevjernike, krivovjere i raskolnike u katoličku vjeru"[12]. Postoje i povjesni izvori - popis duša Bošnjaka-muslimana koje su franjevci od 1702. do 1723. godine pokatoličili. Taj je popis "sastavljen na temelju izvornih svjedodžbi i potvrđen od c.k. provizora u Požegi, po njemu je 1601 duša u Slavoniji, naročito u okolini Broda, prevedena u katoličanstvo. Papski izaslanik fra Ivan u svom izvještaju o Bosni kaže da franjevci "svake godine obrate mnoštvo inovjernika". Preobraćanje Bošnjaka-muslimana u katoličanstvo dostiže svoju kulminaciju kada su Mleci osvojili Dalmaciju, a Austrija Slavoniju. Prema kazivanju Zlatovića i Batinića 1688. godine, otac Andrija Rešica u Kninskoj krajini je pokrstio velike skupine muslimana. Osvajanjem Vrgorga, pokatoličeno je 25 Bošnjaka, u Čitluku na Neretvi 1694. godine Franjevac Bartul Arbić je pokrstio 30 "Turaka". Naziv Turčin je sinonim za Bošnjaka-muslimana. Kada je osvojen Imotski, pokršteno je 23 Turčina[13]. Prema izvorima koje elaborira Batinić, sam fra Jakov Tvrtkovčanin,

---

11 Stipan Zlatović, Ibid., str. 79.

12 T. Smičeklas, Ibid., str. 77.

13 Stipan Zlatović, Ibid., str. 233. i 236.

gvardijan Kraljeve Sutjeske prekrstio je 385 ljudi, žena, djece, a ostala braća obratila su "silu nevjernika i raskolnika"[14]. Zasigurno da je najviše za promicanje katoličanstva u Bosni učinio Anđeo Zvjezdanić, koji je nekad bio pravoslavac, prešao na katoličanstvo i docnije postao starješina franjevačkog reda u Bosni[15].

Ove činjenice nismo iznijeli da se vidi koliko je koja konfesionalna zajednica promicala svoju misiju, već kako bi akcentirali da je promjena vjere ujedno značila i promjenu etničke zajednice. Promjena vjere je sukcesivno značila i promjenu načina života, običaja, promjenu duhovnosti i karaktera. U individualno biće inkorporiraju se mentalno-psihološke duhovne osobitosti koje nastaju zajedničkim životom jedne religijsko-konfesionalne zajednice. U religiji kao povijesno-kulturnoj činjenici u običajima, jeziku, te uopće u kulturno-povijesnim tvorevinama nalazimo neke produkte duševnosti koji su nam sa promjenom vjere dati kao gotovi, stalne objektivne konstante koje prožimaju i determiniraju naše biće. Bosna predstavlja onu tipičnu povijesno-kulturnu činjenicu, vidan oblik i sadržaj koji nam kazuje koliko je religija uticala na formiranje karakternih osobina različitih etničkih zajednica. Dinarski čovjek u Bosni je plahovit tip s naglašenom arhajskom osjećajnošću i brzinom radražljivosti. Od dinarskog čovjeka monoteistička religija je proizvela krotke i smirene ljude, kao što je slučaj sa bosanskim katolicima, a takvi su ne samo katolici od starine nego i pokatoličeni pravoslavni, bogumili i muslimani[16]. Karakternu osobinu krotkosti i mirnoće bosanskih katolika prvi su uočili franjevci, koji kažu da katolici "poput ovčica slijede svoje duhovne pastire". Karakterologiju bosanskih katolika je dao 1708. godine papski izaslanik fra Ivan u svom izvještaju kad kaže: "Kamo sreće kad bi italijanski katolici koliko poštovali najznamenitije ostanke svetih, koliko bosanski katolici poštuju svećeničku odjeću, te da bi toliko u Italiji cijenili biskupe, koliko ovde cijene vodu kojom sveštenici ruke umivaju"[17]. Još je daleke 1885. godine srpski znanstvenik M. Đ. Miličević utvrdio

---

14 Batinić M., Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini, Zagreb, 1888. god., str. 147.

15 Fra Mijo V. Batinić, Franjevački samostan u Fojnici od stoljeća XIX-XX, Zagreb, 1913. god., str. 129.

16 Jovan Cvijić, Ibid., str. 305.

17 Citirano prema: Jovan Cvijić, Ibid., str. 305.

kauzalni odnos između islama i krotkosti i smirenosti Bošnjaka-muslimana. Miličević simplificira i reducira islamsku vjeru na stajalište: "Jedan je jedini Bog! I Muhamed je Prorok Božiji", zatim odmah konstatira da je ta vjera kod svojih sljedbenika "stare korenite osobine izmenila"[18]. "Tek čuda šta biva u jednoj kavani, u koju se zbivaju Bošnjaci Turci! Znaš li kakva je tišina, mada njih 20 sedi, sećaš li se kako oni trpe i sačekavaju jedan drugoga u razgovoru, nikad nema slučaja da dvojica njih u jedan mah besede! A pogledaj na takvu istu kavanu kršćansku! Kakva vreva! Kakva vika, i zabuna".[19] Naslanjajući se na prethodno duhovno i povijesno nasljeđe Jovan Cvijić je s dosta lucidnosti uvidio uzročno-posljedični odnos islama i mentalno-psihološke strukture Bošnjaka. Definirajući osobine Bošnjaka-seljaka, Cvijić kaže: "Kod njih se ne zapaža nimalo one finoće u poznavanju ljudi, ne mogu odmah, kao što je često slučaj sa rajom, da ocene s kim imaju posla. Ali po gostoljubivosti, srdačnosti i ljubaznosti ne samo ne izostaju od kršćana nego ih uopšte uzevši, nadmašuju, i to je osobina i muhamedanske vlastele i seljaka... Najzad, interesuju se više za verske i materijalne stvari nego za intelektualna pitanja. Uz to se njihovo interesovanje za materijalne stvari probudi samo onda kada su u pitanju njihovi lični interesi, i tada se pokaže onaj sebični, uski 'bošnjaluk' muslimanskih begova i seljaka, osobita duhovna skučenost bosanskih muslimana... Izgleda mi da sam često primećivao, naročito kod seljaka, jasno izraženu sklonost, jasniju nego kod kršćana, za disciplinom, za poslušnošću, pa čak i za potčinjenošću"[20]. Bošnjačke osobine discipliniranosti, poslušnosti, pa čak i za potčinjenosti izvodi iz muslimanskog vjerozakona i Dušan J. Popović[21], s početka XX stoljeća. Među misliocima XVIII stoljeća prevladavalo je stajalište da je islam racionalna religija, vrlo bliska čistome deizmu, minimumom mitologije i iracionalnog naboja. Ovo stajalište decidirano je iznio Voltaire u "Eseju o običajima".

"Svi ovi zakoni koji su, osim poligamije, tako strogi i njegov (Muhamedov) nauk koji je tako jednostavan, privukoše uskoro

18 M.Đ. Miličević. Međudnevnica. Beograd. 1885. god., str. 63.

19 Ibid., str. 563.-564.

20 Jovan Cvijić, Ibid., str. 308.-309.

21 Dušan J. Popović. O Turcima u našoj prošlosti, Srpski književni glasnik za 1929. godinu.

štovanje i povjerenje u njegovu vjeru. Nadasve je dogma o jedinstvu jednoga Boga, predstavljala bez misterija i primjerena ljudskom razumijevanju svrstala pod njegov zakon silne nacije. Zakonodavac muslimana, čovjek moćan i strašan, utemelji svoje dogme svojom hrabrošću i oružjem. No njegova vjera postade milostivom i trpeljivom. Božanski utemeljitelj kršćanstva, živući u poniznosti i miru, propovijeda praštanje uvreda, a njegova je sveta i slatka vjera našim bjesnilom postala najnetolerantnijom od svih i najbarbarskijom"[22]. On je tumačio da islam, kao monoteistička religija, sadrži najviše socijalnih elemenata, da mnogo njegovih odredbi ima "pozitivan" karakter, te da on dublje od ostalih vjera prodire u duše svojih sljedbenika. U konfesionalno-etničkim odnosima muslimana - katolika i pravoslavnih u Bosni i Hercegovini bitno je dokučiti dijalektiku diferencije i identiteta tih odnosa. Za razliku od prirodno-etničke srodnosti i jezika koji predstavljaju onu zajedničku osnovu ove tri konfesionalno-etničke zajednice, religija je onaj povijesno-kulturni činilac njihove diferencijacije i uobličavanja kao zasebnih etničkih identiteta. Dok različitost religija predstavlja paradigmatičnu osnovu etničke diferencijacije na širem globalnom planu, jezik i etničko porijeklo predstavljaju kulturno-povijesnu činjenicu etničke diferencijacije u sklopu iste religijske zajednice. Tako, kada je riječ o procesu formiranja bošnjačkog etnosa, taj proces ne možemo dokučiti u svom korijenu ako ga sagledavamo samo kroz prizmu islamizacije, nego ga je nužno sagledati i kroz sukcesivnu socijalnu diferencijaciju u odnosu na osmanski azijatski etnički supstrat u okvirima osmanske države. Povijesna diferencijacija bosanskohercegovačkih etničkih zajednica, koja se sastojala u očuvanju maternjeg jezika i drugih domicilnih etničkih specifičnosti u socijalnom životu u odnosu na osmansku državu, dolazi u prvi red. Bit etničkog bošnjačkog fenomena ne leži samo u islamizaciji već u diferencijaciji Bošnjaka spram osmanskog društva[23]. I to prvo u diferencijaciji koja se očituje u religijskoj sferi u odnosu na pravoslavne i katolike i diferencijaciji koja se sastoji u očuvanju jezika i prirodno-etničkih osobina Bošnjaka u odnosu na Osmanlije azijskog porijekla. Dakle, kada je riječ o povijesti iz koje se talože tekovine konfesionalno-etničkih odnosa, proces diferencijacije je dvojakog

---

22 Citirano prema: Maxime Rodinson, Marksizam i muslimanski svijet. Globus. Zagreb, 1988. god., str. 80.

23 Branislav Đurđev, Neke napomene o islamizaciji i bošnjaštvo u istoriji Bosne i Hercegovine. Prilozi za orijentalnu filologiju, 41./1991. godine, str. 30.

karaktera diferencijacije u sklopu slavenskog etnosa po religijskoj liniji i diferencijacije u sferi jezika i zajedničke etničke i kulturne srodnosti u odnosu na osmansku državu.

Ako je religija pradigmatičan sadržaj po kojem se ove tri konfesionalno-etničke zajednice razlikuju jedna od druge, onda religija kao povijesno-kulturna činjenica nije samo pretpostavka nastanka novih etničkih zajednica, nego i objektivan uslov njihovog suvremenog trajanja. Bošnjaci se upravo po islamu razlikuju od pravoslavnih katolika, odnosno, Srba i Hrvata, što u krajnoj konzekvenci znači da islam nije samo uslov nastanka tog naroda nego i suvremena pretpostavka njegovog opstanka. Sa totalnom sekularizacijom islama nestalo bi Bošnjaka kao zasebne etničke zajednice, bili bi asimilirani, iskorijenjeni kao takvi. Ovdje uvijek religiju, kao što smo akcentirali, promatramo kao povijesno-kulturnu činjenicu, a ne u nekoj reduciranoj formi, svodeći je na čisto religijski fenomen. Ako religija proizvodi naciju, onda ona postaje primarnim uslovom bez koje se ne može zamisliti nacionalna suvremenost. Sasvim je jasno da religijska sfera, povijesno kulturno posredovana, proizvodi i određene karakterne osobine u okviru te nacije. Religijskom diferencijacijom je nastala diferencijacija u karakteru, običajima i pogledima između pravoslavnog, muslimanskog i katoličkog dinarsko-slavenskog etnosa u Bosni i Hercegovini. Dinarski slavenski etnos je plahovitog karaktera, arhajskoga osjećaja utemeljenog na rodovsko-plemenskoj zajednici, tako da je umnogome zavisilo od religijske sfere u kojoj mjeri će se te dinaroidne osobine preinačiti u novu kvalitetu. Zasigurno je da religija utemeljena na praznovjerju, čije je domicilno ishodište rodovsko-plemenska zajednica, neće preinačiti dinaroidnu plahovitost, nego će je samo zatamniti, mumificirati. Te osobine u potpunosti dolaze do izražaja u prelomnim povijesnim ili politički isforsiranim situacijama. U etnogenezi sva tri naroda u Bosni i Hercegovini sadržana je dinarska violentnost, zavisi u kojoj mjeri će ona doći do izražaja od povijesno-kulturnih, socijalno-političkih, idejnih faktora. Stoga se ne možemo složiti sa simplificiranim i idejno-tendencioznim stajalištima o prirodnoj predodređenosti pojedinih naroda animalno-brutalne ili duhovno-kreativne funkcije.

Renan nam jednako govori o Berberima i Turcima kao o "teškim, brutalnim i bezdušnim rasama"[24]. Nasuprot tome, s druge strane

24 Citirano prema: Maxime Rodinson, Ibid., str. 79.

racionalne misli i metafizičkog duha. Takvi su Grci, Indijci i Perzijanci. Te osobine Turaka, Arijaca, ako i postoje, nisu prirodno rasno svojstvo tih naroda, one su povijesno-kulturni produkt posredovan mnogobrojnim socijalnim faktorima i odgovarajućim uslovima. Ne smije se upasti u zamku socijalnog determinizma u simplificiranu shemu da socijalni faktori determiniraju prirodu karaktera nacionalnosti. Mora se uvažiti i naslijeđena prirodno-karakterna osnova etniciteta, koja daje oslobeni smisao, tempo socijalnom procesu. Kod pojedinih naroda dominiraju konstantno određene karakterne osobine koje pogoduju socijalnoj hemisferi, pa se sa zdravorazumskog posmatranja čini kao da su urođene. Mobilizacija zatamnjenih divijalnih karakternih osobina obično se ostvaruje u suvremenosti putem ideoloških stimulansa, koje manje-više, prema okolnostima, prate materijalni interesi. Ideološki stimulans koji najviše mobilizira nagone destrukcije jeste prisustvo nepomirljivog neprijatelja koji se vidi u drugoj naciji, religiji, proturasi, protureligiji. To nije ništa drugo nego proces mistifikacije, proces unaprijed definirane tiranije laži o drugom narodu kao zloj kobi današnjice. Da bi uspjela takva "mistifikacija", zahtjeva uslove objektivne vjerodostojnosti mita, i sklonost naroda da ga prihvati kao svoju istinu, sklonost koja varira prema uslovima u kojima se nalazi. To predstavlja osnovu jednog destruktivističkog stava i čina. Dok je Zapadna Evropa s početka XIX stoljeća svoju vrijednosnu orijentaciju gradila prema stepenu sekularizirane duhovne emancipacije od religije, balkanski narodi su se mogli promatrati kroz prizmu koliko su se u religijskom monoteizmu emancipirali od paganstva. Na Zapadu se emancipirana duhovna sfera uzima kao temeljna vrednota nacionalne ili kulturne identifikacije[25], za razliku od paganskog duha sujevjerja koji postaje osnovom Srpske pravoslavne crkve. Starinska pretkršćanska vjera koja predstavlja danas okosnicu Srpske pravoslavne crkve je sačuvala karakterne dinarske osobine, davši im dublji i nacionalniji smisao.

---

25 Marx će karakterne osobine naroda definirati kroz prizmu duhovnog identiteta. Tako će Njemce nazvati filozofima, Francuze socijal-utopistima, a Engleze polit-ekonomistima. Marx to ne objašnjava samo socijalnim uzrocima, nego i sklonosti naroda za tom vrstom duhovnosti. O sklonosti Njemaca za spekulativnim filozofskim duhom kod nas je pisao Vladimir Dvorniković: "Filozofska ljubomornost, čuvanje originalnosti i potpune neovisnosti poznata je značajka njemačke filozofije... Filozofi (Njemci) "čistoga uma" i kriticisti hoće da filozofiji osiguraju posebno mjesto, poseban zadatak i sasvim posebne, samo njene metode... Ne zaboravimo da Njemci ljube (filozofsku) terminologiju... Vladimir Dvorniković, Wilhelm Wundt i njegovo značenje, Zagreb, 1920., str. 17., 22. i 25.

Glava V

DINARSKI SRBI

Opće karakteristike

Karakterologiju dinarskih Srba preuzeli smo u rekonstruiranoj formi od poznatog srpskog znanstvenika Jovana Cvijića. Morali smo prići rekonstrukciji nekih Cvijićevih stajališta, jer je Cvijić kao znanstvenik bio ujedno i srpski nacionalni ideolog, strateg ratnih ciljeva Srbije 1915. godine, real-političar operacionalizacije koncepta Velike Srbije. Njegova idejno-politička orijentacija je reproducirala pseudoznanstvenu pristrasnost i tendencioznu neobjektivnost u definisanju karakterologije pojedinih balkanskih naroda. Za primjer dovoljna nam je samo Cvijićeva tipologija srpske nacije na šumadijski, erski i moravsko-vardarski varijetet[1]. Cvijić, dakle, Makedoncima (vardarskom varijetetu) osporava povijesni i nacionalni subjektivitet kao i Bošnjacima, reducirajući ih na srpsku etnogenezu[2]. Da bi u potpunosti izvršio asimilaciju diferenciranog dinarskog stanovništva Bošnjaka, Hrvata, Makedonaca, Crnogoraca u Srbe, Cvijić prvo hipostazira njihove zajedničke, opće dinarske osobine, koje su, po njemu, ostale neokrnjene novim kulturama[3]. Dakle, kao da religija kao povijesno-kulturna činjenica, dramatičnost povijesti i poluvalentni socijalno-politički uslovi na Balkanskom geopolitičkom prostoru nisu imali nikakvog značenja u profiliranju ljudi i karakterologiji naroda. Kao da se sama povijest, kultura,

1 Jovan Cvijić, Dinarski Srbi i njihov violetni tip, Pregled, Sarajevo, 1912. god.

2 Jovan Cvijić, O iseljavanju bosanskih muhamedanaca, Književni glasnik, 16. juna 1910. godine.

3 Jovan Cvijić, Dinarski tip, Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje, knjiga II, Beograd, 1931. god., str. 137.

civilizacija, odvijala mimo ljudi i naroda, povijesti je bilo, ali bez njenog povijesnog subjekta. Moramo akcentirati da je Cvijićeva analiza karakterologije naroda u nekim momentima savršeno znanstvena, a u nekim momentima dolazi u svoju protivrječnost kao pseudoznanstven čin, uklapajući se u postojeću nacionalnu konstrukciju. Stoga je naša zadaća da odvojimo one znanstvene momente od pseudoznanstvene nacionalne konstrukcije, dovodeći ih u vezu sa povijesnim činjenicama suvremene epohe.

Po svojim psihičkim osobinama, dinarski tip čovjeka je živog duha i tanane inteligencije. Osjećanost mu je ingeniozna i raznovrsna, povodi se za svojom maštom kao i maginacijom, prvim impulsom oduševljenja i srdžbe. U svojim akcijama obično se dinarski čovjek inspirira osjećajima, a manje pobudama moralnog karaktera. Da bi se izazvala ingeniozna sila njihove snage, treba dirnuti u njihovu osjećajnost, osjetljivost, u njihov individualni kult, kult i mit nacionalnog ponosa. Kroz upitnost kulta i mita zadire se u pitanje časti, ideala, pravde i vrhonaravske slobode. U anatomiji srpskog kulta kosovske mitologije leži ključ rješenja srpske antiislamske destruktivnosti. To su glavni uzroci koji pokreću dinarske Srbe, kao i uzroci unutrašnjeg međusukoba. Otuda proizilazi polarizacija na pravovjerne i izdajnike, otuda proističe srećan ili nesrećan tok njihova života, mnogo više nego što je produkt individualne sebičnosti i lakomosti. Sa ovim se inspiracijama, osjećajima arhajskog doživljaja svijeta sukobljavaju i diferenciraju dva dijametralno suprotna instinkta, nagon za životom da se izvojuje svoje mjesto u svijetu i nagon za smrću, da se po svaku cijenu osigura svoje mjesto u svijetu, mjesto opstanka i slobode ali i hegemonije i ekspanzije. Vjera u svoja pregnuća je fanatična, Dinarac ne vjeruje da ima zapreke koje nije moguće svladati. U njegovoj psihologiji ne postoji kategorija prevladavanja zapreke nego urgentno njeno svladavanje - destrukcija. To proizilazi iz njegove vjere koja je violentna, proizvod ad hoc situacije sa bezgraničnim pouzdanjem.

Očito da je riječ o vrhonaravski izraženom idealizmu koji postoji motornom snagom individualnog i kolektivnog djelovanja. Uz taj idealizam vezana je jedna bitna karakteristika, tradicionalna dimenzija srpske tragične nacionalne samosvijesti - žalom za osvetom "Kosova" - porazom Srba na Kosovu 1389. godine, kada su Srbi izgubili svoju državnost. Obnova srpske državnosti i to u proširenom obimu postaje konstantom ideala generacija. Ova postojanost i apsolutna vjera u nacionalni ideal apsolutiziran do krajnjih

konzekvenci sadrži ne samo stvaralačku notu, instikt za životom, nego projecirana na Bošnjake kao osmansko islamski produkt reproducira nagon smrti. Svi ovi tradicionalni nacionalni ideali sadržani su u cjelini srpskog narodnog predanja, čak i u tužbalicama (narikačama) prilikom sahranjivanja mrtvih. Srbi su se ponekad mirili s tim da podnose tragizam i patnje svoje povijesti radi socijalnog i nacionalnog ideala.

Arhajski doživljaj svijeta se upotpunosti manifestuje kroz vezanost dinaraca za zemlju i prirodu svog kraja. Vezanost za zemlju je više iskonski prirodni osjećaj nego li doživljaj koji se reflektuje kroz zemljišno-gruntovni izvadak. Zemlja kao prirodna i egzistencijalna osnova produkcije i reprodukcije života igra dominirajuće značenje u odnosu na urbaniziranu životnu sredinu. Pretežan dio dinarskog etnosa živi od zemljoradnje, u neposrednoj komunikaciji sa prirodom kao istinskom osnovom ispoljavanja svih formi života. Sve do kraja XIX stoljeća to nije eksploatatorski odnos spram prirode nego neposredan odnos saradnje i uvažavanja. Pored stečenog procesa učenja, ponašanje dinarca je određeno osjećajima, nagonima, instinktima. Dakle, rad seljaka kao i zanatlija nije bio neprijateljski izrabljivački napad na prirodu. On je bio saradnja s prirodom: ne njeno silovanje, već transformiranje prirode prema njenim zakonima čak i u onom slučaju kada se priroda u svojoj raznolikosti javlja u formi demona, vještica, vila, vukodlaka, totema i unišava čovjekovo djelo - usjeve, stoku i dr. Dinarski čovjek je adaptiran prirodnim nedaćama, spokojnije i bolje podnosi usud sudbine. Karakterologija ovakvog dinarskog tipa jeste izražen osjećaj jake veze s prirodom i s precima[4]. Ni u jednoj drugoj zoni ljudi nisu srasli s prirodom kao ovdje. Već smo istakli u prethodnom izlaganju da je neposredna povezanost čovjeka s prirodom u religijskoj sferi rezultirala mitologijom, magijom, toteizmom, sujevjerjem. Kroz ovaj arhajsko-pastoralni odnos čovjeka i prirode, kod čovjeka se osobito razvija vid, sluh, čulo mirisa, smisao za orijentaciju[5].

---

4 Jovan Cvijić, Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje, Knjiga II, Beograd, 1931. god. U: Jovan Cvijić, Iz društvenih nauka, Beograd, 1965. god., str. 140.

5 "... nađu se noću i u velikim šumama. Osećaju šum i šapat prirode od klopotanja izvora i šuštanja lišća do podzemnih zvukova i trepeta, i to u njima izaziva muziku od osećanja i želja. Ovi se utisci naročito primecuju na ženama. Na narodno osećanje i na narodnu maštu utiču visoke i prostrane planine, sa dubodolinama i vododerinama, dalje osamljeni i kršni krečnjački vrhovi raznih oblika. Od velikog su uticaja na narodnu fantaziju krasne reke, kojih nestaje u ponorima da se posle nekoliko kilometara opet pojave iz pećina, zatim suve prostrane i razgranate pećine, bezdane i surdupine intermitentni izvori, koje zovu potajnicama..."; Jovan Cvijić, Ibid., str. 140.

Na dinarskog čovjeka violentnom snagom utiču stare velike šume, osobito hrastovi na ruševinama starih kula, gradova i crkava. O svim tim prirodnim i povijesnim objektima u narodnom predanju postoje misteriozne skaske koje rasplamsavaju maštu i senzibilitet. Pred tim objektima dinarski čovjek strepi ili im se povjerava. Prirodni predmeti postaju totemima, a povijesni objekti mitom. Oni su simbol lokaliteta, legitimiteta stoljetnog postojanja na tim prostorima, rafinirani izraz narodne duše. Na kraju, neposredna, intimna veza i saradnja s prirodom izražava se u narodnim običajima i vjerovanjima, navikama, karakternim crtama i sujevjerjima. U religijskoj sferi iz svjetkovina koje se vezuju za prirodne fenomene - za planine i planinske vrhove, sva priroda i povijesne činjenice se manifestiraju kao antropomorfna, živa, djelatno stvaralačka i destruktivna bića. Po prostranim poljima i planinama javljaju se razne vile kao spasioci ili urotnici ljudskih sudbina. Dok u oblacima obitavaju vjetrogonje i "zduhaći", iz jezera izlaze krilati konji, vodeni bikovi, ljutiti zmajevi iz čijih čeljusti sipa silovita vatra. Čovjek je zavisan od svih tih zlih i dobrih duhova, njegova sudbina je u njegovim rukama. Ta vjerovanja i sujevjerja, produkt čovjekove neposredne saradnje sa prirodom, okosnica su srpske religije. "Dinarski Srbin je toliko", kaže Jovan Cvijić "preinačio pravoslavnu veru i dao joj svoj pečat i svoju boju da je to zbilja 'srpska vera', to je njegova vlastita tvorevina, koja je posle državne propasti bila čuvar narodnog jedinstva. U nekim oblastima (npr. Stari Vlah u Srbiji) ima tragova stare crkvene kulture, i kuća koje "daju popove već 300 godina"; i s tim u vezi neobično jaka težnja za pismenošću (mnogo samouka) i "učevnošću" i jako poštovanje "učevnih". U oblasti dinarskih Srba su prvi centri i starih i novih srpskih država: Ras kod novog Pazara, Skadar, Pauni, Prizren, Priština, Trebinje, Vrhbosna, Jajce, zatim Šumadija i Crna Gora. Ali je najveću ekspanziju i značaj srpska država dobila kad se proširila i na oblast vardarskih Srba, u taj period padaju i naše najlepše crkvene gradevine". Šumadija se oslobodila uz jako sudjelovanje moravsko-vardarskih Srba. Oni su bili od znatnog uticaja na ekonomski razvitak Srbije, a u najnovije vreme su dali važne predstavnike nauke i književnosti"[6]. Cvijić nam ovdje govori da je dinarski Srbin preinačio pravoslavnu vjeru i dao joj svoj osoben pečat kao "srpskoj veri"; ali ne uzima u obzir koliko se ta vjera očuvala do današnjeg dana, koliko je očuvala dinarske karakterne osobine, način i doživljaj svijeta.

---

6 Jovan Cvijić, Dinarski Srbi i njihov violentni tip. Pregled, Ibid., str. 83. (Potcrtao F. Saltaga). Iz ovog vidimo da je Cvijić zastupnik političke ekspanzije Srbije.

Saradnja sa prirodom dinarskog čovjeka posredovana je socijalnom organizacijom - zadrugom. Zadruga je najkarakterističniji oblik socijalne organizacije dinarskih Srba, koja se održala u svom punom volumenu sve do kraja XIX stoljeća[7]. U zadruzi žive u zajednici više potomaka koji vode porijeklo od zajedničkog pretka. Analogno plemenskom običaju gdje se uzima najhrabiji za glavara, u zadruzi uz hrabrost se uzima i mudrost, koja se traži od starješine. Običaji, koje su Srbi donijeli sa sobom u VI - VII stoljeću na Balkansko poluostrvo, očuvali su se neokrnjeni sve do XIX stoljeća, a neki imaju svoje važenje i dan-danas. Cjelokupan način ispoljavanja života dinarskog čovjeka je utemeljen na običajima. Običaj je druga narav, priroda, bitna karakteristika srpske etničke zajednice. Poznato je koliko se u srpskom narodu uvažava krsno ime kao karakteristično etničko obilježje i čisto srpski proizvod[8]. "Krizu koju je kršćanska crkva proživljavala učinila je da su njezine odredbe morale umnogome da popuste od svoje strogosti, da se nacionaliziraju, ili da se mjesto njih vrate stari religiozni pogledi i običaji[9]. Kod Srba, običaji se drže čak i onda kad prestanu razlozi za njihov opstanak, pa čak i onda kad izvorni njihov značaj i smisao postaje reminiscencijom. Tihomir R. Đorđević vrši klasificiranje srpskih običaja:

1) *Socijalni običaji* su ispoljavanje života individua u zajednici-zadruzi, bratstvu, selu plemenu, kneževini, s regulacijom tih odnosa individue sa zajednicom ili jedne zajednice spram druge;

2) *Ekonomski običaji*. To su običaji po kojima se zadovoljavaju egzistencijalne potrebe i interesi (lov, ribolov, stočarstvo, zemljoradnja, zanatstvo, građevinarstvo i dr.);

3) *Religozni običaji* su običaji kojima se uređuju odnosi ljudi prema Bogu i prema drugim bićima koja posjeduju višu silu;

4) *Pravni običaji* kojima se regulira red u socijalnoj zajednici - tu je suđenje i kažnjavanje krivaca, osveta, pomirenja, dioba imanja ili dobiti i sl.;

5) *Medicinski običaji* su magijski i praktični mehanizmi kojim se održava zdravlje i liječenje ljudi.

---

7 Vidi o tome: Tihomir R. Đorđević, Naš narodni život, Beograd, 1923. god., str. 5.

8 Ibid., str. 6.

9 Ibid., str. 11.

Dakle, totalitet ispoljavanja života jednog naroda utemeljen je na običajnoj sferi. Iako postoji niz običaja za koje je nestalo uslova za njihovim održavanjem, oni i danas postoje. Kada je riječ o načinu ishrane, odjeći i obući ona se zadržala kod srpskog naroda u XIX stoljeću u onoj formi i sadržaju kakva je bila u VII stoljeću[10].

Socijalni život dinarskih Srba se odvijao u zadruzi. Dinarska zadruga je najtipičnija i najstariji oblik socijalnog života koji su Južni Slaveni donijeli sa sobom na Balkansko poluostrvo. U osmanskom periodu, nakon propasti srpske državnosti, Srbi afirmiraju i vraćaju se svojim starim socijalnim oblicima života. Na raspored i na razvitak zadruge imali su znatnog uticaja priroda i geografija. Pored socijalne i etničke reprodukcije što se odvijala kroz zadrugu, za njeno obnavljanje i funkcioniranje postojali su i ekonomski razlozi. Osmanski razrez poreza odnosio se samo na kuću, seljaci su se stoga udruživali u zadruge i plaćali porez samo na jednu kuću. U dinarskom tipu zadruge izražene su u vidnom obliku karakterne osobine dinarskih Srba. Za razliku od plemena kao ratničke organizacije, zadruga je predstavljala egzistencijalnu porodično-ekonomsku zajednicu nastalu iz nužde. Zadruga je istovremeno patrijarhalna zajednica sa zemljoradničkom osnovom i ekstenzivnim stočarstvom. U zadruzi je patrijarhat s divijalnim formama odnošenja bio zaleđen i suprotstavljen civilizacijskom progresu. Izgrađeni moralni pojmovi, oslonjeni na običaje, predstaljali su cjelinu jednog moralnog sistema. Kolektivistički moral zadruge je determinirao moralnu etiku pojedinca. "Tačno je određeno za svakoga od njih na koji se način ima misliti i delati"[11]. Štaviše, individue su primile stoljetna iskustva dramatične srpske povijesti, i u slobodnom vremenu primali su i prerađivali, prema svojoj zamisli, nacionalna predanja. Zadruge su tako postale okosnicom srpskog narodnog predanja, obnove i rekonstrukcije starinske srpske mitologije i njenog prilagođavanja novim povijesnim prilikama. Sa gubitkom srpske državnosti u osmanskoj državi, zadruga je, pored crkve, predstavljala onaj domicilni faktor očuvanja nacionalne samosvijesti. U samoj zadruzi su se do najvišeg stepena podigla osjećanja solidarnosti, uzajamne povezanosti i uslovljenosti svekolikog srpstva, pobratimstva, kumstva i krvavoga srodstva. Naposljetku, stoljetno ratovanje za slobodu

10 Tihomir R. Đorđević, Iz Srbije kneza Miloša. Beograd, 1922. god., str. 47.-74.

11 Jovan Cvijić, Ibid., str. 124.

protiv Osmanlija je znatno lakše za društvo sastavljeno od zadruga, negoli za društvo sastavljeno od inokosnih porodica.

Uzajamna naklonost i međusobno ekonomsko pomaganje u zadruzi se očituje kroz spreg (uzajamno se pozajmljuju volovi kao zaprega za oranje) i mobu, vezanu za poslove prostorno i vremenski ograničene.

Nasuprot oficijelnoj osmanskoj podjeli Srbije, stajala je naslijeđena narodna dioba u kneževine; koje su predstavljale teritorijalne samoupravne cjeline. S nasljednim knezom, koji se u dogovoru s narodnom skupštinom starao o funkcioniranju kneževine i bio odgovoran njen predstavnik pred osmanskim vlastima.

U pretkršćansko vrijeme, ni kneževine u Srbiji nisu bile ništa drugo do plemena[12]. U dinarskim oblastima Crne Gore, Bosne i Hercegovine, s kraja XIX stoljeća, crnogorsko-srpska plemena su očuvala vrlo mnogo svoje prvobitnosti, dotle su u pitomijim ravničarskim krajevima Srbije izgubili svoje prvotne karakterne osobine. Još je Car Dušan u svom zakoniku uvidio da je plemenska organizacija u suprotnosti s izgradnjom srpske srednjovjekovne državnosti, te je u odredbi 69. člana Dušanovog zakonika zabranio da se Serbi (slobodni građanini) ne mogu skupljati u zborove. To je, ustvari, značilo zabranu plemenskih i bratsveničkih skupština koje su u opreci s višim civilizacijskim dostignućem - s centralnom državnom upravom[13].

Nakon turskih osvajanja narod se vraćao svojoj paganskoj tradiciji, a kneževine su predstavljale samo kopiju plemenske organizacije. U nekim nijansama kneževine nisu što i plemena, ali po svojoj strukturi i organizaciji su uređene kao plemena. Pleme jeste socijalna organizacija, ali je pleme i prirodom stvorena geografska cjelina, u kojima su se bratstva pridružila jedno drugom i stupila u odnose međusobne uslovljenosti i zavisnosti, što se očitovalo kod funkcioniranja jedinstvene zajednice[14]. Kao što je u Crnoj Gori stajao na čelu plemena[15], a u Hercegovini na čelu kneževine nasljedni vojvoda, u Srbiji na čelu kneževine je stajao nasljedni knez, koji se radi razlike od seoskih knezova zvao oberknez, vilajetski knez,

---

12 Vuk Stefanović Karadžić, Kao knežine, Danica iz 1827. god., str. 55.-56.

13 Tihomir R. Đorđević, Naš narodni život, Ibid., str. 24.

14 J. Erdeljanović, Kući. Naselja IV, str. 207.-208., 211.

15 Ibid., str. 211.-212.

na nekim mjestima bašknez i veliki knez[16]. Knezovi su bili narodni punomoćnici pred osmanskom upravom, sa kojom narod nije imao dodira sem kada bi ko učinio neko zlodjelo.

U procesu obnove srpske državnosti kneževine su se pod Karađorđem dijelile u manje dijelove, što su obuhvaćali gografsku i prirodnu cjelinu - nekolicinu sela koja su se nazivala srezom. Srezovima su na početku upravljali veliki buljubaše, docnije kapetani, koji su imali pod svojim nadleštvom nekoliko malih buljubaša[17]. Pošto je Srbija bila oslobođena od Turaka, knez Miloš se prozove "vrhovni Srbije knjaz". Miloš je upravljao cijelom srpskom državom, ali da bi se lakše upravljalo, zadržana je nasljeđena administrativna podjela na nahije i kneževine. Ime nahija zadržano je do 1834. godine, da bi tada bilo zamijenjeno s nazivom okružje[18]. U vrijeme Srbije pod Turcima, Turci su uvažili postojeću organizaciju društva. "Ono što je u ovakvim slučajevima pod Turcima bilo glavno, to su narodne potrebe, narodne želje i narodne odluke. I pod knezom Milošem su kneževine deljene i sastavljane, ali to više nije bilo iz narodnih potreba, ni po narodnoj želji i odluci, već iz viših administrativnih potreba, a po volji i odluci Kneza Miloša"[19]. Pod osmanskom vlašću su knezovi bili nasljedni potomci knezova starinaca. Pod knezom Milošem to su bili novi ljudi oktroisani njegovom političkom odlukom. Pod Osmanlijama knezovi su bili bez plata (narodni izraz), narodni predstavnici i punomoćnici koji su imali i sudsku nadležnost[20]. Godine 1830. ime kneževina zamijenjeno je imenom kapetanija, a docnije imenom srez. Ovako korjenite promjene nauštrb narodne samouprave prelamale su se u psihi ljudi kao strano tijelo u narodnom organizmu. Odnosi u kneževini bili su tradicionalistički utemeljeni, u narodu stvoreni. običaji čuvani do perfekcije. Saradnja dinarskog čovjeka s prirodom prelamala se kroz socijalnu organizaciju kneževine koja se arhajski doživljavala kao prirodno intimno stanje, kao nešto intimno, svoje. Knezovi starinci su domicilni elemenat koga su svi poznavali i uvažavali. Oni su predstavljali oličenje patrijarhalnog u svojoj

---

16 Vuk Stefanović Karadžić. Srpski rečnik, Prosveta-Nolit, Beograd, 1985. god., pod "knez", str. 315.

17 Ibid., pod "kapetan", str. 297.

18 M. Petrović. Finansije i ustanove. II, str. 246. Prema: Tihomir R. Đorđević, Naš narodni život, Ibid., str. 37.

19 Tihomir R. Đorđević, Ibid., str. 38.

20 Vuk Stefanović Karadžić, Ibid., pod "knez".

porodici naslijeđenog i narodom podržavanog autoriteta koji je bio u funkciji raznorodnih narodnih interesa i potreba. Dok su u Srbiji kneževine za vrijeme osmanske vladavine predstavljale kontinuitet stare plemenske tradicije i organizacije, dotle su sela bila izraz i forma naslijeđene rodbinske ili bratstveničke organizacije, kakva se održala sve do prve polovine XX stoljeća u Crnoj Gori i nekim oblastima Bosne.

U bratstvima "porodice znaju i održavaju srodničke veze i predanje o zajedničkom pretku"[21]. Sve porodice "slave isto krsno ime, zajedničkog bratstvenog sveca"[22]. Sela u Srbiji su imala, a i danas imaju zajedničku seosku slavu[23].

Bratstva imaju svoje zajedničke pašnjake i šume u svojim seoskim udutima, pa onda zajedničke gore i pašnjake u planini, koja su ona u starini zauzela i stekla pravo da niko osim njih ne smije tamo podizati katune[24]. Bratstvenici su moralno obavezni potpomagati jedni druge u svakom poslu. U krvnoj osveti bratstva se smatraju kao cjeline, u kojima je svaki bratstvenik bio dužan da se sveti za svog bratstvenika. Svako je bratstvo imalo svog glavara koji nije bio biran već je većinom priznavan na osnovi svog junaštva, pameti, bogatstva i jačinom svog roda. Bratstvom rukovodi zbor bratstvenika, selom zbor viđenih seljaka, koji su se nazivali kmetovima. Kao što su bratstva sastavni djelovi plemena, analogno tome, sela su sastavni dijelovi kneževine. Bratstva imaju socijalnu funkciju u svom plemenu isto kao sela u svojoj kneževini. Na plemenskim skupštinama bila su zastupljena bratstva, na kneževskim sela.

Od doseljenja Srba na Balkansko poluostrvo u VII stoljeću pa sve do kraja XIX stoljeća, cjelokupna socijalna organizacija života dinarskih Srba bila je utemeljena na potpunom patrijarhalnom autoritetu, neposrednoj sprezi i saradnji s prirodom, transformaciji prirode prema njenim zakonima. Brak i porodica su isključivo gledani kroz kult predaka. Ko ne ostavi nijednog sina, njegovi preci gube posmrtni dar, jer samo pomoću sina dinarski čovjek zadobija besmrtnost. U jednoj pripovijeci koja je napisana po istinitom događaju u Hercegovini, govori Mićun svojoj ženi: "Zar ti još ne znaš da žene nisu spram muževa drugo do prave robinje, i da se ljudi ne

21 J. Erdeljanović, Naselja IV, str. 203.

22 Ibid.

23 Tihomir R. Đorđević, Ibid., str. 50.

24 J. Erdeljanović, Ibid., str. 205.

žene ni zašto drugo no da imaju poroda, isto kao da kupe jednu njivu da im rodi kruha, bez kojega (poroda) bi čovek umro kao suvi panj u gori, te ne video od svoga srca poroda, i tako bi mu se ugasila smrtna sveća"[25]. "Kod sviju Srba", kaže Vuk Stefanović Karadžić, "žene su jako potčinjene muževima, a u Crnoj Gori drže ih gotovo kao roblje"[26]. Ovakav odnos prema ženi je u protivrječnosti s njihovim osjećajem solidarnosti u pastoralnim oblicima zajednice - bratstvu, plemenu, zadruzi, selu. Dinarci su u svojim zajednicama vezani osobitom toplinom osjećanja, međusobna komnikacija utemeljena je na arhajskom doživljaju srdačnosti. U lirskim narodnim pjesmama izražena je ta srdačnost i diskretna ljubav. Međutim, da se žena smatra objektom, to se očito vidi u lirskim narodnim pjesmama, njena ljepota je reducirana, opjevavaju se samo dragine oči, hod i gipkost stasa, analogno opisu vila u epskim narodnim pjesmama. U narodnoj lirici opisuje se ljubav prema majci, a osobito ljubav prema bratu je jedina ljubav koju žena može iskazati. To je ljubav isključivo zasnovana na krvnim vezama, iako je nešto proširena, opet ima krvno srodničko značenje, riječ je o pobratimskoj ili posestrinskoj ljubavi.

Etičke kategorije Dinarca nisu proizvod i rezultat racionalnog duha nego osjećanosti. Posljedica ove iskonske divijalne osjećanosti kondenzirana je u ingenioznom osjećanju pravde i milosrđu. Ingenioznost osjećanja se manifestuje u spremnosti na požrtvovanje i do krajnjih granica na samoodricanje. Ta vrsta požrtvovanja i samoodricanja je druga strana ili obik nagona smrti. Tipični su primjeri kada se dinarski Srbi odluče na krajnja rješenja, bez obzira na potrebe, interese, pragmatizam, bez obzira na samožrtvovanje ili destrukciju drugih. Za ljude od srca i pastoralno-divijalne savjesti profilirala su se osobita imena: "duševnici", što je institucionalizirano i definirano i u Dušanovom zakoniku iz srednjeg vijeka. Stoga u dinarskom etničkom obzorju postoje isključive i dijametralno suprotne kategorije pravde i nepravde. Po narodnom predanju, Dinarci brane "Božju pravdu" kao apsolutnu pravdu "u njima se raspale plamovi" i tada "same bi im suze prokapale". S istančanim prirodnim osjećajem raspoznaju šta mogu primiti od tuđe ljubaznosti

---

25 Vuk Vrčević. Niz srpskih pripovedaka, Pančevo, 1881. god., str. 16. Isto tako L. Grčić kaže kako je u narodu teška kletva kada se kome besjedi: "Svijeća mu se utrnula", što znači: "Ne imao muškoga poroda, to jest, "ne imao nikoga ko će mu po smrti svijeću za dušu zapaliti. Toga se narod veoma boji te drži za veliku nesreću ako ne ostavi muškoga poroda iza sebe." Luka Grčić-Bjelokosić, Iz naroda i o narodu, Mostar, 1896., str. 211.

26 Vuk Stefanović Karadžić, Crna Gora i Boka kotorska, Beograd, 1922., str. 96.

i tuđeg iskustva. Ali ova iskonska osjećanost, srdačnost i gostoljubivost katkada ih vodi u nepromišljeni čin destrukcije. Osjetljivost ih čini naivnim, padaju u sentimentalnost i jednu vrstu mističnog optimizma. Osjećajnost sa povijesnog aspekta postaje slabošću, a njihova velikodušnost prerasta u nepravičnost. Poštovanje predaka s ingenioznom osjećajnosti je dvojakog karaktera: prvo imamo kroz čin slave uvijek žive veze sa svojim porodičnim precima, i drugo, dinarski tip je povijesno duboko vezan za svoje nacionalne pretke. Kroz slavu i predanje nacionalnih predaka Dinarac smatra da ima još jednu stariju i vrhonaravsku lozu, onu svojih kraljeva, careva, svetaca iz doba Nemanjića i Kosova (1389. god.) čiji se kontinuitet nastavlja kroz Karađorđev ustanak (1804. god.) pa sve do vladavine Slobodana Miloševića u Srbiji s kraja XX stoljeća. Iako je loza starijih nacionalnih predaka i njihovog potomstva nastala nakon Kosovske bitke, kult nacionalnog pretka je u toj mjeri kod dinarskog Srbina jak da su pravoslavni samostani, crkve izgrađene u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori nakon Kosovske bitke, prema narodnom predanju izgrađene rukom i pod pokroviteljstvom Nemanjića, iako ih nema. Siptomatično je da su utisnute i spomen-ploče na tim crkvenim zdanjima kako je samostan, crkvu, tu i tu podigao i blagoslovio taj i taj iz dinastije Nemanjića. Tako narodno predanje postaje "povijesnom činjenicom".

Dakle, osjećanost i osjetljivost postaje vladajućim principom nad racionalnošću. Nema srednjovjekovne plemenske loze Nemanjića, uništena je nakon Kosovke bitke i za vrijeme vladavine Osmanlija, ali je ona živi "povijesni subjekt" i svaki dinarski seljak smatra nacionalne pretke kao svoje individualno porodične pretke koji ostvaruju "Božiju misiju". Sa dubokom nacionalnom i ljudskom osjećajnošću Dinarac mislima i strastima učestvuje u velikim dijelovima nacionalnog pretka, njihovim patnjama, mahom onima o kojima mu kazuje narodno predanje. On je upoznat i teži identifikaciji sa karakterologijom Nemanjića. Postoje krajevi u Crnoj Gori gdje u selu čitava zadruga osjeća bolove, rane, krv kosovskih junaka. Stoga pogubiti mnogo "Turaka-Bošnjaka" ne znači samo osvetiti svoje pretke, nego ujedno ublažiti svoje bolove. Kult porodičnih predaka baštini srpska starinska religija, a kult nacionalnih predaka suvremena srpska nacionalna ideologija. Kao što postoji identitet porodičnog i nacionalnog pretka, tako su Srpska pravoslavna crkva i srpska nacionalna ideologija komplementarni izrazi koji čine jednu koherentnu cjelinu. Nacionalni kult predaka i njihova osveta čine kičmu srpske nacionalne svijesti i nacionalne

zadaće. Dinarski Srbi, za razliku od Srba panonskog tipa su, u osnovi, subjekt borbe za slobodu i osvetu te nacionalne zadaće. Oni su u potpunosti predani zajedničkoj stvari, spremni na sve žrtve. Njegova ingeniozna osjećanost - nagon za životom, povinujući se nacionalnoj ideji reproducira samožrtvovanje do neslućenih razmjera - nagona za smrti. Rodoljubivi žar za slobodom, povijesni aktivizam borbe protiv Turaka, oslonjen na narodno predanje, učvrstili su se kao prirodni instikti koji automatski određuju ponašanje i usmjerenje individua, kao i cijelog naroda. Prvi balkanski rat i Prvi svjetski rat samo su izraz tog dubokog plemenitog nacionalnog osjećanja. Drugi balkanski rat i stvaranje prve Jugoslavije, kao proširene Srbije, samo je negativna strana tog osjećanja profiliranog hegemonističkom i ekspanzionističkom tradicijom srpske državnosti i suvremene srpske nacionalne ideologije. Jovan Cvijić kaže: "Nacionalni moral i nacionalna misao nasleđe su druge storijske prošlosti, oni su se učvrstili kao instikti koji automatski određuju ponašanje svakog građanina i čitavog naroda"[27].

Tradicija srpske državnosti i srpska nacionalna ideologija utemeljeni na hegemoniji i ekspanziji sadrže institucionalizaciju nagona smrti, nagona destrukcije, kada automatski određuju ponašanje svakog građanina i čitavog naroda. Da je srpska nacionalna ideologija hegemonistička i ekspanzionistička, najbolje nam govori nacionalni ideolog Jovan Cvijić: "Svaki je Srbin prožet nekolikim kao kristal jasnim mislima - hoće slobodu i samostalnost svih zemalja za koje zna da su bile deo njegove države (Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Slavonija, Kninska Krajina, Dalmacija) i da u njima živi "sirotinja raja". Pod ovim imenom on razume svu onu svoju braću koja ne žive u granicama Srbije i prema tome nemaju potpunu moralnu i intelektualnu slobodu. Njih oslobađavati stalnim junaštvom, neprekidnim požrtvovanjem (nagon smrti) i krvlju. Mlaki, nepotpuni i oportunistički načini ne dolikuju ponosnom narodu"[28]. Ovo stajalište nije povijesno uslovljeno, već je kontinuirano konstanta u većem dijelu srpskog nacionalnog bića, pošto je poprimilo totalan i destruktivan karakter u agresiji Srbije i Crne Gore na Republiku Bosnu i Hercegovinu s kraja XX stoljeća.

Socijalni nagon, kolektivistički instinkt destrukcije ili nagon za smrću se očituje kroz različite forme: prolijevanja ljudske krvi,

---

27 Jovan Cvijić, Ibid., str. 147. (Potcrtao F. Saltaga).

28 Ibid., (Potcrtao F. Saltaga).

etničkog čišćenja srpskih zemalja od nesrpskog stanovništva ili, ako dinarski Srbin mora pod većom socijalnom ili vojnom silom podleći, popustiti, on će uništiti sve što bi "neprijatelju" moglo koristiti. Tako je nagon za smrću identičan sa samodestrukcijom, samoubistvom. Ne bez razloga, srpska epska pjesma kaže: "Car je Mehmed Stalać osvojio, ne osvoji dobra nijednoga." U mentalno-psihološkoj strukturi dinarskog tipa ne postoji kompromis, nema popuštanja, savijanja, prilagođavanja vremenu i prostoru. Ne postoji kompromis i srednji put, sve je apsolutizirano do krajnih konzekvenci. To je najbolje izrazio Petar Petrović Njegoš: "U krvi će nam vjere zaplivati, biće bolja koja ne potone". Konstanta srpskog gesla je: "Da ginemo i krv prolijevamo, da junački amanet čuvamo, divno ime i svetu slobodu". Ova ideologija oslobođenja srpstva od osmanske vlasti i ideologija nagona smrti razvijana je kroz narodno predanje, čiji je paradigmatičan subjekt obnovljena Pećka patrijaršija, tj. Srpska pravoslavna crkva. Stoljetna borba dinarskih Srba u srednjevjekovnoj Srbiji za prostorno širenje, borba protiv Osmanlija, pa balkanski ratovi, I i II svjetski rat su profilirali prirodnu selekciju junačkih tipova-paganskih heroja, nosilaca nagona smrti. Ljudi dinarskog tipa su, po pravilu, energični i impulzivni. Kod njih su kombinirane osobine osjetljivosti i aktivizma. Aktivizam predstavlja vitalitet impulzivnosti osjećaja doziranih i usmjeravanih nacionalnom hemisferom, socijalnom sredinom. I ono što je karakteristično za dinarsku populaciju jeste postojanje individua ingenioznog temperamenta, violentnih, silnih, ognjevitih ličnosti, kod kojih pregnuća, podvizi, dostižu krajnju konzekvencu i po krajnjem rezultatu su u suprotnosti s racionalnim umom. Mahom su impulzivni, čije je geslo voluntarizma čina "ko razgrađa, u nas ne pogađa". Najdarovitiji od njih, u zavisnosti od vremena i prostora, usmjerenja socijalne sredine stvaraju takav socijalni huk koji obuhvata narodne mase u pravcu konstrukcije ili destrukcije. Dakle, pravci u kojima će se izraziti violentnost zavise od duhovnih i moralnih osobina ovog temperamenta, od usmjerenja oficijelne ideologije i tendencija društvenog razvoja. Rušilačka, pogromaška destrukcija ljudi i civilizacije, sveg onog što je čovjek stvorio, u potpunosti su došli do izražaja u činu agresije na BiH Dinaraca Srba i Crnogoraca. Energični i impulzivni, nisu kreatori suvremene duhovnosti - njihova odlika je akcija, akcijom stvaraju socijalni dinamizam destrukcije. Među njima postoje ljudi čija se karakterologija sažima u kulminaciji požrtvovanja, koji lako i nesvjesno žrtvuju život za "nacionalnu stvar", što utiče zarazno ingeniozno na socijalnu sredinu, na individue manje jakog

temperamenta. Ingenioznošću jedni povuku druge, a treće ućutkuju. U energičnom i impulsivnom korpusu dinarskog tipa imamo jedne "pravedne kao Bog", drugi mrze neslućenom mržnjom, razdržaljivost vodi do usijanja, a ovi su temeljni subjekt dinarske devize "osveta osveta". Kroz metamorfozu promiču se u razvratnike čija je real-taktika podvala i smicalice.

Temeljna tendencija u kojoj se manifestirala osjećajnost i afekti energičnog i impulzivnog temperamenta jeste srpska nacionalna ideologija koja ih je zbiljski povijesno učinila hajducima, uskocima, osvetnicima ali i razvratnicima, pljačkašima, razbojnicima. I juče i danas, čemu nas uči povijesno iskustvo, mnogi od njih bez razmišljanja, a priori prihvaćajući nacionalnu opciju, spremni su nagonom smrti ubiti hiljade drugih i žrtvovati svoj život za "nacionalnu stvar". Od njih se za vrijeme osmanske vladavine formirao hajdučki mentalitet, čija je karakterologija surovost i smrt, navika i isforsirana potreba za prolijevanjem turske krvi kao čina osvete. Taj hajdučki mentalitet još dejstvuje, njegovo rodno tlo je paganizam, ta okosnica srpske vjere, zatim tradicija srpske državnosti i ekspanzionizam suvremene srpske nacionalne ideologije. Cjelokupan taj ansambl povijesno-religijskih i socijalno-političkih odnosa u odsudnim i prelomnim povijesnim situacijama, anti-civilizacijski utemeljen, reproducira hajdučku svijest što zanosi i oduševljava srpsko nacionalni biće. Prelomne povijesno-socijalne situacije - preinake državno-političkih sistema, dijametralno konfrontirane nacionalne ideologije separacije ili unitarizacije bude violentne tipove koji su se u svakodnevnom životu ponašali kao "normalni ljudi". U tom pravcu njihova energija se na mahove razvija i od onog normalnog čovjeka postaje hajduk, heroj, razbojnik, ubica, nosilac nagona smrti. Karakterologija surovosti i mentalno psihološki sklop energičnosti i impulsivnosti do tog stepena su jaki i kanonizirani da ih ni kulturno-civilizacijski razvitak ne može asimilirati. Ako suvremena socijalno-kulturna sredina ne može asimilirati destruktivnost dinarsko-violentnog tipa, onda je riječ o imitaciji civilizacije s naslijeđenim paganskim duhom. Kod dinarskih Srba žal za Kosovom je ukorijenjen u psihi ljudi, što se očituje u jednoj posebnoj vrsti povijesne tuge. Povijesna tuga žala za Kosovom i dramatičnom povijesnom sudbinom pod Osmanlijama je živa snaga srpske nacionalne ideologije. Jedino dinarski Srbi imaju gusle - narodni instrument kojima se obnavlja zov za osvetom Kosova, gusle kojima se prate epske pjesme inspirirane dramatičnom povijesti. Monotoni i tužni tonovi gusala u potpunosti korespondiraju s

dramatikom i tugom. Ljudi dinarskog tipa su neobuzdane prirode, mnogi tako inspirirani guslama u toku stoljeća "odmah su uzimali pušku i odlazili u goru", kako kaže narodni guslar. Ljudi uz gusle, koji po vanjskoj fizionomiji odaju plemenitu tugu, koji izgledaju savladani tugom, u suštini se ponašaju cik-cak linijom, mogu ad hoc postati bijesni kao lavovi. Violentni tip dinarskog čovjeka je zla kob u zavisnosti od socijalnog usmjerenja.

Kao produkt intezivnog osjećanja i fantazije, kod dinarskog tipa je prisutna misitčna logika - sklonost mističnom, tajanstvenom, mistična žeđ za nepoznatim. Kroz misterije stvaranja tajanstvenih fakata i pojava dinarski Srbi to projiciraju u opći i nacionalni ideal. To je konstanta njihovog nacionalnog bića koja osobito dolazi do izražaja u prelomnim i dramatičnim povijesnim situacijama. Kao u pretkršćansko vrijeme, tako je i danas mistična logika vezana za praznovjerje. Po zvuku pčela, letu ptica, boji životinjskog glasa, dinarski seljak vjeruje da može predskazati događaje. Neke individue posjeduju zle oči, u drugima su dobri ili zli duhovi, iz nekih izlazi duša iz tijela i bori se sa prirodnim i socijalnim silama. Najviši stepen socijalne sile i moći u očima dinarskog Srbina je voda u čijoj karakterologiji ima nečeg tajanstvenog, nedokučivog i mističnog što je čini nadnaravskim bićem. Mistična logika je socijalno-psihološki milje za reprodukciju harizmatskih ličnosti.

Rodno tlo mistične logike očuvano je u srpskoj religiji, nastalo da traje u vrijeme osmanske vladavine, a svoju kulminaciju dostiže u prelomnim povijesnim preinakama, ratovima, bunama, revolucijama. Poznato je sa koliko je mistike kroz mitologiju, narodno predanje, nacionalni kult mrtvih Nemanjića postao objektivna realnost, pokretačka snaga živih. Dakle, u konkretnim povijesnim slučajevima narodno djelovanje bilo je rezultanta mistične logike. Pred istrebljenjem crnogorskih poturica, primjera radi, sanjao je ozrinički serdar Vukota starog Ozru, koji je prema predanju rodonačelnik plemena, i on je sugerirao svim Ozriničanima da u krvi istrijebe sve poturice. Taj san serdar Vukota ispiča svojim suplemenicima na javi, što je razvilo njihovu maštu, energičnost i impulzivnost u činu istrebljenja poturica[29]. Karakterologija dinarskog tipa je, dakle, mistična logika individue koja u svojoj imaginaciji nosi nešto proročko, divinatorsko intenacionalnim osjetom se predviđa

29 Niz primjera, kao rezultante mistične logike dinarskih Srba, navodi Jovan Cvijić, Ibid., str. 152.

dramatičnost vremena i velikih preinaka socijalno-političke zbilje. Ljudi ove karakterologije osjete "veliko vrijeme" i dramatične trenutke, osobito za srpski narod, gotovo ih predskažu i za to se pripremaju[30]. Usljed dramatične povijesti srpskog naroda pod Osmanlijama, u narodu su kružile proročanske vizije o oslobođenju i ujedinjenju cjelokupnog srpstva koje su ponekad svoj milje zadobile u individualnom izrazu Tarabića iz Kremana u njegovu djelu "Kremansko proročanstvo". Ovakvih proročanstava zaista bi se moglo naći još u narodnom predanju[31]. Očevidno je da ovdje nije riječ, kao što misli Jovan Cvijić[32], o ličnom doživljaju pojedinca, nego svemu tome treba tražiti korijen u apokaliptičkim (tajanstvenim, zlosutnim, fantastičnim, kobnim) shvatanjima, težnjama, tradicijama cjeline srpskog etničkog i nacionalnog bića.

Proročanstva su proizvod i rezultat srpske narodne religije, folklora, dozirane aktualnom dramatičnom situacijom. Po svom cilju, i po formi i po apokaliptičkom tonu narodna proročanstva, individualizirana u Kremanskom i sličnim proročanstvima, spadaju u poznata mesijanska proročanstva uzeta u širem značenju ove riječi[33]. Situacija je identična u društvu i u prirodi, svugdje kulminira zlo, onda se pojavio spasilac-mesija, i od njega započinje zlatna povijest. Taj spasilac-mesija je ponekad oličen u kultu predaka, zato se kliče precima, kada se, u svečanoj formi, pozivaju pokojni preci da u borbi uzmu učešća i potpomognu svoje suplemenike.[34]

Da su mesijanska proročanstva proizvod i rezultat narodne religije i foklora, a ne subjektivan čin, najbolje nam govori mesijanska djelatnost srpskog nacionalnog boga koja je svakako

---

30 Vidi: Radovan Kazimirović, Čaranje, gatanje, vračanje i proricanje u našem narodu, Beograd, 1940. god., str. 509., 517., 519.; Dragoljub Golubović, Dejan Malenković, Kremansko proročanstvo, Šta je bilo, šta nas čeka?, Beograd, 1986. god.

31 Prema proznoj tradiciji, Kraljević Marko nije umro, nego se samo povukao zajedno sa svojim Šarcem, u pećinu ili na neko ostrvo i tu "čeja svoje vreme", kad "kucne čas uskrsnuća svega plemena srpskog, onda će se javiti Kraljević Marko", ..."sabraće sve Srbe pod jedan barjak i pred njima jurišati na Turke... i istrebiće dušmane". Sreta J. Stojković, Kraljević Marko, Beograd, 1928. god., str. 443; Vuk Vrčević, Srpske narodne pripovetke, Beograd, 1868. god., str. 230.

32 "U vezi sa mističnom logikom je i ova osobina: ljudi ovog tipa imaju nečega proročkog... osete veliko vreme i velike trenutke, naročito za svoj narod, gotovo ih predskažu i za njih se pripremaju. Time se u njih unese zamah, zanijaju se, krenu i razvijaju ogromnu snagu, daju najveću meru", Jovan Cvijić, Ibid., str. 152.

33 Vidi: Veselin Čajkanović, Mit i religija u Srba, Beograd, 1973. god., str. 410.-418.

34 Veselin Čajkanović, Klicanje predaka u: Ferdo Šišić, Zbornik, Zagreb, 1929. god., str. 651.

njegova najviša funkcija - završni stepen u njegovom razvitku. Tako je djelokrug srpskog boga proširen (što nije slučaj ni u jednoj monoteističkoj religiji) po sili prilika, onda kada je "njegov narod prolazio kroz duži period ratova bilo odbrambenih bilo osvajačkih, postao i bog rata..."[35].

Apokaliptična i mesijanska proročanstva u dinarskom tipu srpskog nacionalnog bića prelamaju se u mentalno-psihološkoj strukturi individua, u njih unose zamah, determiniraju ih na stvaralačke čine ili čin destrukcije - nagona smrti. Dinarski tip srpskog nacionalnog bića sadrži znatne intelektualne potencijale koji su u zavisnosti od vremena i prostora, u povijesnoj amplitudi nekada reducirani na ništicu, a nekada svojom ingenioznošću postaju nedostižan stvaralački ideal. Intelektualnu sposobnost prati živo pjesničko i umjetničko osjećanje obdareno živom maštom. Jezikom obdarenim živom maštom, punom slika, dinarski su ljudi izrazili totalitet života srpske nacionalnosti, ali svojom tradicijom i duhovnom baštinom u svom vlastitom biću proizveli su i onu radikalsku oficijelnu politiku čiji je subjekt - četnik spreman uvijek da kolje po nalogu mesijanskog poslanstva za "opštu" nacionalnu stvar. U epskom pjevanju, osobito ciklusu o Kraljeviću Marku, kaže se da taj ciklus oličava karakter srpskog naroda, bar bitne crte tog karaktera, one koje se nisu razvile. To tvrdi srpska socijalna misao, rodonačelnici srpske nacionalne ideologije s početka XX stoljeća.[36]. Takvo stajalište je izlišno ali i kobno, jer Kraljević Marko je u srpskoj opciji prevashodno izdajica i paganski heroj.

Stvaralačka mašta nije reproducirala samo narodno predanje (pripovijetke, epsko pjevanje, basne, skaske) već se očituje u manje poznatim djelima narodne umjetnosti u rezbariji, ćilimarstvu, vezovima - u ornamentima na odjeći koji ostavljaju umjetnički dojam. Ova narodna umjetnost izražava osjećanje radosti, nježnosti i oduševljenja, kao što su geometrijski oblici ove narodne umjetnosti vjerovatno pretkršćanski. Većina srpskih epskih pjesama, pripovijetki, basni, bar po svom prvobitnom obliku je pastirskog porijekla, nastalih u dokolici pastirskog načina života. Upravo u narodnom predanju su aluzije na pastirski život.

Dinarski tip srpskog nacionalnog bića u svakodnevnom životu pokazuje bistrinu s dosjetljivošću duha. Ne postoji duhovna tromost,

---

35 V. Čajkanović, Mit i religija u Srba, Ibid., str. 417.

36 Jovan Cvijić, Ibid., str. 153.

narodno predanje je sasvim jasno bez reminiscencije na burne i dramatične povijesne događaje. Dinarci imaju nesumnjivo intelektualnu osjetljivost s izraženom invencijom. Duhovna darovitost je prisutna u svim segmentima srpskog nacionalnog bića. Amplituda dara, po pravilu nije velika. Najveći broj darovitih, usljed povijesnih prilika i mogućnosti, davao je male rezultate. Uzrok tome je u samoj mentalno- psihološkoj strukturi individua. Mahom ne razrade poslove ne samo u činu, nego i u mislima do krajnjih konzekvenci. Identificiraju često misao i osjet s operacionalizacijom čina, što nije jedno te isto. Kod mnogih Dinaraca intelektualna darovitost je vraćijeg intenziteta. Amplituda dara je zasigurno u kauzalnom odnosu sa stepenom razvoja kulture i civilizacije, sa višom kulturom raste mogućnost organiziranog razvoja intelektualne darovitosti naroda.

U prelomnim oslobodilačkim ratovima Srba, stvaralaštvo naroda se očituje u izuzetno velikoj darovitosti pojedinih ličnosti koje daju osoben ton i pravac povijesno-kulturnom razvoju. U periodima hegemonije i ekspanzije srpske državnosti darovitost i stvaralaštvo postaje manipulativnom inteligencijom.

Glava VI

VLASI I CINCARI

Vlasi su zasebna etnička zajednica romanskog porijekla i jezika. Balkanski Vlasi, prema jednom stajalištu[1] potiču od vojničkih veterana iz Mauritanije, koje su Rimljani doselili na granice Rimske Imperije duž Dunava u vrijeme cara Klaudija u periodu od 41.-54. godine naše ere. Domovina Vlaha ili Maura je bila svjeverozapadna Afrika, geopolitički prostor današnjeg Alžira do sjevernog Maroka. Vojničke granične postrojbe Rimskog Carstva bile su sačinjene od Vlaha, Dalmata (Dalmacija), Gala (Francuska) i Germana iz krajeva sjeverno od Alpa. Rimljani su regrutirali mladiće u vojsku u periodu od 15.-20. godine, kako bi ih pravovremeno disciplinirali i prilagodili potrebama vojničke funkcije. Vojnici u 40.-45. godini života postajali bi isluženi ili veterani koji su zadobijali oficijelno rimsko pravo gradanstva s dodjelom državnog zemljišta, kao novog izvora ezistencije. Mauri ili Maurovlasi nisu ostavili svoj novi zavičaj, Balkansko poluostrvo, i onda kada su Rimljani napustili Gornju Daciju 272. godine, niti balkanske zemlje kada je bila probijena dunavska granica na donjem Dunavu, početkom VI stoljeća. Seoba naroda zatekla je Vlahe na Balkanu kao zasebnu etničku skupinu, koncentrisanu u planinskim balkanskim gorama. Pop Dukljanin potomke rimskih Maura naziva Maurovlasima. Crnim Latinima, koji su živjeli zapadno od Makedonije, u planinskim lancima od Šar-planine do Pinda[2]. Georgije Frances, u svojoj "Hronici" objavljenoj

---

1 Dominik Mandić, Hrvati i Srbi, dva stara različita naroda, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1990. god., str. 191.

2 Pop Dukljanin, Ljetopis, izd. V. Mošin, Zagreb, 1950. god., str. 298. Također potomke dačkih Maura sjeverno od Dunava spominju stari ruski izvori kad govore o doseljavanju Mađara 892.-898. godine u današnju Mađarsku. Vidi: D.S. Lihačev, Povest vremenju let', I, Moskva - Lenjingrad, 1950. god., str. 11. i 12.

1477. godine, uz Veliku Vlašku u Tesaliji, spominje i Malu Vlašku u Alkarnaniji i Etoliji, u današnjoj Grčkoj[3]. "Gornja Vlaška" zvao se geopolitički prostor, planinski klanac od Kopaonika do Drine i od Rudnika do Golije planine. Početkom XV stoljeća isti taj prostor se naziva "Stari Vlah", što nam govori da je vlaški etnikum, u odnosu na Južne Slavene, starinačkog domicilnog porijekla. Sela između Trebinja i Dubrovnika sredinom XV stoljeća nazivaju se "Donji Vlasi"[4]. Na bazi povijesnih činjenica u srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni i Hercegovini postojale su starinačke zatvorene etničke skupine Vlaha, koje su već bile teritorijalizirane. Srpska država i crkva Vlahe nije smatrala ravnopravnim sa slobodnim Srbima, nego su imali statusnu poziciju poluropskih državnih obaveznika srpskih velemoža i kraljeva. Kraljevska prava srpski su vladari prenosili na pojedine velikaše, a napose na crkvene zadužbine Srpske crkve, kojima su podlijegale vlaške porodice i sela. Kako se razabire iz srpskih vladarskih listina i manastirskih povelja, vidni su najstariji "zakoni Vlaha"[5]. Suvremenim rječnikom kazano, prema tim pozitivnim zakonskim propisima, zabranjuje se Srbinu ženiti s Vlahinjom, ukoliko dođe do prekoračenja, novorođenčetu se ne priznaje pravo slobodnih Srba, nego zadobija status meropa, poluroba[6]. Ove zakonske zabrane bile su na snazi sve do propasti srednjovjekovne srpske državnosti. Dakle, i prije osvojenja Srbije i Bosne od strane Osmanlija, u nekim oblastima živjelo je vlaško romansko stanovništvo. Kada je riječ o Bosni, to se, prije svega odnosi na Hercegovinu, zatim na područja kasnijih nahija Sjenica, Ras, Barče. Ostat i starovlaških nahija u južnim, jugoistočnim i istočnim dijelovima srednjovjekovne Bosne. Ta se područja rasprostranjenosti domicilnih Vlaha inače poklapaju sa protezanjem Dinarida, gdje obitava i dinarski violentni tip Srba (Lika, dalmatinsko zaleđe, Hercegovina, do Sandžaka i Starog Vlaha). U najstarijem javnosti poznatom osmanskom popisu bosanskog Sandžaka, sumarnom kefteru iz 1469. godine, popisana je i znatna vlaška skupina[7]. U

---

3 Saznanje preuzeto prema: Dominik Mandić, Ibid., str. 194.

4 Hrabak, B., O hercegovačkim vlaškim katunima, prema poslovnoj knjizi Đivana Pripčinovića (1456.-1479. god.), Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH, br. 11., 1956. god., str. 23.-39.; Vego M., Naselja bosanske srednjevjekovne države, Sarajevo, 1957. god., str. 127.-132.

5 Odabrani spomenici srpskog prava od XII do kraja XV veka, izd. A.V. Solovjev, Beograd, 1926. god., str. 96. i 142.

6 "Srbin' da se ne ženi sa Vlasch', ako li se oženi, da ju vede u merop'he", Dečanska povelja 1330. god., Ibid., str. 114. Slično u Banskoj povelji 1313.-18., Ibid., str. 93.

samom startu uspostavljanja osmanske vlasti imamo brojne skupine Vlaha zemljoradničkog sjedilačkog i vojno-aktivnog pokretnog stanovništva, angažiranog u osmanskoj vojci. Vični vojnoj službi, čija je povijest reducirana na povijest ratovanja, oni su u osmanskoj vojsci zauzimali istaknute vojne položaje. Postojali su i poluvojnički vlaški redovi skoncentrirani upravo u pograničnim dijelovima Osmanskog Carstva, koji su, pokatkada, prelazili osmansku granicu, priključujući se kao profesionalna vojska Austriji da bi se ponovo, nakon izvjesnog vremena, vratili Osmanlijama. Takvi Vlasi nazivaju se prebjezi, što govori o njihovom mentalno-psihičkom sklopu i karakterologiji. Starovlah je živog duha, često iznalazačkog, u kome je nataloženo povijesno iskustvo i lukavstvo. Vlaško lukavstvo nije produkt violentne osjećanosti nego je funkcionalnog karaktera, služi mu da bi zadovoljio svoju korist. Vlaški mentalitet je mješavina vojničke hrabrosti, duha i lukavstva. Vlasi, iako u osmanskoj državi, imali su status filurdžije, tj. ne može se reći da su bili povlašćeno niti oslobođeno stanovništvo. Naime, ako su Vlasi osmansku državu snabdjevali svojim načinom privređivanja - ratnom funkcijom što nije ovisila o varljivim uslovima poljoprivredne proizvodnje, ako su kao vojnici i martolosi branili osmanske interese, ne možemo reći da su imali povlašćenu statusnu poziciju. Budući da se najveći dio Vlaha nalazio upravo u pograničnim područjima, relevantno je da su poreske obaveze - filuridžija bile veće, što je granica dalje.

Vlasi konjušari, sokolari, kada je ukinuta poluvojnička organizacija u Osmanskom Carstvu ostaju i dalje kao pripadnici spahijske klase. U popisu bosanskog sandžakata iz 1469. godine najveći dio Vlaha popisan je pod naslovom: "Vlasi Sjednice, drugo ime Barće i Vlasi vilajeta Hersek"[8]. Prije dolaska Osmanlija na Balkan, balkanski Vlasi živjeli su na geopolitičkom području Istočnog Bizantskog Carstva, pa su prihvatili Bizantsku liturgiju, a od konačnog raskola 1054. godine Istočne i Zapadne crkve prihvatili su pravoslavlje. Vlasi, kao zasebna etnička skupina, nisu imali svoj svećenički kadar, pa su im svećeničku službu vršili grčki, bugarski i

---

7 Sumarni popis bosanskog Sandžaka iz 1469. god., Istambul, Belediye kutuphanesi. No-0-76. Fotokopija: Orijentalni institut u Sarajevu, No 216.

8 Vidi: Snježana Buzov, Vlasi u Bosanskom Sandžaku i islamizacija, Prilozi za orijentalnu filologiju, 41./91., Orijentalni institut u Sarajevu, str. 106.

srpski svećenici, već prema tome na čijoj su se teritoriji nalazili. Iako su prihvatili pravoslavlje, romanski Vlasi su trvdokoran etnički elemenat, nisu se dali lako asimilirati. Potomci Maurovlaha u Karpatima i na Balkanu sve do osmanskog vremena živjeli su u potpunoj porodičnoj i socijalno-etničkoj odvojenosti od drugih državnih naroda, Srba, Bugara, Grka sa kojima su živjeli. To je pogodovalo da su sve do sredine XIX stoljeća posjedovali jaku svijest svoje narodnosne pripadnosti, očuvali svoj romanski govor, a ondje gdje su bili većina, formirali su svoju državu - današnju Rumuniju. U drugim krajevima, gdje su živjeli u manjini, da bi očuvali svoj etnički korijen, Vlasi su postali dvojezični. U kući su govorili romanskim jezikom, a u javnom saobraćaju jezikom većinske etničke skupine. U javnosti su se često prikrivali, formalno se identificiraju kroz sferu pravoslavlja s postojećom većinskom etničkom skupinom, ukoliko je pravoslavne vjeroispovijesti. Budući da je kod pravoslavnih naroda vjera najtješnje povezana s narodnošću, to su grčki, srpski, bugarski svećenici među Vlasima promicali svoju nacionalnost. Međutim, očuvanje svog etničkog identiteta, ostajanje u tradiciji vlaškog jezika i običaja je predstavljalo realnu zapreku brze asimilacije. To se najbolje vidi u izgradnji vlaških pravoslavnih crkava po Srbiji i Bosni i Hercegovini, gdje je liturgija vođena na romanskom jeziku. Ondje gdje su bili apsolutna manjina u odnosu na srpsko stanovništvo po varošima u Vojvodini pod austrijskom vlašću, Vlasi su pravili svoje crkve i stalno se sporili sa srpskim svećenicima zahtijevajući liturgiju na svom jeziku. U svojim zahtjevima su bili ortodoksni, što se vidi iz stalnog tužakanja Vlaha u Beč na srpske svećenike. Liturgija se tako u pojedinim crkvama izvodila dvojezično, romanskim i srpskim jezikom. Kad im to nije uspijevalo, gradili su svoje porodične kapele sa stalnim vlaškim svećenikom[9].

Naznake slike religioznosti dominicilnog i doseljenog vlaškog stanovništva bosanskog sandžakata mogu se dobiti na bazi osmanskog popisa iz 1604. godine, po kojem se vidi da je među ovim stanovništvom živjelo, odnosno, uživalo baštine pedeset popova i sedam kaluđera. Ako znamo da su Vlasi u religioznim stvarima bili vrlo osjetljivi i odbojni prema svećenicima nevlaškog etnosa, onda je vjerovatno da je riječ o vlaškom svećenstvu. To se ne može zaključiti

---

9 Vidi o tome: D.J. Popović, O Cincarima, drugo znatno dopunjeno izdanje, Beograd, 1937. god., str. 89., 91., 120., 176., 189., 220., 221., 240., 271., 286.

na osnovu osmanskog popisa jer sama riječ pop, što stoji u popisnoj listi, u principu nije vjerodostojan indikator za utvrđivanje vjeroispovijesti stanovništva, ukoliko ne postoje i drugi pokazatelji. Nadalje, i iz opisa saznajemo da su pravoslavne crkve i manastiri na područjima naseljenim Vlasima uživali 3,3 mezre, 12 baština i 3 zemina. Riječ je o manastirima Miloševo, Gostović, sveti Jovan i crkvama Moštanica, Papratna, Lomnica, sv. Nikola, Dobrun i Kruševo. Na samom području naseljenom Vlasima nalaze se manastir Sv. Nikole u Banji u nahiji Banja, i manastir Zaslužje i Gomionica u nahiji Zmijanje[10]. Ako su Vlasi ingeniozno bili ortodoksni u očuvanju svog kulturnog i etničkog bića, onda je očekivati da su crkve, napravljene na prostoru gdje su oni živjeli, bile vlaške pravoslavne crkve. O njihovoj ortodoksnosti očuvanja etničkog bića i suprotstavljanja asimilacije bilo koje vrste nam govore povijesne činjenice osmanskih teftera iz 1489. godine. Po tim tefterima, riječ je o tri skupine Vlaha bosanskog sandžakata - maglajskim Vlasima, zvorničkim Vlasima, Vlasi nahije Brod (naseljeni Vlasi), zemlje Pavlovića i nikšićkim Vlasima. Od ukupno 1764. popisana vlaška domaćinstva i 310 neoženjenih, svega njih 30 ili 1.5% je novih muslimana, što je indikator da su rijetki prelazi Vlaha u islam.

Sve do kraja XVII stoljeća Vlasi pravoslavne vjeroispovijesti u balkanskim zemljama su očuvali svoje etničko biće. U javnosti su komunicirali jezikom većinske etničke skupine, a u sferi privatnosti su reproducirali vlaški kulturni identitet, tako da su u potpunosti skrivali svoje entičko biće. Po načinu života, iako izmiješani sa drugim konfesionalno-etničkim zajednicama, oni su živjeli odvojeno, intimno mumificirani svojom etničkom pripadnošću. Vlasi su stoga u bosanskom sandžakatu popisivani zasebno u odnosu na druge etničke zajednice. Da je teško utvrditi etnički identitet Vlaha prema formalnim obilježjima, jer su se u zavisnosti od povijesnih prilika izražavali uvijek kao etnos-dupleks, najbolje nam govori oficijelna historiografija. Po broju opisanih vlaških skupina, postoji razlika između sumarnog teftera iz 1485. godine i opširnog teftera iz 1489. godine, koja se sastoji u tome što su pojedine vlaške skupine, konkretno dvije, najbrojnije. Banjani i Vlasi kraljeve zemlje u prvom tefteru popisani na geopolitičkom prostoru zemlje Pavlovića u Birču, tj. oblasti Kovačevića, a u drugom tefteru, na području nahije tvrdave

---

10 Snježana Buzov, Ibid., str. 110.

Maglaj. Kretanje Vlaha Banjana utvrdio je znanstvenik Adem Handžić, što je u svojoj studiji o migracionim kretanjima na području srednjeg toka rijeke Bosne dokazao da su Osmanlije doselile to vlaško pleme u Maglaj u pogranična područja Carstva[11].

Po našem mišljenju, problem je znatno složeniji i sa znanstvenog aspekta znatno delikatan. Riječ je o tome da se utvrdi stvarni etnički identitet plemena Banjana, jer uvaženi znanstvenik svjetskog formata u svojoj knjizi "Istorija Srba" Banjane definira crnogorskim plemenom, o čemu je bilo prethodno govora. Vlaško etno-duplex skriva njihov identitet tako da ga je teško znanstveno-teorijski iskazati. Usljed posebnih osobenosti, Vlasi su svojim vojničkim aktivizmom zadobili znatan socijalno-imovinski status u odnosu na Srbe, Grke, Bugare, što je stvaralo kod ovih naroda razdor i mržnju prema ovoj etničkoj zajednici. Nakon pada Bosne i Hercegovine, pored domicilnog vlaškog stanovništva, slijedi naseljavanje pravoslavnih Vlaha u osmansku vojnu službu iz srpskih zemalja sve do poraza Osmanlija pred Bečom 1689. godine. Vlaško vojevanje na granicama Osmanskog Cartva je pratila kršćanska pravoslavna misija, uz vojnike i martoloze išli su pravoslavni svećenici i kaluđeri, ovisno o vladikama u Dabru i Mileševu, a ovi od srpske Pečke patrijaršije.

U većini slučajeva, ti srpski popovi i kaluđeri u službi romanskih Vlaha, identificiraju pravoslavnu vjeru sa srpskom narodnošću, promiču i šire srpsko ime u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Pošto su Vlasi otporni na asimilaciju, vrlo rijetko s kraja XVII i početkom XVIII stoljeća srećemo naziv Vlaha "srpske vjere". Tako se sukcesivno srpsko ime počelo protezati po Hrvatskoj sve dotle dokle su dopirala naselja turskih prebjega Vlaha filurdžija[12]. Vlasi su svjesni svog etničkog identiteta sve do početka XIX stoljeća kad na razvalinama Osmanskog Carstva dolazi do formiranja nacionalnih država Srbije, Grčke i Bugarske, gdje se stapaju u postojeće nacionalne realitete. Potomci negdašnjih Maurovlaha, povijesno nagrizani i asimilirani drugim etnicitetima, gube svoju etničku posebnost i pretapaju se u Srbe, Grke, Bugare. Dovršetak procesa asimilacije Vlaha, gdje će samosvijest o svome etničkom porijeklu

11 Adem Handžić, O kretanju stanovništva u regionu srednjeg toka Bosne (međuprostor Maglaj - Doboj - Tešanj) od druge polovine XV do kraja XVI stoljeća, U: Migracije i Bosna i Hercegovina, Sarajevo, 1990. god., str. 57.-66.

12 D. Dimitrijević, Građa za srpsku istoriju iz ruskih arhiva i biblioteka u spomenik br. 53., Beograd, 1922. god., str. 31., 48., 51., 172., 200., 206.-209.

postati nejasnim sjećanjem, zadobiva svoju punu formu s "Načartanijem" Ilije Garašanina, 1844. godine, a napose s formiranjem i djelatnosti Srpskog odbora u Beogradu 1862. godine, čija je osnovna funkcija promicanje srpskog imena i uticaja u susjednim turskim i austrijskim zemljama.[13] Iste godine, od strane oficijelne srpske politike pod vodstvom kneza Mihajla (1860.-1868. god.) i rodonačelnika srpskog nacionalnog programa, ministra Ilije Garašanina, u Sarajevu je osnovan Srpski odbor, na čelu sa pravoslavnim svećenikom Bogoljubom Petranovićom. Ime Vlah, koje je isprva označavalo čovjeka romanskog porijekla, usljed muslimansko-kršćanskih antagonizama na Balkanskom poluostrvu, poprimilo je pežorativno određenje i s početka XVI stoljeća proteglo se na sve krćane u Bosni i Hercegovini, Srbiji, Dalmaciji, Kninskoj krajini i Slavoniji[14]. Srpski odbor u Sarajevu je etničko ime Vlaha proglasio podrugljivim, stavivši sebi u zadaću da naziv "Vlasi" i "Kršćani", kako su se uobičajno nazivali pravoslavni u Bosni i Hercegovini, preformuliše u ime Srbin[15].

Srpsko ime i promicanje srpske nacionalnosti kroz asimilaciju različitih etničkih zajednica pravoslavne vjeroispovijesti postaje planskom političkom djelatnosti obnovljene srpske državnosti. Osnovni subjekt asimilacione politike jeste srpsko svećenstvo koje je imalo znatne povijesne zasluge u očuvanju srpske etničke zajednice i uživalo je veliki ugled među pravoslavnim sljedbenicima[16]. Dalje, srpstvo se širilo u zemljama pod Austrijom i Osmanskom Imperijom putem konspirativno-organizacijih propagandnih odbora, pravoslavnih konfesionalnih škola, stipendijama studentima na visokim školama, promicanjem štampe i literature iz Srbije,

---

13 D. Strnajaković, Kako je postalo Garašaninovo "Načertanije", U: Spomenik 91., 1939. god., str. 63-115.; Ibid., Politička propaganda Srbije u jugoslovenskim pokrajinama 1844.-1858. god., Beograd, 1936. god.; M. Valentić, Koncepcija Garašaninova "Načertanija", U: Historijski pregled, Zagreb, 1961. god., br. 7., str. 123.-137.; V. Začek, Češko i poljsko učešće u postanku Garašaninova "Načertanija" (1844. god.); U:Historijski zbornik br. 16., 1963. god., str. 35.-56.; M. Živanović, Politička istorija Srbije u drugoj polovini XIX veka, Beograd, 1933. god.; S. Jovanović, Druga vlada Miloša i Mihajla. Beograd, 1933. god.

14 Radoslav M. Grujić, Apologija srpskog naroda u Hrvatskoj i Slavoniji, Novi Sad, 1909. god., str. 50.

15 V. Skarić, Sarajevo i njegova okolina, Sarajevo, 1937. god., str. 223.

16 V. Vojvodić, Rad Srbije na političkoj propagandi u Bosni i Hercegovini 1868.-1873. god., U: Istorijski glasnik, Beograd, 1960. god.

kulturnim i sportskim društvima, djelatnošću trgovaca i unaprijed pripremljenih ljudi. Iza svih ovih institucija i pojedinaca stajala je srpska tajna policija. Dakle, srpstvo se širilo i policijskim metodama. Između ostalog, vitalitet jednog naroda se mjeri i po tome koliko je u mogućnosti da asimilira druge etničke skupine u svoje nacionalno biće. Međutim, za neke karakterne vlaške osobine nije bila potrebna asimilacija, te osobine su bile identične s karakterologijom violentnog dinarskog tipa Srba. Ovdje je riječ o nagonu smrti romanskih Vlaha koji je identičan s nagonom smrti violentnog dinarskog tipa. Vlasi su u svojoj povijesnoj amplitudi srbizirani, prelazili u islam i katoličanstvo, a oni koji su doprli do Slavonije su slavenizirani.

Dakle, nema naroda na Balkanskom poluostrvu koji u svojoj etnogenezi ne sadrži vlaško-romanski supstrat. Sada zavisi od svakog etničkog subjektiviteta i stepena njegovog kulturnog i ekonomskog razvoja u kojoj mjeri je asimilirao vlaške osobine i pretopio ih u veću kvalitetu ljudskog življenja. Kod Slovenaca, kao najrazvijenije kulturne južnoslavenske skupine, vlaška etnogeneza postaje samo pukom reminscencijom i ništa više. Neki autori vlašku etnogenezu uzimaju kao dominirajuću odrednicu srpskog nacionalnog bića. Tako Dominik Mandić, prema svojim nedokazanim tvrdnjama, smatra da današnji Srbi u Bosni i Hercegovini potječu od 50-52% od romanskih Vlaha[17]. Isti autor tvrdi da Srbi u Liki, Kordunu i Baniji, njih preko dvije trećine (66-70%), etnogenezom su neslavenski Vlasi koje su Turci naselili u te krajeve preko Bosne i Slavonije[18]. Kada je riječ o Srbima u Bosni i Hercegovini, prema Mandiću oni potiču od 32-35% od pravoslavnih Hrvata, 50-52% od neslavenskih Vlaha, 6-7% od srbiziranih Bugara, Grka, Armenaca i Albanaca, 8-10% od izvornih etničkih Srba, koji su došli na ovaj geopolitički prostor za vrijeme austrougarske uprave, u vrijeme prve i druge Jugoslavije[19]. Mandić nam uopće ne govori kako je došao do ovih podataka, riječ je o tendencioznim i isforsiranim činjenicama kako bi se dokazala povijesna neukorijenjenost jednog naroda u Bosni i Hercegovini. Kada je riječ o etnogenezi etničkih zajednica, onda tu nije bitna kvantifikacija raznorodne etničke mase koja ulazi u nacionalno biće

---

17 Dominik Mandić, Ibid., str. 210.

18 Dominik Mandić, Ibid.

19 Dominik Mandić. Bosna i Hercegovina, III, Etnička povijest Bosne i Hercegovine. I izdanje, Rim, 1967. god., str. 515.-518.

jednog naroda, već je prevashodno bitno koliko taj narod posjeduje asimilacionu snagu i moć preinake raznorodnog etničkog supstrata u jedinstveno nacionalno biće. Sigurno je da od asimilacione snage zavisi u kojoj mjeri ti raznorodni etnički elementi u konkretnom slučaju (vlaška etnička skupina) daju osoben ton, ritam i karakterologiju srpskog nacionalnog bića. Već smo istakli da Vlasi posjeduju ingenioznu otpornu snagu na asimilaciju koja posebno dolazi do izražaja ondje gje su oni većinska etnička skupina.

U izvrsnoj studiji Rumuna Theodora Filipescua se akcentira ingeniozna vitalnost vlaških ili, kako to autor sam kaže, karavlaških karakternih osobina u romanskim naseljima po Bosni, Hrvatskoj i Slavoniji. "Ako promotrimo migracije ovih Karavlaha, koje su trajale od sredine XVII vijeka do sredine XIX vijeka i u obzir uzmemo da su oni u malom broju kroz toliko vremena uvijek u dodiru stajali sa slovenskim življem u Bosni, onda se moramo čuditi njihovoj otpornoj etnografskoj (etničkoj) snazi, usljed koje su se mogli do danas etnografski održati. Karavlasi nijesu do danas skoro nimalo u etnografskom pogledu izgubili, naprotiv, oni su se održali i u oblastima sjeveroistočnog dijela Bosne, kao što su npr. Batkovići, premda su ondje najviše u dodiru stajali sa varoškim slavenskim stanovništvom[20]. Studija Theodora Filipescua je nastala 1907. godine na osnovu empirijskog zapažanja autora koji je boravio u Bosni i Hercegovini. Ako Vlasi do 1907. god. u etničkom pogledu nisu ništa izgubili, onda je njihova pripadnost srpstvu putem vjeoispovijesti bila formalne prirode, zaklon pod kojim su čuvali svoje etničko biće. "U tom pogledu", kaže T. Filipescu, "može se reći, da su Karavlasi etnografski (etnički) vrlo malo izgubili, premda su imali istog sveštenika kao i ostalo pravoslavno stanovništvo dotičnih oblasti u Bosni"[21]. Upravo taj isti pravoslavni svećenik (jer Vlasi su uvijek kroz povijest tražili svog vlaškog svećenika i liturgiju na romanskom jeziku) predstavljao je paradigmu asimilacije pravoslavnih Vlaha u Srbe. Sam T. Filipescu otkriva potporne stubove asimilacije Vlaha u Srbe. ali ne smijemo smetnuti s uma da se ti procesi odvijaju početkom XX stoljeća, što nam govori o tvrdokornosti vlaške etničke

---

20 Theodor Filipescu, Karavlaška naselja u Bosni, Etnografsko-antropogeografičko proučavanje, Glasnik Zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu, 1907. god., br. XIX. str. 339. (Potcrtao F. Saltaga). Isto stajalište zastupa F. Hefele, O vlaško-rumunjskim naseljima, "Vienac" za 1890. godinu, br. 46.

21 Ibid., str. 341. (Potcrtao F. Saltaga).

skupine. Autor ove značajne studije kaže: "Oni Karavlasi, koji stanuju po krčevinama u planinskim oblastima govore i danas najljepšim i najčistijim rumunskim jezikom, koji se govori u zapadnom dijelu Rumunije. U pogledu oblika narodnih običaja nekih praznika, na pr. o Božiću, možemo reći, da su Karavlasi primili pojedine oblike narodnih običaja od pravoslavnog naroda u Bosni. Tomu su mnogo doprinijela srpska škola i pravoslavna srpska crkva"[22]. Paradigma promicanja srpstva i asimilacije jeste oficijelna državna politika Srbije posredovana Srpskim crkvom i srpskom školom.

"Karavlasi su sačuvali do danas sve etnografske (etničke) osobine rumunskog naroda, oni se nijesu skoro nikako s drugim narodnostima nove oblasti ukrštavali, i nijesu od svoje cjeline ništa izgubili. Nijesu se pretopili u pravoslavne Srbe, premda s njima najviše opšte i istu crkvu i sveštenika imaju... I zato možemo reći, da rumunski narod (Vlasi) ima veliku otpornu snagu u pogledu izjednačenja s drugim narodnostima, jer se oni održavaju i u novim sredinama, makar oni živjeli u malom broju i makar više stotina godina stajali u dodiru s narodima drugih etnografskih (etničkih) osobina"[23]. Iz ovog stajališta da se zaključiti da su Vlasi asimilirani u religijskom pogledu, zadržavši neke svoje karakterne osobine u srpskom nacionalnom biću. Vlasi su se stopili u Srbe, ali njihove karakterne osobine su dale osoben ton srpskom nacionalnom biću. Te osobine uglavnom su podudarne s destruktivnim karakternim osobinama plahovitog tipa dinarskih Srba.

---

22 Ibid., str. 341. (Potcrtao F. Saltaga).

23 Ibid., str. 342. (Potcrtao F. Saltaga). Slične karakterne osobine Vlaha zapazio je srpski etnograf Tihomir R. Đorđević, u svojoj studiji: Kroz naše Rumune, Putopisne beleške, Beograd, 1906. god.

KARAKTEROLOGIJA VLAHA

Paradigma karakterologije Vlaha jeste da su oni vojnički narod. Kao potomci rimskih veterana oni su srednjovjekovni i novovjekovni ratnici s izraženim vrlinama borbenosti, brzog i realističkog snalaženja u dramatičnim povijesnim prilikama. Usljed brzih povijesnih promjena, novih komunikacionih sadržaja među ljudima i narodima. Vlasi se brzo prilagođavaju socijalnoj sredini u koju dođu, dajući joj osoben ton i ritam. Stalno su u vojničkoj funkciji i brzo mijenjaju gospodare, interesno motivirani. U tome postoji jedna protivrječnost vlaškog mentalno-psihološkog sklopa, iako brzo mijenjaju gospodare (prebjezi), vatreni su pobornici onog naroda kojem se priklone. To je posljedica vlaške borbene vrline profilirane kao naslijeđeni nagon. Time svjesno zatomljuju i prikrivaju svoje etničko porijeklo, a i crnačke tjelesne osobine koje su kod mnogih vidne. Tamnoputost Vlaha bila je toliko odbojna Srbima i Bugarima, među kojima su Vlasi živjeli (do i tokom srednjenjeg vijeka), da s njima nisu htjeli sklapati bračne odnose. Netolerancija prema Vlasima očitovala se posebno kod Bugara, koji s njima nisu htjeli imati nikakva zajedništva, čak ni u vjerskim poslovima. Tamna put i druge tjelesne osobine Vlaha zasigurno da su stvarale odbojnost drugih naroda prema njima, ali korijeni tog zazora leže u socijalnoj sferi koja im je omogućavala zasebnu statusnu poziciju u društvu[24].

Jovan Cvijić smatra da je "eksploatatorski rad cincarskih (vlaških) i grčkih handžija i bakala, koji su uz to i cicije, bio je glavni

---

24 Tako je Hrvatski sabor 21. veljače 1629. godine novodošle Vlahe kao vojnike u Hrvatskoj izjednačio sa nižim hrvatskim plemstvom, učinio ih tako slobodnim i punopravnim državljanima. U povelji statuta Valacborum kralja Ferdinanda II od 5.10.1630. godine stoji da Vlasi nisu podložni hrvatskoj gospodi, nego će biti krajiški vojnici podvrgnuti isključivo kraljevskim vojničkim zapovjednicima, a svoje će seoske knezove i suce sami slobodno birati. O odluci Hrvatskog sabora i povelji kralja Ferdinanda II koje su više puta obnavljane god. 1639., 1642., 1659., 1708. vidi: F. Šišić, Hrvatski saborski spisi, V, Zagreb, 1912.-1918. god., str. 461., 479-489.; B. Šućević, Razvitak "vlaških prava" u Varaždinskom generalatu, U: Historijski zbornik, br. 6, 1953. god., str. 33.-70., D. LJ: Kašić, Prilozi za historiju statuta Valchorum, U: Spomenik, 106., 1956. god.

razlog antagonizmu koji se razvio između širokih slovenskih masa, srpskih i bugarskih, i između Grka i Cincara. Ali dalje svaka jarost turska prema kršćanima izlivala se poglavito na Slavenima...."[25], jer su Vlasi i njihov trgovački sloj Cincari, kao protivrječan i lukav element znali da izmigolje, istina, to nije moglo biti uvijek, znali su i oni da pate. Vlah je živog duha, često iznalazalačkog u kome ima pragmatskog lukavstva. Tako su našli načina da uđu u službu na visoke položaje onog naroda kojem su se priklonili, kao liječnici, muavini, subaše kod Osmanlija, u austrijskoj vojsci krajiški vojnici u upravi zastupnici svih kršćana. Za razliku od dinarskog plahovitog tipa koji se ponaša kao prirodna snaga, prima opasnost i smrt kao obično djelo, vlaška vojna vrlina je produkt junaštva, ali prevashodno lukavstva iz kojeg vuče korist. Dok dinarski plahoviti tip žudi za herojskom slavom po svaku cijenu, svjestan i nesvjestan svoje snage, umješnosti i podviga koje čini, vlaški vojnik se odlikuje mješavinom hrabrosti, duha i proročunatog lukavstva. Međutim, kad se Vlasi priklone nekom narodu, onda su vatreni njegovi rodoljubi, ona mješavina hrabrosti, duha i lukavstva prerasta u impulsivan i ingeniozno zanesen temperament, usljed čega nastaju hajdučki tipovi. Stoljetna socijalna odijeljenost od drugih naroda, izdvojenost njihovih porodica i kuća po planinskim klancima, polunomadski i ratnički život u oblastima podijeljenim geografskim, političkim i administrativnim granicama, površna vjerska pouka s pretkršćanskim vjerovanjima stvorili su među Vlasima destruktivne karakterne osobine koje su povijesnim kontinuitetom i porodičnim nasljedstvom prešle u navike i trajne poroke Vlaha. U vrijeme Rimljana, zatim u srednjem vijeku, podređenost i nejednakost s drugima kao neka vrsta rasne segregacije, Vlahe je silila na pretvaranje, prijevaru, laž i podvalu, koje su kao moralna nastranost povijesno prešle u "krv", postale anatomijom njihovog karaktera. U jednom dijelu dinarskog violentnog tipa Srba, Crnogoraca, što je podvrgao oštroj kritici Dositej Obradović - prijevara, podvala, osobito laž, ne smatraju se moralnim zlom, nego vrlinom, napose ako je neko drugog dobro slagao, lukavo i vješto mu podvalio. I kada su zadobili istu ili povlašćenu statusnu poziciju, da bi je očuvali, Vlasi se služe pretvaranjem, prevarom i lažima. Među Srbima koji potiču od Vlaha,

---

25 Jovan Cvijić, Aromuni ili Kucovlasi. U: Govori i članci, I, Beograd, 1921. god., str. 132.

osobito onima u srpskoj čaršiji, pretvaranje, geslo: snalazi se po svaku cijenu - postaje njihovom životnom paradigmom.

Druga bitna karakterna osobina Vlaha jeste koristoljublje tuđim dobrom. Vlasi su stoljećima živjeli kao ratnici na političkim i administrativnim granicama kao prebjezi ili uskoci u provalnim i pograničnim četama. Kao takvi, pljačkali tudđa dobra, sebi prisvajali i na tuđoj muci živjeli. Na taj način kod Vlaha se iskristaliziralo "moralno" uvjerenje da nije grijeh pljačkati, tuđe prisvajati, drugog u poslu prevariti, neovisno od toga da li je riječ o pojedincu, inovjercu, neprijatelju ili općinskoj i državnoj zajednici. Onaj ko je napljačkao najviše tuđih dobara, rejting mu raste, posjeduje najviše "moralnih" vrlina. U toj karakterologiji prisvajanja tuđeg valja tražiti ključ kako jeste nesolidarnosti u trgovačkim i obrtnim poslovima među svijetom srpske čaršije, tako i oficijelno-ekspanzionističke politike Srbije. Očevidac sam srpsko-crnogorske agresije u aprilu mjesecu 1992. godine na državu Bosnu i Hercegovinu. Srpska vojska organizirano je demontirala sve fabrike, materijalna dobra, sve što se moglo transportirati i odvukla za Srbiju. Ovdje ne uzimam u obzir individualnu pljačku srpskog vojnika (oličenje hajdučkog mentaliteta dinarskog violentnog Srbina). Neovisno od toga da li je riječ o baštinjenim vlaškim osobinama ili su u pitanju autohtone osobine kod violentnog dinarskog tipa je izražena karakterologija prisvajanja tuđeg. "Crnogorsko junaštvo", kaže Jovan Cvijić, "nije upućeno samo... idealnim ciljevima. Pošto u svome krasnom zavičaju nemaju dovoljno sredstava za život, crnogorska su plemena često sastavljala čete za pljačkanje susednih krajeva. Za vreme gladnih godina ove su se čete pretvarale u pljačkaške družine, koje su naročito (pljačkale) odgonile stoku. Bila je osobita radost i naročito zadovoljstvo povratiti se sa otetim stadom, i celo je pleme slavilo junaka koji je izvršio ovako opasan i koristan podvig. Susjedna su sela bila često izložena takvim pljačkama, tako da su pitali, kako pesma kaže: "Ko bi znao selo nerobljeno, nerobljeno ni skoro paljeno, đe bismo mi šićar šićarili?" Pre podjele plena jedan je dio ostavljan za udovice (kojih ima uvek mnogo u ovoj zemlji stalnih ratova) i za najsiromašnije. Granične ispaše koje su zauzeli bile su zajedničko dobro svih plemenika "komunice"[26]. U toku agresije na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu

---

26 Jovan Cvijić, Dinarska plemena, U: Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje. knj. II, Beograd, 1931. god., str. 188., 189. (Potcrtao F. Saltaga)

1990.-1991. godine imali smo prilike da gledamo kako iz Konavla kod Dubrovnika crnogorske jedinice pod jugoslavenskom zastavom na kamionima s prikolicama odvlače opljačkana dobra za Crnu Goru. Stiče se utisak, koji vjerovatno ne vara, da je pljačka i laž urođeni instinkt dinarskog violentnog tipa Srba. Pljačka, laž, ono čega se suvremeni narodi stide - postaje vrlinom, jednom oficijelnom politikom.

Onaj narod kod koga je hrabrost, a prije svega, da pleme bude hvaljeno do potomstva, gdje je "čojstvo" kompenzacija za ekonomske kategorije, morao se boriti svim sredstvima za opstanak unitarne Jugoslavije, jer je svoju ekonomiju kompenzirao saveznim fondovima. Kada to više nije bilo moguće oficijelna politika izlaz nalazi u ratu kao drugoj strani ili obliku pljačke.

Treća mana ili karakterologija Vlaha i njihovih potomaka jeste naklonost, potreba za prolijevanjem ljudske krvi. Potreba za prolijevanjem ljudske krvi, povijesno uslovljena, vremenom postaje ljudskom prirodnom ili prirodnom odlikom Vlaha. Služeći stoljećima kao vojnici na graničnim užarenim područjima kršćanske i islamske civilizacije, Vlasi su ubijali ljude i na jednoj i na drugoj strani u zavisnosti od toga u čijoj su vojnoj funkciji bili, što je kod njih reduciralo ljudski život na ništicu kroz vlaško krvološtvo i okrutnost. Time nam postaje razumljiv pokolj Bošnjaka na početku Prvog srpskog ustanka, borba do istrebljena srpskih dinastija, Karađorđevića i Obrenovića, te pokolji ponovo Bošnjaka u Drugom svjetkom ratu i tokom srbijansko-crnogorske agresije na Bosnu i Hercegovinu 1991. godine.

U etnogenezi dinarskog violentnog tipa Srba postoje vlaške osobine potcjenjivanja ljudskog života, krvološtvo i okrutnost. Riječ je o naslijeđenim vlaškim ili autohtonim osobinama dinarskog tipa. Tako nam srpski etnograf Sima Trojanović s kraja XIX stoljeća piše: "U srezu masuričkom (Srbija) kad razbojnik ubije koga, on mu lazne malo krvi, verujući da ga u bekstvu "neće stići krv" ubijenog čovjeka. Crnogorci su radili slično: kad u jurišu odrube glavu Turčinu ili Arnautinu, onda i oni laznu krv s jatagana, držeći da im tada "neće krv sići u noge" - znači da ne izgube prisustvo duha. Oni se od muhamedanske krvi nimalo ne gade, jer vele krv od nekrsta je što i krv od brava. Još imaju običaj da pored poginulog muhamedanca, bace parče hleba ili i soli i nož - "radi mira". - Od ovih ljudožderskih običaja valjda i postoje reči u srpskom jeziku: krvolok, krvoločnik, krvopija i krvopilac.

U istom masuričkom srezu ima jedan vrlo interesantan slučaj pijenja tuđe krvi, ali ja ga nisam nameran neposredno da obeležim kao trag antropofagije, nego samo kao putokaz da krv tuđa još njima nije zazorna da je piju, dakle eo ipso da su je negda baš tražili iz drugih razloga, a ne samo bratimljenja... Uzrok je ljudožderstvu različit, kao: oskudica u hrani toplokrvnih životinja; navada na ljudsko meso.... religijski fanatizam, verovanje da se neprijatelj samo tako može uništiti ako se pojede, otuda valja Srbin u veliku gnevu na nekog čoveka rekne, pojeo bih ga, itd."[27]. Prolijevanje muhamedanske, odnosno bošnjačke krvi u povijesnoj amplitudi od početka XIX pa sve do kraja XX stoljeća motivirano je ekonomskim i vjerskim razlozima. Ekonomski razlozi su pljačka i prisvajanje bošnjačkih dobara, a vjerski razlozi leže u paganskim vjerovanjima dinarskih Srba, osobito u kosovskom mitu antiislamski utemeljenom, sa izraženim nacionalnim idealom osvete, trijebljenja poturica. Religijski fanatizam osvete i trijebljenja poturica prisutan je i danas kao paradigma suvremene srpske nacionalne ideologije.

Dalja bitna karakteristika romanskih Vlaha jeste silovita hvalisavost, pohvala suplemenika, junačenje i hipostaza vlastitih individualnih odlika. Svadljivi su i veliki strančari, analogno srpskom političkom biću. Neumoljivi su i ne vjeruju nikome. Usljed specifičnog povijesnog razvitka, sva energija proizašla iz vojničke orgnaizacije i plemenskog duha skoncentrisana je u zadobijanju bolje ekonomske pozicije po svaku cijenu i promocije individualnog interesa kao, tobože, javnog dobra. Tu najbolje dolazi do izražaja vlaška real-politika pretvaranja i tiranije laži. Izdvojenost porodica i kuća po iskrčenim dinarskim planinama, bavljenje stočarstvom i kiridžijanjem stvorila je specifičnu egzistencijalno-vlašku usamljenost. Ova usamljenost, osobito u dramatičnim povijesnim vremenima, zatim u teškim vremenskim prilikama (zime su u planinskim klancima znatno duže) još je potpunije uticalo na razvitak individualističkih osjećanja, na obrazovanje jakih individualiteta, na način i intenzitet mišljenja i rada, na snalaženje u svakoj prilici. Izrazita vlaška individualnost sa nagonom za prisvajanjem uopće, rezultira sebičnošću. Stoga je kod Srba pojam škrtosti istovjetan s Vlasima-Cincarima, cicijama.

---

[27] Sima Trojanović, Starinska srpska jela i pića, Srpska kraljevska akademija, Srpski etnografski zbornik, Knjiga II, Beograd, 1896. god., str. 111.-112. (Potertao F. Saltaga).

Navedenu karakterologiju romanskih Vlaha su u svojim djelima akcentirali srednjevjekovni bizantski pisci. Bizantski pisac Kekaumenes u XI stoljeću ističe da se Vlasi ne drže zadane riječi, da su lažljivci i kradljivci[28]. Iste odlike Vlaha su zapazili Ana Komnena, Niketa Koniates i Georgije Frances u XII stoljeću[29]. Biskup Gunter, opisujući put njemačkih križara preko Balkana 1064. godine piše: "Podnosimo bjesnoću romejaca (Romanitas) koji su bijesni preko svake ljudske i životinjske žestine"[30]. Identično bizantskom piscu Kekaumenosu, ruski putopisac Nestor početkom XII stoljeća, za Vlahe kaže da su veliki lažljivci - "I' sciavi"[31]. Austrijski poslanik u Carigradu, barun Herbert o beogradskim i zemunskim Vlasima - Cincarima je zabilježio sljedeće: "Većina njih, kad promeni domovinu ne promeni ćud, oni ostaju i dalje lažljivci, lukavi, varalice, zelenaši i izazivački drski, kada se ničeg ne boje"[32]. Srpski znanstvenici s kraja XIX stoljeća često su podvrgli kritici negativne karakterne osobine varoških Vlaha, Cincara, koji su dali osoben sadržaj u srpski javni život. Srpski kritički historik arhimandrit Ilarion Ruvarac cijelog života se borio protiv "lukavih i podmuklih Srba vlaške krvi"[33]. Racionalistički mislilac Dositej Obradović je cjelokupan svoj intelektualni angažman usmjerio u otklanjanju pagansko-vlaških destruktivnosti u srpskom nacionalnom biću dvadesetih i tridesetih godina XIX stoljeća[34]. Sumirajući književno stvaranje Srba u prethodnim stoljećima, Jovan Skerlić lamentira na "čamotni istok, koji nam je u krv prešao"[35].

Univerzitetski profesor sociologije i historije na beogradskom univerzitetu D.J. Popović posvetio je cijelo znanstveno djelo Vlasima-Cincarima i njihovom uticaju u nastanku srpske čaršije i profiliranju javnog života. Sumirajući vlaško-cincarske

28 Cecaumenos, Strategiocom, Petrograd, 1896. god., str. 74.

29 D. Mandić, Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti, Rim, 1963. god., str. 534-536.

30 P. Matković, Putovanja po Balkanskom poluotoku, U: Rad, 62, 1882. god., str. 72. (Potcrtao F. Saltaga).

31 D.S. Lihačev, Povest 'vremennyh let', I, Ibid., str. 11. i 12.

32 Citirano prema: D. Popović, O Cincarima, Beograd, 1937. god., II izdanje, str. 188.

33 Citirano prema: Popović, Ibid., str. 15.

34 Dositej Obradović, Sovjeti zdravog razuma, Kragujevac, 1833. god., str. 10., 32.-33., 36.-37., 55.

35 J. Skerlić, Pisci i knjige, II, Beograd, 1955. god., str. 447.

karakteristike, Popović kaže: "(Naše) današnje neukusno partizanstvo (strančarstvo) ima svoj izvor u tom (vlaško-cincarskom) duhu. Pored toga, ostale su našem čaršijskom društvu i druge negativne osobine ovoga duha kao nadmenost, uskost, sebičnost, podvala. Značenje ovih osobina nije sitno, bar ne za naše prilike, državu i narod"[36]. "Spoznati savršeno", kaže značajan srpski mislilac Dositej Obradović, "je li jedan čovek zao, valja pozadugo promatrati njegova dela i običaje, valja dobro saznati, čini li on zlo sa znanjem i namerno ili iz običaja"[37]. Dositej s velikom lucidnošću uviđa da prekršćanski paganski običaji i sujevjerje, kao okosnica srpske religije, i specifični povijesni uslovi postaju paradigmom srpske destruktivnosti u odnosu na suvremenu kulturu i civilizaciju. Vlaške karakterne nastranosti bile su podudarne sa dinarsko-violentnim tipom Srba, a sfera postojećih običaja i vjerovanja postala je rodnim tlom zlog čovjeka - anatomijom srpske destruktivnosti. Uostalom, zar ima naroda na Balkanu koji u svojoj etnogenezi ne sadrži vlašku komponentu? Povijesne činjenice nas uče, zasigurno da nema. U kojoj mjeri će te vlaške karakteristike u jednom narodu doći do izražaja, zavisi od njegove asimilacione moći i samog nacionalnog usmjerenja.

---

36 D. Popović. O Cincarima. izdanje I, Beograd, 1927. god.. završna riječ.

37 Dositej Obradović, Ibid., str. 68.

VLASI-CINCARI

U gradu Moskopolju, u današnjoj Albaniji, Vlasi su stvorili svoj kulturni i administrativni centar osnovan na grčko-bizantskoj kulturnoj baštini. Prvi put 1769. godine i drugi put 1788. godine, kada je taj vlaški grad bio razoren, veliki broj Vlaha-Cincara doselio se u varoši po Srbiji, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Od tog perioda Vlasi-Cincari postaju dominirajući i vodeći dio varoškog stanovništva u Srbiji. To je period kad romanski Vlasi sa stočarstva prelaze na gradski život, čija je osnovna djelatnost: trgovina, zanatstvo, obrt i bankarstvo. Uvertira ovoj promjeni djelatnosti Vlaha je XVII stoljeće, kada su oni u velikim gradovima, gdje se proizvodila ratna oprema turske vojske, kao u Solunu, Skoplju i Beogradu, prešli u te gradove, sarađivali u osmanskoj vojnoj industriji. Urbanizacija Vlaha uzima ubrzani zamah kada sa stočarstva prelaze na trgovinu u evropskom dijelu Osmanskog Carstva, a iseljavanje u zapadne osmanske krajeve je bilo ograničeno. Vlasi-Cincari u Moskopolju govorili su romanski i grčki, međutim, s prelaskom u srpske varoši po Srbiji naučili su srpski, ali dvojezičnost ostaje odlika njihovog etničkog bića. U trgovini su saobraćali srpskim, a u porodici i privatnoj sferi-romanskim ili grčkim jezikom.

Zbog stoljetne socijalne nejednakosti, vlaški duh prilagođavanja novoj socijalnoj sredini i to onoj jačoj strani, uzrokovao je da se gradski Cincari samopromoviraju u Srbe. Već smo istakli da su Vlasi vatreni rodoljubi onog naroda kome se priklone, te su tako postajali veći Srbi od etničkih Srba. "Poznata je činjenica, iako ne dovoljno proučena, da su našu čaršiju osnovali stranci, srpski Cincari... kao svugde u svetu, i kod nas je čaršija bila i jeste nosilac ideje, plemenske i nacionalne. Kako su osnivači građanskog života u našem narodu bili stranci, to je prirodno da su osnivači naše kulturne prošlosti ovoga porekla. Znatan deo naših velikih ljudi stranog porekla svojim radom i zaslugama, čini bitan deo naše istorije, naš ponos, 'krv naše krvi'[38].

---

38 D. Popović, Ibid., str. 5.

Vlasi-Cincari što su se samopromovirali Srbima dat će osoben ton, ritam, vodstvo i usmjerenje Prvom i Drugom srpskom ustanku. Crni Đorđe, vođa Prvog srpskog ustanka, Miloš Obrenović, začetnik Drugog ustanka i većina njihovih najbližih saboraca vlaškog su porijekla. Cincari su omrženi u narodu zbog nekih svojih nastranih karakternih osobina. Za Cincare u Srbiji se kaže u jednom putopisu, da "u kući uvek govore maternjim jezikom, te zbog toga i govore vrlo rđavo srpski, ma da ne daju reći da nisu Srbi... mada u njihovim kućama na zidu vise slike iz grčkog vladalačkog doma"[39].

Dakle, cincarska moralna i etnička osjećanja su jako polivalentna i delikatna. Ipak, kada se priklone drugom narodu, njihova bitna konstanta je da su vatreni nacionalisti[40]. Pošto se prikrivaju, kao najjednostavniji i gotovo najsigurniji kriterij pri traženju cincarskih porodica u srpskoj varoši može se uzeti profesija. Cincari su isključivo trgovci i obrtnici, a nikada i nigdje nisu se bavili zemljoradnjom[41]. Kao i drugi stari, osobito trgovački narodi (Jermeni, Jevreji) i Cincari su imali vrlo karakteristične, duboko upale oči iz kojih provejava bistrina, odlučnost, nadmoć, ali i lukavstvo i podmuklost[42]. Pojam "cincar" u srpskom jeziku znači što i tvrdica, a cincariti identično je s tvrdičlukom. Pretjerana štedljivost i lukavost najkarakterističnija je oznaka Cincara. Ovu krajnje nevjerovatnu štedljivost i sebičnost, koja je katkada rezultirala teškim posljedicama (puko biološko preživljavanje), obilježio je srpski pisac Stevan Sremac kao "grčko-cincarsku sitnu pamet"[43]. Pod uticajem Grka razvila se kod njih neodoljiva težnja za bogatstvom, koja ih ni obogaćene ne napušta. Osobito se cijene i smatraju za najpamentije lukavi i bogati ljudi. Cincari u svojim poslovima ne biraju sredstva. "Trpeće i ruglo i podsmeh i batine, njemu je stalo do novca"[44]. Već je Zelić dokučio da su Vlasi-Cincari u vjeri, odnosno "u

---

39 B. Jugović. Jedna retka knjiga, Delo, br. 41., str. 126.-127.

40 "Srbiziranje svog imena proveli su Cincari u Srbiji još u srpskijem obliku nego Cincari u Austro-Ugarskoj". B. Drobnjaković, Kragujevac. Glasnik geografskog društva, br. 12, str. 58.

41 "Ovi ljudi (Cincari) značili su kapital, zanat, trgovinu i industriju, jednom rečju, sve uvete za dizanje ekonomske snage zemlje. Što je vrlo važno, ni jedna od ovih porodica nije bila zemljoradnička. Pored trgovine, oni su se bavili raznim poslovima i zanatima". D.J. Popović. Ibid., str. 27.

42 Ibid., str. 30.

43 S. Sremac, Pogrešno adresovani amanet, Kolo I, 1901. god., str. 46.

svom zakonu najtvrđi"[45]. Najmanje su prelazili u islam i srpsku vjeru, sve su podnosili, samo nisu napuštali vlaško pravoslavlje. Kao i kod drugih starih paganskih naroda, ova je pobožnost u osnovi materijalistička, formalna, s proračunatom kalkulacijom. Koliko je ta pobožnost paganska i kršćanski površna - tačno primjećuje J. Erdeljanović: "...pokazuje i njihovo opšte shvatanje da se inovercu može učiniti svako zlo, a da to ne bude greh"[46]. Ta "etika" postat će sastavnim bićem dinarskog violentnog tipa Srba. To je "etika" nagona smrti, destrukcije svega onog što nije srpsko-pravoslavno. Kod Cincara je sticanje i prisvajanje po svaku cijenu postalo kultom. Kult sticanja po svaku cijenu je u toj mjeri ukorjenjen, da je postalo jače i od vjerskih osjećanja. I Cvijić primećuje da im ova njihova pobožnost nije smetala da budu najvještiji, često rafinirani eksploatatori svojih bližnjih[47]. "Naročito su žene pobožne i vrlo moralne, porodični život je čvrst i srodnička ljubav znatna"[48]. "Kod njih je polni moral čvršći nego kod ostalih balkanskih naroda"[49]. Slavu su voljeli da zadobiju kao trgovci, obrtnici, a ne na vojnom polju.

"Vrlo praktični", kaže Popović, "i taktični, znali su da u etnički šarenim naseljima bivše habzburške monarhije dođu do najviših vlasti, a u oslobođenoj Srbiji da se približe onim elementima koji su imali vlast, i da preko svoje ekonomske snage, a naročito preko ženidbenih veza dođu do gotovo odlučnog upliva u državnim poslovima. Negativne osobine njihove jesu parničarstvo, uskost, sebičnost, perfidnost, a često i cinizam. Ove su se osobine često ispoljavale u javnom, kao i privatnom životu"[50].

"Njihovi pojmovi", piše jedan drugi srpski pisac o Cincarima, "o tome šta je u društvu i državi dopušteno, a šta nije, nisu mogli uvek poslužiti srpskom naraštaju kao primer"[51]. Cvijić je, kao što smo već istakli, Cincare definirao kao najrafiniranije spletkaroše i

---

44 B. Jogović, Jedna retka knjiga, Delo, 41., str. 2267.

45 Zelić, Žitije (bez godine izdanja). Beograd, I knjiga, str. 77.

46 J. Erdeljanović, Nova Evropa, 1924. god., str. 465. (Potcrtao F. Saltaga).

47 Jovan Cvijić, Aromuni ili Kucovlasi, U: Govori i članci. I. Beograd, 1921. god., U: Jovan Cvijić. Iz društvenih nauka, Beograd, 1965. god., str. 176.

48 Karlovačko Vladičanstvo, I. str. 125.

49 Bogoslovski glasnik XVI, str. 101. i 179.

50 D.J. Popović, Ibid., str. 42. (Potcrtao F. Saltaga).

51 Srpski književni glasnik, br. 26, str. 306., citirano prema: D.J. Popović, Ibid.

eksploatatore svojih bližnjih, koji su političkim intrigama znali da prenesu bijes osmanske uprave na raju. Ove njihove osobine su rezutirale činjenicom da su oni u drugim etničkim grupama bili tak omrženi da su se morali u tolikoj mjeri prikrivati od svog imena i etničkog porijekla. S pragmatskog stajališta, što odlikuje protivriječnost njihovog bića, bili su širokog vidokruga, računali su sa velikim povijesnim događajima i znali su da ih iskoriste. Smisao života im je bio sticanje[52], u tome nisu imali granice i njihov nagon za bogatstvom ušao je u poslovicu i narodno predanje. Prirodno, da bi uspjeli u sticanju bogatstva, u njihovoj karakterologiji podmićivanje državnih organa postaje vrlinom. Često ih sretamo pod istragom, gdje se služe lažnim mjerama na štetu kupaca. U trgovini i obratu infiltriraju se u one sfere koje donose ekstradobit. To su novčarski, bankarski, komisioni i špedicioni poslovi. Špedicioni poslovi su jedno vrijeme u austrijskim i osmanskim zemljama - "pošto u sebi ne sadrže nikakvu privredu"[53] - bili oslobođeni plaćanja poreza.

Niža cincarska zanimanja su handeni i mehandžije. Oni su nenadmašivi majstori u izradi umjetničkih djela od srebra i drveta. Kujundžijski zanat je njihov nacionalni zanat. Iz reda ovih zanatlija izašao je i osnivač Karolovačke gimnazije Dimitrije Anastasijević Sabov, a cincar Jovan Nako je u selu Komlošu izdržavao pozorište u kojem su igrali najbolji glumci iz bečkih pozorišta. Cincari se često javljaju kao ljekari. Naročito su bili vješti u građenju mostova i džamija[54]. Cincar je istovremeno arhitekt, zidar, bravar, stolar i tesar. U etničkom biću Cincara prelamao se grčki[55] i srpski nacionalni identitet. U javnosti su komunicirali grčkim jezikom i zastupali grčku

---

52 "najviše muke imala je austrijska državna vlast sa iznošenjem zlata i srebra iz zemlje i unošenjem pokvarenog metalnog novca iz Turske. Kako Cincari, kao turski podanici, nisu mogli imati nepokretnog imanja, oni su svu svoju imovinu pretvarali u novac i nakite". Đ.J. Popović, Ibid., str. 87.

53 Ibid., str. 90.

54 Tihomir Đorđević, Iz Srbije kneza Miloša, Beograd, 1922. god., str. 169.-170.

55 "Beograd je imao naročito grčku boju. Mitropolit i njegovi činovnici bili su obično iz grčkih krajeva. Trgovci i zanatlije bili su poreklom pretežno iz Makedonije i Bugarske. Jednom reči cela je fizionomija Beograda (u vreme Miloša Obrenovića) u koliko je bio hrišćanski izgledala je Grčka. Najprije je u opštini bilo više Grka, a manje Srba. Korespondencija između kneza i opštinskih članova vođena je na srpskom jeziku, ali su se Grčki opštinari (Cincari) i članovi esnafa potpisivali grčki". Ibid., str. 97.

nacionalnu ideju[56], a u bogosluženju morali su prihvatiti srpsku vjeru. Jedne prilike u Prilepu, kada je srpski svećenik odslužio službu na slovenskom jeziku, prilepski Cincari su ga odmah protjerali postavivši grčkog svećenika. Kada je prilepske Cincare iritirala liturgija na slovenskom jeziku, kako je tek morala Cincare i pogrčene Cincare u Beogradu iritirati naredba kneza Miloša 1827. god., o bogosluženju na bilo kojem drugom jeziku "kome zemaljskim srpskim"[57]. U beogradskoj Sabornoj crkvi izričito je zabranjeno da bogosluženje može biti na bilo kojem jeziku osim srpskom[58]. Osim toga, knez Miloš je naredio da se ima slaviti sveti Sava kao svetac. Svi imaju "praznike zemaljske kako ti na dan Sv. Save na Vidovdan, u doba praznovanja spomena kraljeva srpskih u crkvu ići, iste podobno Srbima slaviti, bio on Grk bio Cincarin, bio Bugarin, samo ako je istočnog veroispovedenija"[59]. Asimilacija drugih etničkih zajednica u Srbe se vršila oficijelnom državnom politikom i Srpskom crkvom. Cincari jesu govorili grčkim jezikom i zastupali grčku nacionalnu ideju, ali pripadajući Srpskoj crkvi, Crkva je odnijela pobjedu u asimilacionom procesu nad grčkim jezikom i grčkom nacionalnom idejom. Dakle, čija je religija, toga je i nacija. Srpska crkva i srpska državnost bili su dominirajući činioci u posrbljavanju, asimilaciji Cincara. Vjerovatno da je ova naredba o oficijelnoj državnoj slavi Svetog Save, ova "bogomrska naredba", kod Cincara ostala u vrlo neugodnom sjećanju, kada se očuvala u djelu Kir Geras - Stevana Sremca. Kako su Cincari gledali na ovu naredbu, vidi se iz rezonovanja Kir Gerasa: "Kako može srpsko svetac da bude?! Srbin - da se posveti! - pa stane redati na prste: Može da se kaže i zove: Agios, Sosontios, Ilarios, Agios,, Agapios,... ima i sveti Sava - ama Jerusalimski, ej Jerusalimski, a neje Novopazarski! Ima takvi sveci i može da bude zašto ima forma.... ama Racko, Racko.... kako može Racko da bude svetac. - Sveti Racko da se kaži?! Forma nema, Srbin

---

56 Ibid., str. 98.

57 M. Gavrilović, Miloš Obrenović, II, Beograd, 1898. god., str. 698. O religijskim običajima kod Vlaha; vidi izvrsnu knjigu: S. Ljubić, Običaji kod Morlakah u Dalmaciji, Zagreb, 1846. god.

58 M. Gavrilović, Ibid.

59 Ibid., str. 702.

da bude pustinožitelj, svetac, čudotvorac, velikomučenik i ugodnik Božiji!"[60].

Naročito je asimilacija Cincara bila intenzivna od srpskih svećenika cincarskog porijekla[61], jer znamo da su oni vatreni rodoljubi onog naroda kome se priklone. Cincare koji nisu prihvatili srpstvo, knez Miloš ih je osobito progonio, a sprska omladina - nacionalistička organizacija je šezdesetih godina XIX stoljeća u krvi uništila pojedine cincarske porodice, što je bilo uzrokom, kako to kaže Stevan Sremac, da "grunu listom u srbadiju".

Posrbljeni Cincari, znalci trgovine i obrta, stvorili su srpsku čaršiju, dali joj osoben ton, duh i smisao. Stvorili su kulturne i obrazovne institucije, prvi su od Srba slali svoju djecu u domaće i strane škole, univerzitete. S ekonomskom moći i vrhunskim obrazovanjem preuzeli su ekonomsko i kulturno-političko vodstvo u obnovljenoj srpskoj državi. "S druge strane oni su nesravnjivo boljih intelektualnih i umetničkih sposobnosti nego što su... pojedini delovi našeg naroda, te su stoga, prirodno njihovi uticaji bili vrlo znatni, naročito kod našeg stanovišta u čaršiji, koju su oni i osnovali"[62]. Ovu povijesnu činjenicu potvrđuje i Jovan Cvijić: "Posrbljene cincarske i grčke porodice bile su često i od znatno političkog uticaja i u oslobođenim slovenskim balkanskim državama"[63]. Univerzitetski profesor Popović dalje konstatira: "Kada se jednom izvrši analiza krvi naših velikih ljudi, videće se kako je vrlo znatan broj naših velikih ljudi, naročito rođenih u čaršiji, po muškoj ili ženskoj lozi, ili - kako se to drugačije kaže - po debljoj ili tanjoj krvi u vezi..."[64] sa cincarskom karakterologijom.

Vjerovatno je za Popovića kriterij "velikih ljudi" u proporcionalnom srazmjeru koliko su oni dali osoben doprinos za prostorno širenje Srbije. Osnove srpske moderne kulture u Srbiji u XIX stoljeću i čaršijskog života uglavnom su stvorili Cincari. Povijesno,

---

60 Citirano prema: D.J. Popović, Ibid., str. 100.

61 "Cincarskog su porekla, ali tada već posrbljeni, bili episkopi i arandski Pavle Avakumović, Gornjo karlovački Genadije Dimović, a mda i vršački Petar Petrović". D.J. Popović, Ibid., str. 125.

62 Ibid., str. 132.

63 Jovan Cvijić, Ibid., str. 176.

64 Ibid., str. 133.

što smo dalje od ovog perioda, bilo bi logično da cincarska karakterologija sve manje znači u srpskom nacionalnom biću, međutim, obrnuto je - čemu nas uči povijesno iskustva s kraja XX stoljeća: laž, genocid (prolijevanje krvi), pljačka, osnovna su sredstva srpske ekspanzionističke politike. Nadmenost, uskost, sebičnost, krvoločnost, laž osvajaju duše kada su u pitanju "nacionalni ideali", "viši državni interesi" eksluzivitet jednog nacionalnog bića.

Zasigurno je da bez temeljitog poznavanja udjela Vlaha Cincara u obnovljenoj srpskoj državnosti, vlaških odlika i mana nemoguće je ne samo razumjeti povijest Srba u XIX stoljeću već i anatomiju srpske destruktivnosti s kraja XX stoljeća. Sudbonosno je bilo za obnovljenu srpsku državnost što je srpsko političko vodstvo unosilo u javni i državni život vlaško-cincarske baštinjene odlike: nasrtanje na tuđe, prijevaru, podvalu, laž, i to u kontinuitetu u XIX. a osobito s kraja XX stoljeća u činu agresije na Republiku Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu.

Podvalu, laž, prevaru, pljačku, zatim krvološtvo i okrutnost - te mane Vlaha će baštiniti dinarski violentni tip Srba, a preko njih srpska nacionalistička omladina, urotničke teorističke orgnaizacije (Crna i Bijela ruka), što će sve ući u lepezu uštimanog orkestra srpskog radikalsko-četničkog pokreta pod dirigentskom palicom voždova oficijelne srpske državnosti od sredine XIX do kraja XX stoljeća.

Glava VII

DINARSKI VIOLENTNI (PLAHOVITI) TIP SRBA - SUBJEKT NAGONA SMRTI

Karakterologija dinarskog violentnog tipa je identična s vlaškom karakterologijom cincarskog kolektivnog duha. Shodno najizrazitijem mentalitetu dinarskog tipa, ovdje ćemo istaći jednu njihovu karakterologiju, to je violentnost ili plahovitost koja se javlja na cijelom geopolitičkom prostoru gdje dinarski Srbi žive. Plahovitost je bitna odlika dinarskog mentaliteta, po kojoj se oni razlikuju od moravskih i šumadijskih Srba. Dinarska violentnost u svojoj cjelini i potpunosti je izražena u epskoj pjesmi "Ženidba Maksima Crnojevića", bolje no u kojoj drugoj pjesmi, pojavi, povijesnom događaju. Dakle, ovdje je riječ ponovo o epu, rekonstrukciji karakterologije jednog varijateta dinarskih Srba iz narodnog predanja. Ep je obično mit, a mitologija je obično bajka, stoga mit zna da zavara i na bazi njega možemo izvući pogrešne zaključke, pogrešne definicije i određenja. Stoga u epu moramo razlikovati dva sloja - povijesni i mitski. Onda kada su zastupljene u epu i povijesne činjenice, pošto je riječ o narodnom predanju koje se prenosi s koljena na koljeno, obično mitološki sižei i skaske svojom životnom snagom i nadahnućem asimiliraju u sebi povijesne činjenice koje u amplitudi vremena gube svoj izvorni smisao i značenje. Pjevajući o povijesnim motivima, sastavljač epskih pjesama rjeđe polazi od samog povijesnog zbivanja, a češće od njegove interpretacije od strane Srpske pravoslavne crkve kao stuba srpske duhovnosti u kojoj su povijesni događaji prethodno zadobili vjersko-ideološku obradu. Tek vjersko-ideološki stilizirani, što znači

rekonstruirani, događaji ulaze u narodno predanje (ep), ljetopise[1], rodoslove, žitija[2]. Ovakva epska kazivanja, kao "povijesna" kazivanja, širila su se izvan vremena i prostora u kojima su nastala. Jasno je da su ličnosti i događaji ovom duhovnom tehnologijom, prije dolaska usmenim putem do narodnog pjevača, gubili svoj izvorni povijesni karakter. Vremenska i prostorna orijentacija epskog kazivanja obično je zadržana u svojoj povijesnoj formi, ali je istina o događajima već u pisanim dokumentima (rodoslovima, ljetopisima, žitju) rekonstruirana prema duhu vremena. Za rekonstrukciju i ideologizaciju povijesnih činjenica, koju nalazimo u svim srednjovjekovnim i novovjekovnim crkveno-književnim spisima i onim svjetovnim proznim i onim u epu, karakteristično je stalno međusobno preplitanje povijesti i legende[3], odnosno stvarnih povijesnih događaja i mješavine pagansko-kršćanske mitologije. Dolazeći do saznanja posredno ili neposredno, o događajima, mentalitetima i naravima preko ovakvih izvora, historijske narodne pjesme, one koje opjevaju mentalitet i karakterne crte junaka, nisu mogle biti objektivan izraz povijesnih činjenica, čist povijesni supstrat.

Asimilacija historijskih fakata i njihovo ugrađivanje u žive mitološke sižee, samim tim postala je idealizacijom povijesti, mitsko-teološkim idealiziranim rješenjem dramatičnog povijesnog poraza Srba na Kosovu. Nakon poraza na Kosovu, te teške socijalno-kulturne i povijesne prilike razvile su kod Srba idealizirana mitska rješenja i opredjeljenja ka "nebeskom carstvu". To miješanje povijesnog i mitskog, idealizirane povijesti pretkršćanskih mitova u jednu cjelinu, nije bilo kompenzirano konkretnim povijesnim ličnostima, već njihovim kršćansko-paganskim idealizacijama, srednjovjekovnim srpskim svecima Nemanjića kao uzornim subjektima očuvanja i prostornog širenja srpstva. Loza Nemanjića i drugi

---

1 Stari srpski rodoslovi i letopisi. Sredio ih Ljub. Stojanović, Sremski Karlovci. 1927. god.

2 Žitije svetih, Beograd, 1961. god.

3 Miodrag Popović, Vidovdan i časni krst. Ogled iz književne arheologije, Slovo ljubve, Beograd. 1976. god., str. 11.

kosovski junaci[4] u epskom pjevanju posjeduju neke srazmjerno uzvišene osobine s drugim božanstvima, vilama, demonima, totemima, koje su obično u skladu sa srpskim mentalitetom. U suštini, srpski ep je mit, to je personifikacija prirodnih i socijalnih fenomena, epski su junaci simbolički prerušeni subjekti iz mitologije - antropomorfizirani bogovi. Međutim, u epu su sadržane i povijesne činjenice, elementi racionalnog jezgra povijesne istine. Problem je što se mitsko u samom epu u srpskoj nacionalnoj ideologiji uzima kao povijesna istina. Riječ je upravo o onome, kako je to Kolakomski nazvao, teološkim nasljeđem u suvremenom mišljenju. Gledano kroz prizmu suvremene filozofije, "pobjednički projekt" na osnovu Markuseovih i Merlo-Pontijevih teza jeste to gdje je teološko mišljenje zamijenjeno povijesnim, što će reći - pragmatističkim, utilitarističkim, gdje ove dvije potonje riječi nisu determinante mišljenja, nego determinante povijesti.

Dogadjaji izraženi u pjesmi "Ženidba Maksima Crnojevića", pored mitske forme, na tipičan način izražavaju karakterologiju plahovitog dinarskog tipa. Nas ovdje ne interesira istinitost ili neistinitost događaja i pojava, nego prevashodno događaja u vezi sa karakternom strukturom ljudskog duha i prakse. Struktura nam faktički izražava jedno dijalektičko jedinstvo uticaja mitologije i konkretne dramatike srpske povijesti, na neka stalna svojstva dinarskog tipa i njegove prakse. Iz same pjesme da se "izvući" karakterologija violentnog dinarskog tipa Srba koja u suštini korespondira s povijesnim činjenicama. U istraživanju dinarske violentnosti, kao povijesne konstante unutar srpskog nacinalnog bića, njena anatomija se ne može dokučiti samo na bazi povijesne zbilje. Stoga bi bilo potrebno da se potraže izvori ove karakterologije u oblasti kao što je mitologija. Ishodište srpske nacionalne ideologije je prvo paganska mitologija, zatim suvremena politička religija koja determinira i artikulira aktivizam masa. Sumnja, onda, neće biti

---

4 Vidi: Spisi Svetoga Save i Stevana Prvovenčanog, Beograd, 1939. god., str. 169.-222.; N. Banašević, S. Matić, Poreklo kosovskih pesama kratkog stiha, "Prilozi", XX, 1954. god., sv. 3-4. str. 327.-333.; Ibid., Vukov rod i pesničko predanje o kosovskim junacima, "Kovčežić", II, 1959. god., str. 32.-41.: Antologija stare srpske književnosti (XI-XVIII veka), Beograd, 1960. god.; Svetozar Matić, Poreklo kosovskih pesama kratkog stiha i odbrana teze o kosovskim pesmama, "Naš narodbni ep i naš stih", Novi Sad, 1964. god., str. 95.-151.

moguća kada je u pitanju mitologija, bila ona paganska ili politička, a koje u ovoj oblasti duh svugdje prikovan i određen u svim svojim operacijama, dalje, on to mora biti posvuda.

Vidjeli smo, s obnovom srpske državnosti, politički-oficijelno je utemeljeno da se konkretne povijesno-političke ličnosti dinastije Nemanjića promoviraju u svece i da se samo oni mogu slaviti i bogoslužiti, što je predstavljalo proces paganizacije i ono malo kršćanstva u srpskom pravoslavlju. Srpska pretkršćanska vjerovanja, od prvih susreta sa kršćanstvom, prožeta su procesom mumifikacije paganstva kroz asimilaciju kršćanstva. Karakteristika ovog procesa mumifikacije paganizma kroz asimilaciju kršćanstva jeste mitologizacija povijesti, povijesnih ličnosti i njihovih djela. Tako mit postaje dominirajućim faktorom nacionalne svijesti, determinatorom i individualnog djelovanja. Ovdje smo akcentirali značaj mitologije koja se ne može izbjeći u analizi karakterologije violentnog tipa dinarskih Srba. Jasno je da mitologiju moramo razlučiti od povijesti u utvrđivanju karakterne strukture djelovanja, ali je ne možemo apstrahirati kao determinaciju arhajskog osjećaja svijeta, arhajske misli i čina. Ukratko ćemo iznijeti sadržinu pjesme "Ženidba Maksima Crnojevića". Pošto je gospodar Crne Gore i Brda Ivo Crnojević isprosio u Mlecima kćerku mletačkog dužda za svoga sina Maksima, pri polasku bez razloga uzme hvaliti ljepotu i junaštvo svog sina: "Neće biti ljepšega junaka, u mojijeh hiljadu svatova i u tvojih hiljadu Latina, od Maksima, od mojega sina". Ivo Crnojević, vrativši se iz Mletaka u Žabljak, nađe svog sina Maksima obcljelog o velikih boginja. "Grdnijega u hiljadi nema". Iz straha i bojazni što ne može održati zadanu riječ mletačkom duždu, niti mu šta javlja niti ide u svatove punih devet godina. Nakon što ga je dužd oštro prekorio, on po savjetu svoje žene kreće s dvije hiljade svatova u Mletke, ali mjesto da predstavi svog sina Maksima i izvine se njegovom bolešću, učinjena je prevara. "Da skinemo perje i čelenke sa Maksima, milog sina moga, na Miloša Obrenovića, da Miloša zetom učinimo dok đevojku izvedemo". Miloš je ličan i lijep, upravo onakve ljepote i stasa kako je hvalio Ivo Crnojević svog sina mletačkom duždu. Miloš je pristao na to pretvaranje, pod uslovom da svi zetski darovi njemu pripadnu. U Mlecima je Miloš, kao patvoreni zet, obasut ne samo darovima nego i ljubavlju, osobitim poštovanjem i uvažavanjem. Ljutit i plahoviti Maksim gleda to s podozrenjem, bez istinskog razloga u njemu se kupi suvrenjivost, žuč i mržnja. Pri povratku plahoviti i brzopleti Ivo Crnojević učini još jedan nepromišljeni gest. Prije nego što su stigli u Žabljak, odakle bi se svatovi razišli (sve

plemenici vezani za svoje glavare, o kojima jedan glavar kaže: "Đe ja oknem svi će jaoknuti, đe poginem svi će poginuti"), Ivo saopći snahi da je u pitanju prevara: da Miloš Obrenović nije Maksim i da svi svadbeni darovi Milošu pripadaju. Snaha na ovo ne pristaje, koreći svekra za prevaru, dovikuje Maksima, koji je malo naprijed izmakao "na muštuluk majci". Ivo i svati je smiruju znajući da je Maksim plahovit i "ljut kavgadžija". Nisu je mogli umiriti, Maksim ju je čuo, pun mržnje i plahovitosti, nimalo se bliže ne obavještavajući, ni najmanje ne razmišljajući, jurne kao strijela pod utiskom instinkta destrukcije: "Vrana konja natrag pripovrnu, opasa ga trostrukom kandžijom, puče koža konju na sapima, a pokapa krvca po kopiti". Plahovit, on poleti kroz svatove, ubije Miloša i to mu nije bilo dovoljno, već mu odsječe i glavu. To postade razlogom Miloševih plemenika da ga svete, gdje nastade pokolj do istrebljenja. Nastade krvava svadba, malo je ko ostao živ ili bez rana. U analizi ove pjesme Jovan Cvijić uzvikuje: "Ni to nije dosta ovoj ludoj krvi"[5]. Da bi izbjegao krvnu osvetu, da bi se još snažnije osvetio Miloševim plemenicima, Maksim se u Carigradu poturči: "Zlo se začu po svoj zemlji njinoj", brat pokojnog Miloša Jovan Obrenbegović, uplašen da će to "krvničko koljeno" dobiti od turskog cara vojsku, "te će našu zemlju pogaziti", da bi spriječio daljnju zlu kob, ode u Carigrad i poturči se i on. Ne samo postojeći naraštaji, već i njihovi potomci nisu realizirali kumstvo i bratimstvo: "Nijesu se nigda umirili niti mogu krvcu umiriti, no i danas prosipaju krvcu".

Ova pjesma, "Ženidba Maksima Crnojevića", tipična je narodna pjesma koja izražava tipičnu karakterologiju dinarskog plahovitog tipa Srba. Glavna oblast dinarskih Srba je dinarski planinski sistem, osobito Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Dalmacija, zapadna Srbija i Sandžak. U Srbiji su u jednakom broju zastupljeni moravski, šumadijski, vojvođanski i dinarski Srbi. Usljed kulturnih uticaja, kolonizirani u Vojvodini, Šumadiji, razvijenijim kulturnim sredinama, violentni tip dinarskih Srba je djelimično kulturno asimiliran. Kažemo, djelimično, jer usljed radikalizacije i ekskluziviteta nacionalne srpske ideologije zatomljena violentna karakterologija dolazi do svog punog izražaja. U cjelini gledajući, dinarski Srbi

---

5 Jovan Cvijić, Dinarski Srbi i njihov violentni tip, Pregled, Sarajevo, 1912. god., u: Jovan Cvijić, Iz društvenih nauka, Beograd, 1965. god., str. 194. (Potcrtao F. Saitaga)

posjeduju mnogo intelektualne osjetljivosti i potencije, socijalnog instinkta da osjete i pravovremeno djeluju, ingeniozne energije u mislima s mnogo imaginacije koja nerijetko vodi misticizmu. Energija u mislima, imaginacija je produkt i rezultat ne samo naslijeđene darovitosti, nego i povijesnih okolnosti. Shodno najizraženijem mentalitetu dinarskog tipa, naročito se cijeni "čojstvo" kroz kategoriju junaštva. Subjekti čojstva, koje se dokazalo junaštvom, imali su neovisno od vremena i prostora silovit uticaj na suplemenike i uvijek su iz svog kruga favorizirali plemenske i bratstveničke starješine. Prirodni zakoni, zakoni evolucije ljudske vrste koji znače održanje i ovjekovječenje čovjeka kao fizičko biće bili su dominirajući činilac kod dinarskih Srba, a kategorija moralnog čovjeka, čovjeka od časti je sporo prodirala u arhajsko-plemensku svijest. Čovjek je žrtvovan da bi se pleme ovjekovječilo, čast plemena, a moralna snaga je postala fizičkom snagom. Usljed naročitog povijesnog razvitka plemena (stočarstvo, kontinuirano ratovanje i hajdučija) sva energija proizašla iz vojničke organizacije koncentrirala se u općeprihvaćenom nacionalnom idealu s početka XIX stoljeća - obnove srpske državnosti i njenog prostornog širenja. Dinarska plemena ne samo da su bila, kako to kaže Jovan Cvijić, "najmoćnije orude nacionalne misli"[6], nego su to i ostala s kraja XX stoljeća. Zla kob je kad povijesni subjekt (pleme, rod, narod) postaje objektom, oruđem, nacionalne politike. Onda je riječ o manipulaciji, političkoj kalkulaciji, unifikaciji, gdje su sva sredstva dozvoljena u realizaciji zadanog cilja. Da bi neko postao oruđem nacionalne politike, nisu potrebni samo specifični povijesni uslovi, nego svjesna produkcija tog oruđa. Čim izdaje iz kolijevke, dijete počinje "trčati za slavom i spomenom", kaže Marko Miljanov, pjesnik i vojvoda Kučki. Tragedija leži u tome i kad nestane povijesnih uslova za sticanje slave i junaštva, u mentalno-psihološkom sklopu ostaje nasljeđe i žudnja za slavom i spomenom, kao suvremeni putokaz i sredstvo konkretne praktične djelatnosti.

Vojevanje, hajdučija, stočarstvo, kao jedine "proizvodne" sfere reprodukcije života kod dinarskih plemena stvaraju prekomjernu dokolicu. Iz ovoga proizilazi nagomilavanje fizičke energije i imaginacije koja se obično koristi kao manipulativna inteligencija u

6 Jovan Cvijić, Dinarska plemena, u: Balkansko poluostrvo i južnoslavenske zemlje, knjiga II, Beograd, 1931. god., str. 212.

ostvarivanju nacionalne ideje. Iz te nagomilane imaginacije nastala je većina junačkih srpskih pjesama, pripovjedaka, skaski, narodnih umotvorina o demonima, mitskih bićima, kao personifikacija prirodnih pojava, idealiziranih predstava o ljudima kao nadnaravskim bićima. Sve ove umotvorine su pastirskog porijekla, i zaista u njima su česte aluzije na pastirski život. Svagdašnji život za Dinarce je perverzija, junaštvo, čojstvo, potomstvo, to su vrhonaravne kategorije s paganskо-mitskom slikom svijeta, što nam govori da su ovi ljudi gotovo izašli iz stvarnog života. To se najbolje vidi kroz analizu mentaliteta, karakterologije dinarskog plahovitog tipa iz pjesme "Ženidba Maksima Crnojevića". Cijela pjesma u suštini izražava karakterologiju niza brzih ingenioznih osjećanja kroz rezultantu nepromišljenih čina, plahovito-iracionalne odlučnosti s fatalnim rezultatima i postupcima pretvaranja i laži, prisvajanja tuđeg (svadbeni pokloni Maksimu) stravičnog ubistva, pokolja i prolijevanja krvi do istrage, i na kraju prihvatanje islama kao "izdaje" svog korijena, svog pretka. Sva ova karakterologija srpsko-crnogorskog plemenskog mentaliteta u cjelini je identična s karakterologijom romanskih Vlaha. Tragedija svatova u Žabljaku, kao povijesna činjenica ili, sasvim svejedno, kao narodno predanje nam jasno govori koliko iracionalan, destruktivan, razoran do nihilizma jeste violentni tip dinarskih Srba. Ti plahoviti ljudi s iracionalnom prirodnom snagom, kao bujica poslije kiše, izvaljuju stijenje i drveće, zasipajući šljunkom i širžajem plodne njive, rušeći kuće kao orkanski vjetrovi ostavljajući za sobom samo destrukciju i smrt. Dakle, u srpskom nacionalnom biću violentni ili plahoviti dinarski tip po svojoj karakterologiji je tipičan subjekt nagona smrti. Nagon smrti povijesno profiliran i oblikovan kao paradigmatično mentalno-psihološko stanje dinarsko-violentnog tipa na prvi pogled djeluje kao endogeno (urođeno) stanje. To je samo privid, on je proizvod i rezultat dramatične povijesne sudbine dinarskih plemena koja je na neki način korespondirala s plemenskom prirodom, dakle, endogenim nasljeđem. Nagon smrti je anticivilizacijski utemeljen i u odnosu na kulturni racionalizam destruktivan je i nihilistički čin. On postaje glavnim duševnim stanjem manjih ili većih dinarskih grupa unutar srpskog nacionalnog bića. Pri tom destruktivnom činu, psihičkom procesu, najkarakterističnije je to što se nagon smrti povijesno iskazuje kao prirodno stanje čija je konstanta obrt, prelaz kritične tačke kao normalan čin. Karakterologija violentnog subjekta je najviše zastupljena u oblastima plemenske organizacije u staroj Crnoj Gori, gdje ljudi, prožeti do krajnjih konzekvenci paganskim

vjerovanjima, stegnuti plemenskim životom, naravima i mentalitetom, svoju plahovitost smatraju vrlinom. Patrijarhalno krut moral, gdje fizička snaga postaje moralnom snagom, koji zahtijeva da se pazi ne samo na lični već i na porodični, plemenski obraz, obraz kulta predaka, čast i ponos, gdje se zna šta se smije, a šta ne smije učiniti, šta se smije i šta ne smije reći, predstavlja prirodno rodno tlo amplitude nagona smrti. Čim se prede zacrtana moralna granica, nastupa obrt - iz užarenog i svijetlog oka nastupa pomrčina, u fanatizmu destruktivnog čina padaju mrtve glave. Ako se misli da fanatizam destrukcije dolazi od nerazvijenog kulturnog stanja, povijesne činjenice nas uče s kraja XX stoljeća, kada je kultura i civilizacija znatno napredovala, da imamo kulminaciju nagona smrti kod dinarskog violentnog tipa, što se vidi u činu srbijansko-crnogorske agresije na Bosnu i Hercegovinu u aprilu 1991. godine.

Dakle, s kraja XX stoljeća promijenjen je povijesni, kulturno-civilizacijski milje, ali je dinarsko-violentni paganski duh opstao u svom nepromijenjenom arhajskom stanju. Violentni tip egzistira u promijenjenoj civilizacijski kultiviranoj umnoj zbilji, ali ne u svom umnom obliku. Violentni tipovi ili što je drugo ime za njih - nagon smrti - su ljudi plahe darežljivosti, "vruće krvi", s mentalno psihološkom karakterologijom kojima "krv brzo jurne u glavu", s naglim činom obrta čiji se rezultat krvoprolićem završava. Za najplahovitije subjekte nagona smrti kaže se u samoj Crnoj Gori da su "kao Crmničani", jer su oni prirodno najimpulsivniji. Sa znastveno teorijskog aspekta ja teško razlučiti gdje započinje prirodna impulsivnost, plahovitost nagona smrti, a gdje je taj nagon povijesno posredovan. Sasvim je logično da postoji nešto u ljudskoj prirodi, mentalitetu, karakteru, prirodnim instiktima, porivima, impulsima, prirodnoj naravi, što rezultira nagonom smrti, koji je kao prirodna karakterologija zatamnjen, intencionalan, potencijalna mogućnost koja povijesno dozirana i posredovana postaje činom destrukcije. U svim našim potencijalima sadržan je nagon smrti, ljudska destruktivnost, u zavisnosti od socijalno-kulturnih činilaca zavisi koliko će on postati praktičnom djelatnošću. Najbolji primjer za našu tvrdnju je violentnost Crmničana kod kojih je faktički isključen uzrok violentnosti, do krajnosti zapeta osjetljivost i sujeta (osobito crnogorska sujeta) na čast, obraz i pleme rezultira munjevitim obrtom, destruktivnim činom bez razloga i povoda - prolijevanju krvi, destrukciji i samodestrukciji. To su ingeniozne prirodne volje često ničim povijesno kulturno posredovane kao izliv neposredne prirodne nužnosti. Što naumi, učinit će. Ipak, ima u dinarskom violentnom

tipu više podgrupa violentnog i ingeziozno-violentnog varijeteta, čije su osobine modificirane razlikama u geografskoj sredini ili pod uticajem susjednih tipova. Poslije Crne Gore, tipičan subjekt nagona smrti je zastupljen među Srbima romanijskog regiona i Bosanske krajine, s nijansama drugačije boje, tona i kvalitete. Nagon smrti varirajući rasprostirao se po svim oblastima dinarskih Srba i, što je kobno, kako to kaže Jovan Cvijić, "gotovo se svaki dan oseti u raznim pojavama javnog života"[7]. Izgleda da ga Srbi Hercegovci pod uticajem kulturno-povijesnih činjenica, međukonfesionalno-etničkih odnosa nagona smrti najbolje prevladavaju i zaustavljaju. Nagon smrti nesrazmjerno je rijedak kod vojvođanskih, šumadijskih i moravskih Srba i kada se javi, ima sasvim drugačiju formu kao da je samosankcioniran, kondenzira u pritamnjenu sferu što računa na krajnji rezultat, a realizaciju unaprijed zacrtanog plana podešava socijalno-političkim uslovima[8]. Kao što smo akcentirali, dinarska tipologija je raznovrsna, ali je svuda prisutna crmnička crta. Oblici violentnosti zavise od genetičnog nasljeđa, duhovnih i moralnih osobina individualnosti uslovljenih nacionalnim i političkim opredjeljenjem. Površnost je bitna odlika violentnosti, nijedan posao, čin, nije unaprijed razraden. Kod violentnog tipa postoji misao da je isto vidjeti, osjetiti, izvršiti, kad misle i rade, apstrahiraju važne činjenice, pojave i uzroke, jer ih ne vide ili previde.

Violentni tip Srba nije produkt i rezultat vremena Ivana Crnojevića, već njihova geneza, po našem mišljenju, dopire u pretkršćansko pagansko vrijeme. Srpski paganizam, povijesne prilike i geografija su proizvele dinarsku violentnost u srpskom etničkom biću, koja se, prema pisanim tragovima, narodnom predanju, sreće među "Rašanima". Iz dokumenta za vrijeme vladavine kralja Milutina iz XIII stoljeća se vidi da je učeni Bizantinac Teodor Metohit došao iz Bizantije u Srbiju da utvrdi uslove ženidbe kralja Milutina sa Simonidom, kćerkom Andronika II. Prema Metohitovu opisu, Rašanin je posjedovao samosvojna i plahovita rješenja, čije posljedice nisu predvidive. Prateći bizantijske velikodostojnike, Rašanin se hvalisao svojim putovanjima i pretrpljenim mukama koje je na njima proživio, i suprotno savjetima svojih saputnika, bez

---

7 Jovan Cvijić, Ibid., str. 194. (Potcrtao F. Saltaga).

8 Vladimir Dvorniković, Tipovi negativizma, Zagreb, 1926. god., str. 11.-12.

ikakve potrebe skretao s puta doživljavajući neprilike sa obilježnjim stanovništvom. Iako je bila teška zima, Rašanin je jezdio pred bizantijcima polunag, nezaštićena lica s malom kapicim, koja mu je na vrh glave legla kao dvorskoj ludi. Pored upozorenja da se utopli, on to nije prihvatio, od zime se naglo razbolio, tako da je posada duže morala čekati na njegov oporavak. Nakon oporavka, kad su iznova krenuli, Rašanin se utoplio, nije se više hvalio.

Paradigma karakterologije violentnog tipa jeste destrukcija i smrt neposrednog života, međutim postoje izlike kada se ingeniozna temperamentnost spoji s darovitošću i znatnim moralnim osobinama. Riječ je onda o stvaralaštvu i proizvodnji veće kvalitete socijalnog i duhovnog života. Dakle, više nije riječ o violentnom dinarskom tipu, već o tipu jače moralne konstrukcije, povijesnoj ličnosti koja snagom svog uma i praktičnog djelovanja izaziva i ubrzava događaje koji rezultiraju plodnosnim posljedicama za ljude i narode.

U kojem pravcu će biti usmjerena violentnost dinarskog tipa Srba, prevashodno zavisi od kulturnog miljea, strukture dinamike socijalne sredine. Pod socijalnom sredinom podrazumijevamo sferu prosvijećenosti i kultiviranja, koju ni u kom slučaju ne smijemo apsolutizirati, kao što to čine pojedini srpski nacionalni teoretici[9]. Osobito kod violentnog tipa srpska nacionalna ideologija postaje dubokom vjerom i strasti, pod tim uticajem od njih postaju one očišćene i skoro bestjelesne ljudske karikature, nosioci nagona smrti kojima je zaklati čovjeka isto što i kozu. Kada violentni subjekt postaje objektom jedne hegemonističke nacionalne ideologije. djelatnost ljudskog uma i čina do tih granica postaje instrumentalizirana da je čin ubiti, zaklati drugog čovjeka isto što i napiti se vode. Jovan Cvijić je ukazao na posljedicu da se dinarska violentna karakterologija "gotovo ... svaki dan oseti u raznim pojavama javnog života". Javni život je u suštini politički život. Dinarsko violentno obitavalište (ili što je drugi naziv za to nagon smrti) je stara Crna Gora. Oni Crnogorci koji se izjašnjavaju kao Srbi vatreni su strastvenici naroda kome se priklone. Nije slučajno da su predstavnici radikalske političke opcije s kraja XX stoljeća u Bosni i

---

9 "Pod tim uticajem (vaspitanje i kultivisanje) mogu od njih (violentnih dinarskih tipova) postati oni očišćeni i skoro bestelesni kulturni ljudi, koji sebe i svoje telo sasvim zaboravljaju i potpuno se stave u službu nekoj ideji ili opštim velikim zadacima". Ibid., str. 12.

Hercegovini Radovan Karadžić, a u Srbiji Slobodan Milošević, porijeklom Crnogorci, upravo sa geopolitičkog prostora dinarskog violentnog tipa! Po krajnjem rezultatu koji su počinili, agresija na Bosnu i Hercegovinu, desetine hiljada pobijenih, stotine hiljada raseljenih, totalna destrukcija islamske kulture i civilizacije, organizirana pljačka cjelokupnog ekonomskog i tehnološkog potencijala Bosne i Hercegovine od strane Srbije, tiranija laži u medijima i međunarodnoj političkoj sceni - prije bi se reklo da medijatori ove destrukcije, ovog nagona smrti - Slobodan Milošević i Radovan Karadžić - ne samo da pripadaju dinarskom violentnom tipu nego su ortodoksni baštinci vlaške karakterologije uvećanog volumena. Političko vođstvo Srba od strane dinarskog violentnog tipa s kraja XX stoljeća ne samo da je pogubno za druge narode, nego predstavlja čin samodestrukcije. Činu kolektivne destrukcije, kao institucionaliziranog nagona smrti, prethodi nacionalna hegemonija. Za jedno multikulturno, multinacionalno, multikonfesionalno društvo, državnu zajednicu, kakva je Bosna i Hercegovina, nije poželjna čak ni intelektualna, a kamoli nacionalna hegemonija, tj. treba i tu razlučiti gdje se intelektualna dostignuća smatraju nužnim i korisnim, a gdje počinje hegemonija. Politička opcija s pretenzijom nacionalne hegemonije prvo reproducira vjersku i etničku surevnjivost, isključuje toleranciju, metodičku sumnju, misaoni pluralizam, što pogoduje jednoumlju i političkom monoteizmu kao duhovnim i političkim parametrima nastupanja iz latentne forme u otvoreni sadržaj destrukcije violentnog tipa unutar srpskog nacionalnog bića.

INDIVIDUALNA KARAKTEROLOGIJA DESTRUKCIJE

U borniranoj empiriji političko zastupništvo violentnog dinarskog tipa, ovlaš sa zdravorazumskog promatranja djeluje humanistički široko s ingenioznom snagom i gromoglasnim tonom se zalaže za mir, pravdu, jednakost, kao da nema u postupcima ovog sitničarskog niti onog intrigantnog kuloarskog ogovaranja, smišljanja i pretvaranja. Real-politika prikrivanja je bitna odlika individua iz strukture vodstva dinarskog violentnog mentaliteta. U sferi politike dinarskih Srba prikrivanje i tiranija laži su dovedeni do perfekcije gotovih istina. Ne postoji koherentnost političke opcije, sve je u naglim obrtima, gdje se nagli obrt retušira grmljavinom "jakih" riječi bitnih za "nacionalnu stvar, interes". Kad unutrašnji nagon i napon nisu tako veliki da individua na političkoj sceni mora preći u brzu i plahovitu akciju, onda se kod nje javljaju naročito interesantni psihofizički znaci zabrinutosti, koja više kazuje o polivalentnosti mentalne strukture govornika, no njegove riječi koje pri tome izgovara. Kod violentnog tipa malo je introspekcije, promatranja unutrašnjeg života, tj. onoga što je glavno naše unutrašnje duševno stanje. Ukoliko i postoji introspekcija, ona je površna, jednostavna usljed ingeniozne imaginacije koja je karakteristična za violentni tip, ona je profilirana isključivo u jednom pravcu, stvarajući usljed toga neistinite slike i predstave o sebi i svijetu. Rezultanta toga je precjenjivanje sebe, oholost i samohvalisanje, sklonost da se drugi lažno pežorativno mjere i procjenjuju.

Violentnost je vezana s predilekcijom (osobita sklonost unaprijed povoljnog mišljenja o nekome ili nečemu), čiji su subjekti poznati brbljivci, politički šarlatani, koji ništa ozbiljno ne stvore, uz potcjenjivanje naročito onih koji imaju kontinuiranu snagu u plodonosnom i strpljivom stvaranju i radu. Osjećajne vibracije su toliko jake da vode do fanatizma, prelaze kritičnu tačku, onu granicu iza koje nastaje destrukcija, smrt ili samodestrukcija. Osjećajnost izliva suza i nagona smrti nisu oštro odvojene, u jednom činu znaju predstavljati komplementarno jedinstvo. Osjećanost prožeta fanatizmom više je endogenog karaktera negoli što je povijesno-kulturna činjenica. Dinarsko-violentna osjećajnost ili kako se to

narodnim žargonom zove - "široka slavenska duša," po svom psihičkom procesu uvijek prelazi kritičnu tačku. Kritična tačka zna biti dvojakog karaktera, prvo, žal za bližnjim, žal za nemanjićkom prošlosti i Kosovom ne može zadržati suze, dalje, više se suza prolije zbog radosti i obrta nabolje negoli zbog žalosti i životne bijede i, drugo, kada osjećanost prelazi u fantizam u destrukciju, u ovaploćenje nagona smrti. Instikt za krvoprolićem, za prolijevanjem "turske" krvi postaje strast. Strast za ubijanjem, odsijecanjem "turskih glava" postaje "stvaralačkom" strasti. Znameniti njemački filozof G.W.F. Hegel (1770-1831. god.) je rekao da ništa veliko u povijesti nije stvoreno bez strasti. Parafrazirajući njegovo stajalište, s pravom se može reći, suprotno njegovom određenju, da ništa u povijesti nije bilo tako rušilačko, čin totalne destrukcije ljudi i naroda kao nagon smrti - strast smrti. Kod violentnog dinarskog tipa strast ubijanjam, (smrti) je "stvaralačka" strast. Nagon za prolijevanjem ljudske, odnosno "turske" krvi, ima svoje mitsko utemeljenje i povijesno je posredovan nagon. Dakle, njihove emocije su vrlo delikatne i jake, brzo prelaze kritičnu tačku, od koje dolazi do prolijevanja suza, žalosti ili radosti; pjevaju, jadikuju, nariču, svete se ili se žrtvuju. Krvno-srodničke veze, loza, porijeklo, bratimstvo i kumstvo su kvintesencija moralnog djelovanja. Kult individualno-porodičnog i nacionalnog pretka je po ingenioznosti osjećaj znatno jači od vjerskih osjećanja. Energija u mislima, što je kompenzacija za konkretnu proizvodnu djelatnost, dinarsku violentnost vodi u misticizam i praktični fanatizam. Dinarac obično kada se vraća kući iz boja, hajdučije, uvijek očekuje nešto nepoznato, nešto fantastično, imaginarno, poetski-mitsko, što nam govori da su po svojoj mentalno-psihološkoj karakterologiji izašli iz stvarnog života. Takve predstavke su u neposrednoj vezi s pretkršćanskim paganskim vjerovanjima ili su neposredni njihov proizvod. Samo hrabrost i broj turskih glava u dramatičnim povijesnim amplitudama kod njih izaziva divljenje i poštovanje. Sve do sredine XX stoljeća trgovci i zanatlije kod Dinaraca su predstavljali bornirani empirizam nečega nižeg. Shodno varijetetima, u dinarskom mentalitetu naročito se cijenilo junaštvo, kult paganskog heroja definiran u čojstvu. Čojstvo je kompenzacija za sve ekonomske i povijesno-kulturne kategorije. Ustvari, čojstvo je legalizacija i legitimitet kulta paganskog heroja. Ne postoji nikakva povijesno-kulturna činjenica izuzev čojstva. I danas, usljed promijenjenog povijesno-kulturnog identiteta, duh čojstva je ostao kao vladajuća determinanta instrumentalnog političkog uma.

Paganski heroji koji su se istakli "čojstvom", imali su i imat će (o čemu nas uči agresija 1991. godine na državu Bosnu i Hercegovinu) uticaja na svoje saplemenike. Nekada su uvijek između njih birane plemenske i bratstveničke starješine, danas vodeći političari srpskog i crnogorskog političkog radikalizma. Nekada želja da pleme bude hvaljeno od potomstva kontinuirano se promiče u sferu suvremene politike hvalospjeva radikalskoj političkoj opciji i praksi. Secirajući anatomiju čojstva, riječ je o pretvaranju u homo duplex, Dinarcu, tzv. oslobodiocu Kosova, namanjićke dinastije, a ustvari riječ je o paganskom heroju zadobijanja moći, prisvajanja tuđeg bogatstva kroz tiraniju medijskih laži poprskanih krvlju nevine žrtve. Tragedija leži u tome što su u narodnom predanju ovjekovječena djela nagona smrti kao djela velike etničke snage, gdje isforsiranom nužnošću narodno predanje postaje "povijesnom činjenicom". Te "povijesne" činjenice su neumoljive i proizvode individualnu etiku odgovornosti". Na kakvoj etici narodnog predanja je utemeljena herojska slava. Uvijek uzbuđeni i nadražljivi na socijalne impulse ponašaju se kao prirodna snaga, primaju opasnosti smrti kao obična djela. Oni koji su svjesni svoje umješnosti, snage, podviga, koji uočavaju zakonitost i smjer razrješenja nastupajućih povijesnih događaja, obično, su sredstvo nacionalne pasije, isto kao što su oni koji su u kritici anatomije srpske destruktivnosti vidjeli samodestrukciju srpskog nacionalnog bića anatemisani su i odbačeni, osobito u dramatičnim povijesnim preinakama.

Impulsivnost i zanesenjaštvo dinarskog violentnog tipa nije rezultanta puke naivnosti nego živog duha, utemeljenog na lukavstvu uma. Lukavstvu uma, ne u hegelovskom, već u konkretno epirijskom određenju, koje služi kako za zadovoljstvo tako i za korist. Mentalna karakterologija predstavlja ansambl veza i odnosa hrabrosti, lukavstva i prikrivanja duha između zbiljskog i iracionalnog. Tu prevladjuju više impulsivni i imaginativni temperamenti ozbiljeni u hajdučkom tipu, koji egzistira s kraja XX stoljeća u svom klasičnom određenju, samo malo prikrivan i retuširan civilizacijskom ornamentikom (topovima, tenkovima, snajperima).

Nije bez razloga Stenjka Razin hajduka nazvao razbojnikom, što djelimično korespondira i sa J. Cvijićevim određenjem. Dinarac je živog duha, često iznalazačkog, često potvornog, koji je ingeniozan kada je u kolektivitetu. Čojstvo, čast i osveta neposredno su vezani za individualnost, ali su prvenstvo kolektiva kao cjeline nad individualnim agensom. Kao elementarne strukture pastoralno-

arhajskih društava s paganskim duhom - čast i osveta su krvni kodeksi. Krvni kodeks je etnički kodeks indivualnog ponašanja. Osveta je "protivteža stvarima, vaspostavljanje privremeno poremećene ravnoteže, jemstvo da poredak sveta neće pretrpeti promene"[10].

Individualan čin destrukcije je samo refleks, produkt kolektivne krvno-srodničke surovosti. Stoga aktivizam individualnog čina je posredovan stotinama niti djelatnosti, plemena, roda, nacije, države.

Sa civilizacijskim kodom Dinarac instiktivno osjeća svoju deplasiranost, osjeća i svoju stalnu veću ili manju ugroženost. Vrijeme neovisno od sve svoje multipliciranosti i protivrječnosti, reproducira naprijed pozitivne vrijednosti i ovjerava ih kao pozitivne neoborive produkte ili kao suvremene imitacije, karikature prošlosti, krvno-srodničkih odnosa. Ima u tom sistemu neka posebna nezaustavljiva tendencijska sila i njeni nosioci pobjeđuju ranije ili kasnije. Pred tom silom osjećaju violentni tipovi panični strah od suvremenosti, civilizacije, arhitekture, oni osjećaju, doživljavaju biološki kao najveću svoju opasnost. Demokratski duh progresa je inkopatibilan individualnom i kolektivnom pagansko-violentnom mentalitetu. Treba samo pogledati kako se u stanovitom momentu povlače u sebe, sabiju glave u masu, kao ovce pred vukom. Ali ne ostaju oni tek "ovce u defanzivi". Ovce su oni samo po svom instinktu krda, po zajedničkom mirisanju opasnosti. Ta opasnost biva politički dozirana i artikulisana o kontinuiranom sistem zavjera (boljševička, vatikanska, islamsko-fundamentalistička, interkontinentalna) protiv srpske nacije. Ustvari, s tom doziranom opasnošću individualna karakterologija Dinarca se manifestira kao podmukla i razjarena zvijer oštrih kandži i grižljivih zuba. Za njih važi ono stajalište Augusta Šenoe u Seljačkoj buni: "Kao što mačka ima kandže, pas zube... " i mi imamo snažne ruke koje će znati svoj nacionalni interes da brane do posljednjeg Srbina. Osjećajući u svakom istinski sposobnom produktivnom pojedincu, osobito druge konfesije i etničke zajednice, svog prirodnog neprijatelja, u svijesti ili podsvijesti, u svojoj nemoći ili nesposobnosti bacaju se podmuklom mržnjom na one što stoje daleko iznad njihove violentnosti. Hoće da razore sve ono što već svojom egzistencijom obara svaki rezon njihove

---

10 P. Clastres, Chronique des Indies Guaxaki, Plon, 1972. god., str. 164., Citirano prema: Žil Lipovecki, Doba praznine, Novi Sad, 1987. god., str. 154.

egzistencije. Jer dobro znaju da sama pojava onog "pravog" osuđuje njihovo biće pretvaranja, gazi ih i nehotice gura u stranu, a to ih zakida, muči, pospješuje plahovitost i fanatizam. Cjelina njihove vitalnosti se ispriječila i podigla kao zapreka povijesno-kulturnoj humanizaciji. Ne da se bore, već kroz cjelokupnu sferu izražavanja svog života postaju destruktivci čiji je aktivizam gola biološka "borba, gola do potpune amoralnosti i najdublje akulturnosti.

Akulturnost postaje manifestnim izražajnim oblikom u povijesnim preinakama. Svi negativni instinkti dinarsko-violentne individualnosti razvijaju se u divlju akciju, sve do tada nalijepljene kulturne, etičke i estetske maske padaju s lica da budu plahovito pregažene u divljem kasu.

I tako Dinarac za svoje "samoodržanje" mora da razara. U miru podmuklo grize, u ratu razdraženo nasrće i kolje. U ratu može da stvaralački djeluje u zavisnosti od nacionalne pasije, usmjerenja nacionalne ideje. Kada je nacionalna ideologija institucionalizirana hegemonijom i ekspanzijom, aktivizam čovjeka je identičan ulozi psa puštenog od jačih i mudrijih hajkača. Ovi hajkači, voždovi, jaki i naduti, oni koji sjede za vratom, koji mogu i odlučuju, ti su još od svih najdestruktivniji, najopasniji, oni su obarač na ventilu puštanja zle krvi. Oni puštaju sa užeta one koji treba da grizu, tiho ili sa bučnim lavežom. Hajkač je svjestan da se on sastoji od titule i položaja, političke funkcije. Zato ne može nikad da podnese da neko ima od toga više, i bez toga više. Zavist, destrukcija, manipulacija se razvija u duši svih destruktivaca do posebnog hipertrofiranog organa. On pati od toga i to postaje notornom snagom njegovog djelovanja. Sve pozitivno, civilizacijski plodno, osobito ako je u neposrednoj blizi i u sferi ambicije Dinaraca, njega prožimlje bolom i zlovoljom i potmulo ga razdražuje.

Zavist, u dubljem spratu svoga muvensa (kretanja, gibanja), kao strah za se, kao osjećanje opasnosti i uniženja samoga sebe, postaje sad najjačom i najširom pokretnom spiralom u duševnom mehanizmu destrukcije, strah izbija u bezbroj oblika. U zavisnosti od vremena i prostora sad čami i snuje, a sad opet bijesno juri i uništava sve pred sobom. Plahovitost osjećanja i ingeniozne imaginacije prelazi u destrukciju. U miru zadržano i zatomljeno u socijalnim lomovima mora da se provali kroz puštanje krvi drugom. Pritajena plahovitost, kad god i pod maskom kolegijalnosti, komšiluka, kumstva i prijateljstva, prvim povodom ipak mora da eksplodira. Nikada tipično plahovitoj individualnosti nije uspjelo da do kraja utaji teški čin

destrukcije ničim izazvane u svojoj nutrini. Nema sumnje da ti ljudi na poseban način pate u sebi, s nekom naročitom psihopatijom raskidane ličnosti. Ta on ne može da stvara i zato samo razara. Kroz čin razaranja on samo tako reproducira svoju individualnost, ispoljava pravu svoju prirodu do njenog najvišeg mogućeg zamaha. Razaranje je konstitucija dinarske violentnosti. Njegova konstitucija može da izbije i u takvom varijetetu koja "radi", "stvara". Žar i bol stvaranja, u cjelini gledano su nepoznati doživljaji dinarskog vilentnog tipa. Znanost, filozofija, viši oblici ljudskog duha njima je samo sredstvo, nikada i cilj. Treba što više razviti humanizaciju rada i produktivnosti, jer to najjače zasijeca u bit dinarske violentnosti, u pleme, paganski duh kao sjeme destrukcije. To su sredstva na duge staze znatno sporija, ali koja pogađaju cilj.

Glava VIII

SAMOKRITIKA SRPSKE DESTRUKTIVNOSTI

Dositej Obradović - RACIONALIZAM

U srpskom povijesno-kulturnom identitetu prisutne su dvije oprečne socijalno-kulturne i političke pozicije; ona dositejevska (Dositej Obradović) i ona vukovska (Vuk Stefanović Karadžić).

Po svom povijesnom značenju i suvremenosti, ove različite socijalno -političke pozicije mogu se u potpunosti dokučiti, valorizirati u svom korijenu kroz komparativnu usporedbu Vuka spram Dositeja. Vukovom socijalno-kulturnom opusu prethodi srpska narodna kultura, kultura kolektivnih postulata. Narodna kultura je pastoralno-paganska, patrijarhalna, kolektivno-plemensko-zadrugarska, seosko-stočarsko- ratarska, s kultom paganskog heroja "oslobodioca". Svojim potencijalom, opredjeljenjem, mišlju i činom, narodna kultura je pripremila i svoje ozbiljenje našla u nacionalno-oslobodilačkim ustancima Srba protiv osmanske vladavine s početka XIX stoljeća. Narodna kultura je baštinila ono što je, uglavnom, u riječ stalo i što se u duši i imaginaciji naroda užižilo. U novu epohu, kroz obnovu srpske državnosti, Srbi su ušli bez "svojih gradova, kuća i stvari, kao stočari, ratari i vojnici, bez univerziteta i filozofa, dakle, nepismeni i zdravorazumni. Grad, to gnezdo kulture, novca i politike, većina srpskog naroda će tek pred kraj XIX veka početi da gradi i saznaje"[1]. Ovo su riječi rodonačelnika suvremenog srpskog nacionalizma šezdesetih godina XX stoljeća - Dobrice Ćosića. Ako su Srbi tek s kraja XIX stoljeća prišli urbanizaciji svijeta života, njihov nasljeđeni kulturni pagansko-

1 Dobrica Ćosić, "Kako da stvaramo sebe", u: Stvarno i moguće, drugo izdanje, Cankarjeva založba, Ljubljana-Zagreb, 1988. god., str. 9.

pastoralni mentalitet nije mogao doživjeti radikalnu preinaku. Kulturni identitet je ostao tradicionalistički, s obzirom na činjenicu da se slabost srpske povijesne samosvijesti suvremeno prilagođava promjenjenim povijesnim uslovima i komunikacionim odnosima.

S kraja XVIII i početkom XIX stoljeća, ovu polivalentnost srpskog nacionalnog bića, polivalentnost tradicije kao tradicionalizma i suvremenosti je uočio srpski znanstvenik, socijalni mislilac evropskog formata Dositej Obradović. Na baštini zapadnoevropske kulture i civilizacije, Dositej je svojom racionalističkom filozofijom dao oštru kritiku srpskog tradicionalizma, paganskog duha i mentaliteta anticivilizacijski utemeljenog. Po Dositeju, paganstvo srpskog pravoslavlja je antiteza zdravog razuma i u idiosinkraziji je s kršćanskom monoteističkom etikom. Dositejevo epohalno djelo "Sovjeti zdravog razuma", objavljeno prvi put početkom XIX stoljeća, koje sam imao prilike da čitam u originalu predstavlja stvaralačku kritiku, koja se ne boji svojih rezultata: srpskih paganskih vjerovanja, paganskih amoralnih čina i tradicionalističkih tendencija u srpskom nacionalnom biću, koje prijete da postanu dominirajući socijalno-kulturni obrazac ispoljavanja "suvremenog" načina života jednog naroda. Dositejevo kritičko djelo, utemeljeno na suvremenom racionalizmu i sferi prosvjećenosti ostalo je prešućeno, diskvalificirano tradicionalističkim narodnim hukom. Tradicija, narodno-stočarska i epsko-vojnička kultura kao tradiconalizam, odnijela je pobjedu nad suvremenim racionalizmom. Po našem uvjerenju, to je postala zla kob suštine i karakterne tipologije destrukcije i samodestrukcije unutar srpskog nacionalnog bića u povijesnoj amplitudi s početka XX pa do kraja XX stoljeća. Konkretno srpsko povijesno iskustvo bilo je okrenuto zapadnoevropskom uzoru i po tom civilizacijskom potencijalu postaje srpskim suvremenikom, po mnogo čemu suvremeniji i na višem stupnju civilizacijskog legitimiteta od Vuka Stefanovića Karadžića. Dositej je okrenut racionalizmu. Vuk uronuo u tradiciju, javlja se kao antiteza Dositeju. Dositej je snagom intelektualnog stvaranja uvidio da su destrukcija, nasilje, prevare i krađe u kauzalnom odnosu s paganstvom srpske vjere. Prema Dositeju, osnova srpske religije nije kršćanski monoteizam, nego pagansko sujevjerje. Destrukcija, amoralnost, pohepa i laž su u neposrednoj vezi sa tradicijom i običajima ili su direktni njihov proizvod. Radikalnu kritiku srpske tradicije kao naslijedjenih običaja i

sujevjerja, Dositej je dao u cjelokupnom svom djelu[2], a osobito u djelu "Sovjeti zdravog razuma"[3], polemizirajući tu sa vladikama Savom, Vasilijem i igumanom Serafimom. U jednom prijetećem pismu nepoznatog autora, upućenom Dositeju, sasvim se javno vidi pozicija odbrane sujevjerja kao legitimne srpske vjere. Promišljajući sadržaj tog pisma, Dositej kaže: "Hoće da mu kažem, što su mi poslovi i druge molitve na putu, što li mi smetaju, te sam se na njih opločio i podigao? Zahteva, da se već dam jasnije razumeti, koje su to zloupotrebe, na koje toliko bunu podižem, opominje me da pazim dobro, da potkopavajući sujeverje, ne obalim pravoverje. Najposlije zaključuje pismo pridodavajući da zalud arčim novce, da ako ću pući kao nenačet kesten u žeravici, neću nijednu jedinu baku na moju stranu pridobiti... želeći mi u napredak bolju pamet.[4]

Na difamaciju Dositejevog stajališta da svaka država treba da počiva na prosvijećenosti, a nacionalni kulturni identitet ne na sujevjerju, već na evanđeljskoj etici, Dositej je odgovorio nepoznatom autoru: "Tjelo se da prinuditi, usiliti i u željeza sapeti, a slobodni duh nipošto"[5]. U jednom drugom odgovoru oficijelnom crkveno-pravoslavnom licu, nekom Serafimu, Dositej smatra da čovjek ne može razumno misliti ako pak neće za "... atar glupom neznanju i slepom sujeverju ne govoriti, brata i bližnjega svoga moći iz mračnoga neverstva izvesti i prosvetiti, a ne hoteti, ovo je protiv ljubavi ne samo Evangelske nego i obšće čelovječške! Ali politika to oče?.... E dali sam zakon moj i veru izmenio? Nisam, niti ću dok sam god živ, no naučio sam bolje i razumnije svrhu moega zakona i vjere misliti i suditi, knjige učenih ljudi dale su mi sposobnost pravoverje od sujeverja raspoznati, i čisto Evangelsko učenje od svakojakih čovjekovih predanja i pridodavanja, koja su nas dotle dovela da trpimo.... izobražene na oltaru crkvenom!"[6]. Sujevjerje je u kauzalnom odnosu sa zlom, a gradjansko društvo utemeljeno na kršćanskoj monoteističkoj etici je zapreka ljudske destruktivnosti. Dositej kaže "... Zato su svi zakoni božanski i graždanski, sve što je

---

2 Dositej Obradović. Dela (prva knjiga). Zagreb. 1932. god.

3 Dositej Obradović. Sovjeti zdravog razuma. II izdanje. Novi Sad. 1808. god., IV izdanje u Kragujevcu, 1833. god.

4 Dositej Obradović. Sovjeti zdravog razuma. IV izdanje. Ibid., str. 31. (Potcrtao F Saltaga).

5 Ibid., str. 35.

6 Ibid., str. 35., 37.

ovom koncu protivno, upravo je božijoj volji i zdravom razumu protivno, i po tome se zove nevaljalo i zlo... Pakosna i zla srca čovek, koliko je vredni i učeni, toliko bi više zla učinio, da mu zakoni graždanski ne smetaju i ruke ne vežu"[7]. Među prvim srpskim socijalnim misliocima Dositej Obradović je spoznao paradigmatičnu činjenicu da su destrukcija unutar srpskog nacionalnog bića i zločini rezultat i proizvod narodnog vjerovanja, oficijelne srpske religije kao sujevjerja.

Ukoliko zločin - nagon smrti nije u direktnoj vezi sa sujevjerjem kao tradicijom i suvremenošću, onda je u posrednoj vezi sa njima. No, mada je citat nešta opširniji, prenijet ćemo ga u cjelini. U istom odgovoru Serafimu, Dositej kaže: "Pitaš me, što sam se oplećio (okomio) na poste, duge molitve i na mloge Svetkovine, i što mi smetaju te sam se protiv nji urotio. Čitaj Evangelie, pak ćeš videti, što su spasistelju našemu te iste stvari smetale, te je na nj vikao i Farisee zato ukoravao govoreći: gore vam knjižnice i farisei licemerni! Koji postom... pomračavate lica vaša, i molite se sokaci i po ulica, da vas ljudi vide. Zloupotreblenija koja su se u ono vreme sa ovim poslom činila, čine se i danas i ko god Hristovu nauku prima, poznanac i ljubi mora nam sve ovo što je Hristos mrzio i vikao, mrziti. Dvadeset i pet godina proveo sam ja sa različiti našega zakona. Narodi, u Greci, Albani, Bosni, Ercegovini, Moldaviji, i gde ti god drago: malo ne sav narod, nipočem drugom ne zna da je istočne crkve Hristianin, već po postu i svetkovinama? E braćo moja! Bog sve vidi i čue! Pravdu valja da govorimo! Niko drugi ne posti, već kranjeg siromaštva ljudi, i oni koi na neplodnim zemljama žive, i po nekoliko meseci u godini, kad bi hleba i proe samo imali, carske bi im se trpeze to činile. Ovi bedni veći dio života svoga poste, ali za ljutu nevolju, a oni koi imaju različni, što zovemo posni jela zejtina i vina, nikada doveka ne poste (valja znati da ja ono za post ne držim, kad čovek ne ruča, a večera i za ručak i za večeru, niti ono, kad mesa ne jede, a nagruva se pasulja... te mu puca trbuh, i znoi mu se čelo). No reći ćeš mi Serafime, a što ti to smeta? Običaj je stariji, neka se drži, ako ne učini nikakva dobra to su već davno i davno razumni ljudi poznali, ali evo nevolje čini mlogo zla, znaš ti dobro da... Crnogorac ubije čoveka kako god divlju kozu, pak odposti, krađu, laži i svaku obest i nepravdu uzda se da će je zapaprenim pasuljem razduvati, i kako je gromom rasterati,

---

7 Ibid., str. 48.-49.

nema smrada i nečistote u koju se on ne uzda da neće je s kiselicom i sa sirćetom oprati, sa belim i crnim lukom razagnati. Kada bi se postilo kako božiji Apostol Pavle uči: "... svojevoljno, a ne silom: ko bi lud bio na post vikati... Sa svetkovinama biva još gore; nie potreba da ti kažem, znaš i sam šta se čini: u poslepodne svi su ljudi mirni i pametni, od jutra do noći rade i o svom poslu nastaje, a kako svetkovina, sve ti to poludi: do podne u crkvi, a posle podne u krčmama, i mnogi poarče na sveca, s čim bi mogli sedam dana gladnu familiju preraniti, pak neka bi samo to bilo, no kad su svadje i procesi? O svetkovinama, kad su pijanstva i bežčašća? O svetkovinama kad brat na brata nož trza? Kad se krv proliva? Glave razbijaju i ubistva čine? O praznicima i svetkovinama! Ti pamtiš dobro popa Marka sv. Otona reč, kako ti Svetac, al meno mo, nas svrbi!... no valja narodu jasno dati da pozna, da čisto pravoslavlje i pravoslavno verovanje nimalo se ne sastoji u kojekakvim običajima,... ovi isti običaji preokrenuše se u zloupotrebu, onda su upravo na koncu pravoslavlju... protivni i sramotni... a ko svetkuje zlosloveći i brata svoga osuždavajući, opijajući se i zlo čineći, njegova je svetkovina ideolopoklonička, a ne Hristijanska... Veliš mi da pazim dobro da podkopavajući sujeverje, ne oblatim Pravovjerje... Pravovjerje je istinito i izvesno sveto Evangelije držati, i ništa ne primati što nije Evangelije zdravom razumu,... suglasno. Sujeverje po samome imenu pokazuje šta je, sujetno, čerez ludo i nerazumno verovanje. Mnogo verovati, svašta verovati, od straha... verovati, to ti je sujeverje, ko se pomrčine boi, šta ti on ne misli da nema u pomrčini? i što je najsmešnije, boi se onaki stvari, koe nikada niti je vidio niti će viditi... no i ovo malo ko bude s razumevanjem i s pravom ljubavi s istin primijo, dosta će mu biti, za poznati, da svi običaji i ceremonije bez ljubavi Evangelske nisu ništa drugo nego sujeverje"[8].

Dositej Obradović je utvrdio ne samo da paganski srpski običaji svojom metodičkom nužnošću proizvode zločin i destrukciju, navodeći kao primjer ponašanje Crnogoraca, nego da srpska religija XIX stoljeća nije kršćansko-istočna, jevanđeljska, nego sujevjerje. On uviđa da je spontanitet i huk tradicije dominirajuća determinanta ispoljavanja života srpske nacije. Mnogi teoretici Dostiteju prigovaraju da je apsolutizirao ulogu racija u prosvjećivanju paganskog puka, medjutim, analogno vremenu i prostoru, on je racio

---

8 Ibid, str. 50.-58. (Potcrtao F. Saltaga)

shvatio kao objektivnu povijesnu nužnost preinake paganske tradicije srpstva i njegove prosvijećenosti, kako bi se izbjeglo barvarstvo[9]. Dositej cjelokupnim svojim djelom jasno definira stajalište da je kritičnost prema sebi i prema svome kritičnost utemeljena racionalno, te je osnov ljudske i nacionalne samosvijesti oslobođene opsjena i mrena tradicije, mitologije. On je sasvim svjestan da je tradicija do te mjere ukorjenjena u čovjeku i narodu da postaje narodnom pasijom, čovjekovom sudbinom. Malo je ko od srpskih teoretičara ingenioznom intelektualnom snagom secirao ana-tomiju srpske destruktivnosti kao D. Obradović. On je uvidio da se u evropsku civilizaciju ne može ući vjerskim vandalizmom, vjerskim pokoljima, kroz pljačke i prisvajanja tuđeg, opsjenama i lažima što obitavaju u dinarskoj violentnosti srpskog etničkog bića. Pljačku i prisvajanje tuđeg, što je izražajna karakterologija srpskog dinarskog heroja, Dositej je izrazio kategorijom srebroljubivosti[10]. Srebroljubivost je prisvajanje tuđeg bez granice, norme, etičnosti. Njen korijen je u običajima i sujevjerju. Kada je riječ o srebroljublju, onda ne postoji evanđeljska ljubav, poštovanje, odnosi individua su posredovani golim interesom, sve humano i ljudsko je ništica i podređeno je sticanju. U akumulaciji sticanja sva sredstva su dozvoljena. Sreboljublje kod Dositeja je samo drugi izraz za suvremenu odrednicu otuđenja i postvarenja. Da sujevjerje može postati

---

9 Rijetki su bili crkveni dostojanstvenici Srpske crkve koji su podvrgnuli kritici srpsko sujevjerje i paganstvo. Jedan od takvih je Vićentije Rakić, koji je u jednom svom pismu 1806. godine mitropolitu Stefanu Stratimiroviću, izvještavajući ga o ratu koji su iste te godine Crnogorci u Boki kotorskoj vodili protiv Francuza, kaže: "*Crnogorci* istina pokazali su se dobri junaci u boju jošte bolje nego Rusi, no njihovo *varvarstvo* i nedpočinjenje sve pomračava, kako su se pokazali mužestveni, da nisu onako *varvarski* sa selima i seljanima postupali, do sada bi svu Dalmaciju očistili od Francuza, tako sa Francezom strah zadali, no Dalmatini videći, da oni nemaju razbora medju neprijatelja i prijatelja, straše se njih primiti u sadružestvo, *a i Rusi stide se njihovi poslova i varvarstva*" (V. Besedu, list za crkvene, školske potrebe, 1869., str. 30., 45.). Citirano prema: Ilarion Ruvarac, Montenegrina - prilošci istoriji Crne Gore, Sremski Karlovci, 1987. god., str. 31. (Potcrtao F. Saltaga).

10 Ibid., str. 74.-75.

sotonom[11] unutar srpskog bića isto kao što se racio može pretvoriti u manipulativno sredstvo[12] pravovremeno je utvrdio Dositej Obradović upozoravajući svoje i naredna pokoljenja. Po saznanju da se razum može pretvoriti u manipulativnu inteligenciju, u instrumentalni politički um, Dositej je naš savremenik. On je naš suvremenik i po tome što je utvrdio da sva ta današnja pretkršćanska vjerovanja - sujevjerje Srba, sva ta paganska koleda, demoni, vile, vukodlaci, artikulirani nacionalnom idejom kao političkom religijom će postati sotonom. U činu srbijansko-crnogorske agresije na državu Bosnu i Hercegovinu 1991. godine, korijeni agresije i destrukcije ne leže samo u srpskoj hegemonističko-ekspanzionističkoj politici, već ingenioznost zločina je rezultat srpske vjere ili u bilo kakvoj vezi sa njenom oficijenom religijom sujevjerja.

Čin agresije na Bosnu i Hercegovinu je pokazao da srpsko sujevjerje postaje sotonskim djelom[13]. Pošto je zlo produkt stoljetnog procesa sujevjerja ukorjenjenog u narodnoj tradiciji, nužna je rekonstrukcija same tradicije utemeljene na običajima, smatra D. Obradović. Rekonstrukcija tradicije mora se temeljiti na racionalističkoj razini evolucionim metodama prosvjećivanja i nužnim radikalskim zahvatima koji će svoj predmet mijenjati u samom korijenu. Dositej to metaforički obrazlaže: "Niko u jedan mah ne postane obešenjak. Nogu pred nogu koračajući, ili se popne čovek k najvišem dobročinstvu ili side u najdublju propast zločinstva...

---

11 "... Zloba s postojećim običajima i spremnost protiv razuma, i zakona postupati, i na ... zloupućenije drugog dela svoja upravljati. Za poznati savršeno, je li jedan čovek zao, valja pozadugo promatrati na njegova dela i običaje, valja dobro saznati, *čini li on zlo sa znanjem i namerno ili iz običaja*", Ibid., str. 67.-68. (Potcrtao F. Saltaga).

12 "Razum oni prekrasni nebeski dar! koji je čoveku dat da ga na dobro vodi i nastavlja, kroz zloupotrebu tako se razvrati i pokvari, da zlobnom čoveku, na to služi...", Ibid., str. 69.

13 I drugi srpski znanstvenici su dokazali uzročno-posljedičnu vezu običaja, tradicije i reakcionarnosti unutar srpskog nacionalnog bića. Akademik Sima Trojanović piše: "Ne mislim da je naš narod do te (religijske) raznovrsnosti dospeo zbog nekog naročitog dara, nego prosto zato, što je suviše dugo bio ostao odsečen od svakog progresa ostalih naroda a pri tom stotinama godina u sirotinji i bedi da se zadovoljavao samo ako može goli život da očuva... čak je zabluda misliti da je i ranije naš prost narod bio vrlo religiozan, ne, nego je on i u veri osećao ljubav nasleđa i samo se formama slepo predavao, naročito i zbog toga što ga je nekrst mučio, pa mu je svaka razlika bila dobro došla, koja ga je od agarjana razlikovala." (Sima Trojanović. Vatra u običajima i životu srpskog naroda, Srpska kraljevska akademija, Beograd. 1930. god., str. 7.

kasno se dae lek, kada se zlo ukoreni, i sva krv pokvari i otrue. Najveći rast, pri nicanju s dva prsta može se istrgnuti, a kad ti već omatori i okrakati, ništa s njim bez sikire i gvozdenije klinaca ne uradi"[14].

Sujevjerje je postalo bitnom konstantom nacionalne svijesti, i ono reproducira, po Dositeju, nasilje koje se ukorijenilo u srpskom nacionalnom biću, stoga je potrebna njegova rekonstrukcija, evolucioni proces prosvijećenosti i preinake načina života. Tradicijska paganska vjerovanja postala su oficijenom konstantom Srpske pravoslavne crkve, stoga je Dositejevo djelo postalo nepoćudno, anatemisano i proskribovano. Nije postalo općom duhovnom tendencijom, moralnom i intelekualnom snagom unutar srpskog bića. Oni najhrabriji, po snazi misli i intelektualnog stvaranja, prihvatili su Dositejev racionalizam kao metodu u izučavanju srpske povijesti i suvremenosti, kao onu racionalnu jezgru u demistifikaciji mitomanije narodnog predanja, utemeljenog na paganskom sujevjerju. Dakle, Dostej je unutar sprkog bića definirao određen realitet čija je karakterologija krvoproliće (ubiti čovjeka kao zaklati kozu), pretvaranje, laž, obmane i prisvajanje tuđeg. Definirajući karakterologiju Crnogoraca, jednog dijela njihovog etničkog bića, vjerovatno dinarskog violentnog tipa, Dositej u svojim Basnama 1788. godine dovikuje Crnogorcima: "Pogani su, prokleti i večne sramote dostojni neki mesta običaja, gdi, za osvetiti krv jednoga, ode nečovek, pak ubije drugoga, koji tome ništa nije kriv, ova se ljuta i prokleta dela onde tvore, gdje ne ima dobri zakona ni upravlenija. Ljudi! Ljudi! Oćete li kadgod na nebo pogledati i pomisliti, da je Bog nad vami, koji vas gleda i vidi, i koji će vam suditi? A u vreme mira krv čovečeska proliti i života ga lišiti! Takvi niti je kad verovao Hristano samoga djavola, kome s takovi deli služi. Dakle, oni koji su takovi, ili nek prestanu od takovi prokleti i vražiji običaji i djela i neka uvedu između sebe poredak zakone i sud, ili barem neka ne lažu, nego neka se i slovom Hrista odreknu, kojega presveti nauku i pravdu niti slušaju niti poznaju. Oni kad se među sobom pozdravljaju, vele jedan drugom: 'Svetao ti obraz! Ovo je prekrasan pozdrav! Ali valja čisto znati, da oni, koji u vreme mira tuđe nepravedno grabe i otimaju i druge lupeškim načinom ubijaju, oni su za vešala. A može li ikada svetao obraz biti onoga, ko je dostojan da

14 Dositej Obradović, Ibid., str. 80.

na vešali visi. Njemu je crn obraz pred ljudima i Bogom, i on je niko i ništa i poganin"[15].

U pismu D. Obradovića od 5. jula 1784. godine Josifu Jovanoviću Šakabenti, tada episkopu Bačkom, pominjući kako je na ostrvu Hiju živo jedanaest mjeseci s 26 Engleza, a u Saksoniji već cijelu godinu, on uvjerava vladiku "da srpske nacije karakter ni malo ne različestvuje od Engleskog i Saksonskog, neka se samo nadju u podobnim obstojatelstvama i neka dobro vospitanije poluče"[16]. Sapeti povijesnom nužnošću, ostajući ukorijenjeni u tradiciji i sujevjerju, Srbi su reproducirali naslijeđene povijesne uslove, što je imalo za posljedicu ingenioznost nagona smrti, destrukcije drugih i samodestrukcije svog vlastitog nacionalnog bića. Kroz kontinuitet tradicije i oficijelne religije kao sujevjerja, surovost i destrukcija se održala tako zakonito da je mogla da funkcionira kao "začin". U najrafiniranijim užicima srpski moralni problem, nasilje i destrukcija unutar sprkog nacionalnog bića, po našem mišljenju prevashodno se treba sagledati sa stanovišta nasljeđa - tradicije kao tradicionalizma. Kroz tradiciju kao suvremenost kult mrtvih vlada nad živim. Dositej je s egzaktnošću prirodnih nauka uočio, boraveći među Crnogorcima i Srbima, da je srpsku destrukciju, amoralnost, laž, krvoločnost, destruktivan nagon smrti konstituirala prevashodno srpska religija. Religija utemeljena na sujevjerju sve do stvaranja koherentnog koncepta srpske nacionalne ideologije u XIX stoljeću postaje glavni činilac nagona smrti. Od svih evropskih naroda, što uočava i D. Obradović, a što je prisutno i danas, srpski narod, ostajući u sujevjerju, ima najnerazvijeniju religijsku sferu kroz stoljeća. Povijesno srpsko paganstvo je imalo dvojako značenje: prvo, očuvanje srpskog etničkog bića od svih sila asimilacije i, drugo, ukorjenjenost u paganstvu reproducirala je destrukciju i samodestrukciju, afirmirajući vandalski čin kao vrlinu čovjeka. Srpski nacionalni teoretici u srpskoj vjeri, religiji, obično vide samo pozitivnu stranu produkcije i reprodukcije srpskog etnosa, cjelokupne umne snage naroda, a ne i one sile destrukcije, pogubne za druge narode i samodestrukcije vlastitog nacionalnog bića. Tako, suprotno D. Obradoviću, rodonačelnik srpskog nacionalizma s kraja sedamdesetih godina XX stoljeća Dobrica Ćosić tvrdi: "Za Boga,

15 Dositej Obradović, Basne, 1788. god., Citirano prema: Ilirion Ruvarac, Ibid., str. 27.-28., (Potcrtao F. Saltaga).

16 Citirano prema: Ilarion Ruvarac, Ibid., str. 25. (Potcrtao F. Saltaga).

veru i crkvu Srbi neće klati, spaljivati i progoniti, kako se vekovima činilo u katoličkoj i protestantskoj Evropi, kako se sa Srbima činilo i u bliskoj istoriji"[17]. Ovo stajalište je suprotno povijesnim činjenicama. Za srpskog Boga, za srpske svece i srpsku vjeru i crkvu Srbi su klali ne samo druge već i same Srbe[18]. Povijesne činjenice srbijansko-crnogorske agresije na suvremenu državu Bosnu i Hercegovinu nam govore da su svi oni pokolji, pljačke i etnička čišćenja, laži i obmane međunarodne javnosti vršene u ime srpske vjere i srpskog Boga. A to su svojstva paganskog mentaliteta koji je prije više od dva stoljeća definirao D. Obradović.

Dositej je nastojao svojom mišlju i činom da izvrši rekonstrukciju srpske tradicije, da ukloni paganstvo, sujevjerje iz srpske vjere, da vjeru učini monoteističkom i kršćanskom.

Znameniti mislioci Srba XIX stoljeća, poput Dositeja i Vuka, dva mislioca zacijelo ne bliska, više dijametralno suprotstavljena, prvi je nastojao da izvrši revitalizaciju srpstva u duhu zapadnoevropske prosvijećenosti, a drugi, Vuk je, kako to kaže Ljuba Stojanović, "mislio srpski", valorizujući srpsku tradiciju kao tradiconalizam, udario je temelje suvremenoj srpskoj nacionalnoj ideologiji. Danas, kad analiziramo anatomiju srpske destruktivnosti, treba anatomiju secirati kroz prizmu sistemskih odnosa destrukcije s tri glavna njena stožera: srpskom državnošću, njenom nacionalnom ideologijom i ekonomskom sferom. Dakle, treba konceptualizirati destrukciju - nagon smrti: daleko od mehanicističko-voluntarističkog subjektivističkog htijenja, bila ona političke, ekonomske ili psihološke prirode. Do početka XIX stoljeća srpska destruktivnost više je bila rezultanta povijesne nužnosti, dozirana sujevjerjem kao oficijelnom religijom, od obnove srpske državnosti destruktivnost se s pravom može definirati kao ponašanje, čin koji sadrži artikuliran smisao vezan za državu, njenu nacionalnu ideologiju, društvo kao cjelinu.

Vuk Stefanović Karaždić, kao antiteza Dositeju, je tvorac suvremene srpske nacionalne ideologije, u kojoj je konceptualizirana destrukcija spram nesrpskih etničkih zajednica.

---

17 Dobrica Ćosić, Ibid.

18 Srpska socijalno-politička misao to nastoji da prikrije. Tako prof. Beogradskog univerziteta D.J. Popović kaže: "...Naš narod nema nikakve veze, osim objektivne, sa onim potomcima našeg 'violentnog' dinarskog tipa, koji su imali kao ideali uništenje našeg naroda." D.J. Popović, O Cincarima, Beograd, str. 6.

Vuk Stefanović Karadžić - NACIONALNA IDEOLOGIJA

Prema Vuku, jezik je primarna odrednica nacije. Svi koji govore srpskim jezikom su Srbi samo različita vjerozakona. Tako imamo Srbe - pravoslavne, Srbe - katolike i Srbe - muslimane. Geopolitički prostor gdje ovi žive je srpski prostor. Ova jezička Vukova koncepcija je u suštini hegemonistička, a definiranje cjelokupnog prostora srpskim čini je ekspanzionističkom i osvajačkom. Na prvi pogled bezazlena, vukovska koncepcija, politički primijenjena, proizvodi katastrofalne posljedice po ljude i narode. Vuk po svom stvaralačkom htijenju nije imao zle namjere, niti je mislio na političke posljedice svog djela. Međutim, kad jedna misao obuhvati mase, postane materijalna snaga masa, još kada ta misao sadrži hegemoniju, neovisno od svog tvorca postaje satanskom, destruktivnom. Stoga je nužno, sa savremenog aspekta, u Vukovom djelu odvojiti šta je stvaralačko, a šta hegemonija, kad stvaralaštvo prerasta ne samo u političku nego i u intelektualnu hegemoniju, tj. šta je rezultanta intelektualnog, stvaralačkog, a šta hegemonije.

Za ovo je potrebna jedna dublja analiza, što nije predmet ovog rada. Vuk vjerovatno nije ni bio svjestan političkih konzekvenci svog djela. Isforsirana kulturološko-jezička koncepcija - svi koji govore srpskim jezikom su Srbi - konceptualizira nasilje, mehanizme asimilacije ili kada to nije moguće, onda politiku etničkog čišćenja i likvidacije nesrpskog etnikuma. Vuk je opsjednut srpskom tradicijom. Srpska tradicija je pasija srpske nacionalne ideologije. Što je bio opsjednut srpskom tradicijom, to je bilo sasvim logično, on je svojim porijeklom, sviješću, iskustvom i načinom života bio seljak i mislio je u tom duhu, njegovo seljaštvo mu je omogućilo da shvati svoje "savremenike". Da nije bio seljak, smatra Vuk, ne bi mogao shvatiti srpsku tradiciju. Dakle, Vukova seljačko-socijalna osnova, a ne snaga intelektualnog stvaranja bila je pedigre za poimanje svijeta života. "Kao takav", kaže Dobrica Ćosić, "on će se svim stvaralačkim bićem suprotstaviti našoj građanskoj urbanoj kulturi. Vuk je "genijalno sagledao" 'popisao' svest seoskog naroda, ovekovečio njegove vrednosti, mitove i simbole. Na tim odrednicama on će zasnovati jedno celovito i isključivo shvatanje kulture, to jest, seosko,

pučko, antiurbano shvatanje, koje će za osnovu i suštinu imati svoje, samorodno, samobitno narodno stvaralaštvo"[19] Iako ponekad suvremeni nacionalni ideolog, Ćosić ne može a da ne kaže pokoju istinu, a to je: da je "savremena" srpska kultura antiurbano utemeljena. On za Vuka kaže da je svim "stvaralačkim bićem", "genijalno" utvrdio koncept srpske antiurbane kulture, dakle, za nacionalnog ideologa s nacionalnom pasijom nešta što je antiurbano je i genijalno, stvaralačko. Sa povijesnog i suvremenog stajališta zar antiurbano nije anticivilizacijsko, antihumano. Koliko je antiurbano Vukovo stajalište institucionalizirano u srpskoj nacionalnoj ideologiji postalo karakternom odlikom srpskog nacionalnog bića, najbolje smo se mogli uvjeriti kroz čin agresije srbijansko-crnogorskog agresora na državu Bosnu i Hercegovinu. Sve što je urbano i civilizacijsko Srbi su, što im je bilo nadohvat ruke uništili.

Nije bez razloga Ćosić definirao Vukovo pastoralno-pagansko, antiurbano stajalište kao "stvaralački" čin, jer riječ je da se očuva samorodno, samobitno pastoralno-pagansko biće srpskog identiteta od svih oblika odrođavanja, pa i od organizirane civilizacije. Međutim, ovdje se smetnulo s uma da je kanonizacija seljačke svijesti, simbola, mitova, samorodnog i samobitnog bića srpskog naroda, u odnosu na praksu i civilizacijske tendencije, destruktivna čin. Dakle, u samoj srpskoj nacionalnoj ideologiji, kao nacionalističkoj mitologiji, mitomaniji naroda, odnosno seljaštvo kao reprezentaciji [illegible] duha i karaktera, mitomanije seljaštva jače, danas, konceptualizirana je destrukcija, nasilje, smrt, osobito u dramatičnim i prelomnim povijesnim prilikama. Izvanredno je uočljiva upornost Srba da svoj duhovni oblik i povijesnu samosvijest, neovisno od promijenjenog povijesnog iskustva, temelje na tradiciji. Od zapadnoevropske kulture Srbi će dugo primiti samo njen rudiment, prihvatiti njene ponajviše periferijske, provincijske, a ne opće humanističke vrijednosti. Ta negativna okolnost snažno će uticati na reprodukciju paganskog kulta heroja u srpskom kulturnom biću. Duh moderne srpske ideologije, čiji je rodonačelnik Vuk Stefanović Karadžić, rođen je iz narodne kulture. Narodna kultura je utemeljena na bajkama, basnama, epu, mitu, sujevjerju. To narodno predanje je sudbonosno određenje srpske narodne kulture. Narodno predanje mitomanijom postaje nacionalnom sviješću, promovira se u

---

19 Dobrica Ćosić, Ibid., str. 10. (Potertao F. Saitaga).

znanost, povijest, istinu. Tek sa aspekta promocije narodnog predanja kao "istine", da se zaključiti sa aspekta suvremenosti da je riječ o misaonim konstrukcijama, banalnoj laži. Da predanje postaje "povijesnom činjenicom", potvrđuje nam i djelo samoga Vuka. Vuk je u predgovoru Srpskom rječniku 1818. godine u napomeni na str. XV, rekao, da je za Crnu Goru "još od detinjstva svoga čuo i razumio, da u njoj još od Lazareva vremena jednako traje srpska vlada i carevanje, i koji bi i danas voljeo sto puta višeti, nego Jadar ili i kakvo drugo mjesto na svijetu"[20]. Ovo stajalište, izneseno u Vukovom djelu, zahvaljujući njegovom autoritetu, postat će znanstvenom činjenicom koju će prihvatiti mnogi srpski historici razrađujući ga unedogled, suprotno povijesnim činjenicama. Rijetki su oni, kao što je kritički historik Ilarion Ruvarac, koji će opovrći Vukovu floskulu[21]. Vuk nikada nije mogao da postigne znanstveni stupanj analize povijesti, socijalno-političkih fenomena. Bio je više registrator i sakupljač narodnih umotvorina bez sagledavanja uzročno-posljedničkih veza i dijalektičke sinteze određenog fenomena. Bavio se mišlju i za javnost obznanio da će napisati suvremenu povijest Srbije, međutim to nikada nije uspio i ono što je napisao iz te oblasti - ispod znanstvene je razine jednog Nijemca Rankea, Kalaja i dr. Zdravorazumsko promatranje i seljačka ograničenost intelektualnog stvaranja predstavljali su realnu zapreku poniranja u suštinu i zakonitost jedne pojave. Mehanički registrirajući duhovno narodno stvaranje, običaje i vjerovanja. Vuk je više ostajao na pojavnom, ne raščlanjujući socijalnu pojavu na njene sastavne dijelove. Tako je bilo i kod registracije običaja, gubeći iz vida da ti elementarni sastojci u složenom običaju imaju više sastavnih dijelova. Kad uzmemo u razmatranje ciklus običaja Badnjeg dana i Božića, o čemu je već bilo riječi, prisutna je sinteza sastavnih dijelova: zna se već ko će sjeći badnjak (mlad momčić), kakvo će drvo izabrati unaprijed je odredjeno pravilo, unošenje badnjaka u kuću, dočekivanje u kući pored upaljenih voštanih svijeća, posipanje žitom, mazanje medom, sve je to čitav ritual sa svim određenim ulogama, kao u pozorišnom komadu.

Vuk je sakupio na hiljade narodnih umotvorina, skaski, pripovjedaka, basni, običaja i vjerovanja, a da kada je riječ o

20 Vuk Stefanović Karadžić, Srpski rečnik, Prosveta-Nolit, Beograd, 1985. god., XV (Potcrtao F. Saltaga).

21 Ilarion Ruvarac, Ibid., str. 33.-34.

konkretnim srpskim običajima nije vršio analizu njihove strukture, uzročno-posljedničnih veza i sinteze dijelova u jednu cjelinu, bar onih dominirajućih srpskih običaja. Primjera radi, kada je riječ o Badnjem danu i Božiću, Vuk nije ni mogao postaviti pitanje da li su svi ovi dijelovi u običajima vječno postojali? Prema znanstvenoj analizi srpskih adakemika V. Čajkanovića, Sime Trojanovića[22], Jovana Erdeljanovića i dr., svaki za sebe u pretkršćansko vrijeme jeste postojao, avremenom su prema svojoj funkciji ušli u jednu cjelinu. Prema istim autorima, ti pretkršćanski običaji u svojoj nepatvorenoj formi, kakvi su postojali u pretkršćansko vrijeme, zadržali su se i dan-danas kod Srba kao "srpska vjera". Ta "srpska vjera" u odnosu na oficijelno monoteističko kršćanstvo i kršćansku etiku ljubavi predstavlja čin sujevjerja i destrukcije, zločinjenja u samom čovjeku. Iako Vuk nigdje ne govori o postanku običaja, ovu bi hipotezu o njihovom nastanku iz dijelova mogla djelimično poduprijeti Vukova evoluciona teorija o postanku poslovica, gdje on kaže da su se poslovice razvile iz negdašnjih kratkih pričica i ništa više.

Ustvari, Vuk je bio kulturni pragmatičar, u periodu njegovog kulturnog poslanja Srbija je bila bez svoje inteligencije, prosvjete, kulture, s nepismenim svećenstvom i totalno nepismenim pukom. Narodni duhovni život u suštini se sastojao iz samoobmana, mitova, skaski, kada bi se, što je Vuk uvidio, u takvoj pastoralnoj Srbiji napustili običaji, a kako drugih izvora duhovnosti nema, narodno predanje kao duhovni narodni kapital bi se reducirao i nastala bi pustoš, još gora pomrčina. Stoga je Vuk svoje ishodište utemeljio na valorizaciji postojeće običajnosti i vjerovanja kao okosnici duhovnosti srpstva. Vraćanje tradiciji kao tradiconalizmu je bila jedina povijesna mogućnost duhovnog stvaranja u kojoj je sadržana i konzervativnost kao brana suvremenim asocijalim procesima. "U toj užasnoj tragediji (kulturno odsječen od drugih naroda) našeg naroda valja tražiti uzrok njegove konzervativnosti (destrukcije) za sve tradicije od kojih se kolena za kolenima nisu ni za dlaku odvajala"[23]. Samu tradicijsku narodnu baštinu Vuk je učinio koherentnom nacionalnom pasijom, čija je osnova, poticaj i pouka kosovska mitologija i nemanjički državotvorni duh ekspanzije. Nacionalna ideologija, gdje gospodare zablude, mitovi, romantika, tradicionalna

---

22 Sima Trojanović, Vatra..., Ibid., str. 248.

23 Sima Trojanović, Ibid., str. 7.

rezignacija ne može imati univerzalno značenje nego obrnuto - jeste pasija destruktivnog čina.

Poslije sloma srednjovjekovne srpske države, poslije gašenja autohtonih stvaralačkih uzleta i renesansnih impulsa moravske i resavske kulture srpskog plemstva, poslije robovanja Srba četiri stoljeća pod Turcima, srpska narodna kultura davala je spontanim gromoglasnim tonom onaj vatreni eliksir oslobodilačke borbe koji svojom mehaničkom nužnošću u određenom vremenu i prostoru srpsku hegemoniju (balkanski ratovi 1913. godine, konstitucija prve Jugoslavije) pretvara u "slobodarstvo". Srpska narodna kultura je pretežno mitološko-epska, programska, nadahnuta dobrom i zlom, vjerska sa sujevjerjem, samorodna po duhu, ingeniozno srpska, a manje općeljudska, po oblicima i sredstvima primarna i asketski siromašna, zato s umjetničkog stajališta socijalno i vremenski ograničena. Čim ju je Vuk objelodanio i u pisanoj riječi obznanio, potvrdio, ona je već tim činom trebala da bude razvojno okončana, međutim, ona počinje dalje da traje s Vukovim djelom u funkciji političkog nukleusa uspostavljanja svijeta, života, u obnovljenoj srpskoj državnosti prema svojim mjerilima. Narodna kultura, neovisno od raznorodnosti svojih oblika i sadržaja je sadržavala dva strogo međuuslovljena kodeksa, kodeks oslobodilačke borbe utemeljen na časti i kodeks osvete utemeljen na istrazi "poturica". Oba ta kodeksa, kao pretežno krvni kodeksi, postali su sastavni institucionalni mehanizmi srpske nacionalne ideologije njenom pasijom operacionaliziranoj u obnovljenoj srpskoj državnosti. Samo s jednom izlikom, što se kodeks slobode samotransformira u kodeksu hegemonije, a kodeks osvete postaje legalan i legtiman čin države.

Srbi su u novu epohu ušli bez svojih urbanih centara, varoši, svojih gradova, kuća, stvari, mašina, kao vojnici, stočari, ratari, bez znanstvenika i filozofa, dakle, u potpunosti nepismeni s arhajskim činom i doživljajem svijeta. S obnovom srpske državnosti pod općim narodnim hukom, Srbi su osmanske varoši, urbane centre srušili u korijenu jer su, navodno, bili suprotni srpskom duhu i mentalitetu. "Mi ne vidimo", kaže prof. D.J. Popović, "a u tome je jednodušna i nauka, i naša i strana, da postoje neke, iole znatnije, razlike između širokih masa srpskih, hrvatskih i slovenačkih, muslimana, katolika i pravoslavnih, ali postoje razlike i po poreklu i po kulturi i po mentalitetu između naših čaršija i to, bar danas, ne neznatne... Nemogućno bi bilo izmiriti sve raznovrsne čašijske mentalitete, niti nametnuti bilo koji čaršijski mentalitet ostalim čaršijama ili narodu,

niti se to želi, jer su svi strani, nego ih treba sve ukloniti i pomoći našem narodnom duhu da dođe do odlučne važnosti"[24]. Ovdje nije riječ o raznovrsnim čaršijskim mentalitetima, nego o srpskom mentalitetu utemljenom na kodeksu časti i osvete, dakle krvnom kodeksu koji je po svom arhajskom doživljaju svijeta protucivilizacijski i antiurbano utemeljen. Da je zaista riječ o krvnom kodeksu antiurbano utemeljenom, govori nam i Dobrica Ćosić: "Srbi su u novu epohu ulazili bez svojih gradova, kuća i stvari, kao stočari, ratari i vojnici, bez univerziteta i filozofa, dakle nepismeni i zdravo razumni. Grad, to gnezdo kulture, novca i politike, većina srpskog naroda tek će pred kraj XIX stoleća početi da gradi i saznaje"[25]. Za razliku od takvog stanja u matičnoj Srbiji, materijalno-arhitektonska pustoš kod dinarskih Srba u Bosni i Hercegovini, Crnogoraca u Crnoj Gori je znatno dublja i vremenski znatno duža. Tako će etnolog Milenko S. Filipović zabilježiti postojanje plemenske organizacije života kroz zadruge u sjeveroistočnoj Bosni sve do 1951. godine[26]. Isti autor će u opisu i registraciji običaja i vjerovanja kod Srba u sjeveroistočnoj Bosni konstatirati da je riječ o sujevjerju[27].

Dakle, naslijeđeni oblici i sadržaji života Srba sa religijom sujevjerja ne samo da su anticivilizacijski utemeljeni, nego predstavljaju rodno tlo funkcioniranja represivno hegemonističke nacionalne ideologije. U patrijarhalnoj zajednici utemeljenoj na krvavom kodeksu, bratimstvu i kumstvu, kad pojedinac i ekonomska sfera nemaju autonomnu egzistenciju te su podređeni logici socijalnog statusa, religijska mitologija sujevjerja prerađena i donekle sekularizirana u srpskoj nacionalnoj ideologiji postaje stvarnom snagom represije i destrukcije civilizacijskih sadržaja života. Ondje gdje čast i osveta neposredno izražavaju dominaciju kolektiva kao cjeline nad individualnim agensom, subjekti postaju sredstvom, objektom nacionalne ideje. Njihov racio je sputan i determiniran nacionalnom pasijom, a ekskluzivitet nacionalnog -

---

24 D.J. Popović, Ibid., str. 6. (Potcrtao F. Saltaga).

25 Ibid., str. 9.

26 Milenko S. Filipović, Prilozi etnološkom poznavanju severoistočne Bosne, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knjiga XVI, knjiga 12, Sarajevo, 1969. god.

27 Ovu činjenicu potvrđuju i druga djela: M.S. Filipović, Etnička prošlost našeg naroda u okolini Visokog (BOSNA), Beograd, 1928. god., Ibid., Modriča, Piščevo izdanje, Skoplje, 1932. god.

postaje političkom religijom. Ondje gdje kolektivitet ima prvenstvo nad indivudalnošću, svetkovina agresivnih nagona postaje povijesnom nužnošću koji su kanalisani općim nacionalnim hukom. Nacionalna ideja kao pasija još neposrednije sudjeluje u primitivnom destruktivnom nasilju, artikulaciji nagona smrti, utoliko što ona uči ljude kodeksu osvete, istrebljenju "poturica", propisujući da osvetnici jedino mogu imati kodeks časti i darežljivosti. Čast ima religijsko-obredno značenje kroz čine puštanja krvi "poturici". S obnovom srpske državnosti, država je isto kao i nacionalna ideologija organizirana na temelju duga prema mrtvima, što znači da je nagon smrti institucionaliziran i legaliziran kao suvremena povijesna činjenica. I onda kada je ta ista srpska država retuširana demokratskom formom, to ne znači da srpsko društvo, osobito pod učinom nacionalne pasije - dinarski violenti tip nije odustao od osvete. Pod nacionalnom pasijom, kao novom političkom religijom, puštanje krvi, klanje "poturica" postaje užitkom radikaliziranog subjekta ozbiljenog u četništvu. Užitak klanja je komplementaran s kodeksom časti, a kodeks časti je ispunjenje duga prema mrtvima. Pod takvom represivnom nacionalističkom ideologijom plahovitost dinarsko-violentnog tipa u svom punom volumenu dolazi do izražaja. Tu se pridaje mali značaj životu, cjelokupna imaginacija je okrenuta osveti kulta predaka. Pridavanje malog značaja životu je proporcionalno sa slavom stečenom krvlju, s društvenim prestižom koji djeluje nagon smrti. Fenomen ingenioznosti nagona smrti zacijelo je neodvojiv od stepena hegemonije i ekspanzije srpske nacionalne ideologije, gdje se ona manifestnom snagom izvražava kao druga strana ili oblik srpske državnosti.

Dakle, na osnovi mitomanije naroda - krvnog kodeksa časti i osvete, odnosno seljaštva kao predstavnika nacionalnog duha i karaktera, mitomanije koju tvori srpska kultura, u prvom redu književnost, obrazovat će se nacionalistička ideologija utemeljena na hegemoniji i ekspanziji. Neki joj korijeni silaze u vukovska vremena, proizilaze iz djela i shvatanja Vuka Stefanovića Karadžića.

Vuk je mislio isključivo tradicionalistički. Dositej racionalistički zapadnoevropski. Sa aspekta suvremenosti i svih onih krvavih čina krajem XX stoljeća, što ih je počinio dinarsko violenti tip Srba u Bosni i Hercegovini, oficijelno poduprt od srpske državnosti, a nacionalno usmjeren nacionalističkom pasijom. Dositej se pokazao suvremenim humanistom, povijesno dubljim od Vuka i, nasuprot njoj, humanizma. S kraja XX stoljeća, vukovska opcija politički

primjenjena je diskvalificirala dositejevski kritički racionalizam kao humanizam. Ne isključujemo povijesnu mogućnost stvaralačkog jedinstva ovih dvaju stajališta - narodno ili građansko, seosko ili urbano, nacionalno ili evropsko. Na ovim antitezama uobličile su se dvije vladajuće kulturne ideologije, s tim što je ona dositejevska ostala u svom rudimentarnom određenju, a vukovska je postala dominirajućom političkom koncepcijom. Mitologija mrtvih, kad vlada nad živim i određuje njihovu sudbinu, aktivizam, smisao djelovanja, onda je to tipičan primjer tradiconalizma. Stvaralačko jedinstvo vukovskog i dositejevskog principa je moguće kada se odvoji vukovska racinalna jezgra od ekskluziviteta mitologije, ali ne i od tradicije jer tradicija nije isto što i tradicionalizam. Poteškoća leži u tome što je vukovskom tradicijom, kao tradiconalizmom, već određena idejna suština više intelektualnih generacija u srpskoj javnom životu. Vukovsko nacionalno načelo je postalo intelektualnom hegemonijom srpskog društva. Ne samo intelektualni savremenici će slijediti vukovsko načelo, nego je tradicija i suvremenost srpske državnosti utemeljena na vukovskoj kulturnoj hegemoniji. Oficijelna politika je gledala i gleda na vukovsku koncepciju uglavnom samo "nacionalno" i čisto jednostavno shvata i reducira njen duh na baštini nacionalističke mitologije s romantičarskim predznakom. Poteškoća leži u tome kada se vukovska baština, institucionalizirana u srpskoj državnosti, promatra kroz drugu nacionalnu prizmu, prizmu susjednih i srodnih naroda - onda se ona pričinja uvijek represivnom, hegemonističkom, destruktivnom, jer su je ti narodi osjetili na svojoj koži kao takvu. Mitomanija, stihija naroda navukli su koprenu uopćavanja i identifikacije onog stvaralačkog i tradicionalistički konzervativnog, tako da je teško razlučiti formu od sadržaja, bit od pojave, racionalno od iracionalnog. To je reprodukcija mitomanije u sferi duha, međutim, idealizacija seljaštva u kulturi općenito, a posebno u političkoj sferi strukturirat će se u opću nacionalnu i političku svijest s jasno izraženim eliksirom njene konzervacije i dogmatizacije, što će je učiniti tradicionalističkom, ingeniozno upornom u otporima civilizacijsko-urbanom duhu i načinu ispoljavanja života. Anti-urbanizam srpske nacionalne svijesti u svojoj evoluciji u legalnim i legitimnim uslovima je uvertira za svetkovinu nagona smrti u prelomnim povijesnim situacijama.

Pored toga, na jednoj isključivoj ekskluzivno reduciranoj vukovskoj osnovi obrazovat će se surevnjiva i isključiva kulturna svijest, osobno njen pastoralni duh usljed uslova i geografsko-

vremenskih prilika života kod dinarskog violentnog tipa Srba. Pastoralni čin i arhajski osjećaj svijeta dinarskih Srba ne samo da je suprotstavljen civilizaciji nego će omalovažavati i minimizirati tvorevine građanske kulture vojvođanskih Srba i matičnih Srba, tzv. Srbijanaca iz Srbije.

Potpuna afirmacija žrtvovanja za pretke kroz krvne kodekse časti i osvete, a ne za civilizaciju i humanizaciju srpskog društva s kraja XX stoljeća - čin je dominacije nagona smrti, a možda i najdalekosežniji poraz današnje oficijelne srpske politike. Politike koja svoje izvorište neposredno baštini u reakcionizmu Vukovog djela. Analogno svojoj mitologiji i sekulariziranoj javnoj sferi, po tradicionalizmu Srbi stvaraju svoje spasioce, imaginacijom sebe samopromoviraju u nebeski narod s pijemontskom misijom ili u drugima vide zavjereničkog subjekta, krivca za sve. Zasigurno da je ovo izraz nacionalnog mentaliteta, raspoloćenosti nacionalnog bića, kome je politika samo druga strana sujevjerja - religije, osnova uvećane socijalne političke moći, uspjeha i prostornog širenja. Nacionalna pasija pretvara i daje srpskoj politici religijsko dominirajuće značenje. Politika-religija u nacionalnoj karakterologiji Srba je tvorac zla i dobra, intelektualni sport, prirodna harmonija i disharmonija, ljudska sudbina. A što je to tako (po našem mišljenju) uzrok leži u činjenici polivalentnosti srpskog nacionalnog bića, raspoloćenog u dvije suprotstavljene ravni: urbanog i seosko-pastoralnog mentaliteta koji ne samo da nisu čisti ni sadržajno komplementarni u svom pozitivnom određenju, već se u cjelokupnoj svojoj amplitudi isključuju. Jedna opća mentalna, psihička neprilagođenost civilizacijsko-urbanim uslovima i novom uopće, odlikuje srpsko nacionalno biće. Ta opća mentalna, psihička neprilagođenost i ortodoksija produkt je paganskog sujevjerja i na njemu utemeljenog arhajsko-pastoralnog mentaliteta kojeg je Vuk valorizirao svom snagom "intelektualnog" stvaranja u svom djelu. Vuk je srpsku tradiciju valorizirao kao tradicionalizam kroz sintezu vjerskog, kao sujevjerja i sekularnih sadržaja i formi ispoljavanja života jednog naroda. Ostajući u tradicionalizmu, skorojevićstvo Srba je u svemu, u svim sferama života. Stihijnost tradicionalizma nosi bornirani empirizam postojećih oficijelnih institucija, njihovu primitivnost, politizaciju. Mnoga društvena stanja i odnosi retuširani demokratijom i civilizacijom po svom duhu i funkcionalnosti su ostali oličenje primitivnosti, poluciviliziranosti. To se manifestuje kroz same riječi, znakove, simbole. Godine 1994., negdje u junu mjesecu, slušam srpski radio "SRNA", izvještavaju o rezultatima Aerokluba

"Sveti Ilija" u Banjoj Luci i tako dalje. Sveti Ilija je pretkršćanski paganski gromovnik očuvan danas u "srpskoj vjeri". Aero klub koji se bavi suvremenom tehnikom i tehnologijom aviona, avijacije, koji su produkt racionalističkog tehničkog uma, ima naziv paganskog heroja - kakve li protivrječnosti. Srbi mogu imati suvremene avione, ali je ostao njihov paganski duh, mentalitet, mentalno-psihološke karakteristike. Na osnovu ovog, na prvi pogled bezazlenog primjera, a koji govori o biti jednog socijalnog fenomena, da se zaključiti da je riječ o stanju u kojem spoljna, materijalna i tehnička obilježja nisu praćena odgovarajućim unutrašnjim duhovnim sadržajem i moralnom odgovornošću. Ta duhovna stanja više su rezultanta podstaknutih i oslobođenih nagona, negoli racionalističke etike odgovornosti. Individualnom i kolektivnom ponašanju osnovni ton i smisao i u legalnim evolucionim uslovima daje više agresivnost, primitivizam stihije, tradicionalizam života, negoli savremenost. U toj diskrepanciji dositejevskog i vukovskog principa, gdje je ovaj prvi zatamnjen, vlada nekoegzistentnost općih socijalnih normi i vrijednosti, a stihijnost borniranog epirizma postaje dominirajuća pojava. Subjekt stihijnosti je seljaštvo sa svojom tradicijom, sujevjerjem, polukvalificirano radništvo, skorojevičko građanstvo čiji duh korespondira autoritarnim oblicima vladavine. Tradicionalizam postaje stil života generacija. Narodna seoska kultura, paganska pretkršćanska vjerovanja na koje je udaren kršćanski pečat u uobličenju "srpske vjere", bez obzira koliko ti oblici autohtne narodne kulture imaju opciju kulturne vrijednosti očuvanja nacionalnog identiteta, po svom dosegu, iako civilizacijski suprotstavljeni, oni su izraz srpskog narodnosnog individualiteta i paradigmatična odrednica narodnog duha i destrukcije u srpskom nacionalnom biću. Kada se tradicionalizam poveže s nacionalnom ideologijom, utemeljenoj na hegemoniji i ekspanziji, onda čin destrukcije poprima katastrofalne posljedice po nesrpske etničke zajednice.

Po rodonačelniku suvremenog srpskog nacionalizma, "istorijsko biće" srpskog naroda teško i sporo se poistovjećuje sa suvremenim kulturnim sadržajima i oblicima. Suvremena civilizacija napada, razara, obezvređuje naše tradicionalne kulturne vrednosti"[28]. Srpski nacionalistički ideolog ne uvida da se samo kroz sferu civilizacije, kroz kompjutere, kroz tu novu znanstveno-tehničku revoluciju, kao

---

28 Ibid., str. 18.

sferu otuđenja i postvarenja može ostvariti novi kulturni identitet, a ne kroz valorizaciju arhajsko-paganskog duha i mentaliteta. Srbi se u cjelini, osobito dinarski Srbi, civiliziraju stihijski i zastrašujuće sporo. Problem je u polivalentnosti vlastitog bića, htjeli bi apsolvirati civilizacijske tekovine na tradiconalistički način u reprodukciji nepromijenjene tradicije i duhovnosti. "Od prvih koraka u novu civilizaciju", kaže D. Ćosić, "pa do današnjeg dana, mi nismo uspeli da u tome što usvajamo i stvaramo snažnije naznačimo svoj nacionalni i prostorni individualitet. Mi smo narod i zemlja bez svog civilizacijskog lika, bez svog stila, svog urbanog sklopa, svoje arhitekture, svoje kuće, svojih stvari, svog znaka u svet... Društvene i ljudske odnose koji nastaju u tim sklopovima vidimo ili politički ili egoistički, kulturni i moralni sadržaj ljudskih odnosa kritično se zapostavlja[29]. Kada se zapostavlja ili reducira na ništicu kulturni i moralni sadržaj ljudskih odnosa u srpskom nacionalnom biću, to je davanje prostora atavizmu ljudskih strasti, impotenciji intelektualnih potencija, stihijnosti ljudske mase koja djeluje po logici stada, mitomaniji naroda i kulta mrtvih, dominaciji nagona smrti. Duhovna i intelektualna pustoš je uvertira da se mase organiziraju po logici stada, kao prethodno uštiman orkestar pod dirigentskom palicom vožda koji će se pojaviti kao narodni usud, "kremansko proročanstvo" u svojoj mesijanskoj funkciji. Stalna ekspanzija i širenje srednjovjekovne srpske državnosti, zatim četiristogodišnja borba za slobodu predstavlja determinantu povijesne nužnosti da su Srbi politički i vojnički narod, čak i kada je te nužnosti nestalo, ostao je političko-vojnički mentalitet. Vojničko-politički mentalitet definira represija, sirovost, destrukcija, što je u kauzalnom odnosu s političkom hegemonijom i autoritarnom državom. Zasigurno je da izvjesnu polivalentnost i destruktivni naboj srpskog nacionalnog bića predstavlja čin tragike za druge nacionalne zajednice koje žive u međusobnoj uslovljenosti i povezanosti sa Srbima. Ta tragika se ogleda na vlastitom srpskom biću s njegovim htijenjem ulaska u moderno doba. Predominacija vojničko-političkog mentaliteta to stihijski sputava i u svojoj prirodi onemogućava. Čitava dva stoljeća, što otvorene što latentne borbe, odlikuje srpsko nacionalno biće u realizaciji političkih ciljeva borbe za slobodu, obnove srpske državnosti, dinastičkih krvavih borbi Obrenovića i Karađorđevića za dominaciju, prostornog širenja Srbije, uspostave srpske hegemonije u prvoj i drugoj Jugoslaviji,

29 Ibid., str. 19. (Potcrtao F. Saltaga).

ortodoksnog zahtjeva za očuvanje hegemonističke pozicije. Sve to je rezultiralo da sfera kulture nikada nije bila humanistički cilj, općečovječanski ideal, već prevashodno bornirani epirizam, političko-nacionalno, ideološko državno sredstvo. To što politička i ideološko-nacionalistička problematika čini idejnu osnovu srpske kulture, po čemu je funkcionalno vezan i Vuk Karadžić, istovremeno je, izuzev nekog pojedinačnog slučaja, bitni razlog njenog pretežno partikularnog, lokalnog značenja u svjetskoj kulturnoj zajednici.

Tradicionalizam načina života u srpskom nacionalnom biću s konca XX stoljeća, artikuliran nacionalnom pasijom, stvorio je novo više barbarstvo zločina genocida nad drugim narodima. Učinio je Srbe nesposobnim da ograniče zlo u sebi. Zlo i pokolj nad drugima u "novom" moralnom kodeksu postali su vrlinom, a krvni kodeks "časti" i osvete - nacionalnom pasijom. U svim sferama ispoljavanja života, humanističke vizije su moralno anatemisane, nastupila je dominacija violentnog dinarskog tipa u liku sotone. Rehabilitiran je vojnički mentalitet koji je u suštini egoističan, asocijalan, gvozdeno hladan, njemu je ubiti čovjeka kao zaklati kozu. Ako smo prethodno rekli da srpsko nacionalno biće odlikuje vojničko-politički mentalitet, ne smije se smetnuti s uma, povijesno gledajući, da je real-politika uvijek makijavelizam, koji prožima i duh mlade generacije. Vojničko-politički mentalitet samo je rezultanta i sinteza epskog mentaliteta s kultom paganskog heroja, koga je prevashodno konstituirala dramatičnost srpske povijesti i srpska religija. Za razliku od svih evropskih naroda, srpski narod ima najnerazvijeniju religijsku duhovnu sferu, koja u odnosu na monoteističku etiku predstavlja čin moralne desturkcije. Moralna destrukcija, politički primijenjena, predstavlja zločin protiv uspravnog hoda čovjeka. U povijesnoj amplitudi, od dolaska Srba na Balkansko poluostrvo pa sve do kraja XIX stoljeća, srpska vjera je bila povijesni subjekt cjelokupne umne snage srpskog naroda. Može se shvatiti, kada paganska vjerovanja postaju cjelokupnom umnom snagom naroda, kakve to ima posljedice na primarne osobenosti naroda i njegove specifične povijesne sadržaje i vrijednosti. Paganstvo, mjereno u odnosu na civilizaciju, po svom sadržaju i volumenu je retrogradan čin. Ta retrogradnost, ili što je drugi izraz za to - destruktivnost, je sadržana u valorizaciji srpske tradicije kao tradicionalizma u djelu V.S. Karadžića. Vukova hegemonistička koncepcija jezika, politički primijenjena, predstavlja osobenu formu ekspanzionizma. Baštinici Vukovog djela, i srpski teolog i srpski znanstvenik, će teoriju ekspanzije u cjelosti zastupati kao suvremeni putokaz novih

generacija. O ekspanzionističkoj politici obnovljene srpske državnosti ili prve Jugoslavije kao proširene Srbije "znanstvenik", srpski nacionalni ideolog i pravoslavni teolog imaju identično stajalište. Kozekventno ekspanzionističkom državnom duhu, srpski teoretik kaže: "Ovu državu (prvu Jugoslaviju) stvorio je srpski deo našega naroda. Stvorio ju je ne samo za sebe nego i za svoju braću Hrvate i Slovence, i to sa žrtvama bez primera u svetskoj istoriji. O krajnjoj čestitosti i čistoti srpske narodne duše ne može biti sumnje. Ovo veliko delo, koje je stvorio srpski deo našega naroda iz prekumanovske Srbije, nije dovršeno. Ono još ima da se osigura. U tom pravcu ima glavnu i odgovornu ulogu srpski deo našeg naroda, upravo njegova čaršija. Ne samo u sadašnjoj etničkoj i državnoj zajednici, nego možda i u jednoj kasnijoj i široj, osovina oko koje će se sve obrtati biće srpski deo našeg naroda"[30]. Da je stajalište srpskog znanstvenika i srpskog pravoslavnog teologa identično, navodimo riječi episkopa Nikolaja koje je iskazao 1913. godine, upravo u vrijeme ekspanzionističke politike Srbije u toku II balkanskog rata: "Borba za slobodu još se vodi, period ovaj još nije završen... doba oslobođenja broji do sada samo jedno stoleće. Ovo doba tek je počelo"[31]. Kada se povijesna činjenica ekspanzije i hegemonije proglašava oslobođenjem, onda to predstavlja ortodoksni čin samodestrukcije ljudskog uma.

---

30 D.J. Popović. Ibid., str. 7. (Potcrtao F. Saltaga).

31 Episkop Nikolaj. Naša istorija. Glasnik Pravoslavne crkve, br. 12., 1913. godine, str. 8.

Sadržaj

Str.

PREDGOVOR 5

Glava I

KRŠĆANSTVO

Uvodne napomene 13

PRIJELAZ SRBA NA KRŠĆANSTVO 19

METAMORFOZA LJUBAVI ISUSA KRISTA 35

Glava II

PAGANIZAM

Općenito o paganizmu 45

DABOG 49

BOŽIĆ 57

NAJRASPROSTRANJENIJI OBIČAJI (KUMSTVO I GOSTOPRIMSTVO) 67

OBREDI (SVADBENI I POGREBNI) 75

KULT PREDAKA 83

Glava III

PAGANSKA ETIKA 87

METODOLOŠKE NAPOMENE 91

ETIKA PAGANSKOG HEROJA 97

MITOLOGIJA 113

KOSOVSKI MIT 125

Glava IV

RELIGIJA I NACIJA 137

Glava V

DINARSKI SRBI
Opće karakteristike 147

Glava VI

VLASI I CINCARI 165
KARAKTEROLOGIJA VLAHA 175
VLASI-CINCARI 183

Glava VII

DINARSKI VIOLENTNI (PLAHOVITI) TIP SRBA
- SUBJEKT NAGONA SMRTI 191
INDIVIDUALNA KARAKTEROLOGIJA
DESTRUKCIJE 203

Glava VIII

SAMOKRITIKA SRPSKE DESTRUKTIVNOSTI
Dositej Obradović - RACIONALIZAM 209
Vuk Stefanović Karadžić
- NACIONALNA IDEOLOGIJA .. 219
Sadržaj 233